

Сергій Рибалкін,
Олена Хоміцька

**НОВА
АРАБСЬКА
ЛІТЕРАТУРА:
ПОСТАТІ ТА ТЕКСТИ**

Київський національний лінгвістичний університет

Сергій Рибалкін, Олена Хоміцька

**НОВА АРАБСЬКА ЛІТЕРАТУРА:
ПОСТАТІ ТА ТЕКСТИ**

Навчальний посібник

Київ – 2024

УДК 821.411.21-1.091"18/19"

*Друкується за рішенням вченої ради
Київського національного лінгвістичного університету
(протокол № 18 від 30.05.2024 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Хамрай Олексій Олександрович, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділом Близького та Середнього Сходу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України

Петрова Юлія Іванівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу Близького та Середнього Сходу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України

Валігура Ольга Романівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри східної і слов'янської філології Київського національного лінгвістичного університету

Р 49 Нова арабська література: постаті та тексти. Навчальний посібник.
С.В. Рибалкін, О.Г. Хоміцька. – Київ, 2024: Видавничий центр КНЛУ. – 442 с.

ISBN 978-966-638-398-6 (Online)

ISBN 978-966-638-399-3 (Print)

Навчальний посібник присвячено визначальному етапові на шляху становлення арабської літератури – ан-Нагді, добі відродження в арабській культурі, мистецтві, літературі, науково-викладацькій, перекладацькій справі.

Автори розглядають творчість письменників, перекладачів і науковців із Єгипту, Сирії та Лівану. Досліджуються теми, мотиви, художні особливості, текстуальна специфіка творів XIX ст. – I пол. XX ст. – періоду, коли арабська література перейшла від «зрілого Середньовіччя» до її новітнього стану, зокрема в контексті інтенсивного переплетіння західної та східної культур. Видання налічує біографії, уривки з творчості, конспекти лекцій; питання для перевірки та теми для написання есе з арабської літератури XIX – поч. XX ст.

Навчальний посібник орієнтований на сходознавців-філологів, літературознавців широкого профілю та усіх зацікавлених в історії новітньої та сучасної арабської літератури.

УДК 821.411.21-1.091"18/19"

ISBN 978-966-638-398-6 (Online)

ISBN 978-966-638-399-3 (Print)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. АН-НАГДА: АРАБСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ У ЛІТЕРАТУРІ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТ.	9
Єгипет на етапі просвітництва та єгипетська література періоду ан-Нагди	22
Ріфа’а ат-Тагтаві (1801–1873)	30
<i>«Видобування чистого золота зі стислого опису Парижа» (уривки)</i>	32
Алі Мубарак (1823–1893)	41
<i>«Алам ад-Дін» (уривки)</i>	43
Мустафа Лутфі аль-Манфалуті (1876–1924)	49
<i>«Сирота» (зі збірки «Сльози»)</i>	51
Мухаммад аль-Мувейліхі (1858–1930)	68
<i>«Сини знатних людей» (з книги «Розповідь Іси ібн Гішама»)</i>	70
Ахмад Амін (1886–1954)	77
<i>«Лист сину» (зі збірки «Моєму синові»)</i>	79
<i>«Культурна співпраця між арабськими країнами» (зі збірки «Щедрість думки»)</i>	85
Ан-Нагда у літературі Лівану та Сирії	92
Бутрус аль-Бустані (1819–1883)	99
<i>«Літературне становище в арабів»</i>	103
Селім аль-Бустані (1848–1884)	108
<i>«Занубія» (уривок)</i>	111
Ахмад Фаріс аш-Шид’як (1802–1887)	115
<i>«Крок за кроком за Фарйаком» (уривок)</i>	120
Фарах Антун (1883–1931)	126

«Релігія, науки і гроші, або Три міста» (уривки)	130
Джирджи Зейдан (1861–1914)	141
«Аббаса, сестра Гаруна ар-Рашида» (уривки).....	145
Арабська преса та публіцистика	
останньої третини ХІХ ст.	163
Адіб Ісхак (1856–1885)	170
«Права жінки» (стаття)	174
Касім Амін (1863–1908)	180
«Звільнення жінки» (уривок).....	183
«Нова жінка» (уривок)	192
Маляк Хифні Насиф (1886–1918)	197
Мей Зіяда (1886–1941)	202
«Листування між	
Маляк Хифні Насиф та Мей Зіядою»	206
РОЗДІЛ 2. АРАБСЬКА ПРОЗА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ	
ХХ СТ.: ЗАРОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ НОВЕЛИ І	
РОМАНУ, РОЗВИТОК ПУБЛІЦИСТИКИ	213
Мухаммад Теймур (1892–1921)	221
«У потягу» (Зі збірки «Що бачать очі»).....	224
«Святковий свистунець	
(Зі збірки «Що бачать очі»)»	231
Махмуд Теймур (1894–1973)	238
«Бедуїн».....	242
«Повернення» («Умм Заян»)	250
Зейнаб Фавваз (близько 1860–1914)	260
«Зейнабіні листи»	
(вибрані листи).	263
«Все буде гаразд,	
або дівчина із аз-Загіри». (уривок).....	274
Мухаммад Хусейн Гейкаль (1888–1956)	282
«Зейнаб» (уривки з роману).....	285
Ахмад Лутфі ас-Саїд (1872–1963)	297
«Весняні квіти» (есе).....	301
Саляма Муса (1887–1958)	306

<i>Як і що ми читаємо</i> (з книги «Про життя і літературу»).....	310
<i>Дискусії про літературу</i> (з книги «Про життя і літературу»).....	313
<i>Вплив арабської літератури на європейські літератури</i> (з книги «Що таке Відродження»).....	317
Тага Хусейн (1889–1973)	325
«Дні» (уривки).....	328
Аббас Махмуд аль-Аккад (1889–1964)	349
«Сара» (уривок).....	352
РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРНА ШКОЛА МАГДЖАРУ: ТВОРЧИСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ АРАБСЬКОЇ ДІАСПОРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	
Джебран Халіль Джебран (1883–1931)	370
«Зламани крила» (уривки).....	374
Амін ар-Рейхані (1876–1940)	392
«За стінами гарему» (уривки).....	396
«Звуки тиші» (зі збірки «Рейханіяат»).....	406
«Що таке щастя» (зі збірки «Рейханіяат»).....	410
Михайл Нуайме (1889–1988)	417
«Два побачення» (зі збірки «Знатні»).....	420
«Чесний Садик» (зі збірки «Знатні»).....	428
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ІМЕН	436
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	438

ПЕРЕДМОВА

Посібник присвячений визначальному етапові в історії становлення арабської літератури – періоду ан-Нагди, так званого «арабського Відродження». Це – епоха глибоких інтелектуальних трансформацій, котрі обумовили перехід від домінуючих канонів і традицій середньовічної та доісламської літератури до її новітнього стану. Саме завдяки літераторам і культурним діячам ан-Нагди в арабському світі з'явилися сучасні літературні жанри – оповідання, повість, роман, зародилася п'єса та публіцистика.

Структурно посібник містить три розділи, поділені на відповідні тематичні блоки. Кожен такий блок складається з біографії літературного діяча, завдань (виступи на семінарських заняттях, питання для самоперевірки, теми для есе), фрагменту творчості, питань, глосарію та списку літератури. У списку літератури подані джерела, вивчення яких рекомендується для кращого розуміння тематичного блоку. На основі біографій та творчості корифеїв літератури Машрику – країн «арабського Сходу» (Леванту, Єгипту), окреслені тенденції у становленні арабської літератури ХІХ – першої половини ХХ ст. Окрема увага приділяється доробкові письменників «магджару» – представників арабської сирійської і ліванської діаспори у літературі й публіцистиці.

Матеріали посібника проливають світло на багатогранну картину взаємодії західної і східної культур, показують складний шлях інтеграції європейських ідей і форм у традиційну арабську літературу, висвітлюють полеміку навколо «старого» і «нового» в літературі. Перед читачем постає живий образ ан-Нагди – періоду грандіозного оновлення арабської культури, не позбавленого драматизму зіткнення різнонаправлених інтелектуальних течій.

Своєрідною сюжетною віссю викладу є суперечливий шлях впровадження ідей секуляризму і раціоналізму в традиціоналістське арабське культурне середовище. Особлива увага приділяється взаємодії та конфронтації спадщини минулого і новацій сучасності, ідей «автентичності» та «сучасності» в літературному житті арабського світу зазначеного періоду.

В епосі ан-Нагди знайшли відбиток усі складнощі і суперечності культурно-літературного поступу арабського світу в ХІХ–початку ХХ ст. Розкрити багатогранну палітру цього історичного феномену – таку мету ставлять автори посібника, котрий виступає спільним творчим плодом наукової колаборації Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Київського національного лінгвістичного університету.

Видання розраховане на сходознавців, філологів-арабістів, літературознавців, перекладачів, культурологів та усіх зацікавлених арабською літературою читачів. Посібник розроблений із урахуванням вимог курсу «Історія арабської літератури», що викладається як нормативна дисципліна для студентів ІІ та ІІІ років навчання бакалаврату факультету східної і слов'янської філології Київського національного лінгвістичного університету, а також може використовуватися як додатковий матеріал при вивченні різноманітних курсів за добровільним вибором студентів, пов'язаних із поглибленим вивченням арабської мови та культури.

РОЗДІЛ 1. АН-НАГДА: АРАБСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ У ЛІТЕРАТУРІ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТ.

«Ан-Нагда» – термін, що походить від арабського кореня **ن ه ض**, котрий має широкий спектр значень: «піднятися», «встати», «постати», «повстати», «бути у формі» або «бути готовим». Відповідний термін використовується для позначення періоду відродження в арабській культурі та літературі, що відбувалося під впливом Заходу починаючи принаймні з другої половини ХІХ ст.

Водночас, сам термін «відродження» є проблемним з огляду на його зв'язок із Європою ХVІ ст., коли відбувався перегляд естетичних та художніх цінностей з метою повернення до античної спадщини. Аби уникнути надмірної «європеїзації» явища, альтернативним варіантом перекладу можна вважати передачу терміну словом «пробудження». Останній відповідник точніше відтворює суть феномену, хоча і є менш уживаним. Враховуючи частотність і популярність варіанту «відродження», ми послуговуватимемося обома термінами, наголошуючи, разом із тим, на автохтонності згаданого терміну і його стосунку саме до арабської культури. Аби точніше визначити, які саме реалії арабського світу віддзеркалює ан-Нагда, варто детально проаналізувати засади і прояви цього руху.

Ан-Нагда, на відміну від європейського Ренесансу ХVІ ст., не є поверненням до «класичної» спадщини. Це – не про нео-

класицизм, який прагне відродитися у найкращих зразках мистецтва. Навпаки, минуле – та сама «класична спадщина», донедавна ще дуже потужна сила, – стала занадто скутою у своїй академічності, – такою, що лише обмежує творчу уяву. Навіть іслам – сакральна складова арабо-мусульманської культури, перестає вважатися недоторканою цінністю, самодостатньою і непорушною. Про це зокрема свідчить життєвий шлях і філософія праці самих апологетів ан-Нагди, чимало з яких, обіймаючи значущі посади у суспільстві, дозволяли собі виступати з відвертою критикою ісламу, як от Мухаммад Абдо (1849–1905) – основоположник течії мусульманського модернізму, чи Джирджи Зейдан (1861–1914), автор монументальної роботи «Літературна історія арабської мови» і засновник часопису «Аль-Гіляль» (Каїр, 1892), котрий і дотепер виходить друком у Єгипті.

Саме Мухаммаду Абдо ан-Нагда багато в чому завдячує: майбутній реформатор отримав традиційну мусульманську освіту в медресе та університеті аль-Азгар, а згодом став послідовником та соратником видатного ісламського мислителя Джамаль ад-Діна аль-Афгані, разом із яким працював над реформами підходів до ісламу. Брав участь у національно-визвольному повстанні Ахмада Орабі проти британців у 1879–1882 рр. Після поразки повстання був засуджений та висланий до Бейруту. Згодом переїхав до Парижу, де разом з аль-Афгані видавав арабомовну газету «аль-Урва аль-вуска». Після повернення до Єгипту викладав, працював суддею, а з 1899 р. був призначений на посаду верховного муфтія Єгипту.

У своїх працях Мухаммад Абдо прагнув узгодити іслам з реаліями сучасності, закликав до реформування мусульманської освіти та права, виступав за використання досягнень науки та відкритість до передових ідей Заходу. Відстоював збереження мусульманської ідентичності та бачив в ісламі духовну основу для прогресивних змін в арабському суспільстві.

Погляди Мухаммада Абдо справили великий вплив на наступні покоління арабських мислителів та громадських діячів і сприяли формуванню ідеології ісламського модернізму. Його прикладом надихалися Мухаммад Рашид Ріда, Касім Амін, Лутфі ас-Саїд та інші.

Говорячи про часові рамки і витoki «арабського пробудження», дехто, як от Зейдан, безпосередньо пов'язує явище ан-Нагди з результатами наполеонівської кампанії у Єгипті і Сирії (1798–1801) – завдяки втручанню французів арабський світ спромігся частково позбавитися османського домінування. Втім, не всі дослідники одностайні у такому трактуванні. Так, шотландський історик і сходознавець, сер Гамільтон Гібб (1895–1971) схильний простежувати витoki арабського ренесансу пізніше – щонайменше з другої половини XIX ст. Крім того, вартий уваги той факт, що термін «ан-Нагда» рідко можна побачити у працях фахівців з історії чи з ісламських наук, натомість він частіше трапляється у дослідженнях саме літературознавчого спрямування. Так, термін «ан-Нагда» відсутній у низці засадничих праць, присвячених цьому періодові в історії арабо-мусульманського світу, на кшталт дослідження «Арабська думка ліберальної доби, 1878–1939» Альберта Хурані (1915–1993), «Ісламські розвідки. Ісламська філософія і теологія» Монтгомері Уотта (1909–2006), «Іслам на Близькому Сході» Жан-Поля Ру (1925–2009) чи «Єгипет у пошуках політичної спільноти. Аналіз інтелектуальної та політичної еволюції в Єгипті 1804–1952» Надава Сафрана (1925–2003). Сходознавці, описуючи суспільно-політичні трансформації в арабському світі у XIX ст., відкрито говорять про націоналізм, реформаторський іслам, концепції умми (арабо-мусульманської спільноти), нації та батьківщини, однак впевнено обходять стороною термін «ан-Нагда».

Пояснення такої закономірності полягає в тому, що літературознавцям, історикам і фахівцям з мусульманських наук доводиться стикатися з різними, хоча й суголосними реаліями. Так, реформаторський рух у ісламі, або ж, як його наважуються називати, «ісламський модернізм» періоду ан-Нагди сягає корінням давніших часів – XVIII і навіть XVI–XVII століть, будучи пов'язаним із діяльністю просвітників-салафітів. Салафіти у своїй ідеології завжди спиралися на заповіді предків (звідси походить їх назва), на традиції славетної давнини, шукаючи джерела духовної та культурної ідентичності у часах «чистого ісламу» – такого, що був хронологічно ближчим пророкові Мухаммаду. У період домінування Османської імперії, відповідно, підпоряд-

ковані її частини арабського світу перебували в занепаді, на тлі якого певне відродження, пов'язане з приходом європейців до Єгипту, позитивно сприймалося мусульманськими ортодоксами. Так, у результаті наполеонівської кампанії і послаблення впливу османів, під керівництвом хедива Мухаммада Алі (1805–1848) Єгипет отримав де-факто незалежний статус, що сприяло поширенню реформ у країні, у тому числі в релігії і культурі. Суспільство відкривалося новим змінам, проте природа цих змін відрізнялася від причин, котрі заклали підвалини ан-Нагді. Таким чином, говорячи про схожі явища одного й того самого періоду, деякі дослідники надають перевагу терміну *الإحياء*, що теж може перекладатися як «відродження», проте походить від іншого арабського кореню і має конотацію «повернення до життя».

Аналізуючи процеси, котрі відбувалися у цей час в арабському світі, варто зупинитися на кількох постатях. Уже згадуваний Мухаммад Абдо – один із яскравих апологетів арабського відродження – проявляв свої реформаторські погляди на релігію зокрема в тому, що закликав очистити іслам від непотрібних нашарувань, котрі принесли в нього усіякі течії й секти. У цьому модернізм Абдо парадоксально, але логічно збігався з позицією фундаменталістів-салафітів і, відповідно, не мав принципових розбіжностей з їхньою філософією. Мислитель закликав до реформи освіти, переорієнтації ісламської доктрини у світлі сучасної думки. Абдо проторував шлях також Касіму Аміну (1865–1908) та Ахмаду Лутфі ас-Саїду (1872–1963) – перший вважається основоположником «арабського фемінізму», другий – виступав за конституційне вирішення політичних проблем відповідно до духу раннього ісламу. Такі «реформаторські» ідеї, що закликали до оновлення, але водночас мали відчутний консервативний відтінок, отримали широке визнання в арабському світі, адже спромоглися примирити традиційні цінності із сучасними знаннями, не руйнуючи принципів ісламу та арабської ідентичності.

У контексті суто літературному новий феномен не був продовженням доктрин, пов'язаних із минулою цивілізацією. Західні впливи, впровадження невідомих або маловідомих жанрів, таких як п'єса чи роман європейського стилю, прийняття поетичних формул, що наближалися до симво-

лізму і навіть виходили за його межі – усе це стало чинниками, які спонукали поетів, прозаїків, есеїстів і критиків до торування нових шляхів, і після деякого опору, публіка, зрештою, прийняла їх. Такий рух відродження та пробудження, позначений вірою у майбутнє та глибокою впевненістю в неминучому прогресі суспільства, породив у середині ХІХ ст. два взаємодоповнюючі прояви. Перший, котрий охрестили «реформізмом», прагнув внутрішнього перегляду мусульманських доктрин. Другий же являв собою потяг до модернізму, звільнення від кайданів минулого за рахунок ознайомлення з іноземними моделями, представленими в результаті контакту арабів із західною цивілізацією – те, що зрештою і стало називатися «ан-Нагдою».

Як наслідок такої взаємодії культур був відновлений діалог, у якому один із учасників, технологічно менш просунутий за другого, визнавав ситуацію та потребу її виправити. Це був діалог надії з упевненістю, що технічний, науковий і культурний прогрес забезпечить засоби виходу з темряви та невігластва. Відтак початок ан-Нагди справді датується ХІХ ст., і збігається з відправленням арабських студентів до навчальних закладів Європи та з іншими намаганнями модернізації з боку Мухаммада Алі і його наступника. Кінець відродженню поклала Перша світова війна, коли іноземна окупація, яка зберігалася в більшості арабських країн, знищила надії на свободу, які раніше супроводжували цивілізаційний діалог, породжуючи натомість почуття розчарування та неприйняття.

Арабське літературне відродження від початку жилося перекладами іноземних творів – спочатку технічних і наукових, згодом – драматичних та художніх. Тривалий час такі переклади попервах були дуже вільними адаптаціями, пристосованими до звичаїв арабської словесності: перекладачі не цуралися зміни імен, мови, характерів оригінальних персонажів; прозовий текст могли передавати римованою прозою чи віршами. На цьому тлі якісно вирізнялися роботи перекладацької школи Ріфа'а ат-Тагтаві (1801–1873), котрий зі своїми послідовниками велику увагу приділяв саме точності й достовірності перекладу. За весь час їхньої доробок склав понад дві тисячі перекладених текстів. Поза тим, інші драгомани також не чекали і ставилися до своєї роботи віль-

ніше: так, Мухаммад Осман Джалаль (1829–1898) дозволяв собі використовувати діалект в адаптаціях численних французьких книг, Мустафа Лутфі аль-Манфалуті (1876–1924) нерідко адаптував тексти без знання мови оригіналу, працюючи зі сторонніми перекладами-підрядниками.

Згадані тенденції були звичайною справою для періоду ан-Нагди, відзначеного появою тих, кого називали «піонерами» літературної справи (رواد) – втім, без принизливого відтінку, який іноді застосовувався до новаторів. У царині художньої творчості такі діячі проявили себе особливо революційно, вводячи жанри, доти невідомі арабам, такі як театр, оповідання, роман, натхненні великою кількістю адаптованих творів. Новатори також сприяли перегляду норм композиції творів, більше не віддаючи пріоритету прийомам і засобам середньовічної риторики. У цьому їм допомагала преса, котра якраз почала активно зароджуватися, задовольняючи потребу в отриманні актуальної інформації, для передачі якої журналістам доводилося вигадувати новий, відповідний порядку денному, словесний інструментарій.

Для покоління «піонерів» гострою стала проблема протиставлення між «автентичністю» (أصالة) та «сучасністю» (حديثة). З 20-х років XIX ст. і до самого початку XX ст. чимало письменників, переважно сирійців, проводили активні кампанії опору тому, що вважалося надмірною модернізацією мови та літературних жанрів. Філологи, енциклопедисти та есеїсти максимальних зусиль докладали аби пильнувати «чистоту» художнього слова. Їхні намагання втілювалися у конкретних працях: Бутрус аль-Бустані (1819–1882), наприклад, редагував першу арабську енциклопедію, «Даірат ель-Ма'аріф», Насиф аль-Язіджі (1800–1871) видавав трактати з граматики і риторики; вони та їхні однодумці вимагали культивування «елегантної» мови та літературних форм, очищених від турецького, діалектного чи західного впливу, але, разом із тим, адаптованих до реалій сучасної цивілізації.

Ліванський поет і критик Марун Аббуд (1886–1962), відомий своїми нарисами і замальовками з повсякденного життя, називав цей період в історії арабської літератури добою «майже роману» (كتاب يكاد يكون قصة). Композиційно твори пуристів все ще зберігали пам'ять про барвисту своїми

риторичними фігурами спадщину минулого, інші ж, кого можна назвати «модерністами», намагалися наслідувати сера Вальтера Скотта або творчість Дюма, віддаючи перевагу зворушливій мелодраматичності. Кінець наслідуванням і повернення до автентичності збіглися в часі з Першою світовою війною і появою роману «Зейнаб» (1913) письменника і суспільного діяча Мухаммада Хусейна Гейкала (1888–1956), котрий надихався реаліями сучасного йому єгипетського села, перебуваючи і навчаючись при цьому в Паризькому університеті.

До творів пуристів, які можна назвати «майже романом», відносяться «Видобування чистого золота зі стислого опису Парижа» (1834) Ріфа'а ат-Тагтаві, «Крок за кроком за Фарйаком» (1855) Ахмада Фаріса аш-Шид'яка (1805–1887) та «Розповідь Іси ібн Гішама» Мухаммада Ібрагіма аль-Мувейліхі (1858–1930). Останній твір виходив друком у єгипетському літературознавчому журналі «Світильник Сходу» (مصباح الشرق) починаючи з 1898 р. Усі три праці мають спільні характеристики: вони належать до жанру «ріхля» (від араб. رحلة – подорож) і написані простою або римованою прозою. Такі собі «подорожні нотатки» ведуть читача за кордон, у незвідані місця, або до маловідомих локацій його власної країни з метою продемонструвати екзотичні практики та звичаї, поширені на чужині або призабуті в себе «вдома». Стилістично твори представлені як побутові комедії, котрі завуальовано уможлиблюють приховану соціальну критику, пропонують карикатурне зображення усталених систем освіти, права, фінансів тощо. Втім, цим «майже романам» бракує послідовності у сюжеті, структурі персонажів і в просуванні до розв'язки. Також дефектом згаданих творів можна вважати манеру зображення жінки – вона в усіх трьох постає як вимоглива та владна або чуттєва та хтивна, натомість дуже рідко знаходить відображення як особистість приємна та людяна.

Модернізм у художній прозі ранньої ан-Нагди надихався перекладною літературою. Окрім, власне, перекладів, це були також численні адаптації та стилізації, спроби осмислення європейського художнього досвіду на арабському естетичному ґрунті. Це історичні романи і мелодрами Селіма аль-Бустані (1848–1884) та Джирджи Зейдана, філософська

й дидактична спадщина Фараха Антуна (1874–1922) і Джебрана Халіля Джебрана (1883–1931). Творчість модерністів «на західний манер» вирізняється чітким прогресуванням дії від зав'язки до кульмінації і розв'язки в рамках оповіді, реалістичними персонажами та проблемами, актуальними для суспільства автора. Під впливом реформаторських ідей і стилістики європейських романів змінюється зображення образу жінки. Вона постає як жертва патріархального суспільства або ж як людина мудра, розумна і доброзичлива. Герої творів кидають виклик деспотизму політичних чи релігійних лідерів, але зберігають надію на цивілізаційний потенціал знання й раціонального мислення. Ранні прозові форми породжують дуалістичні світи, в яких виразне Добро конфліктує з чітко окресленим Злом. Оповідь скута явним моралізаторським наміром автора, його баченням величі арабського минулого, побоюваннями надмірного наслідування «західного» способу життя, неприйняттям вдаваності, невігластва, надмірних амбіцій, снобізму тощо.

Еволюції прози неабияк сприяє розквіт ЗМІ. Преса відіграє значну роль у розвитку словника літературної арабської мови. Часто у цей словник потрапляють лексичні одиниці, що позначають явища з націоналістичним забарвленням. Від початку ХІХ ст. незгода з політикою османів, з чинним порядком, були факторами оновлення для провідних мислителів з Єгипту, Сирії, Лівану, Іраку, Тунісу, інших арабських країн. Прив'язаність до «батьківщини», до «нації», навіть за межами арабського та мусульманського минулого, бере свій початок іще раніше – від нащадків фараонів, фінікійців і хеттів – десь у славетні й дуже давні часи. Такий націоналізм розвивався у прямій залежності від зростаючої експлуатації арабських земель Європою після розпаду Туреччини. Новим філософським, ідеологічним, політичним, соціальним та економічним ідеям бракувало відповідної лексики для їх вираження. Саме в цьому відношенні преса мала зробити значний внесок у формування мови, здатної позначати нові ідеї, шляхом повторного використання стародавніх слів методом прямих запозичень або утворення слів з афіксами. Преса ще глибше трансформувала мову, ввівши більш чітко визначену систему дієслівних часів (на додаток до існуючих концепцій доконаного та недоконаного видів) за допомогою

інтенсивного використання складних дієслів. Синтаксис медійних текстів став гнучкішим завдяки запозиченню окремих форм і конструкцій з арабських діалектів та іноземних мов. Ця еволюція відбувалася поступово, таким чином, щоб не наражатися на прямий опір з боку пуристів. Преса продовжувала використовувати квітчасті риторичні фігури мови в аналізі соціальних і політичних проблем і навіть римовану прозу, поєднуючи арабську словесну традицію та новаторство таким чином, щоб надати вже звичним конотаціям нових значень.

Поступово преса стала головним плацдармом для інновацій, вбираючи в себе соціально-політичні нариси, наукові трактати, актуальну інформацію отриману з-за кордону. Літературна періодика публікувала серії художніх творів – поезії, малих і великих прозових форм, п'єс, критичних статей, створюючи засади для розвитку словників, що були би придатними для збереження найрізноманітніших проявів культурного оновлення. Експерименти з мовою медіа були тим більше зухвалими, враховуючи те, що періодичні видання зазвичай редагували консервативні діячі літератури й пуристи, мало терпимі до різких змін.

З 1828 року головним рупором преси став офіційний щотижневик «Єгипетські факти» (الوقائع المصرية), за редактування якого з 1842 року взявся корифей перекладацької справи Ріфа'а ат-Тагтаві. Окрім цього журналу активність у ЗМІ проявляли представники сирійської та ліванської діаспори у Єгипті – неурядова преса налічувала такі найменування як «Відповіді» (الجواب 1869), «Прогулянка ідей» (نزهة الأفكار 1860), «Долина Нілу» (وادي النيل 1866) та ін. Від 70-х років XIX ст. органи преси стали відігравати принципову й вирішальну роль у становленні ан-Нагди. Це, передусім, такі періодичні видання як «Аль-Джінан» (الجنان 1886–1870), де з-під пера майстрів художнього слова вийшла значна кількість романів й оповідань, «Аль-Аграм» (الأهرام, засновано у 1875 р.) та «Аль-Гіляль» (الهلال, засновано у 1892 р.) – останні два активно функціонують і дотепер. Уся названа преса була націоналістичною і реформістською за своєю природою, поширюючи філософію та думки авторів, які розробляли нові підходи до критичного мислення і світосприйняття.

Починаючи з 70-х рр. XIX ст. громадськість стає основним покровителем і спонсором літераторів, забезпечуючи платними читачами органи преси та редагування публіцистичних і художніх творів. І хоча така публіка складалася здебільшого з чоловіків, існував також відносно високий відсоток жінок, які особливо полюблили романтичну літературу. Саме для них виходили багатосерійні романи з жінками в ролі головних героїнь, від чого іще більше зростав тираж періодичних літературних видань. На зрізі XIX–XX ст. жінки взялися і за редакторську справу, і за написання есе та романів. Це такі імена як Гінд Науфаль (1860–1920), засновниця журналу «Дівчина» (1892 الفتاة) та Лябіба Гашим (1882–1952), засновниця журналу «Дівчина зі Сходу» (1906 فتاة الشرق), письменниця-феміністка Маляк Хифні Насиф (1886–1918), есеїстка Айша ат-Теймурія (1840–1902) та ін. Віддані прихильники літератури формувалися ще з дитинства, зі шкільних років, однак доступ до навчання мали лише діти з привілейованих родин. Так, журнал «Дівчина зі Сходу», що виходив друком з 1906 року й аж до Другої світової війни, із перервою в роки Першої світової, поширювався у школах для дівчат зусиллями освітніх органів Єгипту, Лівану, Сирії та Іраку.

Причини завершення ан-Нагди збігаються з передумовами її виникнення – письменницьке перо й участь у суспільно-політичній діяльності тоді сприймалися як дві сторони однієї медалі. Ідеологічно породжене іноземним впливом, арабське культурне відродження зійшло нанівець після активізації націоналістичних концепцій й антиколоніальних гасел, котрі обумовили переосмислення міжцивілізаційного діалогу вбік критичного ставлення до держав Заходу.

Поза сумнівом, ан-Нагда стала причиною глибоких змін у моделях мислення: була послаблена прихильність арабських суспільств до традицій, які вважалися невідповідними сучасній цивілізації та досягненням науки й медицини. Ан-Нагда поширила поняття свободи, поваги до особи, конституційної демократії. Але іноземне джерело цієї еволюції та пов'язаних із нею досягнень залишалося до болю очевидним, тим більше, що інтелектуали, ідеологи та політичні теоретики виявилися неспроможними заснувати послідовну систему ідей, арабських чи мусульманських, які би відпові-

дали сучасності у перспективі. Звернення до європейських концепцій у суспільствах, обурених колонізаторською агресією, ставало дедалі нестерпнішим. Після Першої світової війни ан-Нагда втратила одну зі своїх суттєвих складових, котра ще якось жевріла: надію на побудову майбутнього, що поєднує найкращі риси європейського сьогодення та арабського минулого.

Питання для семінарських занять:

1. Поняття «ан-Нагда»: етимологія, значення та проблематика перекладу.
2. Співвідношення термінів «ан-Нагда» та «ісламський модернізм»: спільне й відмінне.
3. Роль перекладацької діяльності у становленні арабського літературного Відродження. Особливості ранніх перекладів європейської літератури арабською мовою.
4. Історичні передумови та часові рамки арабського Відродження. Наполеонівська кампанія в Єгипті як спусковий гачок ан-Нагди.
5. Дискусія про «автентичність» (асалья) і «сучасність» (хадаса) в арабській літературі доби ан-Нагди. Позиції традиціоналістів і модерністів.
6. Жанрове та стильове новаторство в арабській прозі кінця ХІХ ст. Твори «майже роману» та перші зразки роману європейського типу.
7. Образ жінки в ранній арабській прозі доби ан-Нагди: від караючої фурії до мудрої просвітительки.
8. Преса як рушій мовно-стильових інновацій в арабській літературі другої половини ХІХ ст.
9. Вплив націоналізму на арабську літературу кінця ХІХ – початку ХХ ст.
10. Жінки в літературному процесі ан-Нагди: письменниці, журналістки, засновниці часописів.

Теми есе:

1. Ан-Нагда: арабське Відродження чи арабське Пробудження? Проблема перекладу ключового терміну.
2. Літературне покоління «піонерів» (ар-рувад) у контексті ан-Нагди: новаторство та наслідування традиції.
3. Постать мусульманського реформатора Мухаммада

Абдо та його вплив на ідеологію арабського Відродження.

4. Роль сирійської та ліванської інтелектуальної діаспори в розвитку арабської літератури та публіцистики доби ан-Нагди.

5. Жанр «майже роману» в арабській літературі кінця XIX ст.: художні особливості та світоглядні функції.

6. «Зейнаб» Мухаммада Хусейна Гейкаля як перший зразок «автентичного» арабського роману європейського типу.

7. Концепція «батьківщини» (*ватан*) в арабській літературі доби ан-Нагди: діалог із націоналістичним дискурсом.

8. Спадщина середньовічної арабської словесності в літературі ан-Нагди: стильові запозичення й полеміка.

9. Вплив європейського романтизму на арабську прозу кінця XIX – початку XX ст.

10. Перша світова війна як символічний рубіж завершення доби арабського Відродження.

أسئلة لمراجعة الموضوع ومناقشته

1. ما هي الأسباب الكامنة وراء اختلاف الباحثين في تحديد الإطار

الزمني لعصر النهضة العربية؟

2. إلى أي مدى ساهمت الترجمات الأدبية في تطوير الأدب العربي

الحديث خلال عصر النهضة؟

3. كيف انعكست الخلافات بين الإحيائيين والحدائين على تطور النثر

العربي في أواخر القرن التاسع عشر؟

4. ما هي السمات التي كانت تتضمنها بعض الأعمال الأدبية في عصر

النهضة التي جعلتها أقرب إلى ما يعرف اليوم بالرواية العربية؟

5. كيف تغير تصوير المرأة في الأدب العربي خلال عصر النهضة تحت

تأثير الأفكار الإصلاحية والروايات الأوروبية؟

6. ما هو الدور الذي لعبته الصحافة في تطوير اللغة والأسلوب الأدبي

العربي خلال النصف الثاني من القرن التاسع عشر؟

7. كيف انعكست الأفكار القومية على الأدب العربي في نهاية القرن

التاسع عشر وبداية القرن العشرين؟

8. تحدث عن الدور الذي لعبته الكاتبات والصحفيات العربيات في الحياة الأدبية خلال عصر النهضة؟
9. كيف أثرت الحرب العالمية الأولى على مسار النهضة الأدبية والفكرية في العالم العربي؟
10. إلى أي مدى نجحت النهضة العربية في التوفيق بين التراث والحداثة في الأدب والفكر؟

Література:

- الجبوري، محمد فليح. تمثيلات الهوية في السرد. الروائي. دار الرضوان للنشر والتوزيع.
- Al-Djebouri, M. (2020).
- الهاجري، محمد. السرد والموروث الشعبي. دار الأدب. العربي للنشر والتوزيع.
- Al-Hajiri, M. (2021).
- حديدي، صبحي. الرواية والتاريخ؛ وقائع الأرشيف ومجازات. السرد. الأهلية للنشر والتوزيع.
- Hadidi, S. (2019).
- لولو، فايزة. الروائية في المدونة السردية العربية النهضوية؛ دراسة في تداخل الخطابات. دار الحامد للنشر والتوزيع.
- Lulu, F. (2020).
- منذر معاليقي. معالم النهضة العربية في الفكر العربي. الحديث. المؤسسة الحديثة للكتاب.
- Ma'aliqi, M. (2003).
- معتصم، محمد. المرأة وتطور السرد العربي. الآن. ناشرون وموزعون.
- Mu'tasim, M. (2019).
- رزق، ليندا طنوس. النهضة العربية الحديثة، 1800-1920: جذورها ومنطلقاتها واهدافها. المؤسسة الحديثة للكتاب.
- Rizq, L. (2019).
- شكيب أرسلان. النهضة العربية في العصر الحاضر. مؤسسة هنداوي.
- Shakeeb, A. (2020).
- Tomiche, N., "Nahda", in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_5751
- Zaki Ahmad, S. (1993). عصر النهضة : قادة الفكر العربي العربية 1930-1798. دار سعاد الصباح

ЄГИПЕТ НА ЕТАПІ ПРОСВІТНИЦТВА ТА ЄГИПЕТСЬКА ЛІТЕРАТУРА ПЕРІОДУ АН-НАГДИ

Початок ХІХ століття став переломним моментом в історії Єгипту, позначившись глибокими соціально-політичними та культурними трансформаціями. Вторгнення Наполеона Бонапарта (1798–1801) та прихід до влади Мухаммада Алі у 1805 році стали своєрідними каталізаторами модернізаційних процесів, зорієнтованих на європейські зразки.

Мухаммад Алі ініціював низку прогресивних реформ, спрямованих на розбудову сучасної держави західного типу. Особлива увага приділялася освітній сфері. У 1813 році до Італії було відправлено першу навчальну місію з метою оволодіння передовими європейськими знаннями, зокрема у галузі книгодрукування. Невдовзі в Єгипті з'являються нові освітні установи, покликані готувати фахівців за західними стандартами.

Важливою віхою в культурному житті країни стало відкриття у 1821 році першої державної друкарні «аль-Матба'а аль-Амрійя» у Булаку (нині один із районів Каїра), де видавалася навчальна та науково-технічна література. Перша приватна друкарня запрацювала у 1860 році.

Знаковою подією 1828 року можна вважати заснування офіційної газети «Єгипетські відомості». Зважаючи на те, що до 1860 року офіційною мовою Єгипту залишалася ту-

рецька, видання спершу виходило двома мовами – турецькою та арабською.

Однією з центральних постатей єгипетського Просвітництва став Ріфа'а ат-Тагтаві (1801–1873) – письменник, науковець, освітянин. У 1826 році він очолив єгипетську освітню делегацію до Франції. Упродовж п'ятирічного перебування у Європі ат-Тагтаві ознайомився зі здобутками західної науки та культури, опанував французьку мову. Повернувшись на батьківщину, розгорнув активну просвітницьку діяльність, спрямовану на популяризацію прогресивних європейських ідей серед арабів.

Саме ат-Тагтаві та його сподвижники стояли біля витоків феномену ан-Нагди в єгипетській та загальноарабській культурі – доби модернізації традиційного суспільства під впливом раціоналістичних концепцій Заходу. Цей складний і неоднозначний процес увібрав у себе як позитивні, так і негативні аспекти тогочасної європейсько-арабської взаємодії. Проте його наслідки відчутні й до сьогодні.

Період ан-Нагди в Єгипті ознаменувався появою цілої плеяди видатних мислителів, письменників, громадських діячів. Серед них особливе місце посідає Мухаммад Абдо (1849–1905) – ісламський реформатор, просвітитель, один із засновників панісламізму. Він наполягав на необхідності перегляду традиційних релігійних догматів у світлі вимог сучасності, закликав до синтезу кращих досягнень ісламської та європейської цивілізацій. Показовою є думка Абдо про те, що, відвідавши Париж, він побачив там «іслам без мусульман», а повернувшись до Єгипту – «мусульман без ісламу».

Інший відомий представник ан-Нагди – Касім Амін (1863–1908), автор резонансних праць «Визволення жінки» (1899) та «Нова жінка» (1900). У них він порушив надзвичайно гостру на той час проблему емансипації мусульманок, обстоював необхідність надання їм сучасної освіти та більших прав у родині й суспільному житті. Ідеї Касіма Аміна спричинили жваву дискусію в інтелектуальних колах Єгипту та всього арабського світу.

Видатним літератором доби Просвітництва був Мустафа Лутфі аль-Манфалути (1876–1924). Він увійшов в історію єгипетської літератури як основоположник жанру «макама» (опо-

відання у римованій прозі), а також майстер есе на суспільно-політичну та морально-етичну тематику. У своїх творах аль-Манфалути часто звертався до актуальних проблем сучасності, закликав до реформування різних сфер життя.

У царині літературної критики значний внесок належить Тазі Хусейну (1889–1973), автору новаторських розвідок «Про доісламську поезію» (1925) та «Майбутнє культури в Єгипті» (1938). Попри сліпоту, Тага Хусейн зміг здобути блискучу освіту в Каїрському та Паризькому університетах. У своїх працях він сміливо ламав усталені стереотипи в оцінці арабської словесної спадщини, обстоював потребу її осучаснення.

Єгипетська ан-Нагда була часом надзвичайного духовного та інтелектуального піднесення, добою утвердження нової культурної парадигми, яка увібрала в себе найкращі надбання Сходу і Заходу. Спадщина цього періоду не втратила своєї актуальності й у наші дні, залишаючись об'єктом пильного зацікавлення дослідників у різних країнах світу, в тому числі й в Україні.

Важливим чинником культурного піднесення Єгипту в добу Просвітництва став розвиток журналістики та книговидання. У 1870-80-х роках з'являється низка впливових періодичних видань – газети «аль-Аграм», «аль-Муайяд», журнали «аль-Гіляль», «аль-Муқаттам» та ін. На їхніх сторінках порушувалися найгостріші проблеми тогочасного суспільно-політичного життя, точилися дискусії щодо шляхів розвитку країни.

Характерною особливістю культурного процесу в Єгипті кінця ХІХ – початку ХХ ст. стало зростання інтересу до національної мистецької спадщини. Письменники, художники, композитори частіше зверталися до фольклорних джерел, прагнучи поєднати традиційні форми з новими виражальними засобами. Яскравим прикладом може слугувати творчість Мухаммада Османа Джаляля (1829–1898) – засновника єгипетського національного театру, автора історичних драм і комедій.

На ниві образотворчого мистецтва плідно працювали художник Мухаммад Нагі (1888–1956) та скульптор Махмуд Мухтар (1891–1934). Вони активно експериментували в різних жанрах і техніках, синтезуючи здобутки арабського

та європейського мистецтва. Особливу популярність здобули скульптурні композиції Мухтара, присвячені ключовим подіям національної історії, видатним діячам єгипетського Відродження.

Доба ан-Нагди в Єгипті стала також часом динамічного розвитку музичного мистецтва. У цей період закладалися підвалини сучасної композиторської школи, зароджувалися нові форми і жанри. Провідними музикантами епохи були Абдо аль-Хамулі (1846–1901), Салама Хігазі (1852–1917), Саїд Дарвіш (1892–1923). Їхня творчість живилася глибокими фольклорними джерелами, водночас сміливо інтегруючи в національне звукове поле окремі елементи європейської музичної культури.

Загалом єгипетська культура кінця XIX – початку XX ст. стала унікальним феноменом в історії арабського світу. У складних умовах напівколоніальної залежності й гострих внутрішніх суперечностей вона змогла відкрити нову сторінку свого розвитку, закласти міцне підґрунтя для подальшого поступу. Здобутки діячів ан-Нагди дотепер слугують важливим духовним орієнтиром для єгипетського народу та всієї арабської цивілізації.

Духовне піднесення єгипетського суспільства у добу ан-Нагди супроводжувалося помітною активізацією суспільно-політичного життя. У цей період зароджуються перші політичні партії та громадські рухи, які ставили за мету здобуття Єгиптом повної незалежності, проведення назрілих соціально-економічних реформ.

Зокрема, у 1907 році була створена партія «Хизб аль-Умма» («Партія нації») на чолі з Ахмадом Лутфі ас-Саїдом (1872–1963). Вона обстоювала ідеї поступового реформування суспільства на засадах конституціоналізму, виступала за розширення представницьких органів влади. Своєю чергою партія «Ватані» («Батьківщина»), заснована Мустафою Кямілем (1874–1908), дотримувалася радикальніших поглядів, наполягаючи на негайному виведенні британських військ із території Єгипту.

Поряд із політичними партіями важливу роль у громадському житті відігравали різноманітні просвітницькі товариства й благодійні організації. Зокрема, у 1892 році було засноване «Ісламське добротинне товариство», яке займа-

лося створенням початкових шкіл, наданням стипендій здібним учням. А у 1911 році Гуда Ша'араві (1879–1947) та кілька інших активісток організували «Товариство поступу єгипетської жінки», що обстоювало необхідність надання жінкам сучасної освіти та ширших громадських прав.

Яскравим свідченням зростання національної самосвідомості єгипетського народу стала революція 1919 року під проводом Са'ада Заглюля (1859–1927). Хоча повстання зазнало поразки, воно значно прискорило процес визволення Єгипту з-під влади британських колонізаторів. Зрештою, у 1922 році Велика Британія була змушена визнати формальну незалежність країни, хоча й зберігала в ній свою військову присутність.

Боротьба єгиптян за політичне самовизначення тісно перепліталася з пошуками нових шляхів економічного розвитку. У цьому процесі безперечним лідером був Тала'ат Харб (1867–1941) – видатний єгипетський фінансист, ініціатор створення першого акціонерного банку «Банк Міср» (1920). Під його керівництвом постала ціла мережа національних промислових і комерційних компаній, що заклали основу для майбутнього економічного прогресу країни.

Таким чином, епоха ан-Нагди стала часом тотального оновлення усіх сфер життя єгипетського суспільства. Складний і суперечливий процес вестернізації традиційного арабо-мусульманського укладу мав своїм наслідком формування унікального культурного й політико-економічного ландшафту, перетворення Єгипту на лідера арабського світу. Історичний досвід модернізації, накопичений у той період, залишається актуальним і для сучасного Єгипту, котрий переживає чергову фазу глибинних трансформацій.

Питання для семінарських занять:

1. Які основні чинники спричинили зміни в суспільно-політичному та культурному житті Єгипту на початку XIX століття?

2. У чому полягало значення реформаторської діяльності Мухаммада Алі для розвитку освіти й культури в Єгипті?

3. Яку роль відіграло відкриття першої державної типографії в Булаку (1821 р.) для поширення просвітницьких ідей?

4. Чому поява газети «Єгипетські відомості» у 1828 році стала важливою віхою розвитку арабської журналістики?

5. Розкажіть про роль Ріфа'а ат-Тагтаві у розгортанні просвітницького руху в Єгипті. Як його перебування у Франції вплинуло на подальшу діяльність?

6. У чому полягала основна ідея єгипетських просвітників щодо причин відсталості арабського світу порівняно з Європою? Як вони пропонували долати цю відсталість?

7. Чому погляди різних діячів ан-Нагди (Ріфа'а ат-Тагтаві, Джамаль ад-Дін аль-Афгані, Мухаммад Абдо та інших) на шляхи досягнення прогресу відрізнялися? Від яких чинників це залежало?

8. Охарактеризуйте особливості взаємин арабських просвітників з правителями Єгипту в ХІХ столітті. Чому ці взаємини мали суперечливий характер?

9. У чому, на думку сучасних дослідників, полягали основні вади рецепції західних ідей арабськими реформаторами ХІХ століття? Чому їхні погляди на європейську модель прогресу виявилися спрощеними?

10. Яке значення має критичне переосмислення спадщини мислителів доби ан-Нагди для вироблення шляхів розвитку арабських суспільств у наш час?

Теми есе:

1. Роль освітніх реформ Мухаммада Алі в становленні нової арабської культури.

2. Вплив французької експедиції Наполеона на розвиток просвітницького руху в Єгипті.

3. Розвиток книгодрукування та журналістики в Єгипті першої половини ХІХ століття як чинник поширення просвітницьких ідей.

4. Творчість та громадська діяльність Ріфа'а ат-Тагтаві як яскравого представника раннього етапу ан-Нагди.

5. «Видобування чистого золота зі стислого опису Парижа» Ріфа'а ат-Тагтаві як літературна пам'ятка арабського просвітництва.

6. Порівняльний аналіз поглядів єгипетських просвітників ХІХ століття (Ріфа'а ат-Тагтаві, Джамаль ад-Дін аль-Афгані, Мухаммад Абдо) на причини відсталості арабського світу та шляхи її подолання.

7. Особливості сприйняття європейської культури арабськими реформаторами доби ан-Нагди: між захопленням і критикою.

8. Розвиток перекладацького руху в Єгипті XIX століття та його роль у засвоєнні надбань західної науки й літератури.

9. Суперечності у взаєминах арабських просвітників з правителями Єгипту: ідеали та реальність.

10. Спадщина доби ан-Нагди та її значення для сучасного арабського світу: проблема критичного переосмислення.

أسئلة لمراجعة الموضوع ومناقشته:

1. ما هي العوامل الرئيسية التي أدت إلى تغيرات في الحياة الاجتماعية والسياسية والثقافية في مصر في بداية القرن التاسع عشر؟

2. ما أهمية النشاط الإصلاحي لمحمد علي في تطوير التعليم والثقافة في مصر؟

3. ما دور افتتاح أول مطبعة حكومية في بولاق عام 1821 في نشر الأفكار التنويرية؟

4. لماذا كان ظهور جريدة "الوقائع المصرية" في عام 1828 علامة فارقة في تطور الصحافة العربية؟

5. تحدث عن دور رفاة الطهطاوي في تطوير الحركة التنويرية في مصر. كيف أثرت إقامته في فرنسا على أنشطته اللاحقة؟

6. ما هي الفكرة الرئيسية للمفكرين المصريين حول أسباب تخلف العالم العربي مقارنة بأوروبا؟ وكيف اقترحوا التغلب على هذا التخلف؟

7. لماذا اختلفت آراء رواد النهضة (رفاعة الطهطاوي وجمال الدين الأفغاني ومحمد عبده وغيرهم) حول سبل تحقيق التقدم؟ وما هي العوامل التي أثرت على ذلك؟

8. صف طبيعة العلاقة بين المثقفين العرب وحكام مصر في القرن التاسع عشر. لماذا كانت هذه العلاقات متناقضة؟

9. ما هي العيوب الرئيسية، من وجهة نظر الباحثين المعاصرين، في تلقي المصلحين العرب للأفكار الغربية في القرن التاسع عشر؟ لماذا

كانت وجهات نظرهم حول النموذج الأوروبي للتقدم سطحية؟

РІФА'А АТ-ТАГТАВІ

رفاعة الطهطاوي

(1801–1873)

Ріфа'а ат-Тагтаві народився 15 жовтня 1801 року у місті Тагта у Верхньому Єгипті в родині відомого богослова. У 1817 році вступив до університету аль-Азгар у Каїрі, де вивчав богослов'я, право, літературу. Один із викладачів, Хасан аль-Аттар, познайомив його із світськими науками та основами європейської думки. У 1824 році став імамом у новоствореній єгипетській армії.

У 1826 році за протекцією аль-Аттара увійшов до складу єгипетської наукової місії, відправленої Мухаммадом Алі до Франції. Під час п'ятирічного перебування там вивчив французьку мову і ознайомився з досягненнями європейської науки та культури. По поверненню до Єгипту у 1831 році розпочав активну діяльність з поширення передових знань, став одним з ідеологів модернізації країни за європейським зразком.

У 1835 році заснував Школу перекладачів, а у 1836 очолив новостворену Школу мов. Залучав відомих європейських сходознавців до співпраці. Доклав зусиль до реформування освітньої системи Єгипту. Видавав офіційну урядову газету, брав участь у розбудові єгипетської періодики.

Писав наукові праці з історії, педагогіки, перекладав європейську літературу. Найвідомішим твором є «Тахліс аль-Ібріз фі Талхис Баріз» («Видобування чистого золота зі

стислого опису Парижа») – подорожні нотатки про Францію. Основна частина книги написана у Франції у 1826–1831 рр., а видана у 1834 р. – через 3 роки після повернення ат-Тагтаві до Каїра. Ріфа'а отримав схвальні відгуки на рукопис від французьких орієнталістів Едма-Франсуа Жомара (колишнього учасника єгипетської експедиції Бонапарта), барона Сільвестра де Сасі та Коссена де Персеваля.

Був плідним публіцистом і громадським діячем. Серед учнів – чимало видатних арабських мислителів та реформаторів.

Зі сходженням до влади нового єгипетського правителя Аббаса I у 1849 році Школа перекладачів була закрита, а сам ат-Тагтаві відправлений у примусове відрядження до Судану, де провів 5 років. Після повернення до Каїра продовжив літературно-громадську діяльність, видавав часопис «Равдат аль-Мадаріс» (روضة المدارس).

Ат-Тагтаві чудово знав традиційну арабську науку і літературу, вільно орієнтувався в історіографії та поезії. У книзі він посилається на праці аль-Масуді, ас-Суйути, аль-Казвіні, Ібн Хадджа, Абу-ль-Фіди, Ібн Хальдуна (неабиякого наукового авторитета для самого ат-Тагтаві), цитує поетів (від доісламських до сучасних йому) – Антару, Джаріра, Ібн Дурейда, Абу Нуваса, аль-Вава ад-Дімашкі, аль-Мутанаббі та ін.

Помер Ріфа'а ат-Тагтаві 27 травня 1873 року у Каїрі. Залишив помітний слід в історії арабської культури як реформатор, педагог та ідеолог національного відродження Єгипту.

Питання для семінарських занять:

1. Як навчання в університеті аль-Азгар та знайомство з європейською думкою вплинули на формування світогляду Ріфа'а ат-Тагтаві? Чому його вважають одним з ідеологів модернізації Єгипту?

2. У чому полягає значення перебування Ріфа'а ат-Тагтаві у складі єгипетської наукової місії у Франції? Як досвід знайомства з європейською культурою відобразився у його подальшій діяльності?

3. Яку роль відіграв Ріфа'а ат-Тагтаві у розвитку освіти та перекладацької справи в Єгипті? Чому заснування школи перекладачів мов стало важливою віхою в історії арабської культури?

4. Охарактеризуйте книгу подорожніх нотаток Ріфа'а ат-Тагтаві про Париж. Як у цьому творі поєднуються традиції арабської літератури та нові враження від знайомства з європейською дійсністю?

5. Чому Ріфа'а ат-Тагтаві вважається одним із фундаторів ідеології арабського відродження? Який вплив мала його літературна та громадська діяльність на подальший розвиток суспільно-політичної думки в арабському світі?

Питання для самоконтролю:

1. У якому році та де народився Ріфа'а ат-Тагтаві? Яку освіту він здобув?

2. Коли і за яких обставин Ріфа'а ат-Тагтаві потрапив до Франції? Скільки часу він там перебував?

3. Які освітні заклади заснував Ріфа'а ат-Тагтаві після повернення до Єгипту? Чим він керував?

4. Як називається найвідоміший твір Ріфа'а ат-Тагтаві? Коли він був написаний та виданий?

5. Коли і за яких обставин завершився життєвий шлях Ріфа'а ат-Тагтаві? Яке значення мала його діяльність для розвитку арабської культури?

Теми есе:

1. Вплив традиційної арабської освіти та європейської думки на формування особистості Ріфа'а ат-Тагтаві.

2. «Видобування чистого золота зі стислого опису Парижа» як літературний пам'ятник арабського просвітництва: поєднання традицій арабської книжності та новаторства.

3. Ріфа'а ат-Тагтаві та розвиток перекладацького руху в арабському світі XIX століття.

4. Громадсько-просвітницька діяльність Ріфа'а ат-Тагтаві та її вплив на розвиток єгипетської журналістики.

5. Ріфа'а ат-Тагтаві як предтеча ідей арабського відродження та лібералізму в ісламській думці.

Фрагмент творчості Ріфа'а ат-Тагтаві для ознайомлення

فِي مُدَّةِ إِقَامَتِنَا فِي مَدِينَةِ مَرْسِيلِيَا
المقتطف من المادة الثانية، الفصل الأول
ثم إن هذا البيت الذي كنا فيه (للكرنتينة) مُتَّسِعٌ جَدًّا، به القصورُ

ومكثنا في هذا المحل ثمانية عشر يوماً، لا نخرج منه أبداً غير أنه متسع جداً، وفيه حدائق عظيمة، ومحال متسعة، للتماشي فيها، والتنزه في رياضها.

الأسئلة:

1. ما الذي يمكن أن تفهمه من هذا المقال؟ حاول أن تصف شخصية كاتبه بناء على ما هو وارد في المقال.
2. حاول أن تبحث عن معاني الكلمات: (طَبْلِيَّة) (كرنتينية) (سفرة) (القطرات) (القراز)
3. في رأيك لماذا اندهش الطهطاوي من العادات الفرنسية في الأكل؟
4. هل يمكن أن تستنتج من المقال الفرق بين الشرق والغرب آنذاك؟
5. من هو رفاة رافع الطهطاوي كاتب المقال؟
6. ما رأيك في أسلوب المقال؟
7. ما المقصود- في رأيك- بالرياض والحياض؟

Глосарій

1	Під час нашого перебування у місті Марселі	فِي مُدَّةٍ إِقَامَتِنَا فِي مَدِينَةِ مَرْسِيلِيَا
2	карантин	الْكَرَنْتِيْنَةُ
3	з садами та басейнами	بِالرِّيَاضِ وَالْحِيَاضِ
4	французькі слуги	خَدَمٌ فَرَنْسَاوِيَّةٌ
5	дивуватися, вважати дивним	اسْتَعْرَبَ (X)
6	розстелений на підлозі килим	سَجَادَةٌ مَفْرُوشَةٌ عَلَى الْأَرْضِ
7	скатертина для сніданку	السُّفْرَةُ لِلْفُطُورِ
8	високі таці	طَبْلِيَّاتٌ عَالِيَةٌ
9	схожі на перські	الشَّيْبَهَةُ بِالْعَجَمِيَّةِ

10	склянка	قَدَحٌ
11	ніж	سِكِّينٌ (سَكَكِينٌ)
12	скло (діал.)	القِرَازُ
13	виделка	شَوَكَةٌ
14	ложка	مِلْعَقَةٌ (مَلَاعِقُ)
15	пляшка (діал.)	قِرَازَةٌ (قِرَازِئُرُ)
16	посудина з сіллю	إِنَاءٌ (أَنِيبَةٌ، أَوَانٌ) فِيهِ مِلْحٌ
17	інша ємність із перцем	إِنَاءٌ آخَرُ فِيهِ فُفْلٌ
18	розставили навколо таці стільці	رَصُّوا حَوَالِي الطَّبَلِيَّةِ كَرَاسِي
19	накладати (у тарілку), черпати	عَرَفَ (i), عَرَفُ
20	відрізає ножем	يَقْطَعُهُ بِالسِّكِّينِ
21	доносить до рота виделкою	يُؤْصِلُهُ إِلَى فَمِهِ بِالشَّوَكَةِ
22	стверджувати, вважати	زَعَمَ (y) زَعَمٌ
23	чистіше та безпечніше	أَنْظَفُ وَأَسْلَمُ عَاقِبَةً
24	вони не їдять з мідного посуду	لَا يَأْكُلُونَ فِي صُحُونِ النُّحَاسِ
25	навіть з лудженого	وَلَوْ مُبَيَّضَةً
26	емальовані тарілки	الصُّحُونِ الْمَطْلِيَّةِ
27	кілька відомих етапів	عِدَّةٌ مَرَاتِبَ مَعْرُوفَةٍ
28	вони починають їжу з супу	اِفْتَتَاحُهُمُ الطَّعَامَ يَكُونُ بِالشُّورْبَةِ
29	тут: вино	الشراب المخدر

30	Це вірно для багатих і бідних	هذا الأمر مطرد للغني والفقير
----	-------------------------------	------------------------------

فِي مَنَازِلِ مَدِينَةِ بَارِيسَ

اعْلَمْ أَنَّ هَؤُلَاءِ الخلق؛ حيث إنهم بعد أشغالهم المعتادة المعاشية لا شغل لهم بأمور الطاعات، فإنهم يقضون حياتهم في الأمور الدنيوية، واللهو، واللعب، ويتقنون في ذلك تقننا عجيبا.

فمن مجالس الملاهي عندهم محال تُسمى «التياتر» (بكسر التاء المشددة، وسكون التاء الثانية)، «والسبكتاكل» وهي يُلعب فيها تقليد سائر ما وقع، وفي الحقيقة أن هذه الألعاب هي جد في صورة هزل، فإن الإنسان يأخذ منها عبرا عجيبة؛ وذلك لأنه يرى فيها سائر الأعمال الصالحة والسيئة، ومدح الأولى، وذم الثانية، حتى إن الفرنسيين يقولون: إنها تؤدب أخلاق الإنسان وتهذبها، فهي وإن كانت مشتملة على المضحكات، فكم فيها من المبكيات، ومن المكتوب على الستارة التي ترخي بعد فراغ اللعب باللغة اللاطينية ما معناه باللغة العربية: «قد تصلح العوائد باللعب».

وصورة هذه «التياترات» أنها بيوت عظيمة لها قبة عظيمة، وفيها عدة أدوار كل دور له (أود) موضوعة حول القبة من داخله، وفي جانب من البيت مقعد متسع يطل عليه من سائر هذه (الأود) بحيث إن سائر ما يقع فيه يراه من هو في داخل البيت، وهو منور (بالنجفات) العظيمة، وتحث ذلك المقعد محل لللاتية، وذلك المقعد يتصل بأروقة فيها سائر آلات اللعب، وسائر ما يصنع من الأشياء التي تظهر، وسائر النساء والرجال المعدة للعب، ثم إنهم يصنعون ذلك المقعد كما تقتضيه اللعبة، فإذا أرادوا تقليد سلطان مثلا في سائر ما وقع منه، وضعوا ذلك المقعد على شكل (سراية) وصوروا ذاته، وأنشدوا أشعاره، وهلم جرا. ومدة تجهيز المقعد يرخون الستارة لتمنع الحاضرين من المنظر، ثم يرفعونها ويبتدون باللعب، ثم إن النساء اللاعبات، والرجال يشبهون العوالم في مصر.

واللاعبون واللاعبات بمدينة باريس أبواب فضل عظيم، وفصاحة، وربما كان لهؤلاء الناس كثير من التأليف الأدبية والأشعار، ولو سمعت

Глосарій

1	Місця для розваг та задоволень	مَجَالِسُ الْمَلَاهِي وَاللَّهْوِ
2	відтворення подій, що відбулися	تَقْلِيدُ الْأَحْدَاثِ الْوَاقِعَةِ
3	мораль та виховання характеру	عِبْرٌ وَدُرُوسٌ أَخْلَاقِيَّةٌ
4	великі зали театру	بُيُوتُ التَّمْتِيلِ الْكُبْرَى
5	ложі, що виходять на купол	أَدْوَارٌ مُطَلَّةٌ عَلَى الْقُبَّةِ
6	просторе місце для глядачів	مَقْعَدٌ رَحْبٌ لِلْمُنْقَرِّجِينَ
7	освітлені яскравими люстрами	مُنُورَةٌ بِالنُّجْفِ الْبَاهِرَةِ
8	місце для музичних інструментів	مَكَانٌ لِلأَدْوَاتِ الْمُوسِيقِيَّةِ
9	коридори, що виходять до сцени	مَمَرَاتٌ مُوَصَّلَةٌ بِالمَسْرَحِ
10	підготовка декорацій	تَجْهِيْزُ دِيكُوْرِ المَشْهَدِ
11	зображення персонажа султана	تَصْوِيْرٌ شَخْصِيَّةِ السُّلْطَانِ
12	декламація віршів	إِلْقَاءُ الْأَشْعَارِ
13	підняття завіси над сценою	رَفْعُ السِّتَارَةِ عَنِ الْمَسْرَحِ
14	початок вистави	بَدْءُ التَّمْتِيلِ
15	порівняння з єгипетськими танцівницями	تَشْبِيْهُ بِالرَّاقِصَاتِ الْمَصْرِيَّاتِ
16	володарі великих літературних чеснот	ذَوُو فَضْلِ أَدْبِيٍّ كَبِيْرٍ
17	засвоєння актором віршів	اِحْتِقَاطُ الْمُمْتَلِّ بِالأَشْعَارِ
18	імпровізація під час гри	التَّوْرُدُ فِي اللَّعْبِ

19	жарти та штучні ридання	النُّكْتُ وَالْبُكَاءُ الْمُصْطَنِعُ
20	комплексні знання	عُلُومٌ مَعْقِدَةٌ
21	заглиблення у пізнання	التَّعَمُّقُ فِي الْعِلْمِ
22	докази з експериментальних наук	شَوَاهِدٌ مِنَ الطَّبِيعِيَّاتِ
23	початок вистави з музичних творів	بَدَأَ اللَّعْبِ بِالْمُوسِقَى
24	запис п'єси в нотатках	كِتَابَةُ اللَّعْبَةِ فِي وَرَقَةٍ
25	опускання завіси по завершенню кожного акту	خَفَضَ السِّتَارَةَ بَعْدَ كُلِّ فِصْلٍ

Література:

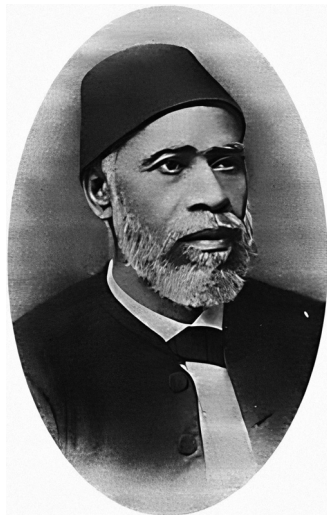
- Abdelsabbour, S. (2014). عبد الصبور، صلاح. من هو رفاعة رافع. الطهطاوي؟ جسر الحضارة الجديدة. دار العودة.
- Al-Badrawi, Z. (2008). رفاعة الطهطاوي ووقفه مع. الدراسات اللغوية الحديثة. دار الافاق العربية.
- Al-Nahda: The Arab Awakening. <https://www.youtube.com/watch?v=OCRob-HHuYo>
- Al-Rifa'i, Z. (2018). الرفاعي، زكريا صادق. من الفكر السياسي عند رفاعة. الطهطاوي «فكرة الدولة». الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- Al-Shayal, J. (2022). الشيال، جمال الدين. رفاعة الطهطاوي. وكالة الصحافة العربية.
- Emara, M. (2009). عمارة، محمد. رفاعة الطهطاوي: رائد التنوير في العصر الحديث. دار الشروق.
- Labban, R. (2018). لبنان، ريماء. رفاعة الطهطاوي والغرب؛ بواكير الحداثة أم. بوادر الإخفاق؟ دار نلسن.
- Mahmoud, E. (2012). محمود، عصام السيد. رفاعة الطهطاوي بين العلمانية والإسلام. دار الحكمة للطباعة والنشر والتوزيع.
- Majdi, S. (2017). مجدي، السيد صالح. حلية الزمن بمناقب خادم الوطن «سيرة». رفاعة رافع الطهطاوي». الهيئة المصرية العامة للكتاب.

- Nassar, S. (2014). رفاعة الطهطاوي رائد التنوير. العربي المبكر. مركز دراسات الوحدة العربية.
- Newman, D. (2014). Rifa' a al-Tahtawi. A 19th-Century Egyptian Educationalist and Reformer.
- Al-Tahtawi, Rifa' a (2003). An Imam in Paris: Al-Tahtawi's Visit to France (1826–31). – Saqi Books.
- Al-Tahtawi, Rifa' a (2011). An Imam in Paris: Account of a Stay in France by an Egyptian Cleric (1826–1831). – Saqi Books.
- Shafi'i, H. (2018). شافعي، حسن محمد. الفكر السياسي بين الشيخ رفاعة الطهطاوي والإمام محمد عبده "دراسة لنموذج الديموقراطية". المكتبة الأزهرية للتراث.
- Sivkov, I. (2018). The Western constitutional principles of XIX century in the eyes of Arab scholar and traveler, Rifā' a Rāfi' al-Ṭaḥṭāwī, based on "Taḥlīṣ al-ibrīz fī talḥīṣ Bārīz aw al-dīwān al-naḥs bi-Īwān Bārīs" // Romano-Arabica XVIII. Geographies of Arab and Muslim Identity through the Eyes of Travelers. 2018. University of Bucharest. Center for Arab studies: 185–196.
- Історичні подорожі Ріфа'а ат-Тагтаві:- اللغة العربية - 1 ع - رحلات تاريخية، الامتحان بوكز
ف2 - <https://www.youtube.com/watch?v=02vRBMnopy4>

АЛІ МУБАРАК

علي مبارك

(1823–1893)

Алі Мубарак народився в 1823 році в селі Бірінбаль провінції Дахлія. Початкову освіту здобув у традиційному для того часу куттабі. 1835 року, у віці 12 років, вступив до новоствореної урядової школи Каср аль-Айні, а рік по тому перевівся до школи Абу За'абалія.

У 1839 році був зарахований до Політехнічної школи Булака, де навчався протягом п'яти років. Здобув ґрунтовні знання з математики, інженерії, хімії, металургії, геології та інших точних наук.

1844 року Алі Мубарак увійшов до складу єгипетської освітньої місії, відрядженої до Франції для здобуття вищої освіти. Там три роки навчався військовій та інженерній справі. Опанував французьку мову.

Після повернення до Єгипту 1849 року здобув прихильність правителя Аббаса I та розпочав успішну кар'єру в Топографічному департаменті Військового міністерства. Згодом очолив Військовий навчальний коледж.

За часів хедива Саїда, який прийшов до влади 1854 року, Алі Мубарак зазнав переслідувань та був змушений залишити посаду. Відряджений до Османської імперії, де брав участь у Кримській війні на боці турків. Після повернення до Єгипту знову зазнав утисків та довго не міг знайти гідного застосування своїм здібностям.

Ситуація змінилася після того, як 1863 року до влади прийшов хедив Ісмаїл. Він добре знав Алі Мубарака по спільному навчанню у Франції та негайно запросив його очолити масштабний проєкт із реконструкції Каїра на сучасний європейський лад. Завдяки зусиллям Алі Мубарака були прокладені широкі вулиці, побудовані майдани, громадські споруди, водогін, газове освітлення. Це архітектурне планування центральної частини Каїра збереглося і донині.

Надалі Алі Мубарак обіймав численні адміністративні посади та очолював різні міністерства. Зокрема, мав великі заслуги в реформуванні системи освіти. 1868 року розробив реформу, відому як «Положення Раджаба», що впорядкувало структуру навчальних закладів. Також заснував Вищу педагогічну школу Дар аль-Улум та видавав педагогічний журнал «Садочок шкіл» (روضة المدارس).

Найвідомішим твором Алі Мубарака є фундаментальна 20-томна енциклопедія «аль-Хитат ат-тауфікія», що містить докладний опис історії та пам'яток усіх міст і сіл Єгипту. Ця праця не втратила актуальності й донині.

Серед інших значних творів – 4-томник «Алам ад-дін» (1882) та низка підручників з точних наук. Алі Мубарак також активно займався перекладацькою діяльністю.

Помер відомий державний діяч та мислитель 14 листопада 1893 року.

Питання для семінарських занять:

1. Яку роль відіграла французька освіта у формуванні світогляду та професійних якостей Алі Мубарака?

2. Чому період правління хедива Саїда став часом випробувань для Алі Мубарака? Як ці події вплинули на його подальшу кар'єру?

3. У чому полягало новаторство містобудівних проєктів Алі Мубарака в Каїрі? Як вони змінили обличчя столиці?

4. Охарактеризуйте освітні реформи Алі Мубарака. Які нові навчальні заклади були засновані з його ініціативи?

5. Розкажіть про внесок Алі Мубарака в розвиток єгиптології. Чому його 20-томна енциклопедія досі зберігає актуальність?

Питання для самоконтролю:

1. З якими труднощами зіткнувся Алі Мубарак за часів правління хедива Саїда? Де він перебував у цей період?

2. Чому взаємини Алі Мубарака з хедивом Ісмаїлом були особливо тісними? Який масштабний проект йому довірив Ісмаїл?

3. Охарактеризуйте освітні реформи Алі Мубарака. Які нововведення він здійснив і які заклади заснував?

4. Яка головна наукова праця Алі Мубарака? Опишіть її зміст та значення.

5. Окрім адміністративної та наукової діяльності, чим ще займався Алі Мубарак? Які його досягнення в цих царинах?

Теми есе:

1. Алі Мубарак як представник нового покоління арабської інтелігенції ХІХ ст.: поєднання традиційної освіти та європейських впливів.

2. Політична кар'єра Алі Мубарака в контексті єгипетської історії ХІХ ст.: злети і падіння.

3. Алі Мубарак як творець «нового Каїра»: синтез європейського містобудування та єгипетської ідентичності.

4. Освітній проект Алі Мубарака: модернізація традиційної системи навчання в Єгипті.

5. Алі Мубарак – енциклопедист єгипетської історії та культури: значення 20-томної праці «аль-Хитат ат-тауфікія».

Фрагмент творчості Алі Мубарака для ознайомлення

عَلْمُ الدِّينِ

...حتى اتفق أن رجلاً من مشاهير الإنجليز المشتغلين في بلادهم بتعلم اللسان العربي، وقراءة علومه حضر إلى مصر القاهرة، ولقي حضرة الأستاذ شيخ الجامع الأزهر وأطلعته على بعض رسائله من الأمراء والكبراء تتضمن التنويه به وطلب رعايته وانهى إليه من عشاق اللغة العربية وطلابها والمتعلقين بأهدابها وأن عنده نسخة من كتاب لسان العرب في اللغة للعلامة محمد بن المكرم ابن أبي الحسن الخزرجي الأنصاري رحمه الله، وأنه لما رآه في هذا الكتاب من كثرة فوائده وغازاة مادته، وعظم نفعه... يريد طبعه للتجارة فيه وتسهيل

تناوله لطالبه، فإن تحصيله بخط القلم لا يتيسر إلا للأغنياء وأهل الثروة بسبب كبره وضخامته وقلة نسخه. وأنه حضر إلى مصر بقصد تصحيح النسخة التي معه من هذا الكتاب لأجل الطبع منها. والتمس من حضرة الشيخ أن يدلّه على أستاذ من أفاضل العلماء المتبحرين في تصحيح الكتب ويقرأ عليه بعض العلوم العربية، ويجعل له في نظير ذلك راتباً كافياً يرضيه ويعوض تعبهُ. فإن اقتضى الحال في أثناء ذلك سفره من مصر إلى بلاد الإنكليز أو غيرها استصحبه معه، بشرط أن يضاعف له مرتبه ويتكفل مع ذلك بمؤنته ونفقته ولوزام سفره حتى يرجع إلى مصر. فذكر له الشيخ جماعة من أفاضل العلماء المتقنين المعروفين بحدة الذهن وجودة الفهم والتمكن في الدين والعلم. ودله عليهم وقال له اجتمع بهم وتكلم معهم واسترضهم بما أمكن فمن رضي منهم ففيه الكفاية وزيادة. فاجتمع الإنكليزي ببعضهم، وتكلم الشيخ أيضاً مع بعضهم. فما سمع ذلك أحد منهم إلا امتنع واعتذر. خصوصاً حين يسمع بالسفر. فمنهم من اعتذر بكبر سنه، ومنهم من قال إنه لا يطيق مفارقة أهله ووطنه. ومنهم من رأى ذلك لا يجوز في الدين بظنه. وكان الشيخ علم الدين في جملة من ذكرهم الأستاذ شيخ الجامع الأزهر للرجل الإنكليزي. فسأل عنه واجتمع به في مجالس متعددة. فرأى منه ما أعجبه، وجذب قلبه من سعة اطلاعه وحضور ذهنه وجودة قريحته وحسن أخلاقه وكرم طبعه. فشغف بمحبته وورغب كل الرغبة في صحبته. وكلمه ذات يوم في ذلك ورغبه في موافقته على قصده. وكان علم الدين في اجتماعاته مع الرجل قد رآه مهذب الأخلاق حسن الصحبة سخي الطبع يتودد للمسلمين ويظهر ميله إليهم وتمنيه الخير لهم ومحبة العرب ولسانهم وعلومهم فانس به ولم ينفر من صحبته. فلما كلمه في ذلك قال إنني أجد نفسي لا تأبى ما ذكرته. ولكن أمهلني إلى الغد حتى أفكر في نفسي. فإن الرأي إذا لم يبيت ويثبت فيه كان كالجنين المولود لغير وقت ولادته.

ويقول علم الدين في إحدى مشاهداته عن البالو أو الباليه:

«ومن عوائدهم أن كل من دُعي إلى البالو، ولو كان دني الحرفة لا يذهب إلا في ثياب غالية القيمة زائدة الكلفة وأنهم يعتنون بشأن نساءهم أكثر من اعتنائهم بأنفسهم. حتى إن الرجل منهم ليرغب في أن تكون

الأسئلة:

1. ماذا تعرف عن علي مبارك؟
2. قارن بين أسلوب علي مبارك وأسلوب رفاة الطهطاوي وأذكر أيهما أكثر عصرية من الآخر؟
3. كيف نظر علي مبارك إلى المرأة في الفقرة أعلاه؟
4. وصفَ علي مبارك حفلات فن الباليه «البالو»، كما وصف رفاة الطهطاوي فن المسرح، قارن بين الوصفين، وقارن بين نظرة كل منهما للمرأة؟
5. ما معنى «مؤونة»، «الكتبخانة»، «لوازم»، «محبوكة»، «دني الحرفة»، «خزانة»؟
6. ما معنى قوله: « فإن الرأي إذا لم يبيت ويثبت فيه كان كالجنين المولود لغير وقت ولادته»؟
7. ما المقصود بعبارة « أنه من عشاق اللغة العربية وطلابها والمتعلقين بأهدابها»؟
8. استخراج الأساليب اللغوية المميزة في الفقرة أعلاه؟

Глосарій

1	Доки не погодився	حَتَّى اتَّفَقَ
2	відомі англійці	مَشَاهِيرُ الْإِنْجِلِيزِ
3	вивчення арабської мови	تَعَلُّمُ اللِّسَانِ الْعَرَبِيِّ
4	читання його наук	قِرَاءَةُ عُلُومِهِ
5	зустрівся з шейхом	لَقِيَ حَضْرَةَ الْأُسْتَاذِ شَيْخٍ
6	ознайомив його з деякими листами від емірів	أَطَّلَعَهُ عَلَى بَعْضِ رَسَائِلَ مِنَ الْأَمْرَاءِ
7	закоханий в арабську мову	مِنْ عُشَّاقِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ

8	прихильники її вивчення	وطلّابها والمُتعلّقين بأهدابها
9	велика кількість його переваг	كثرة فوائده
10	надзвичайна користь	عظيم نفعه
11	хоче надрукувати його	يريدُ طبعه
12	полегшення його отримання	تسهيل تناوله
13	для тих, хто його шукає	لطالبيه
14	стало можливим лише для багатих	لا يتيسرُ إلا للأغنياء
15	заможні люди	أهل الثروة
16	через його великий розмір	بسبب كبره وضخامته
17	і малу кількість копій	وقلة نسخته
18	прибув до Єгипту	حضر إلى مصر
19	з метою виправлення	بقصد تصحيح
20	для її друку	لأجل الطبع منها
21	попросив шейха	والتمس من حضرة الشيخ
22	вказати йому на вченого	أن يذّله على أستاذ
23	з видатних знавців	من أفاضل العلماء
24	які глибоко опанували	المتبحرين في
25	виправлення книг	تصحيح الكتب

Література:

- Utaiba, M. (2023). عتیبة، منیر. التراث في السرد المعاصر. للتراث.
- Vollers, K., “‘Alī Pasha Mubārak”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.

МУСТАФА ЛУТФІ АЛЬ-МАНФАЛУТИ

مصطفى لطفي المنفلوطي

(1876–1924)

Мустафа Лутфі аль-Манфалути народився 1876 року в місті Манфалут провінції Асьют у Верхньому Єгипті в родині єгипетського батька та турецької матері. Рід Манфалути славився благочестям та вченістю, з нього вийшло чимало суддів та видатних діячів.

Початкову освіту здобув удома, зокрема вивчаючи Коран. У віці 9 років Мустафу відправили до Каїра, щоб продовжити навчання в аль-Азгарі – найавторитетнішому релігійному університеті мусульманського світу. Там він 10 років вивчав арабську літературу, граматику, Коран, хадиси, історію, фік та інші предмети.

З юних років у Манфалути прокинулися літературні нахили. Він захопився творчістю класиків арабської поезії, зокрема поетів Абу Таммама, аль-Бухтурі, аль-Мутанаббі. Крім поезії цікавився творами арабських прозаїків та філософів середньовіччя.

Був близьким учнем видатного реформатора, шейха Мухаммада Абдо. Прилучався до прогресивних ідей ісламського модернізму, які поширював Абдо – закликів до очищення віри від середньовічних забобонів і повернення до первісних коранічних цінностей.

Завершивши навчання в аль-Азгарі та втративши вчителя Абдо, Манфалути повернувся на два роки до рідного міста.

Усамітнившись, заглибився в студії класичної арабської літератури, виробляючи власний неповторний стиль. Для його манери письма характерні надмірне використання епітетів, увага до милозвучності фраз, перевага коротких різких речень, які чинять емоційний вплив.

Мустафа Лутфі аль-Манфалути прославився насамперед як блискучий есеїст та оповідач. Друкуватися почав на початку 1900-х років у різних єгипетських часописах. З 1907 року публікував нариси в авторитетній газеті «аль-Муайяд». Ці статті на літературні, суспільні, релігійні теми згодом склали три томи есеїстики.

Ще однією відомою збіркою Манфалути стали «Сльози» (1915), куди увійшли як оригінальні оповідання, так і адаптовані автором твори західних письменників. Серед них – Дюма, Мопассан, Жером К. Джером та інші. Ці перекази справили великий вплив на арабську літературу, познайомивши читачів зі зразками європейського роману.

Окрім нарисів та оповідань, Мустафа Лутфі аль-Манфалути залишив по собі чимало поетичних творів, які відзначаються особливою мелодійністю і витонченістю.

Помер видатний єгипетський письменник і громадський діяч 1924 року. Його літературна спадщина не втрачає актуальності й понині, а стиль досі вважається взірцевим. Мустафу Лутфі аль-Манфалути справедливо називають одним із батьків єгипетської новелістики.

Питання для семінарських занять:

1. Розкажіть про взаємини Мустафи Лутфі аль-Манфалути з шейхом Мухаммадом Абдо. Яких поглядів цього реформатора дотримувався письменник?

2. Творчість яких класиків арабської поезії особливо вплинула на молодого Мустафу Лутфі аль-Манфалути?

3. Чим займався Мустафа Лутфі аль-Манфалути після завершення навчання в аль-Азгарі? Як він виробляв свій авторський стиль?

4. Які характерні риси індивідуального стилю Мустафи Лутфі аль-Манфалути? Наведіть кілька прикладів.

5. Яке значення творчості Мустафи Лутфі аль-Манфалути для розвитку арабської літератури початку ХХ століття?

Чому його вважають основоположником єгипетської новелістики?

Питання для самоконтролю:

1. Де і коли народився Мустафа Лутфі аль-Манфалути? Що відомо про його родину та походження?
2. Яку початкову освіту здобув Мустафа Лутфі аль-Манфалути? У якому віці він вивчив Коран?
3. Скільки років і які предмети вивчав Мустафа Лутфі аль-Манфалути в каїрському університеті аль-Азгар?
4. У яких жанрах працював Мустафа Лутфі аль-Манфалути? Де він публікував свої твори?
5. Розкажіть історію створення збірки «Сльози» Мустафи Лутфі аль-Манфалути. Які західні автори там представлені й у якій формі?

Теми есе:

1. Вплив навчання в університеті аль-Азгар на формування літературних уподобань та світогляду Мустафи Лутфі аль-Манфалути.
2. Роль Мухаммада Абдо як наставника Мустафи Лутфі аль-Манфалути та провідника ідей ісламського модернізму.
3. Особливості авторського стилю Мустафи Лутфі аль-Манфалути в есеїстиці та прозі: поєднання класичних арабських традицій і новаторства.
4. Збірка «Сльози» як приклад творчого діалогу Мустафи Лутфі аль-Манфалути із західною літературою: адаптація творів європейських письменників для арабського читача.
5. Мустафа Лутфі аль-Манфалути – фундатор жанру новели в єгипетській літературі початку ХХ століття: художні особливості малої прози письменника.

**Фрагмент творчості Мустафи Лутфі аль-Манфалути
для ознайомлення**

الْيَتِيم

سكنَ الغرفة العُلْيَا من المنزل المجاور لمنزلي من عهد قريب فَنِي
في التاسعة عشرة أو العشرين من عمره، وأحسب أنه طالبٌ من طلبة
المدارس العُلْيَا أو الوسطى في مصر، فقد كنت أراه من نافذة غرفة

مكتبي، وكانت علي كُتِبَ من بعض نوافذ غرفته، فأرى أمامي فتىً شاحباً، نحيلًا، منقبضًا، جالسًا إلى مصباح منير في إحدى زوايا الغرفة، ينظر في كتاب، أو يكتب في دفتر، أو يستظهر قطعة، أو يُعيد درسًا، فلم أكن أحفل بشيء من أمره.

حتى عدت إلى منزلي منذ أيام بعد منتصف ليلة قرّة من ليالي الشتاء، فدخلت غرفة مكتبي لبعض الشئون، فأشرفت عليه، فإذا هو جالسٌ جلسته تلك أمام مصباحه، وقد أكبّ بوجهه على دفتر منشور بين يديه علي مكتبه، فظننت أنه لما ألمّ به من تعب الدرس وآلام السهر، قد عبّت بجفنيه سنة من النوم، فأعجلته من الذهاب إلى فراشه، وسقطت به مكانه، فما رُمّت مكاني حتى رفع رأسه، فإذا عيناه مخصلتان من البكاء، وإذا صفحة دفتره التي كان مكبًا عليها قد جرى دمه فوقها، فمحا من كلماتها ما محا، ومشى ببعض مداها إلى بعض، ثم لم يلبث أن عاد إلى نفسه، فتناول قلمه، ورجع إلى شأنه الذي كان فيه.

فأحزنتني أن أرى في ظلمة ذلك الليل وسكونه هذا الفتى البائس المسكين منفردًا بنفسه في غرفة عارية باردة! لا يتقي فيها عادية البرد بدثار ولا نار، يشكو همًا من هموم الحياة أو رُزءًا من أرزائها، قبل أن يبلغ سن الهموم والأحزان، من حيث لا يجد بجانبه مواسيًا ولا معينًا. وقلت: «إلا بد أن يكون وراء هذا المنظر الضارع الشاحب نفسٌ قريحة معذبة تدوب بين أضلاعه نوبًا، فيتهافت لها جسمه تهافت الخباء المقوّض».

فلم أزل واقفًا مكاني لا أبرحه، حتى رأيتَه قد طوى كتابه وفارق مجلسه، وأوى إلى فراشه، فانصرف إلى مخدعي، وقد مضى الليل إلا أقله، ولم يبق من سواده في صفحة هذا الوجود إلا بقايا أسطر يوشك أن يمتد إليها لسان الصباح فيأتي عليها.

ثم لم أزل أراه بعد ذلك في كثير من الليالي إما باكياً، أو مُطرقًا، أو ضاربًا برأسه على صدره، أو منطويًا على نفسه في فراشه بين أنين الوالهة الثكلى، أو هائمًا في غرفته يذرع أرضها، ويمسح جدرانها، حتى إذا نال منه الجهد سقط على كرسيه باكياً منتحبًا، فأتوجع له، وأبكي لبكائه، وأتمنى لو استطعت أن أداخله مداخلة الصديق لصديقه، وأسببته ذات نفسه وأشركه في همّه، لولا أنني كرهت أن أفجأ بما لا يُحب، وأن

أهجم منه على سرِّ ربما كان يؤثر الإبقاء عليه في صدره، وأن يكاتمها الناس جميعاً.

حتى أشرفت عليه ليلة أمس بعد هدأة من الليل، فرأيتُ غرفته مظلمةً ساكنة، فظننت أنه خرج لبعض شأنه، ثم لم ألبث أن سمعت في جوف الغرفة أنه ضعيفة مستطيلة، فأزعجني مسمعها، وخيل إليّ، وهي صادرة من أعماق نفسه، كأنني أسمع رنينها في أعماق قلبي، وقلت: «إن الفتى مريض ولا يوجد بجانبه من يقوم بشأنه، وقد بلغ الأمر مبلغ الجد فلا بد لي من المسير إليه».

فتقدّمتُ إلى خادمي أن يتقدّمني بمصابيح، حتى بلغتُ منزله، وصعدتُ إلى باب غرفته، فأدركني من الوحشة عند دخولها ما يدرك الواقف على باب قبر، ويحاول أن يهبطه ليودّع ساكنه الوداع الأخير.

ثم دخلتُ ففتح عينيه عندما أحس بي، وكأنما كان ذاهلاً أو مستغرقاً، فأدهشه أن يرى بين يديه مصباحاً ضئيلاً ورجلاً لا يعرفه، فلبث شاخصاً إليّ هنيهة لا ينطق ولا يطرف، فاقتربت من فراشه وجلستُ بجانبه، وقلت: «أنا جارك الفاطن هذا المنزل، وقد سمعتك الساعة تعالج نفسك علاجاً شديداً، وعلمت أنك وحدك في هذه الغرفة؛ فعناني أمرك؛ فجننتك عليّ أستطيع أن أكون لك عوناً على شأنك، فهل أنت مريض؟»

فرفع يده ببطء، ووضعها على جبهته، فوضعتُ يدي حيث وضعها، فشعرت برأسه يلتهب التهاباً فعلمت أنه محموم، ثم أمررتُ نظري على جسمه فإذا خيال سار لا يكاد يتبينه رائيه، وإذا قميص فضفاض من الجلد يموج فيه بدنه موجاً.

فأمرت الخادم أن يأتيني بشراب كان عندي من أشربة الحمى، فجرّ عته منه بضع قطرات، فاستفاق قليلاً ونظر إليّ نظرة عذبة صافية، وقال: «شكراً لك».

فقلت: «ما شكأتك أيها الأخ؟»

قال: «لا أشكو شيئاً».

فقلت: «فهل مرّ بك زمن طويل على حالك هذه؟»

قال: «لا أعلم!»

قلت: «أنت في حاجة إلى الطبيب، فهل تأذن لي أن أدعوه إليك لينظر في أمرك؟»

فتنهَدَ طويلاً ونظر إليَّ نظرةً دامعةً، وقال: «إنما يبغي الطبيب من يُؤثر الحياة على الموت!»

ثم أغمض عينيهِ، وعاد إلى ذهوله واستغراقه، فلم أجد بداً من دعاء الطبيب رضي أم أبي، فدعوته، فجاء متأففاً متدمراً، يشكو — من حيث يعلم أنني أسمع شكواه — إزعاجه من مرقدِه وتجشيمه خوض الأزقة المظلمة في الليالي الباردة! فلم أحفل بتعريضه؛ لأنني أعلم طريق الاعتذار إليه؛ فجسَّ نبض المريض وهمس في أذني قائلاً: «إن عليك يا سيدي مشرف على الخطر، ولا أحسب أن حياته تطول كثيراً إلا إذا كان في علم الله ما لا نعلم».

وجلس ناحية يكتب ذلك الأمر الذي يصدره الأطباء إلى عمَّالهم الصيادلة أن يتقاضوا من عبيدهم المرضى ضريبة الحياة، ثم انصرف لشأنه بعدما اعتذرتُ إليه ذلك الاعتذار الذي يؤثره ويرضاه. فأحضرتُ الدواء، وقضيت بجانب المريض ليلة ليلاء، ذاهلة النجم، بعيدة ما بين الطرفين، أسقيه الدواء مرةً، وأبكي عليه أخرى، حتى انبثق نور الفجر؛ فاستفاق ودار بعينيهِ حول فراشه حتى رأي، فقال: «أنت هنا؟»

قلت: «نعم، وأرجو أن تكون أحسن حالاً من ذي قبل».

قال: «أرجو أن أكون كذلك».

قلت: «هل تأذن لي يا سيدي أن أسألك من أنت؟ وما مقامك وحدك في هذا المكان؟ وهل أنت غريب في هذا البلد أو أنت من أهليه؟ وهل تشكو داءً ظاهراً أو همًّا باطنياً؟»

قال: «أشكوهما معاً».

قلت: «فهل لك أن تحدِّثني بشأنك وتفضي إليَّ بهمك كما يفضي الصديق إلى صديقه، فقد أصبحت معنياً بأمرك عنایتك بنفسك؟»

قال: «هل تعدني بكتمان أمري إن قَسَمَ اللهُ لي الحياة، وبإمضاء وصيَّتي إن كانت الأخرى؟»

قلت: «نعم».

قال: قد وثقت بوعدك، فإن من يحمل في صدره قلباً شريفاً مثل قلبك لا يكون كاذباً ولا غادراً.

أنا فلان بن فلان، مات أبي منذ عهدٍ بعيد، وتركني في السادسة من

عمري فقيرًا معدّمًا لا أملك من متاع الدنيا شيئًا، فكفاني عمي فلان، فكان خير الأعمام، وأكرمهم، وأوسعهم برًا وإحسانًا، وأكثرهم عطفًا وحنانًا، فقد أنزلني من نفسه منزلة لم ينزلها أحدًا من قبلي غير ابنته الصغيرة، وكانت في عمري أو أصغر مني قليلًا، وكأنما سرّهُ أن يرى لها بجانبها أختًا بعدما تمنى على الله ذلك زمانًا طويلًا فلم يدرك أمنيته، فعنّي بي عنايته بها، وأدخلنا المدرسة في يوم واحد، فأنست بها أنس الأخ بأخته، وأحبتها حبًّا شديدًا، ووجدت في عشرتها من السعادة والغبطة ما ذهب بتلك الغضاضة التي كانت لا تزال تعاود نفسي بعدَ فقدِ أبويّ من حينٍ إلى حين.

فكان لا يرانا الرائي إلا ذاهبين إلى المدرسة أو عائدتين منها، أو لاعتين في فناء المنزل، أو مُرتاضين في حديقته، أو مجتمعين في غرفة المذاكرة، أو متحدثين في غرفة النوم، حتى جاء يوم حجابها فلزمت خدرها واستمرت في دراستي.

ولقد عقد الود بين قلبي وقلبها عقدًا لا يحلّه إلا ريب المنون، كنت لا أرى لذة العيش إلا بجوارها، ولا أرى نور السعادة إلا في فجر ابتساماتها، ولا أؤثر على ساعة أفضيها بجانبها جميع لذات العيش ومسرات الحياة، وما كنت أشاء أن أرى خصلة من خصال الخير في فتاة من: أدب، أو ذكاء، أو حلم، أو رحمة، أو عفة، أو شرف، أو وفاء إلا وجدتها فيها.

وإني أستطيع، وأنا في هذه الظلمة الحالكة من الهموم والأحزان، أن أرى على البعد تلك الأجنحة النورانية البيضاء من السعادة التي كانت تظللنا معًا أيام طفولتنا؛ فتشرق لها نفسانا إشراق الرَّاح في كأسها.

وأن أرى تلك الحديقة الغناء التي كابتِ مراح لذاتنا ومسرح آمالنا وأحلامنا، كأنها حاضرة بين يدي أرى للألاء مائها، ولمعان حصّبائها، وأفانين أشجارها، وألوان أزهارها.

وتلك القاعدة الحجرية التي كنا نقتعدها منها طرفي النهار، فنجتمع على حديثٍ نتجاذبه، أو طاقةٍ نؤلف بين أزهارها، أو كتابٍ نُقلب صفحاته، أو رسمٍ نتبارى في إتقانه.

وتلك الخمائل الخضراء التي نلجأ إلى ظلالها كلما فرغنا من شوط من أشواط المسابقة، فنشعر بما تشعر به أفراخ الطيور اللاجئة إلى أحضان أمهاتها.

وتلك الحفائر الصغيرة التي نحفرها ببعض الأعواد على شاطئ
الجدال والغدران فملؤها ماءً، ثم نجلس حولها لنصطاد أسماكها التي
ألقيناها فيها بأيدينا؛ فنطرب إن ظفرنا بشيءٍ منها كأننا قد ظفرنا بعنمٍ
عظيم.

وتلك الأقفاس الذهبية البديعة التي كنا نربي فيها عصافيرنا وطيورنا،
ثم نقضي الساعات الطوال بجانبها نعجب بمنظرها ومنظر مناقيرها
الخضراء، وهي تحسو الماء مرةً وتلنقط الحب أخرى، ونناديها بأسمائها
التي سميناها بها، فإذا سمعنا صفيرها وتغريدها ظننا أنها تُلتي نداءنا.
ولا أعلم هل كان ما كنت أضمره في نفسي لابنة عمي ودا وإخاء، أو
حباً وگراماً؟ ولكنني أعلم أنه كان بلا أمل، ولا رجاء، فما قلت لها يوماً
إني أحبها؛ لأنني كنت أضن بها — وهي ابنة عمي ورفيقة صباي — أن
أكون أول فاتح لهذا الجرح الأليم في قلبها، ولا قدرت في نفسي يوماً من
الأيام أن أصل أسباب حياتي بأسباب حياتها؛ لأنني كنت أعلم أن أوبوها
لا يسخوان بمثلها على فتى بئس فقير مثلي، ولا حاولت في ساعةٍ من
الساعات أن أتسقط منها ما يطعم في مثله المحبون المتسقطون؛ لأنني
كنت أجهلها عن أن أنزل بها إلى مثل ذلك، ولا فكرت يوماً أن أستشف من
وراء نظراتها خبيئة نفسها لأعلم أي المنزلتين أنزلها من قلبها: أمنزلة
الأخ فأقع منها بذلك، أم منزلة الحبيب، فأستعين بإرادتها على إرادة
أوبوها؟ بل كان حبي لها حب الراهب المتبتل صورة العذراء المائلة بين
يديه في صومعته، يعبدها ولا يتطلع إليها!

ولم يزل هذا شأني وشأنها، حتى نزلت بعمي نازلةً من المرض لم
تشب أن ذهبت به إلى جوار ربه، وكان آخر ما نطق به في آخر ساعات
حياته أن قال لزوجته، وكان يُحسِن بها ظناً: لقد أعجلني الموت عن النظر
في شأن هذا الغلام، فكوني له أمًّا كما كنتُ له أباً، وأوصيك ألا يفقد مني
بعد موتي إلا شخصي.

فما مرت أيام الحداد حتى رأيت وجوهاً غير الوجوه، ونظراتٍ غير
النظرات، وحالا غريبة لا عهد لي بمثلها من قبل، فتدأخني الهمُّ واليأس،
ووقع في نفسي للمرة الأولى في حياتي أنني قد أصبحت في هذا المنزل
غريباً، وفي هذا العالم طريداً.

فإني لجالسٌ في غرفتي صبيحة يومٍ إذ دخلت عليَّ الخادم، وكانت

امراً من النساء الصالحات المخلصات، فتقدمت نحوي خجلة متعثرة، وقالت: قد أمرتني سيدتي أن أقول لك يا سيدي إنها قد عزمت على تزويج ابنتها في عهد قريب، وإنها ترى أن بقاءك بجانبها بعد موت أبيها وبلوغها هذه السن التي بلغتها ربما يريبها عند خطيبها، وإنها تريد أن تتخذ للزوجين مسكناً هذا الجناح الذي تسكنه من القصر، فهي تريد أن تتحول إلى منزل آخر تختاره لنفسك من بين منازلها، على أن تقوم لك فيه بجميع شأنك، وكأنك لم تفارقها.

فكأنما عمدت إلى سهم رائش فأصمته به كبدي، إلا أنني تماسكت قليلاً ريثما قلت لها: «سأفعل إن شاء الله ولا أحب إلي من ذلك». فانصرفت لشأنها، فخلوت بنفسي ساعة أطلقت فيها السبيل لعبراتي، ما شاء الله أن أطلقها، حتى جاء الليل، فعمدت إلى حقيقتي فأودعته ثيابي وكتبي، وقلت في نفسي: «قد كان كل ما أسعد به في هذه الحياة أن أعيش بجانب ذلك الإنسان الذي أحببته وأحببت نفسي من أجله، وقد حيل بيني وبينه، فلا أسف على شيء بعده».

الأسئلة:

1. قدم تلخيصاً بسيطاً للقصة.
2. فكر في الأساليب اللغوية الآتية وحاول أن تشرح معناها:
 - يشكو همّاً من هموم الحياة
 - يئن أنين الوالهة الثكلى
 - أنا فلان ابن فلان
 - ولقد عقد الود بين قلبي وقلبها عقداً لا يحله إلا ريب المنون.
3. ما رأيك في أسلوب الكاتب، وما هي الانتقادات التي يمكن أن توجهها إليه؟
4. من هو مصطفى لطي المنفلوطي، وهل قرأت له شيئاً بخلاف القصة أعلاه؟
5. هل تستطيع أن تستنتج سمات الكتابة في هذه الفترة من خلال القصة أعلاه؟
6. ما الذي لا يعجبك في هذه القصة؟
7. ذكر بعض الكلمات والعبارات التي أعجبتك؟

Глосарій

1	Оселився у верхній кімнаті	سَكَنَ الْعُرْفَةَ الْعُلْيَا
2	з недавнього часу	مِنْ عَهْدٍ قَرِيبٍ
3	юнак дев'ятнадцяти років	فَتَى فِي التَّاسِعَةِ عَشْرَةَ
4	або двадцяти років від роду	أَوْ الْعِشْرِينَ مِنْ عُمُرِهِ
5	студент вищих шкіл або середніх шкіл в Єгипті	طَالِبٌ مِنْ طَلَبَةِ الْمَدَارِسِ الْعُلْيَا أَوْ الْوَسْطَى فِي مِصْرَ
6	я бачив його з вікна кімнати мого кабінету	كُنْتُ أَرَاهُ مِنْ نَافِذَةِ عُرْفَةِ مَكْتَبِي
7	було недалеко	كَانَتْ عَلَى كَتَبٍ
8	від деяких вікон його кімнати	مِنْ بَعْضِ نَوَافِذِ عُرْفَتِهِ
9	і бачу перед собою блідого юнака	فَأَرَى أَمَامِي فَتَى شَاحِبًا
10	худорлявого, замкнутого	نَحِيلاً، مُنْقَبِضًا
11	який сидить біля яскравої лампи	جَالِسًا إِلَى مِصْبَاحٍ مُنِيرٍ
12	в одному з кутів кімнати	فِي إِحْدَى زَوَايَا الْعُرْفَةِ
13	дивиться в книгу	يَنْظُرُ فِي كِتَابٍ
14	або пише в зошиті	أَوْ يَكْتُبُ فِي دَفْتَرٍ
15	або вивчає уривок напам'ять	أَوْ يَسْتَنْظِرُ قِطْعَةً
16	або повторює урок	أَوْ يُعِيدُ دَرْسًا
17	я не звертав уваги на його справи	فَلَمْ أَكُنْ أَحْفَلُ بِشَيْءٍ مِنْ أَمْرِهِ

18	поки не повернувся до свого будинку	حَتَّىٰ عُدْتُ إِلَىٰ مَنْزِلِي
19	декілька днів тому після опівночі	مُنْذُ أَيَّامٍ بَعْدَ مُنْتَصَفِ لَيْلَةٍ
20	з зимових ночей	مِنْ لَيَالِي الشِّتَاءِ
21	і увійшов до кімнати мого кабінету	فَدَخَلْتُ عُرْفَةَ مَكْتَبِي
22	у деяких справах	لِبَعْضِ الشُّؤْنِ
23	і глянув на нього	فَأَشْرَفْتُ عَلَيْهِ
24	й ось він сидить у своїй звичній позі	فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ جِلسَتَهُ تِلْكَ
25	перед своєю лампою	أَمَامَ مِصْبَاحِهِ

ثم انسلتُ من المنزل انسللاً من حيث لا يشعر أحدٌ بما كان، ولم أنزود من ابنة عمي قبل الرحيل غير نظرة واحدة ألقيتها عليها من خلال كِلْتَمَاتِهَا وهي نائمة في سريرها، فكانت آخر عهدي بها:

لَعَمْرُكَ مَا فَارَقْتُ بَعْدَادَ عَنْ قَلِي
لَوْ أَنَا وَجَدْنَا مِنْ فِرَاقِ لَهَا بُدَا
كَفَىٰ حُزْنًا أَنْ رُحْتُ أَمْ أُسْتَطِعَ لَهَا
وَدَاعًا، وَلَمْ أُحَدِّثْ بِسَاكِنَتِهَا عَهْدًا

وهكذا فارقتُ المنزلَ الذي سعدتُ فيه حقبةً من الزمان فِرَاقَ آدَمَ جَنَّتَهُ، وخرجتُ منه شريدًا طريدًا، حائرًا ملتاغًا، قد اصطلحت عليَّ الهموم والأحزان، فراق لا لقاء بعده، وفقر لا سادًا لخلته، وغربة لا أجد عليها من أحد من الناس مواسيئًا ولا معينًا.

وكانت معي صُبابة من مال قد بقيت في يدي من آثار تلك النعمة الزاهية، فاتخذت هذه الحجرة العارية في هذه الطبقة العليا مسكنًا، فلم أستطع البقاء فيها ساعة واحدة، فأزمنتُ الرحيل إلى حيث أجد في فضاء الله ومنفسح آفاقه علاج نفسي من همومها وأحزانها، فرحلت رحلة طويلة،

قضيت فيها بضعة أشهر، لا أهبط بلدةً حتى تناز عني نفسي إلى أخرى، ولا تطلع عليَّ الشمس في مكان حتى تغرب عني في غيره، حتى شعرت في آخر الأمر بسكون في نفسي يشبه سكون الدمع المعلق في محجر العين، لا يفيض ولا يغيض.

فقتعت بذلك، وكان ميعاد الدراسة السنوية قد حان، فعدت، وقد استقر في نفسي أن أعيش في هذا العالم منفردًا كمجتمع، وغائبًا كحاضر، وبعيدًا كقريب، وأن ألهو بشأن نفسي عن كل شأنٍ سواه، وأن أستعين على نسيان الماضي باجتناّب مواطنه ومظاهره.

فلزمتُ غرفتي ومدرستي أداول بينهما لا أفارقهما، ولم يبق أثرٌ لذلك العهد القديم في نفسي إلا نزوات تعاود قلبي من حين إلى حين، فاستعنين عليها بقطراتٍ من الدمع أسكبها من جفني في خلوتي من حيث لا يعلم إلا الله ما بي، فأجد برد الراحة في صدري.

لبثت على ذلك برهة من الزمان، حتى عدتُ بالأمس إلى تلك الفضلة التي كانت في يدي من المال، فإذا هي ناضبة أو موشكة، وكنت مأخوذاً بأن أهَيِّ نفسي لعيشاً مستقلاً، وأن أؤدي للمدرسة قسطاً من أقساطها، والمدرسة في هذا البلد حانوتٌ قاس لا تُباع فيه السلعة نسيئةً، والعلم في هذه الأمة مرتزقٌ يرتزق منه المرترقون، لا منحة يمنحها المحسنون، فأهمتني نفسي، وعلمت أني مشرف على الخطر، ولا أعرف سبيلاً إلى القوت بوجه ولا حيلة.

فعمدتُ إلى كتبي، فاستبقيت منها ما لا غنيَّ لي عنه، وحملت سائرها إلى سوق الوراقين، فعرضته هناك يوماً كاملاً، فلم أجد من يبلغ به في المساومة ربع ثمنه؛ فعدت به حزيناً وما على وجه الأرض أحدٌ أدل مني ولا أشقى!

فلما بلغتُ باب المنزل رأيت في فنائه امرأةً تُسائل أهل البيت عني، فتبيئتُها فإذا هي الخادم التي كانت تخدمني في منزل عمي.

فقلت: «فلانه؟»

قالت: «نعم».

قلت: «ماذا تريدين؟»

قالت: «لي إليك كلمة فائذن لي».

فصعدت معها إلى غرفتي، فلما خلونا قلت: «هات».

قالت: «مرّت بي ثلاثة أيام وأنا أفتش عنك في كل مكان، فلم أجد من يدلني عليك حتى وجدتك اليوم بعد اليأس منك».

ثم انفجرت باكية بصوت عالٍ؛ فرأني بكاؤها وخفت أن يكون قد حلّ بالبيت الذي أحبه بأس.

فقلت: «ما بكاؤك؟»

قالت: «أما تعلم شيئاً من أخبار بيت عمك؟»

قلت: «لا، فما أخباره؟»

فمدّت يدها إلى رداها وأخرجت من أضعافه كتاباً مغلفاً، فتناولته منها، ففضضت غلافه، فإذا هو بخط ابنة عمي، فقرأت فيه هذه الكلمة لا أزال أحفظها حتى الساعة: «إنك فارقتني ولم تودعني، فاغترت لك ذلك، فأما اليوم وقد أصبحت على باب القبر، فلا أغتر لك ألا تأتي إليّ لتودعني الوداع الأخير».

فألقيت الكتاب من يدي، وابتدرت الباب مسرعاً، فتعلقت الخادم بثوبي، وقالت: «أين تريد يا سيدي؟»

قلت: «إنها مريضة، ولا بد لي من المسير إليها».

فصمت لحظة ثم قالت بصوت خافت مرتعش: «لا تفعل يا سيدي، فقد سبقك القضاء إليها!»

هنالك شعرت أن قلبي قد فارق موضعه إلى حيث لا أعلم له مكاناً، ثم دارت بي الأرض الفضاء دورة سقطت على أثرها في مكاني لا أشعر بشيء مما حولي، فلم أفق إلا بعد حين، ففتحت عيني فإذا الليل قد أظلني، وإذا الخادم لا تزال تبكي وتتنحب، فدنوت منها، وقلت: «أيتها المرأة، أحق ما تقولين؟»

قالت: «نعم».

قلت: «قصّي عليّ كل شيء».

فأنشأت تقول: «إن ابنة عمك يا سيدي لم تنتفع بنفسها بعد رحيلك، فقد سألتني في اليوم الذي رحلت فيه عن سبب رحيلك، فحدّثتها حديث الرسالة التي حملتها إليك من زوجة عمك».

فلم تزد على أن قالت: «وماذا يكون مصير هذا البائس المسكين؟ إنهم لا يعلمون من أمره ولا من أمري شيئاً، ثم لم يجزّ ذكرك بعد ذلك على لسانها بخير ولا بشر، كأنما كانت تعالج في نفسها المأماً ممضاً».

وما هي إلا أيام قلائل حتى سرى داء نفسها إلى جسمها، فاستحالت حالها، غاض ماء جمالها، وانطفأت تلك الابتسامات العذبة التي كانت لا تُفارق ثغرها، ثم سقطت على فراشها مريضة لا تبل يوماً حتى تنتكس أياماً، فراع أمها أمرها، وورد عليها ما قطعها عن ذكر العرس والعروس والخطبة والخطيب، وكانت لا تزال تهتف بذلك نهارها وليلها، فلم تدع طبيباً ولا عائداً إلا فزعت إليه أمرها، فما أغنى العائد ولا الطبيب! وأصبحت الفتاة تدنو من القبر رويداً رويداً.

فبينما أنا ساهرة بجانب فراشها منذ ليالٍ إذ شعرت بها تتحرك في مضجِعها، فدنوت منها، فأشارت إليّ أن أخذ بيدها، ففعلت، فاستوت جالسة وقالت: «في أي ساعة نحن من الليل؟»

قلت: «في الهزيع الأخير منه».

قالت: «أنت وحدك هنا؟»

قلت: «نعم، فقد هجع أهل البيت جميعاً».

قالت: «ألا تعلمين أين مكان ابن عمي الآن؟»

فعجبتُ لكلمة لم أسمعها منها قبل اليوم، وقلت: «بلى يا سيدي أعلم مكانه».

وما كنتُ أعلم شيئاً، ولكنني أشفقتُ على هذا الخيط الرقيق الباقي في يدها من الأمل أن ينقطع فينقطع بانقطاعه آخر خيط من خيوط أجلها، فقالت: «ألا تستطيعين أن تحلمي إليه رسالةً مني من حيث لا يعلم أحدٌ بشأني؟»

قلت: «لا أحبّ إليّ من ذلك يا سيدي».

فأشارت أن آتيتها بمحبرتها، فجنّتها بها، فكتبتُ إليك هذا الكتاب الذي تراه، فلما أصبح الصباح خرجتُ أسألك الناس عنك في كل مكان، وأتصفح وجوه الغادين والرائحين علني أراك وأرى من يهديني إليك، فلم أظفر بطائل حتى انحدرت الشمس إلى مغربها، فعدت إلى المنزل وقد مضى شطر من الليل، فما بلغته حتى سمعتُ الناعية، فعلمت أن السهم قد بلغ المقتل، وأن تلك الوردة الناضرة التي كانت تملأ الدنيا جمالاً وبهاءً قد سقطت آخر ورقة من ورقاتها، فحزنتُ عليها حزن التاكل على وحيدها، وما رُئي مثل يومها يومٌ كان أكثر باكيةً وباكيةً!

وكان أكبر ما أهتمني من أمرها، أن كل ما كانت ترجوه في الساعة

الأخيرة من ساعات حياتها أن تراك، ففاتها ذلك وسقطت دون أمانيها، فلم أزل كاتمة أمر الرسالة في نفسي، ولم أزل أطلب السبيل إليك حتى وجدتك.

فشكرت لها صنيعها وأذنتها بالانصراف فانصرفت، فما انفردت بنفسي حتى شعرت أن سحابة سوداء تهبط فوق عيني شيئاً فشيئاً حتى احتجب عن ناظري كل شيء، ثم لا أعلم ماذا تم بعد ذلك حتى رأيتك.

وما وصل من حديثه إلى هذا الحد، حتى زفر زفرة خلّت أن كبده قد ارفضت، وأن هذه أفلاذها، فدنوت منه، وقلت: «ما بك يا سيدي؟»

قال لي: «إني أطلب دمة واحدة أتفرج بها مما أنا فيه فلا أجدها!»

ثم صمت ساعة طويلة، فشعرت أنه يهمهم ببعض كلمات، فأصغيت إليه، فإذا هو يقول: «اللهم إنك تعلم أنني غريب في هذه الدنيا، لا سند لي

فيها ولا عضد، وأنا فقير لا أملك من متاع الحياة ما أعود به على نفسي، وأني عاجز مستضعف لا أعرف السبيل إلى باب من أبواب الرزق بوجه ولا حيلة، وأن الضربة التي أصابت قلبي قد سحقتة سحقاً فلم يبق فيه حتى

الذماء، وإني أستحي منك أن أمد يدي إلى هذه النفس التي أودعتها بيدك بين جنبي فأنتزعها من مكانها، فتول أنت أمرها بيدك، واسترد وديعتك

إليك، وانقلها إلى دار كرامتك، فنعم الدار دارك، ونعم الجوار جوارك.»

ثم أمسك رأسه بيده، كأنما يحاول أن يحبسه عن الفرار، وقال بصوت ضعيف خافت: «أشعر برأسي يحترق احتراقاً، وقلبي يذوب ذوباً، لا

أحسبني باقياً على هذا، فهل تعدني أن تدفني معها في قبرها وتدفن معي كتابها إن قضى الله في قضاء؟»

قلت: «نعم، وأسأل الله لك السلامة!»

قال: «الآن أموت طيب النفس عن كل شيء.»

ثم انتفض انتفاضة فاضت نفسه فيها!

لقد هون وجدني على هذا البائس المسكين، أنني استطعت إمضاء وصيته كما أراد، فسعيت في دفنه مع ابنة عمه، ودفنت معه تلك الرسالة

التي دعت فيها أن يوافيها، فعجز عن أن يلبي نداءها حياً فلأبها ميتاً.

وهكذا اجتمع تحت سقف واحد ذاك الصديق الوفيان، اللذان ضاق بهما في حياتهما فضاء القصر، فوسعتهما بعد موتها حفرة القبر.

الأسئلة:

1. «ووفر لا ساد لخلته». ما معنى الخلة؟ وماذا تعني العبارة ككل؟
2. ما رأيك في نهاية القصة؟ وهل كان يمكن أن تنتهي نهاية أخرى؟
3. «فعلت أن السهم قد بلغ المقتل». ما الذي تعنيه هذه العبارة؟
4. لا بد وأنك لاحظت أن المؤلف كثيرًا ما يكرر العبارة الواحدة بأكثر من طريقة. استخرج أمثلة لهذه العبارات المكررة من الفقرة أعلاه.
5. كان المنفلوطي في قصصه يقلد بعض الكتاب الأوربيين فهل تستطيع أن تذكر الكاتب الذي كان يقلده المنفلوطي؟

Глосарій

1	Потім я потайки вислизнув із будинку	ثُمَّ انْسَلَّتْ مِنَ الْمَنْزِلِ انْسِلَالًا
2	так, що ніхто не помітив того, що сталося	مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُ أَحَدٌ بِمَا كَانَ
3	і я не запасся від двоюрідної сестри	وَلَمْ أَتَزَوَّدْ مِنْ ابْنَةِ عَمِّي
4	перед від'їздом нічим, окрім одного погляду	قَبْلَ الرَّحِيلِ غَيْرَ نَظْرَةٍ وَاحِدَةٍ
5	який я кинув на неї кризь її покривало	أَلْقَيْتُهَا عَلَيْهَا مِنْ خِلَالِ كِتَابِهَا
6	коли вона спала у своєму ліжку	وَهِيَ نَائِمَةٌ فِي سَرِيرِهَا
7	і це була моя остання зустріч із нею	فَكَانَتْ آخِرَ عَهْدِي بِهَا
8	клянуся твоїм життям, я покинув Багдад не від огиди	لَعَمْرُكَ مَا فَارَقْتُ بَغْدَادَ عَنْ قَلِيٍّ
9	якби ми знайшли якийсь вихід, крім розлуки з нею	لَوْ أَنَا وَجَدْنَا مِنْ فِرَاقِ لَهَا بُدًّا

10	досить смутку, що я поїхав, не змігши з нею попрощатися	كَفَى حُزْنًا أَنْ رُحْتُ لَمْ أُسْتَطِعْ لَهَا وَدَاعًا
11	і не дав обітниці її мешканцям	وَلَمْ أُحْدِثْ بِسَاكِنَيْهَا عَهْدًا
12	так я покинув будинок, в якому був щасливий якийсь час	وَهَكَذَا فَارَقْتُ الْمَنْزِلَ الَّذِي سَعِدْتُ فِيهِ حِقْبَةً مِنَ الزَّمَانِ
13	немов Адам покинув свій рай	كَفِرَاقُ آدَمَ جَنَّتَهُ
14	і вийшов звідти бездомним вигнанцем	وَحَرَجْتُ مِنْهُ شَرِيدًا طَرِيدًا
15	розгубленим і збентеженим	حَائِرًا مُلْتَنَاغًا
16	журба і смуток напали на мене	قَدْ اصْطَلَحَتْ عَلَيَّ الْهُمُومُ وَالْأَحْزَانُ
17	розлука, після якої немає зустрічі	فِرَاقٌ لَا لِقَاءَ بَعْدَهُ
18	і бідність, яку нічим не заповнити	وَفَقْرٌ لَا سَادَّ لِحَلَّتِهِ
19	і чужина, де я не знаходжу ні в кого з людей	وَعُرْبَةٌ لَا أَجِدُ عَلَيْهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ
20	ні співчуття, ні допомоги	مُؤَاسِيًا وَلَا مُعِينًا
21	і в мене була невелика сума грошей	وَكَانَتْ مَعِيَ صُبَابَةٌ مِنْ مَالٍ
22	що залишилася в моїй руці зі слідів тієї втраченої милості	قَدْ بَقِيَتْ فِي يَدِي مِنْ آثَارِ تِلْكَ النِّعْمَةِ الْذَاهِبَةِ
23	тож я обрав цю порожню кімнату	فَاتَّخَذْتُ هَذِهِ الْحُجْرَةَ الْعَارِيَةَ

24	на цьому верхньому поверсі житлом	فِي هَذِهِ الطَّبَقَةِ العُلْيَا مَسْكَنَا
25	але я не зміг залишатися в ній і години	فَلَمْ أَسْتَطِعِ البَقَاءَ فِيهَا سَاعَةً وَاحِدَةً

Література:

- Abu al-Anwar, M. (2000). «إمام البيان» محمد المنفلوطي «العربي». الدار المصرية اللبنانية.
- Ajlan, A. (1989). عباس بيومي. المنفلوطي والنظرات. مؤسسة شباب الجامعة.
- Al-Amir, U. (2017). عثمان. مصطفى لطفي المنفلوطي. مكتبة النهضة المصرية للنشر.
- Al-Deyri, M. (2019). منذر الديري. منفلوطيات عصرية. دار العصماء للطباعة والنشر.
- Al-Manfaluti, M. (2008). المنفلوطي، مصطفى لطفي. مختارات المنفلوطي. (في النقد والأدب الاجتماعي والدين والسياسة). مؤسسة بحسون للنشر والتوزيع.
- Al-Manfaluti, M. (2021). المنفلوطي، مصطفى لطفي. الأعمال الكاملة. عالم. الثقافة للطباعة والنشر.
- Al-Mustafa, A. (2016). المصطفى، الحكيم. مصطفى لطفي المنفلوطي وإعادة الاكتشاف. عالم الكتب الحديث.
- Al-Sharif, S. (2023). الشريف، سري. رؤية المنفلوطي النقدية في أسلوب المبدع وعلاقتها بالرؤى النقدية القديمة. المركز الأكاديمي العربي للنشر والتوزيع.
- Darawisha, A. (2024). دراوشة، أمين. الحب والتمرد في السرد الروائي العربي. دار الجندي للنشر والتوزيع.
- Hadaya, J. (2019). هداية، جمال. روائع الأديب مصطفى المنفلوطي. دار أمانة. للنشر والتوزيع.
- Samer, M. (2012). سامر، محي الدين. روائع من مؤلفات المنفلوطي «من كتاب النظرات. دار البداية.
- Shami, Y. (2003). شامي، يحيى. مصطفى لطفي المنفلوطي، قراءة في «نظراته». و«عبراته». دار الفكر العربي للطباعة والنشر.
- Vial, Ch., “al-Manfalūṭī”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.

Zamzam, A. (2017). المقالة الفصصية في كتاب عبد الحميد محمد. النظرات) لمصطفى لطفى المنفلوطى، دراسة تحليلية. تموز للطباعة والنشر والتوزيع.

МУХАММАД АЛЬ-МУВЕЙЛІХІ

محمد المويلحي

(1858–1930)

الرحوم محمد بك المويلحي

Мухаммад аль-Мувейліхі народився 1858 року в Каїрі у знатній родині, близькій до хедива Ісмаїла. Його батько Ібрагім аль-Мувейліхі був відомим письменником і журналістом, а дід походив із півночі Хіджазу. Замолоду Мухаммад аль-Мувейліхі активно долучився до політичного життя. 1882 року, під час повстання Орабі-паші, його заарештували за розповсюдження листівок і засудили до страти, але покарання замінили на заслання. Так Мухаммад приєднався до батька та колишнього хедива Ісмаїла, які перебували у вигнанні в Європі.

Разом з Ібрагімом аль-Мувейліхі видавав опозиційну газету «аль-Іттіхад». У 1885 році перебрався до Стамбула, де йому відкрили доступ до багатой бібліотеки Фатіх. Там Мухаммад займався переписуванням і публікацією творів класиків арабської літератури, зокрема улюбленого ним поета Абу аль-'Аля аль-Ма'аррі.

1887 року Мухаммад повернувся до Єгипту й поновив журналістську діяльність. Друкувався в газеті «аль-Мукаттам» під різними псевдонімами, висвітлюючи актуальні політичні події. Зблизився з прогресивними колами єгипетської інтелігенції, зокрема з реформатором Мухаммадом Абдо.

1895 року до Єгипту повернувся Ібрагім аль-Мувейліхі. Разом із сином заснував газету «Світильник Сходу», редагування якої з часом цілком перебрав на себе Мухаммад. Саме тут 1906 року вийшов друком його найвідоміший твір «Розповідь Іси ібн Гішама», котрий справив справжню сенсацію в єгипетському літературному світі.

«Розповідь Іси ібн Гішама» написана у формі класичних макам – оповідок із віршованими вставками. Однак зміст цього соціально-побутового твору абсолютно новаторський. Головний герой Іса разом зі своїм приятелем-пашею мандрує Єгиптом кінця XIX століття, даючи сатиричні замальовки тогочасного суспільства. Таким чином, Мухаммад аль-Мувейліхі поєднав стару літературну форму з новим реалістичним змістом, ставши одним із фундаторів арабського роману.

Після смерті батька 1906 року Мухаммад аль-Мувейліхі поступово усамітнівся. Періодично виступав на сторінках газет з гострою критикою суспільних явищ. Помер 1930 року в місті Хельвані. Його творча спадщина, особливо «Розповідь Іси ібн Гішама», і сьогодні не втрачає актуальності й художньої цінності.

Питання для семінарських занять:

1. Як походження та родинне оточення вплинули на формування особистості й творчості Мухаммада аль-Мувейліхі? Чому, на вашу думку, він обрав шлях письменника й журналіста?

2. Яку роль відіграв Мухаммад аль-Мувейліхі в політичному житті Єгипту кінця XIX – початку XX століття? Як його громадянська позиція відобразилася у творчості?

3. Чому перебування в еміграції стало важливим періодом інтелектуального становлення Мухаммада аль-Мувейліхі? Як вплинуло на нього знайомство з літературною спадщиною минулого, зокрема з творами Абу аль-'Аля аль-Ма'аррі?

4. У чому полягає новаторство повісті Мухаммада аль-Мувейліхі «Розповідь Іси ібн Гішама»? Чому поєднання класичної форми макам із реалістичним змістом стало проривом в арабській літературі?

5. Яке значення мала творчість Мухаммада аль-Мувейліхі для подальшого розвитку арабської прози? Чому його вва-

жають одним із фундаторів сучасного арабського роману? Наскільки актуальною лишається його літературна спадщина в наш час?

Питання для самоконтролю:

1. Де і коли народився Мухаммад аль-Мувейліхі? У якій родині він зростав?
2. Чим займався батько Мухаммада аль-Мувейліхі Ібрагім? Як це вплинуло на формування світогляду письменника?
3. У яких політичних подіях брав участь молодий Мухаммад аль-Мувейліхі? До яких наслідків це призвело?
4. Яку роль відіграв Мухаммад аль-Мувейліхі у виданні газети «аль-Іттіхад»? Якого спрямування було це видання?
5. Чим займався Мухаммад аль-Мувейліхі під час перебування в Стамбулі? Які можливості відкрив для нього доступ до бібліотеки Фатіх?

Теми есе:

1. Роль вигнання в інтелектуальному становленні Мухаммада аль-Мувейліхі: європейський досвід та знайомство з літературною спадщиною минулого.
2. Мухаммад аль-Мувейліхі – журналіст і громадський діяч: висвітлення актуальних суспільно-політичних проблем Єгипту на сторінках преси.
3. Історія створення твору «Розповідь Іси ібн Гішама» та його резонанс у тогочасному єгипетському літературному середовищі.
4. «Розповідь Іси ібн Гішама» як новаторський твір арабської прози: синтез класичної форми макам і реалістичного змісту.
5. Мухаммад аль-Мувейліхі – фундатор сучасного арабського роману: значення творчої спадщини письменника для розвитку арабської літератури ХХ століття.

Фрагмент творчості Мухаммада аль-Мувейліхі для ознайомлення

حديث عيسى بن هشام
أبناء الكبراء

قال عيسى بن هشام: ودعاني الباشا للسير معه، وهو يكفكف دمه،

وآبءنا البفطار من آلفنا بآطاه الآقفلة؁ وعصاه الصقفلة؁ فقء صقالها طول الآوكؤ والآسءعمال؁ وآعزى بها فف السفر والآنقال؁ عن ظهور الآفل ومآون البغال؁ إلى أن وقفنا عنء أء القصور الكبفرة؁ من الفناق الشهفرة فهال الباشا ما رأه من ضآامة البناء؁ وفآامة المنظر والرؤاء؁ وما لقفه من أءب الآءم والآعوان؁ ورشاقاة الوصفاء والغلمان؁ فآفل أننا أآطأنا الأبواب والماءل؁ فءآلنا ببفأا من ببوت الوكلاء أو القناصل؁ وآقءمآ للسلؤل والآسآآبار؁ وقء آلفنا البفطار فف الآنآظار؁ فءلنا أء الآءم على رقم المكان الآف فسكنه الأمفر؁ وبعء طول الآرءء والآفكفر؁ فما وصلناه آآف فءع الباشا ببفءه فقفف الباب؁ لم فلفقآ لطلب إءن ولا لرجع آواب؁ فوآءنا أمامنا آماعاة من أولاء الأمراء؁ وأعقاب الكبراء؁ مآآلففن فف الآلوس؁ آاسرفن عن الرءوس؁ ففرقق منهم عاكفون على لعب القمار؁ وفرفقق ففآظرون فف صور آفل المضممار؁ ومنهم آماعاة قء اسآءاروا بامراة نصف لا عآوز شوهاا؁ ولا قآاة آسناا؁ آآالب الآسن بالفراط الآنق والآفنن فف وآوه الآصنع والآزفن؁ ففكاء فصفف وآهها بسنا العقوء والقلائء؁ ففبالأا آبفبفها بلأاء الآواهر والفرائء؁ وفف وسط المكان مائءة علفها صنوف الرآ؁ فف الأبارق والأقءآ؁ وبآانبها منضءة؁ علفها أنفة منضءة؁ وفوقها الآواة والقراطس؁ وبراعة مرصعة بالماس؁ وكتب آعجمفة موشاة بالآهب؁ لا أءرف إن كانت فف اللهور أم فف الأءب؁ وعلى الأرض أوراق آآكام منشورة؁ وآرآء آآآ الأقدام منآورة؁ لم فففض عنها «آرف»؁ ولم فقرأ منها آرف؁ وسمعناهم ففراطنون آمفعا بلغات آآبفة؁ ءون اللغة الآركفة أو العربفة؁ إلا ما كان من أسماء الآفل العربفة بعء أن ببءلوا القاف بالآاف؁ ففنطقوا بالآاء كالفاء؁ ولما رأونا ظهر منهم العبوس والقآوب؁ وبءا علفهم انقباض الصءور والقلوب؁ وانبرى من آانب المرأة شاب فأسرع نحو الباب فآاطبنا بعبارة فرنسفة ولآغة بارفسفة:

الشاب: كفف ساغ لكما الفآول بغير إءن؟

عبسف بن هشام: ءعا إلى ءلك شوق الواءل إلى رؤفة ءرفءه.

الشاب: لست أفهم لك كلاما فصرآ لف وبفن.

عبسف بن هشام: فلان فسال عن فلان.

الشاب: إنف أنا فلان ولكن من فلان الآف فسال عنف؟

عيسى بن هشام: هو جدك الأكبر أحياء الله بعد مماته وبعثه من رقادہ، وكان من أمره أنني كنت أزور المقابر ذات يوم من الأيام ...
النشاب (مقطعاً مستهزئاً): اذهب عني فلست أسمع لهذا الكذب والخرف وليس لي اليوم من جدٍ ولا والد، ولا أنا ممن يصدق بحديث البعث في الآخرة، فكيف برجوع الموتى إلى الدنيا، تعالوا أيها الإخوان فاعجبوا معي وضحكوا مما أسمعهُ من هذا الرجل الذي يخاطبني وانظروا إلى هذا «الباشبورق» الغليظ الذي بجانبه، فهو يدعي أنه أبائي وأجدادي بعثه الله ليطلبني فيما أظن بما ورثته من الأموال، ويناز عني في نظارة الأوقاف، فهل سمعتم بأعجب مما أصبحنا فيه اليوم؛ لم يكتف الذهب بتكدير عيشنا وتعكير حياتنا بمطالبة أرباب الديون حتى بعث الأموات من قبورهم ليطلبونا بمواريثهم وأموالهم، ألا ترونها أيها الخلان أنها أبداع نكتة في أواخر القرن؟

قال عيسى بن هشام: فاستغرق الجميع عند ذلك في الضحك واستلقوا من القهقهة، وكلما سألني الباشا عن مكان حفيده، واستفهم مني عما يجري معي من الكلام استمهلته لتمام الحديث حتى لا يقف على شيء مما يقال، ولا يحس بوقع تلك السهام والنبال، ولما انتهى الشبان من ضحكهم نادوا بالخدام ليأمره بطردنا وإخراجنا، وحانت في هذه الأثناء التفاتة من الحفيد بين دورانه وحركاته فلمح أحد قرنائه وإخوانه قد انزوى بتلك الخلية، التي هي عندهم كالخليلة، يلاعبها وتلاعبه، ويغازلها وتداعبه، فانقض عليهما كالصقر الأجدل فاستعر بينهم الجدل واشتد الخصام والتف حولهم الجمع، وسمعت الحفيد يعتب، والصاحب يعنذر، والمرأة تبتكت وتؤنب وتقول لعاشقها: «ليس لك مثل هذه الجرأة في العتاب والملام، ولا يأتي ما تأتيه من الحدة والتهور في الغيرة إلا من كان قائماً بحاجتي مجيباً لرغبتني، وقد طلبت منك بالأمس أن تشتري لي ذلك العقد الذي حضر لتاجر الحلّي من أوروبا في البريد الأخير فسوّفت وماطلت بعد أن أجببت ووعدت، واعتذرت بالإعسار والضيق، ثم بلغني اليوم أنك اشتريت فرساً جواداً بمقدار عظيم من المال، فكيف تقصر في حاجتي مثل هذا التقصير، وتبغني مني الاقتصار عليك والاختصاص بك دون بقية من يبذل ماله وروحه في سبيل مرضاتي من أصحابك وإخوانك؟»
ثم سمعت الحفيد يجاوبها والعرق يتساقط من جبينه والوجد يقطع

للمحامي، فالتفت إلى البيطار يسأله:
الباشا: هل بقي أحد ممّا كانوا حولي من الخُطاء والأقران أهل النجدة
 والفتوة وأصحاب الهمة والمرؤة؟
البيطار: لم يبق منهم إلا فلان وفلان وفلان.
الباشا: ابدأ بالذهاب معنا إلى بيت الأول منهم.
 قال عيسى بن هشام: فسرنا إلى حيث أشار والهموم تفرسُننا، والغموم
 تُخرسُننا، والأكدار لا تفارقنا، والأقدار لا توافقنا.

الأسئلة:

1. يتميز أسلوب المويحي بميزة خاصة به ماهي يا ترى؟
2. ما موضوع الفقرة أعلاه؟
3. ما معنى استمهلته؟
4. «فاحتدم غيظه واضطرم حنقه». ما المقصود بهذه العبارة؟
5. من هو المويحي؟ أذكر ما تعرفه عنه؟
6. أذكر ما وجهه المؤلف من نقدٍ لشباب هذه الفترة؟ وما وجهه من نقدٍ لسليبيات المجتمع آنذاك؟
7. ما الذي أعجبك وما لم يعجبك في أسلوب المؤلف؟

Глосарій

1	Паша (титул)	الْبَاشَا
2	ветеринар	الْبَيْطَارُ
3	його блискуча тростина	عَصَاهُ الصَّقِيلَةَ
4	слуги та хлопці	الْوُصَفَاءُ وَالْعِلْمَانُ
5	сини принців	أَوْلَادُ الْأَمْرَاءِ
6	азартні ігри	لَعِبُ الْقَمَارِ
7	зображення скакових коней	صُورُ خَيْلِ الْمِضْمَارِ

8	намиста та кольє	الْعُقُودُ وَالْقَلَائِدُ
9	коштовності та рідкісні речі	الْجَوَاهِرُ وَالْفَرَائِدُ
10	види вина	صُنُوفُ الرَّاحِ
11	гלечики та келихи	الْأَبَارِيقُ وَالْأَقْدَاحُ
12	іноземні книги	كُتُبٌ أَعْجَمِيَّةٌ
13	судові документи	أَوْزَاقُ أَحْكَامٍ
14	конверт	ظَرْفٌ
15	юнак	الشَّابُّ
16	брехня та маячня	الْكَذِبُ وَالْخَرْفُ
17	офіцер	الْبَاشْبُوزُقُ
18	управління вакуфами	نِظَارَةُ الْأَوْقَافِ
19	його товариші та брати	قُرَنَاءُهُ وَإِخْوَانُهُ
20	суперечка	الْجِدَالُ
21	люди перегонів та ставок	أَهْلُ السَّنْبِقِ وَالرَّهَانِ
22	він лявся й ображав його	فَلَعَنَهُ وَشَتَمَهُ
23	дуель	الْمُبَارَزَةُ
24	колоття	الطِّعَانُ
25	товариші та однолітки	الْخُلَطَاءُ وَالْأَقْرَانُ

Література:

Ahmad, A. (1985). عبد الله عبد المطلب. المويحي الصغير حياته وأدبه. الهيئة المصرية العامة للكتاب.

Allen, R.M.A., “al-Muwayliḥī”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.

Al-Kurdi, A. (2008). عبد الرحيم. تطور التقنيات السردية في الرواية. المصرية. مكتبة الآداب.

Al-Muwaylihi, M. (2003). محمد. حديث عيسى بن هشام. مكتبة الأسرة.

Al-Muwaylihi, M. (2023). محمد. علاج النفس. تنوير للنشر. والإعلام.

Al-Naimi, M.S. (2022). محند سليمان. صحافة القرن التاسع عشر. ألف بآء تاء... صحافة.

Al-Sasi, O. (2008). عمر الطيب. دراسات في الأدب العربي على مر العصور. دار ومكتبة الهلال، دار الشروق للنشر والتوزيع.

Bulhebal, M. (2016). مارة كلار جاب الله. بين الصحافة والأدب. «النهضة عند إبراهيم المويحي ومعاصريه». المركز القومي للترجمة.

Huseyn, T. (2024). طه. أدبنا الحديث ما له وما عليه. الهيئة العامة. لقصور الثقافة.

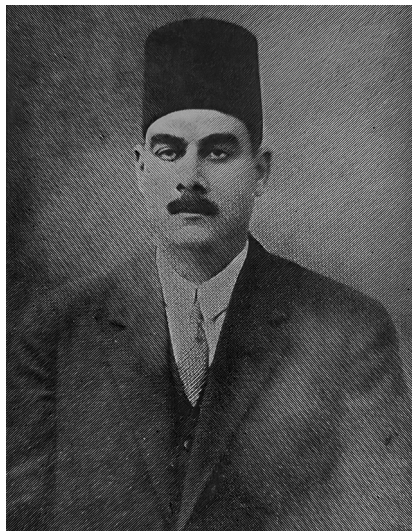
Thabit, M. (1975). محمد رشيد. البنية القصصية ومدلولها الاجتماعي في. حديث عيسى بن هشام لمحمد المويحي. دار العربية للكتاب.

Yaqtn, S. (2006). يقطين، سعيد. الرواية والتراث السردية. رؤية للنشر. والتوزيع.

АХМАД АМІН

أحمد أمين

(1886–1954)

Ахмад Амін народився 1 жовтня 1886 року в Каїрі. Початкову освіту здобув у куттабі, по тому навчався у школі при палаці хедива Аббаса I, а згодом – в університеті аль-Азгар. 1911 року закінчив Школу шариатського правосуддя, здобув вищу юридичну освіту, там же по завершенню навчання два роки працював викладачем. 1913 року розпочав юридичну кар’єру, та суддею пробув лише три місяці, швидко повернувшись до академічних справ.

1926 року, за рекомендацією свого друга, Таги Хусейна, розпочав викладацьку кар’єру в Каїрському університеті на факультеті мистецтв. Спершу обіймав посаду викладача, згодом – доцента, а 1939 року був призначений деканом факультету мистецтв. Цю посаду обіймав два роки, після чого подав у відставку через конфлікт з міністром освіти Мухаммадом Хусейном Гейкалем щодо переведення частини викладачів факультету до Олександрії.

Наукові інтереси Ахмада Аміна лежали в царині літературної критики та історії арабської цивілізації. Він був одним із засновників Комітету з компіляції, перекладу та публікації, який очолював з 1914 до 1954 року. За роки існування комітет видав понад 200 книг – як перекладів європейської літератури арабською, так і нових видань класичних арабських творів.

1936 року Ахмад Амін розпочав співпрацю з літературним журналом «ар-Рісала». 1939 року заснував власний тижневик «ас-Сакафа», на сторінках якого друкував статті на літературні, суспільні та інші актуальні теми. Ці есеїстичні твори згодом увійшли до 10-томної збірки «Файд аль-хатир».

Найвідомішим дослідницьким проєктом Ахмада Аміна була трилогія з історії ісламської цивілізації, перша частина якої під назвою «Світанок ісламу» (فجر الإسلام) вийшла 1928 року. Праця стала першою спробою застосувати критичний підхід до висвітлення мусульманської історіографії в сучасній арабській науці. Друга частина трилогії «Ранок ісламу» (ضحى الإسلام) побачила світ у 1933–1936 роках, а остання, «Полудень ісламу» (ظهر الإسلام), – у 1945–1953 роках.

Окрім цього, серед відомих творів Ахмада Аміна – «Моє життя» (автобіографія), «Словник єгипетських звичаїв, традицій та виразів», «Схід та Захід» (порівняльний аналіз культурних цінностей), двотомник «Літературна критика» та ін. Він також брав участь у створенні багатотомних видань «Історія грецької філософії», «Історія нової філософії» та «Історія світової літератури».

Помер Ахмад Амін 30 травня 1954 року після тривалої хвороби. Його внесок у розвиток арабської філології, літературознавства та історичної науки є неоціненним.

Питання для семінарських занять:

1. Яке значення творчої спадщини Ахмада Аміна для розвитку арабської гуманітаристики ХХ століття?
2. Які ще найвідоміші твори залишив по собі Ахмад Амін? Наведіть принаймні 3 приклади?
3. Чим вирізнялася методологія «Історії ісламської цивілізації» Ахмада Аміна на тлі тогочасної арабської історичної науки?
4. Розкажіть про magnum opus Ахмада Аміна – фундаментальну працю «Історія ісламської цивілізації». З яких частин вона складалася і коли публікувалася?
5. У яких періодичних виданнях публікувався Ахмад Амін? Які власні видання він заснував?

Питання для самоконтролю:

1. Яку початкову та середню освіту здобув Ахмад Амін? У яких закладах він навчався?
2. Які посади обіймав Ахмад Амін у Школі шариатського правосуддя та чому його кар'єра судді була такою короткою?
3. Яку роль відіграв Тага Хусейн у викладацькій кар'єрі Ахмада Аміна в Каїрському університеті?
4. Чому Ахмад Амін пішов у відставку з посади декана факультету мистецтв Каїрського університету?
5. Охарактеризуйте діяльність Ахмада Аміна на чолі Комітету з компіляції, перекладу та публікації. Які здобутки цієї установи?

Теми есе:

1. Роль Каїрського університету та його інтелектуального середовища у формуванні Ахмада Аміна як науковця і письменника.
2. Ахмад Амін як реформатор арабської історіографії: новаторство і традиція в трилогії «Історія ісламської цивілізації».
3. Проблема культурної ідентичності арабського світу у творчості Ахмада Аміна (на матеріалі книги «Схід та Захід»).
4. Співпраця Ахмада Аміна з літературними часописами як фактор інтелектуального діалогу в арабському світі першої половини ХХ ст.
5. Спадщина Ахмада Аміна в царині арабської лексикографії та етнографії (на прикладі «Словника єгипетських звичаїв, традицій та виразів»).

Фрагмент творчості Ахмада Аміна для ознайомлення

رِسَالَةٌ إِلَى وِلْدِي

أي بني:

إنك الآن تدرس في إنجلترا بعد أن أتممت دراستك في مصر، والذين درسوا قبلك في أوروبا أشكال وألوان، اختلفت منازلهم واختلفت اتجاهاتهم، واختلفوا في مقدار نجاحهم وفشلهم، ولكن يمكن تقسيمهم إلى

مجموعات محددة واتجاهات معينة.

فمنهم من شعر بأن حريته في مصر كانت مفقودة، فرآها في أوروبا موفورة. فقد تحرر من رقابة الأبوين ورقابة المدرسة، وأصبح أمير نفسه ليس عليه رقيب ولا حسيب، ورأى مجال اللهو في أوروبا واسعاً فسيحاً (وأوروبا — على العموم — كفيلة أن تحقق كل رغبة وتوفر كل اتجاه، فمن شاء الجد فالأبواب أمامه مفتحة ومجال الجد لا حد له، من شاء اللهو فالأبواب أمامه مفتحة ومجال اللهو لا حد له) فانغمس في وسائل اللهو ووهبها كل ماله وكل تفكيره وكل وقته. نهاره نائم وليله عابث، ولا يرى جامعته ولا تراه إلا محافظة على الشكل وحرصاً على استجلاب المال من أبيه أو من حكومته أو منهما معاً، وهو يلهو ويوهم أباه أنه يجد، ويعبث ويخدع من في مصر بأنه نائب في طلب العلم، ويحتال على أبيه في تحصيل المال بكل وسيلة، فهو من فرط جده محتاج إلى شراء كثير من الكتب، ومن فرط البرد محتاج إلى كثير من الملابس، ومن فرط مذاكرته محتاج إلى التردد على الطبيب، وكل ما يأتيه من هذه الحيل مصروف في شهواته ولذاته. وأخيراً تنكشف الأمور عن مأساة ويعود إلى بلده ولا علم ولا خلق، وقلما يصلح في مصر لعمل بعد أن فسدت نفسه ومات ضميره وذهب علمه وانحط خلقه.

ومن الدارسين في أوروبا من كانوا على العكس من ذلك — وهم أقل عدداً. هؤلاء عكفوا على دروسهم بكل جد، ولم يعرفوا غير حجرتهم وكتبهم وجامعتهم وطريقهم من البيت إلى الجامعة، قد نقلوا حجرتهم في مصر إلى حجرة في إنجلترا أو فرنسا، وغيروا كتبهم في مصر إلى كتبهم في إنجلترا وفرنسا، وعملهم في مصر إلى عملهم هناك من غير فرق، وظلوا يعملون ويكدون حتى نالوا الدرجة العلمية وأتت التقارير عنهم إلى وزارة المعارف وإلى آبائهم بأنهم مثال الجد والنشاط والنجاح العلمي، ثم عادوا يحملون شهادتهم ويعملون فيما عهد إليهم أن يعملوا. هؤلاء قد نمت عقولهم وغزر علمهم، ولكنهم لم تتفتح قلوبهم ولم ترق نفوسهم، وهؤلاء الآخرون لا يعجبونني كما لم يعجبني الأولون.

وهناك طائفة ثالثة هي التي تعجبني وهي التي أحب أن تسير

على منهفها. هؤلأ قء فهموا رسالفهم من بعفهم على الوءه الأكمل — فهموا أنهم إنما سافروا لفرسوا علمًا ولفرسوا خلفًا — فحضرون لنفل الءفكفوراى وفعضرون لشفء أسمى من الءفكفوراى، وهو ءراسة الففاة الافءماعفة فف إنفءفرا أو فرنسا أو ألمانفا أو أمرفكا، وبعفئون عن سر عظمة هءه الأمة ومواطن قوفها وضعفها والفروق بفنفا وبعن مصر، وما فحسن أن فقفبسه مصر وما فحسن ألا فقفبسه، ففعلمون هءه الءروس من الففاة الافءماعفة فف الفامعة ومن الففاة العانلفة فف البفبف، ومن الرءلاف الفف ففظمها الهفئاف، ومن الففلاف الفف فقام فف المناسباف، ومما فقع علىه العفن المففوفة والقلب الواعف فف الشوارع والءءائف والأمكنة العامة ونحو ذلك. فهو فرى أن فف كل منظر ءرسًا وفف كل فطوة ففطوها فائءة. فء ذاك ففءءء نفسه وفففى قلبه وفرفقى كل ملكافه وفصفء مخلوقًا أفر ءءفءًا، وبعوء إلى بلءه وقء اكفب علمًا كففرفًا وفبرة فائقة. فعلم من فامعفه إلى فانب ءروسه الفاصة أسالفب الفعلم فف البء الءف سافر إلىه فف مرافل الفعلم المءفلفة، فعلم نظام الأسرة من البفبف الءف نزل ففه وما ءار ففه من أءاءفء وما ءءء ففه من أءاءف. وعرف الشعب الإنفلفزف أو الفرنسف مما شاهدفه فف الشارع وءور السفنما والفمففل وما اشفرك ففه من رءلاف ومن معاملافه الفومفة مع الناس، وهكءا أمفع نفسه وقلبف وعفنه فف ءءوء المعقول، وأمفع عقله فف ءءوء المعقول أفضًا.

وكما اءفلف المفعلمون فف أوروبا هءا الافءلاف الءف شرحفه اءفلفوا كءلك فف مسلكهم بعء عوءفهم إلى بلادهم.

فمنهم الءف عاء إلى بلاده فشفء بمفالف اللهو فف أوروبا وفففض فف وصف مفامرافه النسائفة وفعرج على النماء الوضفعة من ذلك كله فف بلاده ففءقرفها، وفعفن أنه ففمنى العوءة إلى النعم الءف كان فنعم به فف إنفءفرا أو فرنسا. أما وقء ءالف ءوافل بفنه وبعن عوءفه فهو ففءهب اللءائف فف بلاده على وضاعفها ما أمكنه مفرقبًا الفوم السعفء الءف ففاف ففه الفرصة للسفر إلى الفارء ءءف فعب من لءائفها وفنهل؛ فالءفاة فف نظره لءة منءهزة ولءة مرفقبة ولءة مأسوف على ضفباعها ولا شفء ففر ذلك، فأن كلف عملا ءءففًا فعلى هامش الففاة.

ومنهم من عاء وكأنه لم ففرء من بلءه، إلا علمًا ءصله أو شهافة

نالها، أما نظرته إلى الحياة وانسجامه مع الحياة الأولى التي كان يحياها قبل سفره فلم يتغير منها شيء.

ومنهم من استفاد فائدة كبرى من أوروبا في علمه ونظرته الاجتماعية ومعرفته بكثير من دقائق الحياة في البلاد التي رحل إليها، ولكنه لما عاد إلى مصر فسرعان ما دب إليه اليأس... اصطدم بالفوضى في إدارة البعثات وفي وزارة المعارف وفي وزارة المالية، وتذكر ما كان قد نسيه من ورق يغيب بين الإدارات أشهرًا من غير أن يبيت فيه، وورق يسار فيه بسرعة البرق لأن صاحبه «محسوب»، ورأى مستحقًا يهمل وغير مستحق يكافأ، ورأى البيوت وهرجلتها والشوارع وفوضاها والناس وقذارتهم والفقراء وبؤسهم، وقارن بين ما كان يعيش فيه من نظام وعدالة ونظافة وأناقة، وما أصبح يعيش فيه في بلده من اضطراب وارتباك وظلم وقذارة. وحاول أول الأمر أن يغير شيئًا من ذلك فلم يستطع، فبئس واستسلم وطوى نفسه على حزن عميق، وأصبحت حالته حالة من فقد عزيزًا عليه لا أمل في عودته وإنما يتسلى بذكره.

كل هؤلاء — يا بني — قد رأيت نماذج منهم، ولا أحب أن تكون أحدهم، إنما أحب — إذا عدت وقد اكتسبت علمًا ونفسًا وقلبًا — أن تنظر إلى عيوب قومك فترحمهم، ونقائصهم فتشفق عليهم، وتجتهد — ما أمكنك — في إصلاحهم فإن لم يمكنك الإصلاح العام، فحاول الإصلاح في بيتك الخاصة... وفي طلبتك الذين تعلمهم والأساتذة الذين تخالطهم والبيت الذي تنشئه والصديق الذي تجالسه، وفي هذا القدر كفاية للرجل الطيب المحدود الإرادة. فإذا اتسعت إرادتك وقويت عزيمتك وشغلت بعد منصبًا رئيسيًا استطعت أن تنشر نفوذك وتعمم إصلاحك.

لو أن كل مبعوث إلى أوروبا تعلم ونضج ثم عاد ويئس لكان من الخير ألا يبعث؛ لأننا بذلك نخلق جوارًا من اليأس خانقًا، وقلة العلم مع الأمل والطموح خير من كثرتهم مع اليأس والقنوط.

إن الأمة ترسل مبعوثيها ليكونوا خير ذخيرة لها وقادة إصلاحها ومرتزعي نهضتها، فإن هم استولى عليهم «القرف» واقتصروا على التفرز مما يرون وإطلاق ألسنتهم بالعييب في أمتهم والإشادة بذكر أوروبا

وماسنها كانت خسارءنا فيهم مضاعفة ... خسارة في الأرواح وخسارة في الأموال وخسارة في خلق أءءاء للأمة من ذاتها.

إن كل مبعوء فبعءئه دين عليه لأمءه لأنها ربءه أولاً في أءضانها ثم أنفقت عليه من مالها لينضج في خارجها، فإن هو جد الدين فءءءها لها وأنكر صنيعها كان أكبر عاءر وأءس عاءء.

إن أكثر هؤلاء — يا بني — يءعللون بأنهم حاولوا الإصلاء فلم يفلحوا، وءءوا في ءنظيم ما فسء فلم ينجحوا، ثم لم يجدوا أمامهم إلا أن يرضوا بحالهم، أو أن يسيروا مع ءءيار فيفسءوا مع المفسءين ويشيعوا الفوضى مع المشيعين، ويءلقوا مءلهم الأعلى ويءءصروا على ءءملق لأءء ءرءة أو الءصول على منصب؛ ولكني أعيدك بالله أن ءكون واحءاً من هؤلاء الممسوخين الذي رءوا أسفل سافلين. إن هؤلاء إنما جرفهم ءءيار لضعف ءوءهم ونكصوا على أعقابهم لانءءام شخصيءهم، والرجل ءءوي الإرادة العظيم الشخصية يفرض إراءءه ويءقق شخصيءه، ويءول ءءيار ولا يجرفه ءءيار — وهذا ما ءءء فعلاً من أشخاص ءعلموا في أوروبا ثم عاءوا فصبروا على ما أوءوا وعاءءوا في محاربة الرءذيلة والانءصار للفضيلة ءءى أءركوا بعض عايتهم وءققوا شياء من أملهم.

ومع الأسف كان عءء هؤلاء الممءازين قليلا، بل أقل من القليل؛ فلو نظرنا إلى عءء المبعوئين من عهد محمد علي للآن لوءءناهم يءءون بالألاف ولوءءنا من أفاء منهم لا يءء إلا بالءعشرات، وإني أرجو لك أن ءكون من هذا القليل النافع لا من الكثير الفاشل.

إن أكثر من كانوا قبلك ءء فسءوا لأنهم سافروا لأءء شهادة وعاءوا لأءء ءرءة. فليكن سفرك أنت للمعرفة والعلم وعودءك للإصلاء والنفع، والله يوءققك.

الأسئلة:

1. يفرق أءمء أمين بين ءلاثة ممن يسافرون للءراسة في أوروبا. أءكر ءالثة وأءكر الفرق بينهم؟
2. يفرق أءمء أمين بين ءلاثة من العائءين إلى بلادهم بعء الءراسة في

- أوربا أذكرهم وأذكر الفرق بينهم؟
 3. أبدى أحمد أمين إعجابه بأحد هذه الأنواع الثلاثة من الدارسين. أذكر السمات التي أعجبتك؟
 4. من هو أحمد أمين، وما دوره في الحياة الثقافية المصرية؟
 5. ما رأيك في أسلوب الكاتب؟
 6. «وقلة العلم مع الأمل والطموح خير من كثرتة مع اليأس والقنوط». ما معنى هذه العبارة؟
 7. أذكر كلمة أو عبارة أعجبتك وأذكر السبب؟

Глосарій

1	Ти зараз навчаєшся в Англії	إِنَّكَ الْآنَ تَدْرُسُ فِي إِنْجِلْتْرَا
2	після того, як завершив навчання в Єгипті	بَعْدَ أَنْ أَتَمَمْتَ دِرَاسَتَكَ فِي مِصْرَ
3	звільнився від	تَحَرَّرَ مِنْ
4	опіка батьків	رِقَابَةَ الْأَبْوَيْنِ
5	сфера розваг у Європі широка	مَجَالُ اللَّهْوِ فِي أُرُوبَا وَاسِعٌ
6	вдень він спить, а вночі розважається	نَهَارُهُ نَائِمٌ وَلَيْلُهُ عَابِتٌ
7	повернувся до своєї країни	يَعُودُ إِلَى بَلَدِهِ
8	присвятили себе урокам	عَكَفُوا عَلَى دُرُوسِهِمْ
9	розвинувся їх розум	نَمَتَ عُقُولُهُمْ
10	не відкрилися їх серця	لَمْ تَنْفَتَحْ قُلُوبُهُمْ
11	зрозуміли свою місію	فَهَمُوا رِسَالَتَهُمْ
12	секрет величі цієї нації	سِرُّ عَظَمَةِ هَذِهِ الْأُمَّةِ
13	те, що Єгипту добре запозичувати	مَا يُحْسِنُ أَنْ تَقْتَبِسَهُ مِصْرُ

14	відкрите око і пильне серце	الْعَيْنُ الْمَفْتُوحَةُ وَالْقَلْبُ الْوَاعِي
15	в кожному кроці, який він робить, є користь	فِي كُلِّ خُطْوَةٍ يَخْطُوهَا فَائِدَةٌ
16	оновлюється його душа	تَتَجَدَّدُ نَفْسُهُ
17	піднімаються всі його здібності	تَرْتَفِي كُلُّ مَلَكَاتِهِ
18	стає іншою, новою істотою	يُصْبِحُ مَخْلُوقًا آخَرَ جَدِيدًا
19	набув багато знань	اِكْتَسَبَ عِلْمًا كَثِيرًا
20	різниця між нею і Єгиптом	الْفُرُوقُ بَيْنَهَا وَبَيْنَ مِصْرَ
21	розкішне життя, яким насолоджувався	النَّعِيمِ الَّذِي كَانَ يَنْعَمُ بِهِ
22	повернувся таким, неначе він і не виїжджав зі своєї країни	عَادَ وَكَأَنَّهُ لَمْ يَخْرُجْ مِنْ بَلَدِهِ
23	безлад в управлінні відрядженнями	الْفَوْضَى فِي إِدَارَةِ الْبِعْنَاتِ
24	неохайність людей	قَدَارَةُ النَّاسِ
25	відчай заволодів ними	اسْتَوْلَى عَلَيْهِمُ الْيَأْسُ

فيض الخاطر (الجزء الثامن)

التَّعَاوُنُ الثَّقَافِيُّ بَيْنَ الْأَقْطَارِ الْعَرَبِيَّةِ

لقد تغير منهج الحياة ووضعت لها أسس جديدة، فبعد أن كان أساس الحياة التقاليد والعرف والعادة وأقوال السلف؛ أصبح أساسها العلم. لأن كان التعاون بين الأقطار العربية في الشؤون السياسية والحربية صعباً معقداً وطريقاً مملوءاً بالأشواك، فإن التعاون الثقافي أيسر وأسهل وطريقه ممهّد، بل هو كالأصل للتعاون السياسي والاقتصادي والحربي؛

فما لم تتقارب العقليات وتتوحد النزعات ويتحد الغرض، فالتعاون السياسي والاقتصادي والحربي جد عسير، والذي يقوم بالعبء الأول في توحيد الأفكار والمشاعر والأغراض هو الثقافة، وما فرق بين الأمم وأوقع بينها الخصومات والنزاع وجرها إلى الحروب إلا اختلاف نزعاتها واختلاف مطامحها التي أتت من اختلاف مناهجها في التربية؛ وهذا ما دعا عصابة الأمم أولاً، وهيئة الأمم المتحدة ثانياً إلى إنشاء فرع يعنى بالثقافة بين الأمم وتقريب المناهج وتوحيد الأغراض، ولم يفسد على الهيئات الثقافية في عصابة الأمم أولاً، وهيئة اليونسكو الحاضرة ثانياً أمرهما إلا لعب السياسة بهما؛ ولو خيلنا وشأنهما لأفادتا العالم فائدة كبرى، والمطمح الوحيد لعقلاء العالم الآن هو أن يكون في العالم هيئة قوية لا تخضع للسياسة؛ ولكن تسمو فوقها، ولا تخدم الدول الكبرى؛ ولكن تخدم الفكرة الإنسانية؛ وما لم توجد هذه الهيئة فسيظل العالم في نزاع دائم وشقاق متواصل وحروب مخربة.

وإذا كان من العسير أن تكون هيئة واحدة ممسكة بزمام الثقافة في العالم، فمن الممكن أن يقسم الاختصاص بين كتل متجانسة، وكل كتلة تضع خططها للتعاون ورسم المنهج، وتتفاهم مع الكتل الأخرى في الأصول الأساسية لبناء العالم الجديد على أساس جديد.

والأمم العربية كتلة واحدة متجانسة، وحد بينها وبيئاتها الطبيعية المتقاربة، وتاريخها الذي مر عليها بأحداث متجانسة أو متشابهة، ولغتها الواحدة، ودينها الواحد غالباً؛ فكل هذه عوامل قاربت بين عقلياتها وثقافتها وأغراضها ومطامحها، فيجب أن تتعاون في هذه الناحية الثقافية لتحقيق غايتها، ولم يعد في الإمكان أن تنفرد كل أمة عربية بنفسها وترسم خططها الثقافية مستقلة عن غيرها بعد أن أصبح العالم يميل إلى التكتل لا إلى العزلة والانفراد. ثم إن كل أمة عربية لها نقط ضعف يمكنها أن تعالجها بما تستمده من غيرها من الأمم، ونقط قوة يمكن أن تفيد بها غيرها، وهي فوق ذلك إذا تكتلت ووحدت أغراضها كان لها من القوة ما يجبر العالم على سماع صوتها ورعاية حقها.

وقد تخلف العالم العربي عن العالم الغربي في ثقافته، فلم ينهض بتعليم أبنائه إلا من عهد قريب، وعندما بدأ نهضته وجد أن العالم الغربي قد سبقه بقرون وبمراحل، فكان واجباً عليه أن يعوض أزمان الخمود

والسفر البطرى بسرعة فى السفر ومضاعفة الجهد؛ حتى يقف بحداء العالم الغربى ببنى معه وبتقدم بالعالم معه وببتكر كما ببترع وببترع كما ببترع، وهو مطلب عسىر، لا بد فىه من تكاتف القوى ومن عقول ببارة لرسم الخطط واستنهاض الهمم والسفر فى الطرىق القوىم.

لبس بصره الآن أن تتفرق الدول العربىة فتضع كل أمة منهاجها فى التعلبم وأعراضها من التربىة، بل لا بد أن يكون لها غاية واحدة تضع كلها منهاجها على وفقها، فإن اختلفت فى شىء فإنما تختلف فى التفاصيل والتوسع فى دراسة ببنتها الخاصة وشؤونها الخاصة، أما الغرض فىجب أن يكون واحدًا، لبس من حق أية أمة عربىة أن تلعلم على نمط التعلبم فى القرون الوسطى، ولا أن تضع منهاجًا مثله الأعلى فىة العرب فى العهد الأموى أو العباسى، بل لا بد أن يكون منهاجها وفقًا لما دل علىه العلم الحدىث والتربىة الحدىثة، وإلا رجعنا إلى الوراء.

أمامننا ثروة كبىرة لما أنتجه العالم الغربى من أيام نهضته إلى الآن، وهى ما تسمى بأمبات الكتب، جدت كل أمة حىة فى ترجمتها إلى لغتها، والعالم العربى لم ببقق هذه الغاية ولم بقم بهذا الواجب إلا على نطاق ضىق جدًا، وهو بسفر فىه من غير منهاج معروف ولا خطة مرسومة.

وكل أمة حىة وضعت لها أنسىكولوجىدىا، أو بعبارة أخرى (دائرة معارف) بل دوائر معارف، فى كل شأن من شؤون العلم دائرة، بجانب الدائرة الواسعة الشاملة؛ وهى من حىن إلى آخر تجدد معارفها حسب ما وصل إلىه العلم الحدىث وتجدد نشرها، والعالم العربى كله إلى الآن لبس له دائرة معارف عربىة واحدة، ولا يكون هذا إلا عن طرىق التعاون؛ ولا بمكن وضع دائرة معارف عربىة إلا إذا اتفق قادة العلم فى الأمم العربىة على وضع المصطلحات الحدىثة للعلوم والفنون الحدىثة، وهذا ما لم ببتسر إلى الآن.

أمام العالم العربى الآن أرض بكر؛ هى أرضه، فى كل بقعة منها من المواد الخامة ما تتلمظ له أفواه الغربىبن، وما بىكفى لإسعاد أهلها جمبعا، ومع ذلك نتركه فى يد غيرنا بىستغلون القلىل منه، ونترك الكثير ضائعا مع ما بنا من فقر وعوز وحاجة، ولا بمكن علاج هذا الإهمال إلا بالتعاون العلمى ببن المتقفبن ثقافة علمىة واقتصادىة؛ حتى بضعوا الخطط لدراسة هذه الثروة وكبففة استغلالها والانتفاع بها ببنا لا ببد غيرنا.

إن قوى المفكرين منا قوى لا بأس بها، يمكن الاستفادة منها، ويمكنها أن تحقق الأغراض التي نرمي إليها، ولكن كثيرًا منها قوى ضائعة، إما بمحاربة بعضها بعضًا، وإما باستقلالها بنفسها وعدم تعاونها مع غيرها، وإما بضعفها الخلقى بما ينتابها من كسل وخمود وتراخ وتوان؛ فإذا تعاونت وخرجت عن خمودها أمكنها على الأقل أن تحقق بعض غايتها.

في كل يوم من الأيام دليل واضح يقوم على وجوب هذا التعاون، وصيحة تنادي بأن العالم الغربي لا يسمح لأمة بالوقوف ولا بالتقهقر، وأن من لم يعمل كان عرضة لأن يُستعبد ويُستذل ويُستغل ويُداس بالأقدام؛ فكيف نسمح لأنفسنا أن نقف هذا الموقف الذليل، ولا نبذل كل جهدنا ونستخدم كل قوانا لتحطيم القيود التي كبلتنا أزمانًا طويلة، ثم نسير إلى الأمام في سرعة وإقدام؟!

لقد تغير منهج الحياة ووضعت لها أسس جديدة، فبعد أن كان أساس الحياة التقاليد والعرف والعادة وأقوال السلف، أصبح أساسها العلم، في كل شيء؛ في تربية الطفل، في الزراعة، في الصناعة، في الشؤون الاجتماعية والصحية؛ فما لم نؤسس حياتنا الجديدة على هذا الأساس الجديد لا يمكننا أن نسير مع السائرين.

لو كنا في عزلة عن العالم لوجب أن نعمل ولوجب أن نرقى ولوجب أن نهض، فكيف ونحن محاطون بالأعداء ينعمون بجهلنا، ويرتقبون أخطائنا، ويعدون علينا كسلنا وخمولنا؟! ولا أمل في الخروج من هذه المآزق التي نقفها إلا بالتعاون الصادق في رسم الخطط وتنفيذها، وأولها الخطط الثقافية بجميع أنواعها.

الأسئلة:

1. «فبعد أن كان أساس الحياة التقاليد والعرف والعادة وأقوال السلف أصبح أساسها العلم». كيف فهم أحمد أمين هذه العبارة؟
2. يرى أحمد أمين أن تعاون البلاد العربية واتحادها ضرورة لازمة من أجل تقدمها ورفعتها في ظل التغييرات التي كانت تجري آنذاك. قل رأيك في هذا الكلام؟
3. كيف يقيم أحمد أمين علاقة الشرق بالغرب؟

4. ما رأيك في أسلوب المقال؟ هل تراه واضحًا أم غامضًا؟ وما هي التعبيرات التي لفتت نظرك؟
5. في المقال خطة للحاق بالغرب والاستفادة من أوجه تقدمه. فهل يمكن أن تشرحها؟
6. يعكس مقال أمين تطورًا من الناحية اللغوية والإسلوبية عن الأجيال القديمة. فهل يمكن أن تبين هذه التطورات؟

Глосарій

1	Змінився спосіб життя	تَغَيَّرَ مِنْهَاجُ الْحَيَاةِ
2	основою життя стала наука	أَصْبَحَ أَسَاسُهَا الْعِلْمُ
3	культурна співпраця між арабськими країнами	التَّعَاوُنُ الثَّقَافِيُّ بَيْنَ الْأَقْطَارِ الْعَرَبِيَّةِ
4	політична, економічна та військова співпраця	التَّعَاوُنُ السِّيَاسِيُّ وَالْاِقْتِصَادِيُّ وَالْحَرْبِيُّ
5	зближення мислення	تَقَارُبُ الْعَقَلِيَّاتِ
6	розбіжність у методах виховання	اِخْتِلَافٌ مَنَاهِجَهَا فِي التَّرْبِيَةِ
7	культурні організації	الْهَيَّاتُ الثَّقَافِيَّةُ
8	служіння людській ідеї	تَخْدُمُ الْفِكْرَةَ الْإِنْسَانِيَّةَ
9	природне середовище	بِيئَاتُهَا الطَّبِيعِيَّةُ
10	історія, яка пройшла через неї	تَارِيخُهَا الَّذِي مَرَّ عَلَيْهَا
11	єдина мова	لُغَتُهَا الْوَّاحِدَةُ
12	точки слабкості	نُقْطُ ضَعْفٍ

13	арабський світ відстав	تَخَلَّفَ الْعَالَمُ الْعَرَبِيُّ
14	надолужити час бездіяльності	يُعَوِّضُ أَرْزَانَ الْخُمُودِ
15	подвоєння зусиль	مُضَاعَفَةُ الْجُهْدِ
16	мати єдину мету	يَكُونُ لَهَا غَايَةٌ وَاحِدَةً
17	епохальні книги	أُمَّهَاتُ الْكُتُبِ
18	сучасна термінологія	الْمُصْطَلَحَاتُ الْحَدِيثَةِ
19	незаймана земля	أَرْضٌ بَكْرٌ
20	сировинні матеріали	الْمَوَادُّ الْخَامَةُ
21	змарнована сила	قُوَى ضَائِعَةٌ
22	слабкість моралі	ضَعْفُهَا الْخُلُقِيُّ
23	дозволити собі	نَسَمَحُ لِأَنْفُسِنَا
24	якби ми були ізольовані	لَوْ كُنَّا فِي عَزَلَةٍ
25	культурні плани	الْخُطَطُ الثَّقَافِيَّةُ

Література:

- العقاد، عامر. أحمد أمين: حياته وأدبه. دار الجيل للطبع. (1987). Al-'Aqqad, A. (1987). والنشر والتوزيع.
- البيومي، محمد رجب. أحمد أمين؛ مؤرخ الفكر. (2001). Al-Bayumi, M. (2001). دار القلم للطباعة والنشر والتوزيع الإسلامي.
- أمين، أحمد. النقد الأدبي. دار الكتاب العربي. (2006). Amin, A. (2006).

- Amin, A. (2008). أمين، أحمد. إلى ولدي. المكتبة العصرية للطباعة والنشر.
- Amin, A. (2010). أمين، أحمد. قاموس العادات والتقاليد والتعابير المصرية. دار الشروق.
- Amin, A. (2020). أمين، أحمد. زعماء الإصلاح في العصر الحديث. دار المشرق الالكتروني.
- Eid, M. (1994). عيد، محمد السيد. أحمد أمين. الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- Gibb, H.A.R., “Aḥmad Amīn”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.
- Hijab, M. (1998). حجاب، محمد نبيه. أحمد أمين: فيلسوف الأدباء. دار المصرية اللبنانية.
- عويضة، كامل محمد محمد. أحمد أمين – المفكر الإسلامي. (1995). Uwaida, K. الكبير. دار الكتب العلمية.

АН-НАГДА У ЛІТЕРАТУРІ ЛІВАНУ ТА СІРІЇ

У ХІХ – на початку ХХ ст. сирійські та ліванські письменники зробили вагомий внесок у розвиток арабської літератури. Цьому сприяло їхнє прагнення до освіти та діяльність місіонерських шкіл у регіоні. Тривалий час Сирія перебувала під владою Османської імперії, яка мало уваги приділяла розвитку освіти. У Дамаску діяла невелика кількість шкіл, заснованих переважно іноземцями, які давали учням лише початкові знання. Більшість старих навчальних закладів припинили існування через занепад та розграбування їхніх фондів. У Дамаску працювали релігійні школи різних мазгабів, медресе з медицини та фармакології, але всі вони були закриті після османського завоювання.

Усвідомивши відставання Сирії від Єгипту та Лівану в освітній сфері, османська влада наприкінці свого правління заснувала в Дамаску юридичну школу (нині один із факультетів Сирійського університету), підготовчу школу та педагогічне училище (1882). У 1900 році султан Абдুলхамід II видав указ про відкриття медичної школи в Дамаску з виділенням коштів на її будівництво та утримання. Це було викликано тим, що Бейрут вже випускав медиків в американо-сирійському та єзуїтському навчальних закладах.

В інших містах Сирії, окрім Дамаска та Алеппо, майже не було шкіл. У 1912 році в Алеппо налічувалося 32 ме-

дресе, але, ймовірно, лише десята частина з них функціонувала.

Ліванські християни, маючи тісні зв'язки з Європою та завдяки діяльності місіонерських шкіл, раніше розпочали культурне відродження, ніж мусульмани Дамаска та інших міст. Освіта в Лівані також мала релігійний характер. Однією з перших шкіл став монастир Айн Варака (1789), який потім перетворили на школу з викладанням сирійської, арабської мов, риторики, логіки та богослов'я.

Активне поширення освітніх закладів у Лівані почалося в другій чверті ХІХ ст. У 1834 році відкрилася школа Айн-тура, яка працює донині і де навчалися лідери сучасного ліванського відродження. Американський місіонер доктор Ван Дейк у 1847 році заснував школу в Абеї. Після різанини 1860 року та переселення багатьох гірських жителів до Бейрута, місіонерські товариства почали відкривати там свої школи, що ознаменувало початок справжнього відродження в Лівані.

Першою школою в Бейруті став притулок місіс Томсон (1860) для дівчат-сиріт, батьки яких загинули під час різанини. У 1861 році відкрилася Американська жіноча колегія. Ці два заклади мали величезний вплив, адже освіта матерів – перший крок до просвіти народу. Згодом кількість жіночих шкіл у Лівані значно зросла.

Серед перших чоловічих шкіл – Національна школа Бутруса аль-Бустані (1863), яка вирізнялася патріотичним та секулярним характером, але була закрита в 1876 році. У 1865 році відкрилися Патріарша школа греко-католиків та маронітська школа Аль-Хікма. Найстарішим ісламським навчальним закладом став Ісламський благодійний колегіум (1880).

Вища освіта представлена Американським університетом (заснований у 1866 р.) та Єзуїтським університетом св. Йосипа. Американський університет мав факультети медицини, астрономії, стоматології, торгівлі, археології та літератури, підготовчу та середню школи, обсерваторію. Після Першої світової війни, зі зростанням британського впливу на Близькому Сході, він розширився – кількість студентів досягла майже 5 тисяч. При університеті діє велика лікарня та зберігається цінна колекція арабських манускриптів.

Єзуїтський університет, перенесений до Бейрута в 1874 році, викладає мови, літературу, природничі та математичні науки, має факультети права, медицини та інженерії. Навчання ведеться французькою мовою. Його бібліотека – одна з найкращих арабських книгозбірень, а видавництво відоме у світі.

Освітнє відродження в Лівані суттєво вплинуло на культуру народу, викликало інтерес до читання та посилило конкуренцію між різними релігійними громадами у досягненні вищого культурного рівня. Проте багато ліванських літераторів XIX століття, тікаючи від османських переслідувань та через обмеженість можливостей на батьківщині, емігрували до Єгипту (Джирджи Зейдан, Адіб Ісхак, Саркіс, Якуб Саруф, Фаріс Німр). Зейдан публікував у журналі «Аль-Гіляль» багато перекладних досліджень, «Аль-Муктаф» спеціалізувався на наукових статтях. Одним із найвизначніших перекладацьких проєктів стало віршоване відтворення «Іліади» Гомера, яке здійснив Сулейман аль-Бустані.

На жаль, після Першої світової війни, коли Ліван опинився під французьким мандатом, французька мова запанувала в усіх школах, крім уроків арабської. Це призвело до погіршення мовних навичок молоді та літераторів, особливо християн, ослаблення перекладацької діяльності. Мусульмани, хоч і зберегли краще володіння арабською, більше зосередилися на комерції. Якби не поети та письменники старшого покоління, роль Лівану в арабській літературі значно зменшилася б. Проте після революції 1945 року та здобуття незалежності ситуація покращилася, літературне відродження посилилося, з'явилися потужні видавництва та якісні літературні часописи. Однак вплив західних літератур залишається дуже відчутним, чимало письменників із захопленням наслідують європейські мистецькі течії.

Питання для семінарських занять:

1. Роль освітнього відродження у становленні новоарабської літератури Лівану та Сирії.
2. Вплив ліванської еміграції на розвиток арабської культури в Єгипті та інших країнах.
3. Арабська журналістика у Лівані та Сирії: провідні видання, постаті, проблемно-тематичні особливості.

4. Становлення жанру роману в Лівані та Сирії: історична та соціальна проза.
5. Поезія ан-Нагди: між традицією та новаторством.
6. Творчість Джирджи Зейдана та її значення для розвитку арабської романістики.
7. Перекладацький рух у Лівані та Сирії: визначні постаті, здобутки, вплив на оригінальну літературу.
8. Публіцистика та літературна критика ан-Нагди: жанри, представники, художньо-естетичні концепції.
9. Зародження і розвиток драматургії в Лівані та Сирії на межі ХІХ–ХХ ст.
10. Арабо-американська література та її зв'язки з літературним процесом у Лівані й Сирії.

Теми есе:

1. Культурно-історичні передумови літературного відродження в Лівані та Сирії.
2. Роль просвітницької діяльності Бутруса аль-Бустані в розвитку новоарабської літератури.
3. «Мандрівка Фаріса аш-Шид'яка до Європи» як етапний твір арабської прози ХІХ ст.
4. Жанрово-стильові особливості романів Джирджи Зейдана на історичну тематику.
5. Поетична творчість Халіля Мутрана: між класичною традицією та романтизмом.
6. Художня своєрідність прози Михаїла Нуайме.
7. Джебран Халіль Джебран як «пророк» арабського романтизму.
8. Відображення соціальної проблематики в реалістичній прозі Магджару.
9. Новаторство «Магджарської школи» в царині арабської поезії.
10. Вплив французької літератури на становлення модернізму в ліванській прозі 1920-30-х років.

أسئلة لمراجعة الموضوع ومناقشته:

1. ما هي العوامل الرئيسية التي أدت إلى انطلاق النهضة الأدبية في

- لبنان وسوريا في القرنين التاسع عشر والعشرين؟
2. كيف ساهمت المدارس التبشيرية الأجنبية في تطوير الثقافة العربية الحديثة في لبنان وسوريا؟
3. ما هو دور الصحافة والمجلات الأدبية في نشر الأفكار النهضوية والتنوير في المجتمع اللبناني والسوري؟
4. ناقش أهمية ترجمة الأعمال الأدبية الغربية إلى اللغة العربية في تشكيل ملامح الأدب العربي الحديث في لبنان وسوريا.
5. كيف أثرت هجرة الأدباء اللبنانيين إلى مصر على تطور الأدب العربي المصري، وعلى تطور الأدب العربي اللبناني؟
6. حلل الدور الذي لعبه جبران خليل جبران في تأسيس الرومانسية العربية وتجديد لغة الشعر والنثر.
7. ما هي السمات الفنية المميزة لروايات جورجى زيدان التاريخية، وما مدى تأثيرها على تطور فن الرواية العربية؟
8. ناقش كيف عالج الأدباء اللبنانيون والسوريون القضايا الاجتماعية والسياسية في أعمالهم الأدبية خلال فترة النهضة.
9. كيف أثر الاحتلال الفرنسي للبنان وسوريا على مسار الحركة الأدبية فيهما وعلى توجهات الأدباء نحو الحداثة والتجريب؟

Література:

- Abdelhady, Dalia. *The Lebanese Diaspora: The Arab Immigrant Experience in Montreal, New York, and Paris*. New York: NYU Press, 2011.
- Al-Daswaqi, A. (2019). *عمر. النهضة في بلاد الشام. في الأدب الحديث*. Edinburgh University Press, p. 232.
- El-Ariss, Tarek. (2018). *The Arab Renaissance: A Bilingual Anthology of the Nahda*. MLA Texts and Translations.
- Hill, Peter. (2015). *Utopia and Civilisation in the Arab Nahda*. University of Oxford.
- Moreh, Shmuel (1976). *Modern Arabic Poetry 1800–1970: the*

Development of its Forms and Themes under the Influence of Western Literature. Brill.

Moreh, Shmuel (1988). *Studies in Modern Arabic Prose and Poetry*. Brill.

Patel, A. (2013). *The Arab Nahdah: The Making of the Intellectual and Humanist Movement*.

Pormann, P. E. (2006). The Arab “Cultural Awakening (Nahḍa)”, 1870-1950, and the Classical Tradition. *International Journal of the Classical Tradition*, 13(1), 3–20.

Rifai, Ola. (2022). *Al-Nahda & the Emergence of Arab Feminist Thought*. Fiker Institute.

Suleiman, Yasir (2003). *The Arabic Language and National Identity: a Study in Ideology*. Edinburgh University Press.

Abu-Lughod, Ibrahim. (2011). *The Arab Rediscovery of Europe: A Study in Cultural Encounters*. London: Saqi.

Al-Hassan, N. (2004). Is Feminism Relevant to Arab Women? *Third World Quarterly* 25(3), pp. 521-536.

Al-Tawzani, K. (2020). خالد. أدب الرحلة: جدلية الأنا والآخر في عالم متغير. دار كنوز المعرفة العلمية.

Antonius, George. (1946). *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*. Capricorn Books.

Ayalon, Ami. (2010). ‘Arab Booksellers and Bookshops in the Age of Printing, 1850–1914’. *British Journal of Middle Eastern Studies* 37, no. 1.

Humphrey, Michael. (2004). *Lebanese Identities: Between Cities, Nations and Trans-Nations*. *Arab Studies Quarterly*, 31–50.

Kandiyoti, D. (1993). Identity and Its Discontents: Women and the Nation. In *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader* by William, P. and Chrisman, L. (eds). Harvester Wheatsheaf.

Wagner, Mark. (2022). The ‘Arab Awakening’: A Popular but Dubious Myth. The grand narrative of a 19th-century Arab cultural renaissance enjoys broad appeal but relies on a

contentious interpretation of ambiguous evidence. *New Lines Magazine*, November 25.

Watenpaugh, Keith David (2006). *Being Modern in the Middle East: Revolution, Nationalism, Colonialism, and the Arab Middle Class*. Princeton University Press.

Yousef, A. H. (2022). The Other Legacy of Qasim Amin: The View from 1908. *International Journal of Middle East Studies*. Cambridge University Press, pp. 1-19.

БУТРУС АЛЬ-БУСТАНІ

بطرس البستاني

(1819–1883)

Бутрус аль-Бустані (1819–1883) – видатний арабський письменник, енциклопедист, педагог та історик. Народився 1 травня 1819 року в селі Дібійя в районі Шуф в горах Лівану. Спочатку навчався у сільській школі, а потім, з 1830 по 1840 рік, у коледжі Айн Варка.

У 1840 році аль-Бустані переїхав до Бейрута, де познайомився з американськими місіонерами. Ця дружба, що з часом зміцніла, сприяла його переходу в протестантизм. У цей період він також зустрів доктора Корнеліуса Ван Дайка – молодого лікаря, який працював з місіонерами і прагнув вивчити мову країни перебування. З 1846 по 1848 рік аль-Бустані допомагав своєму другу в школі в Убеї, яку той заснував. Саме там, для учнів, аль-Бустані написав два навчальні посібники: «Кашф аль-хіджаб фі ільм аль-хісаб» та «Булюг аль-араб фі нахв аль-араб».

Повернувшись до Бейрута в 1848 році, аль-Бустані працював перекладачем в американському консульстві до 1862 року. Протягом цього періоду він продовжував самоосвіту, вивчав європейські та семітські мови, допомагав у перекладі протестантської Біблії арабською мовою. Його енергія також відобразилася у великому корпусі лекцій, статей та памфлетів.

У 1860 році аль-Бустані заснував журнал «Нафір Сурія»

(«Сирійська сурма»), а в 1863 році – свою знамениту Національну школу, яка працювала до 1875 року і надавала країні дуже цінні послуги. У 1870 році він розпочав видання двох своїх періодичних видань «аль-Джінан» та «аль-Джанна», а через рік – «аль-Джунайна».

Головними досягненнями Бутруса аль-Бустані, окрім школи та журналів, був внесок у переклад Біблії арабською, його великий словник «Мухіт аль-мухіт», виданий у 1870 році, та «Енциклопедія», перший том якої з'явився у 1876 році. Автор помер, працюючи над цим проектом – встиг випустити лише шість томів. Його син Селім продовжив роботу і додав іще два томи. Зрештою, «Енциклопедія» зупинилася на одинадцятому томі і так і не була завершена повністю.

Вплив аль-Бустані на піку його діяльності був дуже глибоким. Ясно бачачи, в умовах значних перешкод, заплутаної політичної ситуації, нетерпимості та опозиції турецькому правлінню, довгий шлях, який необхідно пройти в пошуках справжнього соціального та культурного відродження, він взявся за проекти, здійснення яких здавалося неможливим для однієї людини. Невтомний працівник, постать сміливого і прогресивного духу, він присвятив себе своїй справі до останніх днів життя. Бутрус аль-Бустані по праву вважається одним із найавторитетніших лідерів сучасного арабсько-го відродження.

Бутрус аль-Бустані зробив визначний внесок у розвиток арабської мови та літератури. Його словник «Мухіт аль-мухіт» став першим сучасним арабським словником, упорядкованим за алфавітом з урахуванням першої літери кореня слова. Праця включала багато термінів з різних наук і мистецтв, пояснювала походження деяких іноземних слів, а також містила численні живі розмовні слова з поясненнями. Незважаючи на те, що минуло понад століття з моменту його складання, цей словник залишається одним із найважливіших сучасних арабських словників, необхідних для кожного лінгвіста та дослідника.

Аль-Бустані також був новатором у галузі освіти. У 1863 році він заснував Національну школу в Бейруті, яка стала першою престижною національною школою в регіоні. Студенти з різних конфесій та регіонів, а також із сусідніх країн

приїжджали навчатися тут, де серед іншого вивчали арабську, англійську та французьку мови, любов до людини та відданість батьківщині.

Аль-Бустані був плідним автором, залишивши по собі численні праці з математики, граматики, морфології, мови та літератури. Його промови, лекції та статті, які він виголошував на форумах і в асоціаціях, а також публікував у газетах і журналах, мали великий вплив на культуру епохи.

Бутрус аль-Бустані помер 1 травня 1883 року, в день свого народження, у віці 64 років. Його спадщина як провідного діяча арабського відродження, новатора в освіті, лексикографії та енциклопедичних дослідженнях залишається значущою дотепер. Він був справжнім першопрохідцем, чий зусилля проклали шлях для подальшого розвитку арабської мови, літератури та культури в сучасну епоху.

Цікаві факти:

- Аль-Бустані відмовився від пропозиції стипендії та поїхав до Італії, щоб завершити релігійну освіту в Маронітському коледжі в Римі, бажаючи допомогти матері у вихованні та підтримці братів після смерті батька.
- Він заснував ще кілька періодичних видань окрім журналу «Нафір Сурія», зокрема «аль-Джунайна» в 1871 році, працюючи над ними разом зі своїм старшим сином Селімом.
- За свій словник «Мухіт аль-мухіт» аль-Бустані отримав від османського султана почесний орден.
- Аль-Бустані також брав участь у складанні покажчика до арабського перекладу Біблії, перше видання якого вийшло в 1875 році.
- Аль-Бустані мав чітке бачення та давав влучні оцінки стану своєї країни з національної, культурної та моральної точок зору в умовах значних перешкод, заплутаної політичної ситуації, нетерпимості та опозиції турецькому правлінню.

Питання для семінарських занять:

1. Роль Бутруса аль-Бустані в арабському культурному відродженні: обговорення його внеску в розвиток арабської мови, літератури, освіти та енциклопедичних знань у контексті культурних та інтелектуальних рухів XIX століття.

2. Аналіз словника «Мухіт аль-мухіт»: дослідження структури, змісту, методології та значення цієї новаторської лексикографічної праці, а також її впливу на подальший розвиток арабської лексикографії.
3. Освітня філософія та педагогічні інновації аль-Бустані: обговорення його поглядів на освіту, ролі Національної школи в Бейруті та її значення для розвитку освіти в арабському світі.
4. Аль-Бустані як перекладач: аналіз його внеску в переклад Біблії арабською мовою, методів перекладу, співпраці з іншими вченими та значення цього перекладу для арабської культури та міжрелігійного діалогу.
5. Публіцистична та просвітницька діяльність аль-Бустані: обговорення його статей, лекцій, промов та ролі його періодичних видань у поширенні ідей просвітництва, національної свідомості та соціальних реформ в арабському суспільстві XIX століття.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні етапи життя та діяльності Бутруса аль-Бустані ви можете виділити? Як вони пов'язані з історичним та культурним контекстом його епохи?
2. У чому полягає значення словника «Мухіт аль-мухіт» для розвитку арабської лексикографії? Які інновації та особливості цієї праці ви можете назвати?
3. Як Бутрус аль-Бустані поєднував свою освітню, наукову та публіцистичну діяльність? Яку роль відігравала Національна школа в Бейруті в його освітній філософії?
4. Який внесок зробив аль-Бустані у переклад Біблії арабською мовою? Як цей переклад вплинув на розвиток арабської мови та міжрелігійний діалог?
5. Чому Бутруса аль-Бустані вважають одним з найавторитетніших лідерів сучасного арабського відродження? Які його ідеї та досягнення мали найбільший вплив на арабську культуру та суспільство?

Теми есе:

1. Бутрус аль-Бустані як енциклопедист: аналіз його внеску в розвиток арабської енциклопедичної традиції та значення незавершеної «Енциклопедії» для арабської культури.

2. Роль періодичних видань аль-Бустані («Нафір Сурія», «аль-Джінан», «аль-Джанна», «аль-Джунайна») у поширенні ідей просвітництва та соціальних реформ в арабському суспільстві ХІХ століття.
3. Бутрус аль-Бустані та арабське мовознавство: його внесок у розвиток арабської лінгвістики, граматики та лексикографії..
4. Релігійні погляди та міжконфесійна діяльність аль-Бустані: роль у діалозі між християнством та ісламом, значення його перекладацької та освітньої діяльності для міжрелігійного порозуміння.
5. Спадщина Бутруса аль-Бустані та її значення для сучасної арабської культури: аналіз впливу його ідей, творів та освітніх ініціатив на подальший розвиток арабської мови, літератури, освіти та суспільної думки.

Фрагмент творчості Бутруса аль-Бустані для ознайомлення

حَالَةُ الْأَدَابِ عِنْدَ الْعَرَبِ

إنَّ الْأَدَابَ عِنْدَ الْعَرَبِ، فِي هَذِهِ الْأَيَّامِ، هِيَ فِي حَالَةِ انْحِطَاطٍ كَلْبِيٍّ:
أَمَّا الْعُلُومُ اللَّغَوِيَّةُ فَإِنَّا قَلِمًا نَجِدُ أَحَدًا مِّنْ أُنْبَاءِ الْعَرَبِ يُمْكِنُ أَنْ
يُشَارَ إِلَيْهِ بِالْبِنَانِ بِأَنَّهُ يَعْرِفُ لُغَتَهُ وَقَوَاعِدَهَا حَقَّ الْمَعْرِفَةِ. فَإِنَّهُمْ، فِي
الْأَكْثَرِ، يَكْتَفُونَ مِّنْ عِلْمِ اللُّغَةِ بِحِفْظِ بَعْضِ كَلِمَاتِ غَرِيبَةٍ مِّتَّةٍ يُدْرَجُونَهَا
فِي كِتَابَاتِهِمْ وَأَشْعَارِهِمْ بِقَصْدِ إِظْهَارِ مَعْرِفَتِهِمْ، وَالتَّمْوِيهِ عَلَى الْجُمْهُورِ.
وَمَا تِلْكَ إِلَّا حَصَى صَغِيرَةٍ يَتَلَاَعِبُ بِهَا الْجِيلُ فِي أَيَّامِ طِفُولِيَّتِهِ.
وَأَمَّا الْمَعَانِي وَالْبَيَانَ، وَمَا يَتَعَلَّقُ بِهِمَا، فَمُتْرُوكٌ حَلَّ مَسَائِلِهَا، وَفَهْمُ
مُؤَلَّفَاتِهَا النَّفْسِيَّةِ إِلَى هِمَّةٍ وَنَشَاطٍ أَجْيَالٍ مُسْتَقْبَلَةٍ.
وَأَمَّا عِلْمُ الْمُنْطَقِ فَيَكْفِيهِ اعْتِبَارًا وَحِفْظًا عِنْدَ أَكْثَرِهِمْ قَوْلُهُمْ فِيهِ:
«مَنْ تَمَنَّقَ فَقَدْ تَرَنَّدَقَ».

وَأَمَّا صِنَاعَةُ الْإِنشَاءِ فَهِيَ مُنْحَصِرَةٌ فِي نَقْلِ بَعْضِ كِتَابَاتِ قَد
وَرَثْنَاهَا مِنَ الْمَرْحُومِينَ.

وَأَمَّا الْخُطْبُ فَهَذِهِ مِيْدَانُ الدِّينِيِّ مِنْهَا الْمُنَابِرُ، وَمِيْدَانُ الدُّنْيَوِيِّ
الْقَهَاوِيِّ. وَلَا يَدْخُلُ فِي هَذَا الْمِيْدَانِ إِلَّا مَنْ كَانَ خَشِنَ الصَّوْتِ، حَسَنَ
الذَّاكِرَةِ يَحْفَظُ بَعْضَ حِكَايَاتِ مَنْ قَصَصَ السَّنْدُبَادَ الْبَحْرِيَّ وَبَنِي هَلَالِ

وما أشبه ذلك من الحكايات الموجودة في كتاب «ألف ليلة وليلة» وغيره، ويحكىها على من حضر في القهوي تكملة للكيف على حقه، ولكي تكون دليلاً على أصل متروك.

وأما الشعر الذي من شأنه أن يتقدّم جنازة الآداب، أو يبشّر بولادتها، فبابه مفتوح عفوا لمن أراد الدخول؛ وكل من حافظ على القوافي وألبس معاني الأقدمين أخلاق ثياب فهو شاعر؛ ولكن إذا أبدع بأن يأتي بكلمات غير مفهومة، وأظهر مهارة وبراعة في التضمين والاقْتباس، حتى لا أقول في السرقة من الأقدمين، فهو خنذيذ.

وهكذا القول في باقي العلوم. وما دام العرب يكتفون بالتقليد والنقل ولا يريدون أن يتعبوا أنفسهم بالفحص والتحقيق لا يؤمل تقدّمهم في العلوم والفنون.

لا تهج أيها الدم العربي؛ ولا تغتظ من الحق، عندما تسمع واحدا مشتركا فيك يبين لك حقيقة حالك، لا على سبيل التقرّيع والطعن، بل لأجل إيقافك على الحقيقة، على أن يكون ذلك واسطة لانتباهك وتقويتك في طلب العلم والتجدد في ميدانه. وسوف تسمع مني كلاما لطيفا يستر شيئا مما تقدّم، كما أنّ حالك الحاضرة تبطل حقك في الافتخار بما سبق ذكره من فضل أجدادك.

المصدر: مقتطف من خطبة «في آداب العرب» (1859)

الأسئلة:

1. ما معنى كلمة خنذيذ؟
2. يتحدث المؤلف عن انحطاط أدبي عربي. أذكر مظاهر هذا الانحطاط؟
3. ما رأيك في أسلوب المؤلف؟
4. «لا تهج أيها الدم العربي». ما المقصود بهذه العبارة؟
5. من هو بطرس البستاني؟

Глосарій

1	У стані повного занепаду	في حالة انْحِطَاطٍ كُليٍّ
---	--------------------------	---------------------------

2	філологічні науки	الْعُلُومُ اللُّغَوِيَّةُ
3	деякі дивні мертві слова	بَعْضَ كَلِمَاتٍ غَرِيْبَةٍ مَيِّتَةٍ
4	з метою демонстрації своїх знань	بِقَصْدٍ اِظْهَارٍ مَعْرِفَتِهِمْ
5	введення в оману громадськості	وَالنَّمُوِيَهْ عَلٰى الْجُمْهُورِ
6	значення і риторика	المَعَانِي وَالْبَيَانُ
7	вирішення її проблем	حَلُّ مَسَائِلِهَا
8	розуміння її психологічних творів	فَهْمُ مُؤَلَّفَاتِهَا النَّفْسِيَّةِ
9	мистецтво написання	صِنَاعَةُ الْاِنْسَاءِ
10	обмежується передачею	مَنْحَصِرَةٌ فِي نَقْلِ
11	релігійна арена мінбарів	مَيْدَانُ الدِّيْنِي مِنْهَا الْمَنَابِرُ
12	світська площа кав'ярень	مَيْدَانُ الدُّنْيَوِيِّ الْقَهَاوِي
13	з грубим голосом	حَشِنْ الصَّوْتِ
14	деякі історії з казок	بَعْضَ حِكَايَاتٍ مِنْ قِصَصِ
15	доповнення до задоволення	تَكْمِلَةٌ لِلْكَفِي
16	передус похованню літератури	يَقْدَمُ جِنَازَةَ الْاَدَابِ
17	сповіщає про її народження	يُبَشِّرُ بِوِلَادَتِهَا
18	його двері відкриті	بَابُهُ مَفْتُوحٌ
19	він зберігав рими	حَافِظٌ عَلٰى الْقَوَافِي
20	значення предків	مَعَانِي الْاَقْدَمِيْنَ

21	демонструє вміння та майстерність	أَظْهَرَ مَهَارَةً وَبِرَاعَةً
22	не хочуть обтяжувати себе	لَا يُرِيدُونَ أَنْ يُتْعَبُوا أَنْفُسَهُمْ
23	не шляхом докору та наклепу	لَا عَلَى سَبِيلِ التَّقْرِيعِ وَالطَّعْنِ
24	привернути твою увагу	وَاسِطَةً لِإِنْتِبَاهِكَ
25	зміцнити тебе в пошуках знань	تَقْوِيَتِكَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ

Література:

Abdel-Nour, J., “al-Buṣṭānī”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_8434

Albert Hourani (1983-06-23). Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939. Cambridge University Press. p. 245.

Beshara, Adel. (2014). Butrus al-Buṣṭānī: Spirit of the Age. CreateSpace Publishing.

François Zabbal (2019). Boutros al-Bouṣṭānī (1819–1883). Pionnier Libanais de la Renaissance Arabe (in French). Casablanca: Centre culturel du livre. p. 24.

Fruma Zachs. (2005). The Making of a Syrian Identity: Intellectuals and Merchants in Nineteenth Century Beirut. Leiden: Brill.

Jens Hanssen; Hicham Safieddine (2019). «Butrus al-Buṣṭānī: From Protestant Convert to Ottoman Patriot and Arab Reformer». The Clarion of Syria. A Patriot’s Call against the Civil War of 1860. Berkeley, CA: University of California Press. p. 26.

Luce, M. (2016). Al-Buṣṭānī, Butrus –1819) بطرس البستاني (1819–83). In The Routledge Encyclopedia of Modernism. Taylor and Francis. Retrieved 15 Mar. 2024, from <https://www.rem.routledge.com/articles/al-buṣṭānī-butrus-1819-83>. doi:10.4324/9781135000356-REM1025-1

Rana Issa, “The Arabic Language and Syro-Lebanese National Identity Searching in Buṭrus Al-Buṣṭānī’s Muḥīṭ Al-Muḥīṭ,” in “Journal of Semitic Studies”, October 2017, pp. 465–484.

Stephen Paul Sheehi (2000) Inscribing the Arab Self: Butrus al-Buṣṭani and Paradigms of Subjective Reform, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27:1, 7–24, DOI: 10.1080/13530190050010967

Stephen Sheehi, “Butrus al-Buṣṭani: Syria’s Ideologue of the Age,” in “The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers, and Identity”, edited by Adel Bishara. London: Routledge, 2011, pp. 57–78.

Tauber, Eliezer (1 February 2013). *The Emergence of the Arab Movements*. Routledge.

Zachs, Fruma. *Feminism for Men: A note on Butrus al-Buṣṭani’s Lecture on the Education of Women*. Adel Beshara (ed.) *Butrus al-Buṣṭani – Spirit of the Age* (Melbourne: Iphoenix Publishing, 2014), pp. 113–130.

СЕЛІМ АЛЬ-БУСТАНІ

سليم البستاني

(1848–1884)

Селім аль-Бустані (1848–1884) – ліванський письменник, журналіст та політичний діяч, який вважається піонером жанру історичного роману в арабській літературі. Народився 28 грудня 1848 року в селі Абайх поблизу Дейр аль-Камара в родині видатного вченого та просвітителя Бутруса аль-Бустані. Освіту здобув у галузі філології – був знавцем арабської, турецької, англійської та французької мов. У 14-річному віці Селім став перекладачем в американському консульстві в Бейруті. Пізніше він викладав у Національній школі, заснованій його батьком, де вів уроки англійської мови, історії та природничих наук.

Селім аль-Бустані активно займався журналістикою та літературною діяльністю. Разом із батьком видавав газету «Аль-Джанна» та журнал «Аль-Джинан», де публікував статті на різні суспільно-політичні теми. Письменник також був членом кількох наукових товариств Бейрута.

Найвідомішими літературними творами Селіма аль-Бустані є історичні романи «Захоплення в сирійських садах» (1870), «Занубія» (1871) та «Будур» (1872). Перший із них, присвячений завоюванню Сирії мусульманами в VII столітті, вважається одним із найбільш ранніх романів арабською мовою.

У своїх публіцистичних статтях Селім аль-Бустані ви-

ступав за відокремлення релігії від держави та укріплення національної єдності, незалежної від релігійної та обцинної приналежності. Він гостро критикував економічний імперіалізм західних країн та закликав боротися з бідністю і руйнуванням місцевої торгівлі. Письменник також був прихильником жіночої освіти та ідеї романтичного кохання, заснованого на свободі особистості.

Селім аль-Бустані помер від серцевого нападу 19 вересня 1884 року у віці 35 років. Його творчість мала великий вплив на розвиток арабської літератури та суспільно-політичної думки в Лівані та інших арабських країнах наприкінці XIX століття.

Селім аль-Бустані був яскравим представником культурно-просвітницького руху ан-Нагда, що розгорнувся в арабському світі у XIX столітті. Як і інші діячі цього руху, він прагнув до модернізації арабського суспільства шляхом запозичення досягнень західної науки і культури та їх синтезу з традиційними ісламськими цінностями. У своїх публіцистичних працях Селім аль-Бустані звертав особливу увагу на проблему відсталості арабських країн та шляхи її подолання. На його думку, головною причиною цієї відсталості була нестача знань, які він вважав необхідною передумовою культурного та технологічного розвитку.

Окрім літературної та журналістської діяльності, Селім аль-Бустані брав активну участь у підготовці та виданні арабської енциклопедії «Даірат аль-Ма'аріф», роботу над якою розпочав його батько Бутрус. Після смерті батька в 1883 році Селім продовжив цю справу, завершивши сьомий том і підготувавши матеріали для восьмого.

Творчість Селіма аль-Бустані високо цінували його сучасники. Він був талановитим поетом, прозаїком та публіцистом, який майстерно володів арабською, англійською, французькою та турецькою мовами. Його поетичні твори відзначалися щирістю почуттів, багатством образів та музичністю мови. Передчасна смерть Селіма аль-Бустані стала великою втратою для арабської літератури та журналістики. Проте його творча спадщина продовжила надихати наступні покоління арабських письменників та інтелектуалів. Він увійшов у історію як один із фундаторів сучасної арабської

літератури та провідний діяч культурного відродження арабського світу у другій половині XIX століття.

Питання для семінарських занять:

1. Роль Селіма аль-Бустані у розвитку жанру історичного роману в арабській літературі.
2. Вплив культурно-просвітницького руху ан-Нагда на творчість Селіма аль-Бустані.
3. Критика економічного імперіалізму західних країн у публіцистиці Селіма аль-Бустані.
4. Погляди Селіма аль-Бустані на проблему відсталості арабських країн та шляхи її подолання.
5. Селім аль-Бустані як продовжувач справи свого батька Бутруса у створенні арабської енциклопедії «Даірат аль-Ма'аріф».

Питання для самоконтролю:

1. Які основні віхи життєвого шляху Селіма аль-Бустані?
2. У чому полягає новаторство Селіма аль-Бустані як автора історичних романів?
3. Які головні ідеї відстоював Селім аль-Бустані у своїх публіцистичних працях?
4. Яку роль відіграв Селім аль-Бустані у створенні арабської енциклопедії «Даірат аль-Ма'аріф»?
5. Чому творчість Селіма аль-Бустані вважається важливим внеском у розвиток сучасної арабської літератури?

Теми есе:

1. «Захоплення в сирійських садах» як перший історичний роман в арабській літературі: художні особливості та значення для розвитку жанру.
2. Синтез західних ідей та ісламських цінностей у світогляді Селіма аль-Бустані.
3. Критика економічного імперіалізму в публіцистиці Селіма аль-Бустані: актуальність поглядів письменника в сучасному контексті.
4. Роль Селіма аль-Бустані у поширенні ідей жіночої освіти та емансипації в арабському світі.
5. Селім аль-Бустані як поет: аналіз основних мотивів та художніх засобів його поетичних творів.

Фрагмент творчості Селіма аль-Бустані

для ознайомлення

Занубія (уривок)

زنوبيا

ولم تَكُنْ دون كليوبترا في الجمال ودقة المعاني واعتدال القوام. فإن في جالكِ شعرها السّادل، كان جيش من جيوش الظلام الذي ينير في وسطه بدرٌ مَحَيّاها الصبوح. أما عيناها فكانتا أَفتك من عيون المَهى وأشدّ سوادًا من سواد شعرها وكانتا تُرسلان مما يكشف عن معسكر النباهة ما يحاكي رونق الزهرة في ليل مَحاق القمر. وكان لها من الحواجب سيفان أحديان يشقان القلوب قبل الجلود وكان في جبهتها من الرونق والمعاني ما يفوق جمال جبهة النهار. أما أنفها فلم يكن صغيرًا بحيث ترك سعة الجبهة تشكو سوء المناسبة، ولا كبيرًا يحمل خاتم الثغر يشكو ما شكته الجبهة. وكان في لونها القاني تارة حُمره الورد القاني وطورًا لون مغيب الشمس عندما يفارقه محبوبته لتطلع في صباح المغيب وتأتي بيوم شديد الحر وكان يتبلج ثغرها عن دُرّ رطب متناسب النظام في مجرى نكهات المسك والعنبر. وكان لون وجهها الأبيض مُشربًا سمرة. فكان متوسط الحال كلون عبله عنتر أو كلون الدر الصافي.

أما قوامها فغصن بان يميل القلب إذا ما مال، ولكنه كان بعيدًا عن رُبوع الميل المُخل. فإنه كان يفل بدرًا فيه عقل رزين يُعابر ميازين الدول والعلم، ويدرك مكنونات حقائق الأمور. وإذا قالت: ارتأيت أمرًا، وألقت أنملها البلوري

على صِدغها الوضّاح، ترى قضيب جوهر بين سواد الليل وبياض الصباح. ومع أنها كانت من الحسن على ذلك الجانب العظيم، لم تفعل فيها محاسنها فعلها في أكثر بنات جنسها. فإنها عوضًا عن أن تُركبها جواد التيه والعنج والقصف والدلال والتكبر والافتخار، أركبتها مركبات الفضل والرزانة والشكر، ورفعت قدمها من جنات أشجار ثمارها الأمور العرضية إلى جنان سعادة أيكها المبادي الجوهريّة، وأرقصتها في مراتح الفضل والأدب، عوضًا عن أن ترقصها في ساحات الخلاعة والتهيه والزيف. فكانت نموذجًا حسنًا لرجال دولتها ومثالا فاضلا لنساء مملكتها. ففي

قلبيها ثوتٌ محبة العلم وعمل الخير والفضل والرعية والعمران والعظمة الصحيحة والشجاعة والخنوّ والصدق والأمانة والعدل والإنصاف وكل فضيلة. وفي عملها وقولها كل ما من شأنه ترقية أسباب المبادئ الحسنة والثروة الحقيقية. فأصبحت رجال دولتها سالكين سبيلها.

Глосарій

1	Не поступалася Клеопатрі	وَلَمْ تَكُنْ دُونَ كَلْيُوبَئِنَّرَا
2	у красі, витонченості і гармонійності стану	فِي الْجَمَالِ وَدِقَّةِ الْمَعَانِي وَاعْتِدَالِ الْقَوَامِ
3	у темряві її спадного волосся	فَإِنَّ فِي حَالِكِ شَعْرَهَا السَّادِلِ
4	військо з армій темряви	كَانَ جَيْشٌ مِنْ جُيُوشِ الظَّلَامِ
5	освітлене посередині	الَّذِي يُبِيرُ فِي وَسْطِهِ
6	повним місяцем її обличчя	بَدْرٌ مُحْيَاها الصَّبُوحِ
7	і чорніші за чорноту її волосся	وَأَشَدُّ سَوَادًا مِنْ سَوَادِ شَعْرِهَا
8	що нагадує блиск квітки	مَا يُحَاكِي رَوْنَقَ الزَّهْرَةِ
9	мала вигнуті мечі брів	وَكَانَ لَهَا مِنَ الْحَوَاجِبِ سَيْفَانِ أَحْدَبَانِ
10	її ніс не був маленьким	أَمَّا أَنْفُهَا فَلَمْ يَكُنْ صَغِيرًا
11	щоб залишити простір чола	بِحَيْثُ تَرَكَ سَعَةَ الْجَبْهَةِ
12	скаржитися на погану відповідність	تَشْكُو سُوءَ الْمُنَاسِبَةِ
13	колір яскраво-червоний, як троянда	وَكَانَ فِي لَوْنِهَا الْقَانِي تَارَةً حُمْرَةَ الْوَرْدِ الْقَانِي

14	то колір заходу сонця	وَطُورًا لَوْنَ مَغِيبِ الشَّمْسِ
15	коли кохана покидає його	عِنْدَمَا تَفَارِقُهُ مَحْبُوبَتُهُ
16	щоб зійти на світанку	لِتَطْلُعَ فِي صَبَاحِ الْمَغِيبِ
17	і принести день палючої спеки	وَتَأْتِي بِيَوْمٍ شَدِيدِ الْحَرِّ
18	рот розкривав рівні вологі перлини	وَكَانَ يَتَبَلَّجُ ثَغْرَهَا عَنِ دُرِّ رَطْبٍ مُتَنَاسِبِ النِّظَامِ
19	в потоці ароматів мускусу й амбри	فِي مَجْرَى نَكْهَاتِ الْمِسْكِ وَالْعَنْبَرِ
20	білий колір обличчя відтінений смаглявістю	وَكَانَ لَوْنُ وَجْهَهَا الْأَبْيَضُ مُشْرَبًا سُمْرَةً
21	посередній колір, як колір Абли Антара	فَكَانَ مُتَوَسِّطَ الْحَالِ كَلَوْنِ عَبْلَةَ عَنْتَرٍ
22	або як колір чистої перлини	أَوْ كَلَوْنِ الدَّرِّ الصَّافِي
23	стан її – гілка верби	أَمَا قَوَامُهَا فَغَضْنُ بَانَ
24	але далекий від шкідливого нахилу	وَلَكِنَّهُ كَانَ بَعِيدًا عَنِ رُبُوعِ الْمَيْلِ الْمُخِلِ
25	в якому розважливий розум	فِيهِ عَقْلٌ رَزِينٌ

الأسئلة:

1. كيف وصف الكاتب جمال زوييا في بداية النص؟
2. ماذا كانت ترسل عينا زوييا، وما المقارنة التي قام بها الكاتب لوصفها؟

3. كيف وصف الكاتب حواجب نوبيا؟
4. ماذا يمثل لون وجه نوبيا بالنسبة للكاتب؟
5. كيف وصف الكاتب قوام نوبيا؟
6. ما الفضائل التي يشيد بها الكاتب في شخصية نوبيا؟
7. كيف وصف الكاتب طبيعة عمل نوبيا وأثره على رجال دولتها؟

Література:

- العودات، حسين. النهضة والحداثة بين الارتباك (2011). Al-Awdat, H. والإخفاق. دار الساقى للطباعة والنشر.
- الجرطي، أحمد. أسئلة نشأة السردية العربية الحديثة بين (2016). Al-Jarty, A. سوسولوجيا الأدب وخطاب ما بعد الكولونيالية. فضاءات للنشر والتوزيع.
- النعمي، محند سليمان. صحافة القرن التاسع عشر. (2022). Al-Naimi, M.S. ألف باء تاء...صحافة

**АХМАД ФАРИС
АШ-ШИД'ЯК**

أحمد فارس الشدياق

(1802–1887)

Ахмад Фаріс аш-Шид'як (1804–1887) – видатний ліванський письменник, лексикограф, журналіст і поет. Він народився в 1804 році в селі Ашкут (за іншими даними – в Хадасі поблизу Бейрута). Початкову освіту здобув у рідному селі, потім навчався в семінарії Айн Варака.

У 1825 році аш-Шид'як переїхав до Єгипту, де вперше одружився і потрапив під вплив видатних вчених і літераторів, таких як Наср Аллах ат-Тарабулусі та Шигаб ад-Дін Мухаммад аль-Малікі. Вивчав арабську мову, логіку, теологію, каліграфію і просодію. Завоювавши прихильність Мухаммада Алі, був призначений арабським редактором офіційної газети «Єгипетські відомості».

У 1834 році на прохання глави Протестантської євангелічної місії переїхав на Мальту, де провів кілька років (1834–1848), викладаючи арабську мову, пишучи підручники і виправляючи рукописи.

У 1848 році його запросили до Лондона для допомоги у перекладі Біблії. Там аш-Шид'як розлучився з першою дружиною і одружився з англійкою. Коли переклад Біблії було завершено, оселився в Парижі.

У 1857 році аш-Шид'як прибув до Тунісу, де прийняв іслам, взявши ім'я Ахмад і відмовившись від патроніма аш-Шид'як. Його дружина і син зробили те саме. Втім, вер-

шин своєї кар'єри Фаріс досяг уже у Стамбулі, наприкінці 1857 р. Користуючись прихильністю султана, який офіційно запросив його, і удостоєний почетом, аш-Шид'як заснував щотижневу газету «аль-Джаваїб» (1861–1884), відкривши тим самим нову еру в арабській журналістиці.

Після короткого перебування в Каїрі (1886) Фаріс аш-Шид'як повернувся до Стамбула, де помер 20 вересня 1887 року на своїй літній резиденції. 5 жовтня 1887 року його тіло було доставлено в Бейрут і поховано в Хазмії (передмісті Бейрута).

З-поміж численних творів А. Ф. Аш-Шид'яка варто згадати:

«Ас-Сак аля с-сак» («Крок за кроком за Фарйаком», 1855) – автобіографічна збірка, сповнена спогадів про дитинство і юність, що поєднує оповідну майстерність, спостережливість, соціальну, моральну і релігійну критику. Це, безперечно, один із найвидатніших арабських творів ХІХ століття.

«Аль-Васіта фі ма'ріфат ахваль Мальта» («Посібник у пізнанні справ Мальти», 1836) – написана в стилі середньовічних арабських мандрівників, де автор розповідає про спостереження, зроблені під час перебування на Мальті.

«Кяшф аль-мухабба 'ан фунун Уруба» («Розкриття прихованого в мистецтвах Європи», 1866) – записи подорожей Європою з міркуваннями про цивілізацію, системи правління, релігію тощо.

Як мовознавець аш-Шид'як відомий своїми дебатами з послідовниками. У «аль-Джасус аля ль-Камус» (1881) він вказує на недоліки арабських словників і критикує «Камус» аль-Фірузабаді. Ще більш важливою є праця «Сірр аль-лаялі фі ль-кальб ва ль-ібдаль» (1884) з дослідженням дієслів і іменників.

Аш-Шид'як є автором підручників з граматики арабської мови французькою (1854) та англійською (1866) мовами. Він переклав твір про природу тварин (1841), допомагав у перекладі Біблії, запозичував матеріали із західних журналів, склав тримовний (персько-турецько-арабський) словник (1876).

Поетичний доробок аш-Шид'яка пов'язаний із класичною традицією. Крім рубаї, в яких він висловлює свої нещастя, простежуються також сатиричні випадки і ліричні пориви.

Решта – наслідування старих авторів. «Кянз ар-рагаїб» (7 томів) – добірка з «аль-Джаваїб», що відображає результати його праці, подорожей, перекладів і особистих контактів. Це суміш етики, соціології, політики, історії, літератури та мовних дискусій.

У релігійній сфері жодна віра не задовольняла аш-Шид'яка: він залишався скептиком, циніком, реалістом, матеріалістом у пошуках почестей і задоволень. Він бунтував і, приєднавшись до панісламістського руху, прославляв принципи Французької революції. Повставши проти феодалізму і всіх форм рабства, він підтримував рівність людей і емансипацію жінок, був політичним і соціальним критиком.

Попри цю двозначність культури і світогляду, у його творах можна розгледіти риси, що характеризують твори сучасників, і зародки новаторської літератури, яка розквітла після аш-Шид'яка. Заклопотаний повсякденними проблемами століття, він є творцем жанру газетної статті, предтечею прогресивних реформаторів. Консерватор і радикал, мандрівник, мовознавець, вчений і журналіст, цей гуманіст, безсумнівно, є одним з головних представників арабської літератури ХІХ століття.

Життя Фаріса аш-Шид'яка було сповнене драматичних подій і духовних пошуків. Народившись у маронітській сім'ї, він спочатку навернувся в протестантизм під впливом свого брата Асада, який через це зазнав переслідувань і загинув у в'язниці. Ця трагедія глибоко вплинула на життя, характер і напрямок талантів Фаріса.

Перебуваючи в Єгипті, аш-Шид'як потрапив під вплив ідей просвітництва і реформаторства. Він співпрацював з американськими місіонерами, але згодом розчарувався в протестантизмі і під час перебування в Тунісі прийняв іслам. Проте в релігійній сфері жодна віра остаточно не задовольнила аш-Шид'яка, він залишався скептиком і вільнодумцем.

Фаріс аш-Шид'як був плідним і різнобічним автором. Окрім художньої прози, він писав публіцистичні та сатиричні твори, наукові трактати з лінгвістики й лексикографії, переклади і підручники. Його творчість сповнена соціальною та моральною критикою, у ній поєднуються захист принципів

свободи, рівності й просвітництва з їдким сарказмом і викриттям вад суспільства.

Особливу роль аш-Шид'як відіграв у розвитку арабської журналістики. Його газета «аль-Джаваїб» стала трибуною для обговорення нагальних проблем і нових ідей. Він сприяв виробленню сучасної газетної мови, був новатором у жанрі публіцистичної статті.

Аш-Шид'як був прихильником емансипації жінок. У своєму найвідомішому творі «Ас-Сак аля с-сак» він порушив тему становища жінки в арабському суспільстві. Цей багатоплановий твір, що поєднує елементи автобіографії, подорожніх нотаток, авантюрного роману, є одним із перших зразків нової арабської художньої прози.

Як мовознавець і лексикограф аш-Шид'як долучився до модернізації арабської мови. Його словники й філологічні трактати відіграли важливу роль у впорядкуванні арабської лексики та граматики.

Фаріс аш-Шид'як був яскравим представником покоління арабських просвітників і реформаторів XIX століття. Він брав активну участь у культурному й громадському житті арабського світу, підтримував зв'язки з провідними інтелектуалами свого часу. Попри неоднозначність його поглядів і протиріччя між традиційними та новаторськими початками в його творчості, аш-Шид'як справив значний вплив на подальший розвиток арабської літератури, публіцистики та гуманітарної науки.

Питання для семінарських занять:

1. Роль аш-Шид'яка у становленні сучасної арабської журналістики: аналіз його публіцистичної діяльності, новаторства в жанрі макалі (газетної статті), впливу газети «аль-Джаваїб» на розвиток арабської преси та громадської думки.

2. Мовознавчі й лексикографічні праці аш-Шид'яка та їхнє значення для модернізації арабської мови: дослідження його внеску в упорядкування арабської лексики й граматики, критичний аналіз словників і філологічних трактатів.

3. Відображення суспільних проблем і заклик до реформ у творчості аш-Шид'яка: розгляд соціальної та моральної

критики в його літературних і публіцистичних творах, обстоювання ідей свободи, рівності, просвітництва.

4. Тема емансипації жінок у творі «Ас-Сак аля с-сак»: аналіз новаторського підходу аш-Шид'яка до зображення становища жінки в арабському суспільстві, порівняння його ідей з поглядами інших арабських просвітників ХІХ ст.

5. Релігійно-філософські погляди аш-Шид'яка в контексті ідейних течій ан-Нагди: дослідження його духовної еволюції, ставлення до різних релігій і вірувань, скептицизму й вільнодумства на тлі ідейної боротьби в арабському суспільстві ХІХ ст.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні етапи життєвого шляху Ахмада Фаріса аш-Шид'яка? Як особисті драми та духовні пошуки позначилися на його світогляді та творчості?

2. У чому полягало новаторство аш-Шид'яка в царині арабської журналістики? Яку роль відіграла його газета «аль-Джаваїб» у розвитку арабської преси та громадської думки?

3. Охарактеризуйте мовознавчий і лексикографічний доробок аш-Шид'яка. Як його праці сприяли модернізації арабської мови?

4. Яке місце у творчості аш-Шид'яка посідала соціальна та моральна критика? Які реформаторські ідеї він обстоював у своїх літературних і публіцистичних творах?

5. Чому твір «Ас-Сак аля с-сак» вважають новаторським і важливим для розвитку арабської прози? Як аш-Шид'як порушив у ньому тему емансипації жінок?

Теми есе:

1. Ахмад Фаріс аш-Шид'як як просвітник і реформатор: аналіз його суспільно-політичних поглядів у контексті ан-Нагди.

2. Синтез традицій і новаторства у творчості аш-Шид'яка: дослідження співвідношення класичних і модерних елементів у його літературних і публіцистичних творах.

3. Роль подорожей і культурних контактів у формуванні світогляду аш-Шид'яка: вплив перебування в Єгипті, Європі, Тунісі, Османській Туреччині на його погляди й творчість.

4. Мовна спадщина аш-Шид'яка: порівняльний аналіз його лексикографічних і мовознавчих праць на тлі розвитку арабського мовознавства XIX ст.

5. «Ас-Сак аля с-сак» як предтеча арабського роману: новаторство аш-Шид'яка у царині художньої прози та вплив його творчості на подальший розвиток арабської літератури.

Фрагмент творчості Фаріса аш-Шид'яка для ознайомлення

السَّاقُ عَلَى السَّاقِ فِي مَا هُوَ الْفَارِيَّاقُ

فِي إِصْلَاحِ الْبُحْرِ

[...]

وكان للحاكم عادة أن جميع المعروفين في خدمته إلى ليلة عيد يرقص فيها الرجال والنساء بحضرته. وكان من جملة المدعوين الفارياق وزوجته. فلما رأيت الرجال يرقصون وهم مخاصرون للنساء قالت لزوجها. هل هؤلاء النساء أزواج هؤلاء الرجال قال منهن هكذا ومنهن بخلاف ذلك. قالت وكيف يخاصرونهن إذا. قال هذه عادة القوم منا وفي سائر بلاد الإفرنج. قالت وبعد المخاصرة ما يكون منهم. قال لا أدري ولكن بعد انفضاض الناس يذهب كل إلى منزله. قالت أشهد بالله أنه ما خصر رجل امرأة إلا وباطنها. قال لا تسيئي الظن إنها عادة قد مشوا عليها. قالت نعم هي عادة ونعمت العادة. ولكن كيف يكون إحساس المرأة حين يلمسها رجل جميل في خصرها. قال فقلت لا أدري إنما أنا رجل لا امرأة. قالت ولكن أنا أدري أن الخصر إنما جعله الله في الوسط مركزاً للإحساس الفوقي والتحتي. ولذلك كانت النساء عند الرقص والقرص في أي موضع كان من أجسامهن يبدين الحركة من الخصر ثم تنفست الصعداء وقالت يا ليت أهلي علموني الرقص. فما أرى فيه لأني نقص. فقلت لو فتحت الصاد في كل من المصراعين لكان بيتاً مطلقاً. فقالت يا للفضيحة بين الأنام. أتقول هذا الكلام في مثل هذا المقام. قلت هيت إلى البيت. فقد كفاني ما سمعت الليلة وما رأيت. قالت لا بد من أن أرى ختام

الرقص. قال فلبثنا إلى الصباح ثم انصرفت بها فكانت تقول وهي سائرة نساء مع رجال راقصات. رجال مع نساء راقصون. راقصات راقصون راقصات. فقلت فاعلات فاعلون فاعلون فاعلات. قالت الرجال والنساء والبنون والبنات. كيف- متى - أين.

ثم وبعد أيام ورد على الفاريق حلم مشكل في وحش ذي قرون وأذنان كثيرة وشيات وبقع شتى في جلده. وأراد صاحب المعبر أن يعرف تأويل كل قرن وسر كل بقعة. إيشأؤه فذهب إلى منزله مبتئسا متسخطا. فقالت له زوجته ما بك قال همّ ونكد. قالت ما سببه قال كلما تخالفت من ورطة وحلت في أخرى شر منها. قد كنت من قبل مداحا للسري بما لم أرد ثم صرت عشير المجانين. ثم معبر الأحلام. ثم مصلح البخر. وكل ذلك على غير ما أؤرم فما أنكذ هذه المعيشة وأضيق هذه الدنيا عليّ. أليس في الأرض مندوحة عن هذا. قالت خفف عليك يا سيدي أن كل إنسان في الدنيا له نصيب من الحزن والهم. حتى المرأة أيضا لا تخلو من الهمّ فدأبها كل يوم أن تزجج حاجبيها. وتكحل عينيها. وتورد خديها. وتخفف خطو قدميها. وتتنظر في المرأة مائة مرة كيلا شعرة قد انفردت عن سائر شعرها. ثم تخاطب نفسها في المرأة وتضحك وتبتسم وتهلّس وتغمز وتلوي جيدها وعطفها وتتنفس الصعداء وغير ذلك لتعلم كيف تبدو منها هذه الأفعال في عيون الناس. قال فقلت أهذا وقت الجد أم الهزل أنا أقول لك أن للوحش أذنانا وقرونا وشيات لا تحتمل التأويل وأنت تذكرين الغمز والابتسام والتكحيل. قالت ليس في كل يوم يأتيك وحش مثل هذا وإنما همّ النساء في كل صباح ومساء ضربة لازب. وحسبنا بالغبية همّا وحزنا.

في سفر ومحاوره

فأقبل على زوجته يودعها ويقول: عهدي إليك يا زوجتي بادئ بدء أن تتذكري السطح فيبعثك على حفظ العهد والوداد. وأن تعني بأمر الذي أغادر عندك معه كبدي. وإذا أتاك فاسق بنبا عني فتنبتي. إي إذا قال لك غدا أحد ممن حسدني عليك قد مات زوجتك في البحر وأكله الحوت ولم يبق في علم الوجود سوى أسمه فلا تركني إليه قبل أن يرد إليك كتاب مني تعتمدين عليه قالت ولكن تكتب لي إذا كان الخبر صحيحا. قال فقلت يكتبه لك صاحب المعبر. ولكنني أرجو أن أصل سالما وتقر عيني بروية

أهلي وأهلك وأبلغهم سلامك. قالت إلا تعين لي مدة لإرسال الكتاب. قلت شهرين. قالت هذا دهايرير أية امرأة تصبر شهرين. قلت نحن سائرون في سفينة الريح فإن الطبيب قال لصاحب المعبر أنها أوفق من سفينة النار لما في هذه من رائحة الفحم التي تضر بالمصدورين. قالت أفعل ما بدأ لك ولكن أخطر من أن تفتيق وتهوى غيري. قلت إنما أخطر من الثانية لا من الأولى. قالت لا بل مني فأخطر. قلت إنما عنيت أنني أخطر من الهوى. قالت نعم إياك وإياه فإنه يزيدك ضني. قلت ليست البلاد التي نقصدها مظنة لذلك. كهذه الجزيرة. قالت النساء والرجال في جميع البلاد سواء. ولا سيما أنك الآن في زي غريب والنساء كلهن تهاقن على الغريب. كما أن الرجال يتهاقن على الغريبة. قلت قد فهمت هذا التعريض غير أن المرأة المصونة إذا دخلت بين جيشين تخرج كما دخلت. قالت نعم تدخل امرأة. قلت وأين المصونة أراك حذفتها. قالت في زمن الفطحل. قلت وما الفطحل. قالت دهر لم يخلق الناس فيه بعد. قلت من أين علمت هذه اللفظة الغريبة. قالت سمعتك مرة تقولها فحفظتها وهو دليل على التهاقت على الغريب. ثم سكنت مفكرة ثم ضحكت. فقلت لها ممّ تضحكين أمن الفطحل؟ قالت لا وغنما ذكرت حكاية عن امرأة سافر عنها زوجها فضحكت. قلت وما هي قلت كانت امرأة متزوجة برجل يرببها في بعض أحواله ولم تكن على يقين مما رابها منه. وأنفق أنه سافر عنها فحزنت لفراقه لكنها ظلت واحدة عليه. فجعلت مرة تدعو له وأخرى تدعو عليه. وقالت وأن كان بريئاً بلغته دعواتي الصالحة وإلا فيلحقه غيرها. فقلت هل في نيتك إذا أن تحاكيها. قالت معاذ الله أن أدعو. قلت قولي لك أو عليك حتى يفهم المعنى. قالت عليك قلت لله أنت ما أرى لي من يدك منجي. فالتفتت إلى الباب وقالت ما جاء أحد. قلت دعيني بحقك من الزبون ومن جاء فأنا الآن على جناح السفر. قالت سرّ في أمن الله ولا ترتب فإن للهلز وقتاً وللجد وقتاً وعرض المرأة هو من الأخير. قلت وهذا أيضاً كلام موجه كأنك تقولين أنه ليس من الأمور المقدمة. قالت ألا كن مطمئناً سواء كان من هذا أو ذاك فإنك ستجدي كما فارقتني إن شاء الله. قال فودعتها والدمع هامل على جيدها وبكت هي أيضاً لفراقي فإنها كانت أول غيبة عنها. وكان من خلقها إذا بكت أن تبدو في طلعتها لوائح وجد شائقة. وملاح حسن رانقة. والنساء أشوق ما يكون إذا بكين. ولكن لا يكن كلامي هذا باعثاً

على ضربهنّ شلت يدا من مسهن عن غضب. قال فتزايد بكائي لبكائها
وأحسست بلوعة الفراق.

الأسئلة:

1. من هي الفارياق؟ ولماذا تسمى بهذا الاسم؟
2. ما معنى المخاصرة؟ وما مفرد «دهارير»؟
3. ما رأيك في أسلوب الكاتب؟ ومن هو أحمد فارس الشدياق؟
4. ما معنى مصلح البحر؟
5. قل ما الذي لا يعجبك في هذا المقال؟

Глосарій

1	Звичка правителя	عَادَةُ الْحَاكِمِ
2	усі відомі люди на його службі	جَمِيعُ الْمَعْرُوفِينَ فِي خِدْمَتِهِ
3	танцюють чоловіки і жінки	يَرْقُصُ فِيهَا الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ
4	у його присутності	بِحَضْرَتِهِ
5	серед усіх запрошених	مِنْ جُمْلَةِ الْمُدْعَوِينَ
6	побачив чоловіків танцюючими	رَأَيْتُ الرِّجَالَ يَرْقُصُونَ
7	чи є ці жінки дружинами	هَلْ هُوَ لِأَيِّ النِّسَاءِ أَزْوَاجُ
8	серед них є інакші	مِنْهُمْ بِخِلَافِ ذَلِكَ
9	це звичка наших людей	هَذِهِ عَادَةُ الْقَوْمِ مِنَّا
10	свідчу перед Богом	أَشْهَدُ بِاللَّهِ
11	це звичай, якого вони дотримуються	إِنَّهَا عَادَةٌ قَدْ مَشَوْا عَلَيْهَا

12	що відчуває жінка	كَيْفَ يَكُونُ إِحْسَاسُ الْمَرْأَةِ
13	під час танцю	عِنْدَ الرَّقْصِ
14	демонструють рух від талії	يُبْدِينَ الْحَرَكَةَ مِنَ الْخَصْرِ
15	якби моя родина навчила мене танцювати	يَا لَيْتَ أَهْلِي عَلَّمُونِي الرَّقْصَ
16	поміж людьми	بَيْنَ الْأَنْامِ
17	кажеш ці слова	تَقُولُ هَذَا الْكَلَامَ
18	в такому місці	فِي مِثْلِ هَذَا الْمَقَامِ
19	досить мені того, що я почув і того, що я побачив	كَفَانِي مَا سَمِعْتُ وَمَا رَأَيْتُ
20	чоловіки й жінки	الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ
21	обов'язково маю побачити закінчення танцю	لَا بُدَّ مِنْ أَنْ أَرَى خِتَامَ الرَّقْصِ
22	танцюючі чоловіки з жінками	رِجَالٌ مَعَ نِسَاءٍ رَاقِصُونَ
23	сини і дочки	الْبُنُونَ وَالْبَنَاتُ
24	наснився Фарйаку непростий сон	وَرَدَ عَلَى الْفَارِيَّاقِ حُلْمٌ مُشْكَلٌ
25	про звіра з рогами	فِي وَحْشٍ ذِي قُرُونٍ

Література:

A Life in Praise of Words: Ahmad Faris al-Shidyaq and the Nineteenth Century Literatures in Context. Arabisch – Persisch – Türkisch. Edited by Nadia Al-Bagdadi, Fauwāz Ṭarābulusī, Barbara Winckler. Reichert, L, 2015.

Abu-'Uksa, Wael (2016). Freedom in the Arab World: Concepts

and Ideologies in Arabic Thought in the Nineteenth Century. Cambridge University Press.

Aḥmād Fāris Ash-Shidyāq. Biography and Achievements (1801-1887). Institute of Lebanese Thought at Notre Dame University – Louaize, Lebanon.

Al-Nusuli, A. (1985). *النصولي، أنيس. أسباب النهضة العربية في القرن التاسع عشر. بيروت، دار ابن زيدون.*

Al-Rifa’I, S. (1969). *الرفاعي، شمس الدين. تاريخ الصحافة السورية. القاهرة، دار المعارف.*

Al-Saleh, E. (1982). *الصلح، عماد. اعترافات الشدياق في كتاب الساق على الساق. بيروت، دار الرائد العربي.*

Barut, M. (1994). *باروت، محمد جمال. حركة التنوير العربية في القرن التاسع عشر: حلقة حلب: دراسة ومختارات دمشق وزارة الصحافة. قضايا وحوارات النهضة العربية، 17.*

El-Ariss, Tarek. (2014). *Aversion to Food: Shidyaaq’s Critique of the Enlightenment in 1850’s England.* The Center for Middle Eastern Studies, Harvard University.

Forum Transregionale Studien (2023, 14. Februar). *Carnal Feasting and Literary Scandal – How Ahmad al-Shidyaaq Theorized the Literary.* TRAFO – Blog for Transregional Research. Abgerufen am 15. März 2024, von <https://doi.org/10.58079/ut67>

Karam, A.G., “Fāris al-Shidyāk”, in: *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_2289

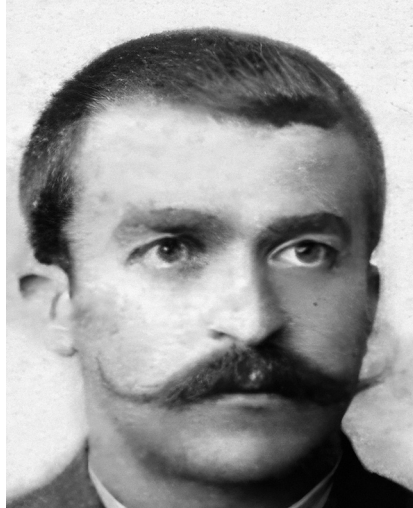
Roper, G. (1998). *Aḥmad Fāris al-Shidyāq and the Libraries of Europe and the Ottoman Empire.* *Libraries & Culture*, 33(3), 233–248. <http://www.jstor.org/stable/25548637>

Roper, G. J. (2004). “Faris, Ahmad [Aḥmad Fāris; formerly Faris ibn Yusuf al-Shidyaaq] (1805/6–1887), author and translator | *Oxford Dictionary of National Biography*”. *Oxford Dictionary of National Biography* (online ed.). Oxford University Press. doi:10.1093/ref:odnb/60819

ФАРАХ АНТУН

فرح أنطون

(1874–1922)

Фарах Антун (1874–1922) – видатний ліванський письменник, журналіст, філософ і громадський діяч, апологет арабського Просвітництва. Народився у Триполі (Ліван) у маронітській родині, початкову освіту здобув у рідному місті. У 1897 році, рятуючись від переслідувань османської влади, емігрував до Єгипту й оселився в Олександрії.

На формування світогляду молодого Антуна значний вплив справили ідеї європейських просвітителів і реформаторів – Руссо, Вольтера, Монтеск'є. Особливо його захопили праці французького сходознавця Ернеста Ренана, які пробудили інтерес до філософської спадщини мусульманського середньовіччя, зокрема до творчості арабського вченого Ібн Рушда (Аверроеса). Дослідження життя і творчості цього мислителя займуть чільне місце у науковому доробку Антуна.

В Олександрії Фарах Антун заснував часопис «Аль-Джаміа» («Університет»), а також півроку обіймав посаду головного редактора впливової газети «Сада ль-Аграм» («Відлуння пірамід»). Для своєї сестри Роз Антун Хаддад створив перший жіночий часопис в Єгипті, на сторінках якого друкувався під різноманітними псевдонімами. Проте через конфлікти з британською колоніальною владою, невдоволеною радикально антиімперіалістичним спрямуван-

ням його публікацій, у 1907 році Антун змушений був виїхати до США.

В Америці письменник продовжив видавничу справу, випускаючи газету й журнал під назвою «Аль-Джаміа». Утім, невдовзі він повернувся на батьківщину і знову поринув у вир журналістської та літературної діяльності. Співпрацював з різними виданнями, писав романи й драматичні твори. Знову відновив свій часопис, який видавав до самої смерті. Поряд із цим працював над філософськими розвідками, найвідомішою з яких стала книга «Ібн Рушд і його філософія».

Фарах Антун обстоював ідеї релігійної та соціальної толерантності. Він вважав, що для подолання відсталості арабського світу потрібні не тільки політичні реформи, а й духовне розкріпачення, торжество вільної думки. На його переконання, ключем до порозуміння між різними соціальними верствами й релігійними громадами є саме культура – наука, філософія, мистецтво. Антун палко пропагував надбання європейської цивілізації, вбачаючи в них джерело прогресу. Водночас він високо цінував мусульманську культурну спадщину, закликав вивчати її критично, в дусі раціоналізму.

Окрім Ібн Рушда, у своїх працях Антун зазнав також впливу таких мислителів ісламського Сходу, як Аль-Газалі, Ібн Туфайль, Омар Хайям. Він вірив, що саме синтез кращих досягнень арабо-мусульманської й західної думки здатний вивести його батьківщину на шлях поступу, сприяти подоланню міжконфесійної ворожнечі та соціальної несправедливості. У пошуках ідеалу суспільного устрою письменник звернувся до ідей утопічного соціалізму, вбачаючи в них панацею від бід сучасності.

Літературно-публіцистична творчість Фараха Антуна надзвичайно різноманітна. Окрім численних памфлетів, він написав понад 25 романів, з-поміж яких найвідомішими є «Релігія, наука й капітал» (1903), «Індіанська хатина» (1910), «Новий Єрусалим» (1910), «Звір, звір, звір» (1903). У цих творах порушуються болючі проблеми тогочасного суспільного життя, висвітлюються вади несправедливого устрою, пропагуються ідеї свободи, рівності й братерства.

Антун сміливо виступав проти мракобісся, забобонів і фанатизму. При цьому чимало його сучасників звинувачували

письменника в безбожництві, ігноруючи його щирий заклик до міжконфесійного миру. Ота нетерпимість боляче ранила вразливого митця, змушувала ще затятіше проповідувати свої ідеали. Деякі погляди Антуна з позицій сьогодення видаються наївними, утопічними, проте не можна не віддати належне його духовній мужності, вірності обраному шляху борця за суспільне благо.

Фарах Антун плідно займався також перекладами. Завдяки йому арабські читачі відкрили для себе такі шедеври світової літератури, як «Поль і Віржині» Бернардена де Сен-П'єра, «Так казав Заратустра» Фрідріха Ніцше. У власних літературознавчих розвідках ліванський просвітителю чимало уваги приділяв виробленню нових критеріїв оцінки художніх творів, окреслював особисті погляди на мистецтво роману.

Фарах Антун був людиною дії. Його полум'яні публікації нерідко викликали гнів можновладців, тож усе життя письменника було затятою боротьбою з деспотизмом за утвердження свободи слова. Чимало видань, з якими він співпрацював, закривалися саме через його дописи. Такі переслідування не лякали непохитного трибуна – він знову й знову брався за перо, щоб донести до читачів своє слово правди.

У цій боротьбі Антун послуговувався не лише публіцистикою, а й художньою прозою. Згадуючи, як британська цензура раз у раз забороняла його газети, він зазначав: «коли вороги замикають одні двері, ми знайдемо інші. Якщо не можна писати статті, писатимемо романи – люди зрозуміють їхній справжній зміст».

Життя невтомного поборника свободи й культурного поступу обірвалося 21 липня 1922 року. Але справа, якій він самовіддано служив, живе й донині. Творча спадщина Фараха Антуна – його проза, драматургія, публіцистика, філософські й літературознавчі праці – стали надбанням усього людства. Утілені в них ідеї гуманізму, терпимості, розкріпачення розуму продовжують надихати нові покоління інтелектуалів арабського Сходу, спонукають їх прокладати шляхи в прийдешнє.

Питання для семінарських занять:

1. Просвітницькі ідеали Фараха Антуна та їхнє відобра-

ження у публіцистиці письменника: обстоювання принципів свободи, рівності, міжконфесійної толерантності.

2. Фарах Антун як дослідник арабо-мусульманської філософської спадщини: осмислення ідей Ібн Рушда, Аль-Газалі, Ібн Туфайля в контексті завдань арабського Просвітництва.

3. Жанрове та тематичне розмаїття художньої прози Фараха Антуна: від соціально-філософських романів до белетризованої публіцистики.

4. Перекладацький доробок Фараха Антуна: знайомство арабського читача зі здобутками європейської культури як передумова духовного поступу.

5. Фарах Антун – борець проти деспотизму й поборник свободи слова: непохитність письменника перед переслідуваннями колоніальної влади.

Питання для самоконтролю:

1. У якому році та де народився Фарах Антун? Які обставини спонукали його до еміграції?

2. Які європейські мислителі справили найбільший вплив на формування світогляду Фараха Антуна?

3. Яку роль відіграв часопис «Аль-Джаміа» («Університет») у творчій біографії Фараха Антуна?

4. Які головні ідеї обстоював Фарах Антун у своїх публіцистичних та літературних творах?

5. Які перешкоди доводилося долати Фараху Антуну в боротьбі за утвердження свободи слова в арабському світі?

Теми есе:

1. Критичне осмислення арабо-мусульманської філософської спадщини в працях Фараха Антуна: поєднання традиції та модерності.

2. Синтез західних і східних культурних впливів у формуванні просвітницького світогляду Фараха Антуна.

3. Гуманістичний пафос художньої прози Фараха Антуна: критика суспільних вад й утвердження загальнолюдських цінностей.

4. Фарах Антун як апологет жіночої емансипації в арабському світі: роль часопису «Сада ль-Аграм» у подоланні гендерних стереотипів.

5. Фарах Антун – мученик свободи слова: непохитність

переконань письменника в умовах цензурних утисків і переслідувань.

Фрагмент творчості Фараха Антуна для ознайомлення

حَلِيم

وَالْمَدُنُ الثَّلَاثُ الَّتِي كَانَ يَحْجُ إِلَيْهَا النَّاسُ

فَقَالَ لَهُ الشَّيْخُ: وَهَل تَقِيمُ عِنْدَنَا طَوِيلًا يَا بَنِيَّ.

فَأَجَابَ الشَّابُّ: نَعَمْ يَا عَمِّ فَإِنِّي جِئْتُ مِنْ أَقْصَى الْبِلَادِ لِأَشَاهِدَ الْمَدْنَ الثَّلَاثَ الَّتِي سَارَ بِذِكْرهَا الرُّكْبَانُ، وَرَبْمَا اسْتَعْرَقْتَ إِقَامَتِي عِنْدَكُمْ شَهْرًا عَلَى الْأَقْلِ، لِأَنِّي سَأُزُورُهَا وَاحِدَةً وَاحِدَةً وَأَبْحَثُ فِي شُؤْنِهَا بَحْثَ مُؤَرِّخِ دَارِسٍ لَا بَحْثَ مُتَفَرِّجٍ.

فَتَنَفَسَ الشَّيْخُ الصَّعْدَاءُ وَقَالَ: أَفِّ أَفِّ، كَمْ يَزُورُ النَّاسُ هَذِهِ الْمَدْنَ الثَّلَاثَ، فَهَمْ يَظُنُّونَهَا عَجِيبَةً مِنْ عَجَائِبِ الدُّنْيَا مَعَ أَنَّنَا نَحْنُ لَا نَرَاهَا إِلَّا مَدْنًا كَبَائِقِي الْمَدْنَ، أَنْظِرْ إِلَيْهَا، أَيُّ فَرْقٍ بَيْنَهَا وَبَيْنَ بَاقِي الْمَدْنَ سِوَى قِيَامِهَا فِي هَذَا السَّهْلِ الْفَسِيحِ بِشَكْلِ مَثَلْتِ.

فَنَظَرَ الْحَاضِرُونَ إِلَى حَيْثُ أَشَارَ الشَّيْخُ فَشَاهَدُوا أَمَامَهُمْ سَهْلًا فَسِيحًا لَا يَعْرِفُ الطَّرْفُ آخِرَهُ، وَكَانَ فِي هَذَا السَّهْلِ ثَلَاثَةُ بِلْدَانَ جَمِيلَةٍ الْبِنْيَانِ مُحَاطَةً مِنْ كُلِّ جِهَةٍ بِالْحَدَائِقِ وَالْبَسَاتِينِ وَالْحُقُولِ الصَّفْرَاءِ مِنْ مَنَظَرِ الزَّرْعِ تَتَخَلَّلُهَا الْمَوَاشِي الْمَخْتَلِفَةُ وَهِيَ تَرَعَى بَحْرَاسَةَ فَتِيَانٍ وَفَتِيَاتٍ كَانُوا جَالِسِينَ أَفْرَادًا وَأَزْوَاجًا وَجَمَاعَاتٍ تَحْتَ الْأَشْجَارِ الْمُثْمِرَةِ أَوْ فِي ظِلِّ بَعْضِ السِّيَاحَاتِ.

فَقَالَ الشَّابُّ بَعْدَ أَنْ سَرَّحَ طَرْفَهُ فِي هَذَا الْمَنَظَرِ الْبَرِّيِّ، حَقًّا إِنَّهُ

مَنَظَرٌ بَدِيعٌ.

وَكَانَ الْمَكَانَ الَّذِي يَقِيمُ فِيهِ الشَّابُّ وَالشَّيْخُ مَعَ بَعْضِ مِنَ الزَّائِرِينَ مَنزَلًا صَغِيرًا فِي قَرْيَةٍ صَغِيرَةٍ قَرِيبَةٍ مِنْ «الْمَدْنَ الثَّلَاثِ» وَكَانَتْ هَذِهِ الْقَرْيَةُ فِي أَوَّلِ السَّهْلِ عَلَى مَقْرَبَةٍ مِنَ النَّهْرِ الْجَمِيلِ الَّذِي كَانَ يَنْسَابُ فِي السَّهْلِ انْسِيَابَ الْأَفْعَى لَيْسَقِي زُرُوعَهُ وَأَشْجَارَهُ، وَقَدْ سَمِيَ النَّاسُ هَذِهِ الْقَرْيَةَ «الدَّخُولَ» أَوْ قَرْيَةَ الدَّخُولِ لِأَنَّهَا الْمَدْخَلُ إِلَى الْمَدْنَ الثَّلَاثِ، إِلَى تِلْكَ الْبِقْعَةِ الَّتِي كَانَ يَحْسِبُهَا النَّاسُ جَنَّةَ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ.

إذا قصدها فإنه يعطيها شغلاً ورزقاً واسعاً، فلم يمض على هذا الإعلان أسبوع واحد حتى بلغ عدد الفتیان الذين قصده ٣٢٤٥ فتى وعدد الفتیات ٣١٢٠، فاشترى الشيخ سليمان هذا السهل الواسع الذي أمامنا ومساحته ٥٠٠٠ فدان، وأسكن أولئك الفتیان والفتیات فيه وأحضر لهم زراعاً وصناعاً يدرّبونهم على الزراعة والصناعة، وأقام منهم حكومة لهم، وسن لهذه الحكومة قوانين وجعل فيها قضاة وحنّاءً ورئيساً أعلى، نعم إن ذلك كان مضحكاً في بدء الأمر ولكنه لم يلبث أن صار جدياً مهمّاً، فإن أولئك الفتیان والفتیات الفقراء الذين اجتمعوا من كل الجهات انتقلوا بهذه المعاملة من حالة إلى حالة، فبعد أن كانوا مثلاً يجمعون أعقاب السكائر من الشوارع والأسواق ليبيعوها إلى تجار الدخان، أو يطوفون المدينة بالنهار بأثواب بالية قذرة يستعطون قوتهم أو يطلّبونه من فضلات المنازل في المزابل، وفي الليل ينامون أكداً أكداً في زوايا الطرق على البلاط البارد حتى في أشد ليالي الشتاء برداً كأنهم حيوانات لا بشر — صاروا يشغلون بشرف واجتهاد في أماكن معدة لذلك ويلبسون من أجرة شغلهم ثياباً نظيفة ويتغذون بأطعمة مغذية، ولم تعد ترى في عيونهم ذلك القلق الشديد الذي كان فيها حين كانوا في تيار تلك المعيشة الهائلة التي لا يكون فيها الإنسان على ثقة حتى من بلغة يسدّ بها رفق في المساء أو في الصباح لتدوم له حياته، بل حل محل ذلك القلق طمأنينة تامة لثقة ذلك العامل الصغير بأن حياته صارت مضمونة، ولذلك صار يبتسم للحياة ابتسام الراحة والارتياح بعد أن لم يكن يبتسم من قبل إلا ابتسام عدم المبالاة بشيء حتى بالحياة، ومما زاده راحة وسعادة حكومته نفسه بنفسه تحت مراقبة الشيخ سليمان وصيته، فإنه لم يمرّ على هؤلاء الأولاد نحو سنة من الزمان حتى صاروا يشعرون بالتبعة التي عليهم ولذلك صاروا يراعون الحدود في سلوكهم، ومن هذا اليوم يبدأ تاريخ نهوضهم من عثرتهم.

فقطع الشاب كلام الشيخ وقال: إذا أجداد سكان هذه المدن الثلاث كانوا من فضلات الأزقة والشوارع.

فقال: نعم يا بني ولكن تذكر أن الورد لا ينبت إلا من الشوك والنرجس لا يخرج إلا من بصل، على أننا نحن سكان هذه القرية كنا نودّ لو اقتصر سكان هذه المدن الثلاث على المعيشة التي عاشها أجدادهم

فيك ما لم أره قبل الآن، وهو اهتمامك بظاهرك، فقال حلِيم: وقد رام تغيير الحديث: بأي مدينة نبتدي؟ فابتسم رفيقه وأجاب: هل من حاجة للسؤال فإننا سنبدأ بمدينة المال، ففهم حلِيم حينئذ أنه انتقل من الرضاء إلى النار فأجابه ضاحكاً ومتورداً خجلاً: حقا إنك لا تستطيع ترك المزاج.

وما طلعت الشمس في ذلك النهار تبعث إلى الخليقة حرارتها المحيية ونورها المنعش حتى خرج حلِيم وصادق من القرية وقصدا المدن الثلاث، فوجدا في الطريق الزراع خارجين إلى حقولهم وبساتينهم، والرعاة يسوقون مواشيهم إلى مراعيها الخصيبة وفي مقدمتها ومؤخرتها الكلاب لحراستها وهم سائرون وراءها في أيديهم قصب رخم الصوت ينفخون به نفخاً يذكر السامع نفخ مزمار الرعاة في جبال لبنان وأوديته أو غناء الرعاة في عصر الإله أبولون لما نزل إلى الأرض وجعل نفسه راعياً وعلم الرعاة أناشيد الآلهة، ثم سارا بضع خطى فوجدا أعمى يستعطي جالساً تحت سياج بستان على الطريق ووراء السياج في داخل البستان رجل في يده كيس كبير يملأه من الثمار، والقلق باد على وجهه مما يدل على أنه يسرق تلك الأثمار، ثم بعد برهة شاهدا صياداً يطارد الطيور ليصطادها رغبة في لحمها ويترك بعد ذلك صغارها تنتظرها في أعشاشها حتى تموت برداً وجوعاً، وبعيداً في رأس شجرة منفردة صبي لا يتجاوز عمره عشر سنوات ينصب قضبان دبق للطيور ليمسكها بها، وقريباً من هذه الشجرة رجلان كل منهما أخذ بخناق رفيقه وهما يتشاوران ويتضاربان بحدة وجنون كأنهما كلبان يقتتلان على عظمة، وفي الجانب الآخر وراء جذع شجرة فتى يرافق فتاة لا هي أخته ولا هي نسيبته.

فلما شاهد حلِيم هذه المشاهد قال في نفسه باسمًا: نحن في وادٍ والعصر الذهبي في وادٍ، فإن هذه المصائب والقبائح تدل على أننا قرب مدن كالمدن المألوفة الاعتيادية.

وبعد المسير نحو ساعة وصل الصديقان إلى مدينة المال، فدخلا إليها بلهفة وشوق ليروا داخلها.

وكانت هذه المدينة أكبر المدن الثلاث وأوسعها، وكانت ممتازة عن المدينتين الأخرين بقصورها الشاهقة ودورها الباذخة وجنائنها المحيطة بمنازلها، فلما أخذ حلِيم ورفيقه يجولان في أسواقها وشوارعها لم يكونا يسمعان إلا نداء الباعة وأصوات التجار ورنين المال يُدفع أو

يُقْبَضُ ودوي أصوات البضائع تُحمل أو تُنزل، ونظر حليم إلى أهلها نظر منتقد فرأهم بأجسام سميكة وعيون هائمة لا تستقر في مكان لألفتها النشاط والحدّة والتفتيش، وثياب نظيفة مرتبة تدل على سعتهم، فخيّل له أنه بين قوم سعداء بمآلهم أقوياء بنشاطهم وجدّهم، لكنه كان من الذين لا يكتفون بظواهر الأشياء للحكم عليها حكماً سديداً، فقال في نفسه سنرى النتيجة بعد زيارة المدينتين الأخيرين.

ومما لا يحتاج إلى بيان أن حليماً كان يفتش بعينه كثيراً عن فتاته لعله يلمحها في نافذة مفتوحة أو شرفة أو حديقة، ولكن تعبته ذهب بلا جدوى، فإنه كان يرى في النوافذ والشرفات والحدائق والطرق كثيرات من الحسان وكلهن كأنهن أقمار فوق أغصان بان، إلا أنه لم يقف على أثر لحسنائه، فكان كلما رأى حسناء وظنها إياها ثم ظهرت له خيبة ظنه يردد قول الشاعر:

أليس عجباً أن تكون ببلدة كلانا بها ثاو ولا نتكلّم

وبعد أن جال حليم وصديقه في مدينة المال ساعتين خرجا منها إلى مدينة العلم، فمرّا في طريقيهما إليها بالحديقة العظيمة الواقعة بين هذه المدن الثلاث وهي ملتقى أهلها ومجمعهم ومنتزههم، فشهد فيها حليم ورفيقه رهباناً وقسّاً وشيوخاً وأئمة ورجالاً وشباناً يحملون بأيديهم كتباً وصحفاً وهم تارة يقرأون فيها وطوراً يتأملون وأونة يتذاكرون، فقال حليم لرفيقه هذه طلائع مدينتي العلم والدين، ثم مرّا قاصدين مدينة العلم دون أن ينتبه إليهما المقيمون في الحديقة.

ولما وصل حليم ورفيقه إلى مدينة العلم وجدا السكون والهدوء مخيمين عليها حتى إنك لتسمع حين مرورك في الشوارع طنين الذباب في طيرانها، وكانت منازلها صغيرة حقيرة وشوارعها ضيقة، فارتاحت نفس حليم لما وجده من الهدوء فيها وقال: أين نحن من جلبة تلك المدينة. غير أن البياض إذا اشتدّ صار برصاً، ولذلك لم يوغل حليم في المدينة حتى صار ذلك الهدوء التام ثقيلًا على نفسه، فإنه لم يكن يسمع حركة ولا يرى شخصاً في الشارع ولا يلمح يدًا ولا وجهًا في النافذة، فكان كأنه في مقبرة أو مدينة أموات لا أحياء، إلا أنه كان أحياناً في مروره ببعض المنازل يرى شاباً مستلقياً على سريره وكتابه في يده، أو رجلاً يروح ويجيء في غرفته وهو يفكر ويتأمل كأنه متجرد عن هذا العالم، أو قارئاً

كتابه في يده ولكن فكره يسبح بعيداً في الفضاء الأبدي. ولو لم يكن حلیم ممن ألف هذه الحالات وأحبها لداخلته خشيةٌ منها وعراه نفور عنها، لأن هذا الهدوء هدوء الأموات، وذلك الانقباض البادي في وجوه النفوس الذي رآه لهما يبعث في النفس شعوراً رهيباً لمعرفتها أن ما يقع في ذلك الحين في وسط ذلك الهدوء الشديد مع ذلك الانقباض الأليم يجب أن يكون أمراً رهيباً خطيراً تقف عنده النفوس رهبة وإجلالاً، والنفس غير مخطئة في شعورها هذا لأن ذلك الأمر هو عبارة عن عراك ونضال بين الأرض والسماء، والمعلوم والمجهول، والمادة والروح، والمحدود وما لا حد له، ذلك أن الإنسان الترابي القاصر الضعيف يطلب الوصول بفكره إلى الذي لا يصل إليه فكر، والعقل المحدود يروم الاستيلاء على العقل الذي لا حد له.

وبعد ساعتين خرج حلیم ورفيقه من مدينة العلم وقصدا مدينة الدين، وكان حلیم يمشي وفكره مشغول للعواطف التي قامت في نفسه حين مروره في مدينة العلم، فهناك تجددت هواجسه كلها وبلغ اضطرابه معظمه، هناك كان ينتظر أن يرى العلم ضاحكاً باشاً لأنه وجد ضالته فإذا به يراه كما عهده منقبضاً مظلماً يطلب ويفتش عبثاً، فانقبض صدر حلیم ونسي في هذه الدقيقة حسناءه نسياناً حقيقياً، ومن هنا تقدر أن تستدل على أخلاق هذا الشاب استدلالاً مهماً وتعرف السبب الذي جاء من أجله إلى هذه البلاد، فإن الناس يضعون عادة حبههم فوق كل أمر، وقد وضعه الملوك مرات كثيرة فوق تيجانهم وعروشهم، أما حلیم فلم يكن يعرف أحب إليه من أن يعرف.

ولكن لم يلبث حلیم أن دنا من مدينة الدين، وكان يسير إليها وهو مطرق مفكر بكل ما في فكره من القوة، ولكنه ما قرب من باب المدينة حتى سمع أصواتاً شقت الفضاء وأناساً بأنغام رخيمة يصيحون من أعالي المآذن: الله أكبر الله أكبر، لا إله إلا الله، فالتفت حلیم بغتة وقال: هل وصلنا؟ ثم سرّح بصره في المدينة التي أمامه، وكان حينئذ دخول الظهر والمؤذنون يدعون في المآذن إلى الصلاة، فلبث حلیم يتأمل فيهم من بعيد بلذة لا توصف وهو يتبع كل حركة من حركاتهم، وما كاد ينتصف الأذان حتى علت أصوات الأجراس أيضاً من قبب الكنائس، فامتزجت أصوات الأذان بأصوات الأجراس تذكر البشر في الأرض بالخالق جل

Глосарій

1	Я прибув із найвіддаленіших країн	جِئْتُ مِنْ أَقْصَى الْبِلَادِ
2	щоб побачити три міста	لِأَشَاهِدَ الْمُدْنَ الثَّلَاثَ
3	слава про які ширилася серед мандрівників	الَّتِي سَارَ بِذِكْرِهَا الرُّكْبَانُ
4	старий глибоко зітхнув	تَنَفَّسَ الشَّيْخُ الصُّعْدَاءَ
5	скільки люди відвідують ці три міста	كَمْ يَزُورُ النَّاسُ هَذِهِ الْمُدْنَ الثَّلَاثَ
6	яка різниця між ними та іншими містами	أَيُّ فَرْقٍ بَيْنَهَا وَبَيْنَ بَاقِي الْمُدْنَ
7	присутні подивилися туди, куди вказав старий	فَنَظَرَ الْحَاضِرُونَ إِلَى حَيْثُ أَشَارَ الشَّيْخُ
8	і побачили перед собою широку рівнину	فَشَاهَدُوا أَمَامَهُمْ سَهْلًا فَسِيحًا
9	край якої око не досягало	لَا يَعْرِفُ الطَّرْفُ آخِرَهُ
10	на цій рівнині були три красиві міста	وَكَانَ فِي هَذَا السَّهْلِ ثَلَاثَةُ بُلْدَانٍ جَمِيلَةٍ الْبُنْيَانِ
11	оточені з усіх боків садами, гаями та жовтими полями із зерном	مُحَاطَةٌ مِنْ كُلِّ جِهَةٍ بِالْحَدَائِقِ وَالْبَسَاتِينِ وَالْحُقُولِ الصَّفْرَاءِ مِنْ مَنْظَرِ الزَّرْعِ
12	між якими бродила різна худоба, що паслася	تَتَخَلَّلُهَا الْمَوَاشِي الْمُخْتَلِفَةُ وَهِيَ تَرْعَى
13	під наглядом юнаків і дівчат	بِحِرَاسَةِ فِتْيَانٍ وَفَتَيَاتٍ

14	які сиділи поодинці, парами та групами	كَانُوا جَالِسِينَ أَفْرَادًا وَأَزْوَاجًا وَجَمَاعَاتٍ
15	під фруктовими деревами або в тіні деяких огорож	تَحْتَ الْأَشْجَارِ الْمُثْمِرَةِ أَوْ فِي ظِلِّ بَعْضِ السِّيَاحَاتِ
16	дійсно, це чудовий краєвид	حَقًّا إِنَّهُ مَنْظَرٌ بَدِيعٌ
17	місце, де жили юнак і старий з деякими відвідувачами	وَكَانَ الْمَكَانَ الَّذِي يُقِيمُ فِيهِ الشَّابُّ وَالشَّيْخُ مَعَ بَعْضِ مِنَ الزَّائِرِينَ
18	це село було на початку рівнини	وَكَانَتْ هَذِهِ الْقَرْيَةُ فِي أَوَّلِ السَّهْلِ
19	поблизу красивої річки	عَلَى مَقْرَبَةٍ مِنَ النَّهْرِ الْجَمِيلِ
20	яка текла по рівнині, звиваючись, як змія	الَّذِي كَانَ يَنْسَابُ فِي السَّهْلِ أَنْسِيَابَ كَالْأَفْعَى
21	щоб зрошувати її посіви та дерева	لِيَسْقِيَ زُرُوعَهُ وَأَشْجَارَهُ
22	люди назвали це село	وَقَدْ سَمَى النَّاسُ هَذِهِ الْقَرْيَةَ
23	тому що воно було входом до трьох міст	لِأَنَّهَا الْمَدْخَلُ إِلَى الْمُدُنِ الثَّلَاثِ
24	він повернувся до старого і сказав	التَّفَتَ إِلَى الشَّيْخِ وَقَالَ
25	старий трохи покашляв і поправив своє сидіння на подушці	فَسَعَلَ الشَّيْخُ قَلِيلًا وَأَصْلَحَ جُلُوسَهُ فَوْقَ الْوِسَادَةِ

Література:

Abu-'Uksa, Wael (Winter 2013). «Liberal Tolerance in Arab

Political Thought: Translating Farah Antun (1874–1922)». *Journal of Levantine Studies*. 3 (2).

Donald M. Reid, *The Odyssey of Farah Antun* (Minneapolis & Chicago: Bibliotheca Islamica, Inc., 1975), p. xi.

Flores, Alexander. (2010). *Nationalism and Liberal Thought in the Arab East. Modernity, romanticism and religion: contradictions in the writing of Farah Antun*. Routledge.

Flores, Alexander. *Secularism, Integralism and Political Islam. The Egyptian Debate in Middle East Report*, Washington, # 183, July-August 1993, pp. 32-38.

Gerges, Fawaz A. (2018). *Making the Arab world : Nasser, Qutb, and the clash that shaped the Middle East*. Princeton, New Jersey. p. 44.

Stephen Sheehi, *Foundations of Modern Arab Identity*, Gainesville: University Press of Florida, 2004, pp. 135–158.

ДЖИРДЖИ ЗЕЙДАН

جرجي زيدان

(1861–1914)

Джирджи Зейдан (1861–1914) – видатний представник арабського культурного й літературного відродження кінця ХІХ – початку ХХ століття, письменник, історик, публіцист і громадський діяч. Народився 14 грудня 1861 року в Бейруті у родині неписьменного православного кухаря Хабіба Зейдана, вихідця з гір Хаурану в Сирії, який вважав навчання, за винятком уміння читати, писати й рахувати, зайвим для своїх дітей.

Здобувши початкову освіту в бейрутській школі аш-Шавам, де вивчав арабську, французьку та англійську мови, Зейдан працював офіціантом і бухгалтером у батьковому ресторані, певний час навчався шевській справі. Нарешті, у вересні 1881 року йому вдалося вступити на медичний факультет Сирійського протестантського коледжу (нині – Американський університет у Бейруті). Одразу ставши найкращим на курсі, юнак, утім, покинув навчання після скандалу, спричиненого лекцією одного з викладачів-американців на підтримку дарвінізму. Погляди молодого вільнодумця виявилися надто радикальними навіть для цього доволі прогресивного закладу.

У 1883 році за підтримки друзів Зейдан переїхав до Каїра, маючи намір продовжити медичні студії. Проте несподівана пропозиція вірменина-власника газети «аз-Заман» обійня-

ти посаду головного редактора змінила його плани. Зейдан керував виданням до 1884 року, після чого як перекладач приєднався до британської військової експедиції генерала Вулзлі, що мала на меті звільнити генерала Гордона, обложеного в Хартумі повсталими суданцями. Похід завершився невдало, і вже 1885 року Зейдан повернувся до Бейрута, де вивчав давньоєврейську та сирійську мови.

Влітку 1886 року він відвідав Лондон, де мав змогу ознайомитися з працями провідних європейських сходознавців. Невдовзі через проблеми зі здоров'ям Зейдан остаточно оселився в Каїрі, який став його другою батьківщиною. Тут він 15 місяців очолював редакцію впливового часопису «аль-Муктатаф», а згодом заснував власну друкарню «аль-Гіляль». У цей період побачили світ перші наукові та літературні праці Зейдана – «Арабська лексика й мовна філософія» (1886), «Історія масонства» та «Новітня історія Єгипту» (1889), що здобули високу оцінку фахівців. Водночас він заробляв на життя приватним викладанням арабської мови.

Справжній розквіт таланту Джирджи Зейдана припав на початок 1890-х років. 1891 р. вийшов друком його перший історичний роман «Втікач-мамелюк», а наступного року письменник заснував часопис «аль-Гіляль», який незабаром став найвпливовішим культурно-літературним виданням арабського світу. На його сторінках Зейдан публікував нариси, статті, огляди найцікавіших новинок європейської та арабської літератури й науки, а також власні повісті. До кінця життя письменник устиг створити 22 романи, які донині перевидаються і перекладаються різними мовами Сходу – від перської до урду та узбецької. Серед них – «Повстання Орабі» (1893), «Панування мамлюків» (1893), «Арманусат-єгиптянка» (1897), «Фатимідка з Кайруана» (1903), «Аль-Амін та Аль-Мамун» (1907), «Саладдін» (1913), «Шаджарат ад-Дур» (1914) та ін.

Дія більшості романів Зейдана розгортається в різні епохи арабо-мусульманської історії – від початку ісламської експансії до занепаду Османської імперії. При цьому автор ставить собі за мету не лише розважити читача, а й викликати в нього почуття гордості за славне минуле арабів, пробудити історичну пам'ять. Дбаючи про легкість сприйняття, Зейдан використовував просту мову, поєднував історичні

факти з фантазією, вводив вигаданих героїв і любовні лінії. Критики дорікали йому за надмірну увагу до темних сторінок минулого, ідеалізацію Аббасидів та неприязнь до Омейядів. Утім, читачі із захопленням поглинали один за одним твори письменника, вперше відкриваючи для себе безмежний світ власної історії.

Паралельно з белетристикою Джирджи Зейдан інтенсивно працював у науково-публіцистичній царині. Цінними пам'ятками доби є його багатотомні «Життєписи видатних людей Сходу XIX століття» (1902), «Історія ісламської цивілізації» (1901–1906), «Історія арабської літературної мови» (1911–1914). Вони прищепили арабському читачеві смак до науково-популярної прози західного зразка. У працях з давньої історії, зокрема в «Історії стародавніх арабів до ісламу» (1907–1908), Зейдан всупереч ісламській традиції виводить походження арабів з Месопотамії, від Хамурапі й шумерів, а також з Єгипту, від фараонів. Ця гіпотеза, що відображала народження нової світської арабської ідентичності, викликала обурення традиціоналістів.

Як мусульманин-модерніст і прибічник ідей реформаторів на кшталт Мухаммада Абдо, Джирджи Зейдан бачив у сучасній йому арабській мові, що ввібрала в себе найкращі досягнення класичної спадщини і водночас гнучку здатність до розвитку, інструмент об'єднання всіх арабів у націю (умму). Відтак навколо Зейдана та його часопису «аль-Гіляль» утворилося широке інтелектуальне середовище, в якому провідні письменники, журналісти та науковці обговорювали нагальні питання суспільно-політичного життя. На відміну від деяких інших арабських інтелектуалів-християн, Зейдан не висловлювався з політичних питань, за винятком підтримки руху младотурків після 1908 року. Утім, він завжди намагався дати читачам необхідну інформацію для формування власних поглядів.

У 1910 році Джирджи Зейдана запрошують обійняти посаду професора ісламської історії в Каїрському університеті. Проте мусульманські традиціоналісти рішуче виступили проти кандидатури християнина, і вченому довелося відмовитися від вакансії.

21 липня 1914 року життя Джирджи Зейдана раптово обірвалося. Поет Ахмад Шауки оплакував його передчасну

смерть у зворушливому вірші. Син Зейдана Еміль продовжив справу батька, очоливши часопис «аль-Гіляль».

Джирджи Зейдан залишив по собі багату творчу спадщину: він увійшов у історію як засновник жанру арабського історичного роману, новатор науково-популярної і публіцистичної прози, видатний популяризатор знань. Гуманістичний і просвітницький пафос його діяльності, життєлюбність і віра у прогрес, парадоксально поєднані з ностальгією за втраченою середньовічною величчю арабо-ісламської цивілізації, роблять постать Зейдана напрочуд близькою та зрозумілою для інтелектуалів будь-якого неспокійного часу.

Питання для семінарських занять:

1. Роль Джирджи Зейдана у розвитку жанру історичного роману в арабській літературі: художні особливості та ідейне спрямування творів письменника.
2. Просвітницька та публіцистична діяльність Джирджи Зейдана: роль часопису «аль-Гіляль» у поширенні прогресивних ідей серед арабських читачів.
3. Наукова спадщина Джирджи Зейдана: новаторські підходи до висвітлення історії арабської цивілізації та літературної мови.
4. Погляди Джирджи Зейдана на проблеми арабського суспільства межі ХІХ–ХХ століть: ставлення до реформаторських ідей, мовне питання, формування національної ідентичності.
5. Джирджи Зейдан і його місце в історії ан-Нагди: внесок письменника у розвиток арабської культури на зламі століть.

Питання для самоконтролю:

1. У якому році та де народився Джирджи Зейдан? У якій родині він зростав?
2. Які навчальні заклади відвідував Джирджи Зейдан у молодості? Чому він не завершив медичну освіту?
3. Коли Джирджи Зейдан остаточно оселився в Каїрі? Як розвивалася його рання кар'єра в Єгипті?
4. Скільки історичних романів створив Джирджи Зейдан? На яку тематику та проблематику вони спрямовані?
5. Яку роль відіграв Джирджи Зейдан у розвитку арабської

публіцистики? Охарактеризуйте значення його часопису «аль-Гіляль».

Теми есе:

1. Становлення особистості Джирджи Зейдана: вплив родинного оточення, освіти та самоосвіти на формування світогляду майбутнього письменника.
2. Історичні романи Джирджи Зейдана як засіб пробудження інтересу арабського читача до власного минулого: специфіка тематики, проблематики та поетики творів.
3. Цикл романів Джирджи Зейдана про ранню історію ісламу: особливості інтерпретації образів видатних династій та правителів мусульманського світу.
4. Науково-популярні твори Джирджи Зейдана в контексті ан-Нагди: значення праць письменника для модернізації уявлень арабів про власну історію та культуру.
5. Джирджи Зейдан як мусульманський модерніст: вплив реформаторських ідей на погляди письменника щодо мовного питання та проблем розвитку арабського суспільства.

Фрагмент творчості Джирджи Зейдана для ознайомлення

العَبَّاسَةُ أَخْتُ الرَّشِيدِ

الفصل الأوّل

مَدِينَةُ بَغْدَاد

كانت عاصمة الإسلام في أيام الراشدين يثرب (المدينة) تبركاً بقبر النبي عليه وسلم، فجعلها بنو أمية في دمشق مقر أحزابهم من قبائل العرب. فلما أفضت الخلافة إلى بني العباس، وقد ساعدتهم عليها مواليتهم الفرس، جعلوا عاصمة ملكهم على حدود بلاد الفرس. وكانوا أولاً في الكوفة؛ إذ بايعهم أهلها، ثم انتقلوا إلى الأنبار على الفرات، وفيها توفي السفاح؛ أول الخلفاء العباسيين، وخلفه المنصور. وأول شيء قام به قتل أبي مسلم خوفاً منه على منصبه. فقتله غيلة كما تقدم في رواية

«أبي مسلم الخراساني»، فأصبح المنصور بعد قتله يخشى على نفسه من أصحاب أبي مسلم وأشياعه، وخاصة بعد أن ثار عليه منهم جماعة الراوندية، وكادوا يفتكون به لو لم يدافع عنه معن بن زائدة. وقد فتك رجال المنصور بالراوندية وقتلواهم، لكنه ظل خائفاً من مثل هذه الثورة، فعمد إلى بناء حصن يأوي إليه بأهله ورجال حكومته، فبنى بغداد بشكل مستدير سُمِّي مدينة المنصور، وجعل قصره في منتصفها وسَمَّاه قصر الذهب، وجعل قصور الأمراء ورجال الدولة وأبنية مصالح الدولة حوله، وبينها الأسواق للبيع والشراء، وبنى حول المدينة سوراً في ثلاثة أسوار الواحد داخل الآخر: الأول أو الداخلي يحيط بالأبنية، ووراءه فراغ فيه أبنية كالفلاح ونحوها، ووراء الأبنية سور ثان متين ووراءه فراغ للمرور حوله، ووراء هذا الفراغ سور ثالث، ووراء هذا السور خندق فيه الماء، وجعل للمدينة أربعة أبواب سَمَّاهَا بأسماء المدن التي تتجه نحوها؛ وهي أبواب: البصرة، والكوفة، والشام، وخراسان، وافتتح فيها أربعة شوارع كبرى تمتد من الأبواب إلى مركز المدينة.

وكان المنصور يقيم أولاً في قصر الذهب في منتصف مدينته، ثم اطمأن باله وازدحمت المدينة، فشيّد قصرًا خارج المدينة على شاطئ دجلة سَمَّاهُ قصر الخلد. وظل القصران مقر الخلفاء بعد المنصور إلى أيام الرشيد. وكان الرشيد يفضِّل الإقامة في قصر الخلد وأكثر إقامته فيه. على أن مدينة المنصور لم تكن وحدها كافية لإقامة الجند ومن يلحق بهم من الباعة والأهل وغيرهم، ناهيك بمن تقاطر إلى تلك العاصمة من المسلمين وغير المسلمين، فابتنوا المنازل خارج المدينة، ورأى المنصور أن يقلل الازدحام، فرغب الناس في السكنى على البر الشرقي في مكان سمي الرصافة، وأنشأ فيه مسجدًا وقصرًا، فابتنى الناس حولهما المنازل. واتفق أن ابنه المهدي جاء بجيشه من خراسان فنزلوا في الرصافة؛ لأنها آخر طريقهم برًّا من خراسان، فأمرهم المنصور أن يبقوا هناك، وأقطعهم القطائع، فبنوا المنازل، وأصبحت الرصافة بلدًا كبيرًا. وكانت في بادئ الأمر معسكرًا يُعرف بمعسكر المهدي، ثم امتدت جنوبًا وشماليًا فتولدت أحياء المخرم والشماسية. وأقام الخلفاء الدور على ضفاف دجلة شرقًا وغربًا. يهمننا منها في هذا المقام قصر الخلد، وقصر زبيدة، وكلاهما

على الضفة الغربية، وقصر جعفر البرمكي، ووراء قصر الأمين على
الضفة الشرقية.

ونشأت حول مدينة المنصور أحياء أخرى على الجانب الغربي،
أهمها الكرخ، وفيه كان يقيم التجار من الأجانب وخاصة الفرس، وحي
الحربية في الشمال، وأكثر سكانه من العرب، فكانت بغداد في أيام الرشيد
قسمين: قسماً شرقياً، وقسماً غربياً، بينهما ثلاثة جسور أهمها الأوسط،
ويعرف بالجسر أو جسر بغداد، وهو يوصل بين مدينة المنصور
والرصافة رأساً. وكان في بغداد على عهد الرشيد وما بعده أنهارٌ تتبع
من دجلة والفرات وتخرق أحياء المدينة. وقد بنى الناس قصورهم على
ضفافها أو فيما بينها، أشهرها: نهر عيسى، ونهر طابق، ونهر الدجاج،
ونهر البزازين، ونهر الصراة، ونهر جعفر، وغيرها.

وكانت بغداد في أيام الرشيد أهلة بالقصور والحدائق، وأهلها في
رغد ورخاء، والأموال تنصب في خزائنها بالملايين، والخليفة يهب
ويجيز، والناس يتقاطرون إلى بغداد التماساً للتكسب بما يرضي الخليفة
أو رجاله من أسباب الارتزاق، وفيهم العربي، والفارسي، والرومي،
والتركي، والكردي، والأرمني، والكرجي، والسندي، والهندي، والصيني،
والزنجي، والحبشي ... على اختلاف الأجناس، بين صانع، وتاجر،
ونحاس، وشاعر، ومغنّ، وأديب، ونحوي، وراو ... وفيهم المسلم،
والذمي، والحر، والمولّي، والعبد، والغلام، والجارية. وكلهم يحومون
حول دار الخلافة أو دور الأمراء يبيعونهم السلع، أو يتملقونهم بالمديح،
أو يدسّون إليهم أسباب الزلّفى استنزافاً للأموال. وهؤلاء يبذلون الأموال
بسخاء، يأنفون أن تعدّ عطاياهم بمئات الدراهم، وإنما يعدونها بالألوف
وألوف الألوف. وكيف يقدرّون قيمة المال وهو ينصبّ في خزائنهم
انصباب السيل ... إذ كانوا يشاطرون أهل الأرض غلاتهم فضلاً عن
الجزية والغنّيمة، فإذا صار ذلك إلى الخليفة وأمرائه استكثروه فأفقوه
على من يحوم حولهم من المقربين.

الفصل السادس التلّص

فما لبث أن وصل الغرفة وهو يسمع أناساً يتكلمون همساً كأنهم
يحاذرون أن يسمعهم أحد، فوقف بالباب ونظر من ثقب فيه إلى الداخل،

فرأى امرأة عليها ثياب الملوك وهيبة الملائكة، جالسة على سرير في صدر المكان، وفي حجرها ذانك الطفلان وقد ضمتهما إلى صدرها، وأخذت تقبلهما وعيناها تتلألآن بالدمع، وفي ملامح وجهها مزيج من علامات السرور والحزن. فلا تدري أهي تبكي فرحاً أم حزناً. وتفرّس أبو العتاهية في تلك المرأة، فإذا هي بين الخامسة والعشرين والثلاثين من عمرها، وفي وجهها جمال وهيبة لم يشاهد مثلهما، بالرغم من كثرة ما رآه من الجوّاري الحسان في دور الخلفاء أو ولاة العهد، أو في دار جعفر البرمكي أو غيره من البرامكة، ورأى فارقاً كبيراً بين ما يعرف من جمال أولئك وما في جمال هذه من الهيبة والوقار.

ولو تأملت في تلك الهيبة لرأيت مصدرها العينين، ولم تكونا كبيرتين ولا واسعتين، ولكنهما ترسلان أشعة براقّة، ولم يكن فيهما ذبول مثل سائر عيون الغواني، بل كانتا حادثين يشعر الرجل إذا اتجهتا نحوه أنهما اخترقتا صدره، وأصابتا قلبه، واستطلعتا خفايا سرّه. ولم يكن لون الفتاة أبيض مع تفاخرهم يومئذ بجمال ذلك اللون، بل كانت حنطية مشربة بحمرة، ولها مبسم ينطق بغير كلام، ويدل على عواطفها كما تدل المرأة على ما يقابلها، ورأى أبو العتاهية على جبينها عصابة مكللة بالجواهر، فدهش لهذه العصابة على الخصوص؛ لأنه لم يكن رأى مثلها من قبل. وأول من اتخذ العصابة المكللة بالجواهر عليّة بنت المهدي؛ أخت الرشيد، فعلت ذلك إذ كان في جبينها شيء من سعة شوّه جمالها، فاستحدثت العصابات المذكورة لتستر ذلك العيب، فكان من أجمل الابتكارات. ولم يكن أبو العتاهية قد رأى ذلك؛ لأنه لم يكن شائعاً.

وكانت قد صفت شعرها تصفيفاً بشكل جمّة تعرف بالجمّة السكينية، نسبة إلى سكينة بنت الحسين؛ لأنها أول من صنفها. ورأى أبو العتاهية في مقدم تلك الجمّة طرة مرصعة بالماس على شكل طائر عيناها من الزمرد، وفي أجنحته فصوص من الياقوت الأحمر مرتبة بين فصوص الماس ترتيباً عجيباً، وقد اختلط تلالؤها بأشعة النور حتى توهم أبو العتاهية أن الغرفة مضيئة من نور تلك الطرة وليس من الشموع. وقد غطت رأسها بخمار من الحرير عنابي اللون مزركش بالقصب، وفي أذنيها قرطان كل منهما لؤلؤة واحدة بقدر بيضة الحمامة، وفي عنقها عقد من الجواهر في غاية التناسب.

وأما آوبها فمن أآمن المنسوجات، ولكنه كان في غاية البساطة؛ لونه سماوي، وعلى آواشيه وشي دقيق، فذهل أبو العآاهية لمنظر تلك الفتاة وقال في نفسه: «لأ شك أن هذه الآورية من أهل بيت الرشيد، ولا بد أن وراءها سراً إذا أطلعت عليه ابتزرت الأموال به».

ونظر في جوانب الغرفة فرأى الرجل والمرأة لا يزالان بثياب أهل الحجاز وقد جلسا على الأرض باآترام وهيبة، وخاصة الرجل. وكان كهلاً قد خطه الشيب. وفرس أبو العآاهية في وجهه فلم ير فيه من ملامح أهل البادية، فعلم أنه تآكر بذلك الملابس لآرض ما. وأما المرأة فلما رأى وجهها تبين له أن أصلها جارية من الآواري وقد كبرت سنّها. وأما صاحبتة عآبة فلآنت انتباهه على الآصوص، وكانت جالسة أمام السرير تخفف عن مولاتها وتلاطفها. وتأمّل أبو العآاهية في عآبة فرأى الجمال لا يزال في وجهها، وقد آغيرت عما كانت عليه من قبل، فآزادت سمناً وبضاضة. وكانت في تلك الليلة مكشوفة الرأس وقد ضفرت شعرها بضع عشرة آفيرة، عآقت في طرف كل منها قطعة من النآود أو الآلي، وفي عآقها عآد آمين، وفي يديها الأساور والآمالج، وعليها آوب لونه أآمر مشجر بعروق آضراء.

فدهش أبو العآاهية من تلك المناظر، واصآكت ركبآه من التآثر، وآعبه الآحناء؛ لأنه لم يكن يستطيع النظر من ذلك الثقب إلا إذا انآنى، على أنه ظل صابراً يصغي لما يدور من الآديث هناك، وأول كلمة طرقت أذنه ساعة وصوله إلى الآباب عبارة عرف من لآتها أنها لصاحبتة عآبة؛ وهي قولها: «لا بأس عليك يا مولآتي. لماذا تبكين؟»

فرآعت تلك الفتاة رأسها إلى عآبة، وآضمت الطآلين إلى صدرها وهي تقول وصولها مآنتق بالبكاء: «آلبى يآدثني يا عآبة أنها آر مرة أراهما فيها».

فصآحت: «معآذ الله يا مولآتي، بل أرجو أن آتمآعي برؤيتهما مراراً في كل عام كما كنت آفعلين إلى اليوم. وهذا رياش — آفظه الله — لا يدآر وسعاً في المآيء إلينا كلما أمرت، وعسى أن يقضي الله بإطلاق آرينك فيآونان معك في كل آين».

فآنهدت الفتاة وآالت: «آه يا عآبة، إنك آآمنين مآالاً؛ لأن آدوننا ظالم مستبد له السلطة المطلقة، وقد انآمس في لذآته، وآمتع بكل ما

تشتيهه نفسه، وأصبح لا يبالي بسواه؛ أهلك عطشاً، أو مات جوعاً، أو ذاب لوعة؟ إنه رجل لا شفقة عنده ولا رحمة، لا يهمله سوى لذاته». قالت ذلك وهي تخرج من كمها منديلاً من الحرير مزركشاً بالقصب مسحت به دموعها.

فقلت عتبة: «تلك حال الرجال على الإطلاق، يا مولاتي، فإنهم أصحاب السيادة، وقد فضلوا أنفسهم على المرأة، فحللوا لأنفسهم ما حرموها منه، وتمتعوا بما حظروه عليها. يتزوج الرجل عدة نساء، ويقنتي الجوارى والسراى، ويمنع المرأة من أن تتزوج برجل تحبه ويحبها، ولكن...»

فقطعت الفتاة كلام الجارية وقالت: «ليس بين الرجال من عمل عمل أخي، ولا بين النساء من أصيب بمصايبى... وزوجني برجل هو جمعني به وحببه إليّ وعقد له عليّ، ثم حرم علينا ثمار ذلك العقد ما حلله الله لأحقر خلقه. وهو مع ذلك يخطر في قصر وحوله مئات من الجوارى الروميات والتركيات والفارسيات والسنديات، وفيهن البيض والصفير والحمير والسمر والسود». ولما بلغت إلى هنا غصت بريقها، وشرقت بدموعها، وكان الغلامان في حجرها وكبيرهما ينظر في وجهها نظرة الاستغراب وهي تتكلم، فلما رآها تبكي شاركها في البكاء، ولما رآه أخوه يبكي بكى أيضاً، وبكت عتبة... وعلا ضجيج البكاء في تلك الغرفة.

ثم رأت عتبة أن تتجد وتخفف عن مولاتها فقالت لها: «لا يخفى عليك يا مولاتي أن أخاك أمير المؤمنين — حفظه الله — لم يمنعك من الزواج بذلك الوزير إلا لعدم كفاءته، فإنك بنت خليفة، وأخت خليفة، يتصل نسبك بعم النبي صلى الله عليه وسلم، والوزير مولى فارسي مثل سائر الموالى، فكيف تتزوجينه ومثلك تتزوج أحد أبناء عمها الهاشميين؟ فأمر المؤمنين مشهور بحبه لك، وإنما منعك من الزواج علواً لمقامك».

فصاحت: «وبيلك يا عتبة! ألا تزالين مخدوعة بهذه التمويهات. إذا كان أخي يعد الزواج بالموالى أو العبيد حطة لمقام الخلافة، فما باله يتزوج هو بالجوارى ويستولدهن ويولي أولادهن العهد بالخلافة. لعل الجارية أرفع مقاماً من المولى؟! ناهيك بما في قصوره من الجوارى للسرى بلا عقد. فلماذا لم يقتصر بالزواج على ابنة عمه زبيدة مع ما يظهره من حبه لها واحترامها؟ ولكنه أطاع شهواته ولم يجد من يصدّه

فانغمس فيها، ورآني ضعيفة فاستبدَّ بي. عرّفني بشابٍ لا أعرف في أبناء عمي من بني هاشم أحسن منه، وزوجني به، ثم منّني منه، وأصبحنا نعد التقرب خيانة، ونخشى أن يطلع أحد على سرّنا كأننا من أهل الفجور — نعوذ بالله — ولكن من يستطيع أن يقول ذلك لأخي ولا تكون حياته في خطر؟!»

الأسئلة:

1. ارتبطت الصراعات السياسية ببناء المدن واتخاذ العواصم في الدولة الإسلامية وضح ذلك كما قرأت في الفقرة الأولى أعلاه؟
2. يتضح من الفقرتين السابقتين مدى التنوع العرقي واللغوي والثقافي الذي كانت تحظى به الدولة الإسلامية في عهد العباسيين وضح ذلك؟
3. في الفقرة أعلاه ما يدل على استبداد الرجال بالنساء وتقييدهم لحريتهن، فكيف ذلك؟
4. «وكانت قد صفت شعرها تصفيفاً بشكل جمّة تعرف بالجمّة السكينية». ما معنى هذه العبارة وما المقصود بالجمّة؟
5. من هو جورج زيدان، ولماذا كتب روايات تاريخية من واقع تاريخ الصراعات السياسية في القرون الوسطى العربية؟
6. ما رأيك في أسلوب جورج زيدان؟
7. هل يمكن أن نعتبر ما كتبه زيدان رواية بالمعنى المعروف الآن؟
8. ما الذي لاحظته من قراءتك للفصلين أعلاه؟

Глосарій

1	У дні праведних халіфів	فِي أَيَّامِ الرَّاشِدِينَ
2	благословляючись могилою Пророка	تَبَرُّكًا بِقَبْرِ النَّبِيِّ ﷺ
3	резиденція своїх партій	مَقَرَّ أَحْزَابِهِمْ
4	Халіфат припинив існувати	أَفْضَتِ الْخِلَافَةَ

5	їм допомогли в цьому їхні перські союзники	قَدْ سَاعَدَهُمْ عَلَيْهَا مَوَالِيَهُمُ الْفُرْسُ
6	столиця своєї держави	عَاصِمَةَ مُلْكِهِمْ
7	на кордоні з Персією	عَلَى حُدُودِ بِلَادِ الْفُرْسِ
8	перший з аббасидських халіфів	أَوَّلِ الْخُلَفَاءِ الْعَبَّاسِيِّينَ
9	побоюючись його через свою посаду	خَوْفًا مِنْهُ عَلَى مَنْصِبِهِ
10	побудував Багдад у круглій формі	بَنَى بَغْدَادَ بِشَكْلِ مُسْتَدِيرٍ
11	назване містом аль-Мансура	سَمِّيَ مَدِينَةَ الْمَنْصُورِ
12	звів свій палац посередині і назвав його Золотим палацом	جَعَلَ قَصْرَهُ فِي مُنْتَصَفِهَا وَسَمَّاهُ قَصْرَ الذَّهَبِ
13	між ними ринки для купівлі та продажу	بَيْنَهَا الْأَسْوَاقُ لِلْبَيْعِ وَالشِّرَاءِ
14	його розум заспокоївся	اطْمَأَنَّ بِأَلْهِ
15	збудував палац за межами міста	شَيْدَ قَصْرًا خَارِجَ الْمَدِينَةِ
16	на березі Тигру	عَلَى شَاطِئِ دِجْلَةَ
17	житла іноземних купців, особливо персів	مَسَاكِينِ التُّجَّارِ مِنَ الْأَجَانِبِ وَخَاصَّةً الْفُرْسِ
18	сповнений палаців і садів	أَهْلَةً بِالْقُصُورِ وَالْحَدَائِقِ
19	гроші текли в їхні скарбниці мільйонами	الْأَمْوَالُ تَنْصَبُ فِي خَزَائِنِهَا بِالْمَلَايِينِ
20	притікали до Багдада	يَتَقَاطَرُونَ إِلَى بَغْدَادَ

21	між ремісниками, купцями і работорговцями	بَيْنَ صَانِعٍ، وَتَاجِرٍ، وَنَخَّاسٍ
22	серед них мусульмани та немусульмани, вільні та раби	وَفِيهِمُ الْمُؤْمِنُونَ وَالْكَافِرُونَ، وَالْحُرُّ، وَالْعَبْدُ، وَالْمَوْلَى، وَالْعَبْدُ
23	кружляли довкола	يَحُومُونَ حَوْلَ
24	як можуть вони цінувати гроші?	كَيْفَ يُعَدُّونَ قِيَمَةَ الْمَالِ؟
25	окрім податі та військових трофеїв	فَضْلًا عَنِ الْجَزِيَّةِ وَالْغَنِيمَةِ

الفصل الثامن والخمسون

العباسة والرشيد

وقفت العباسة في الشرفة ساعة، وعيناها تتطلعان إلى الطريق، والظلام يحجب بصرها، وكلما رأت شيئا ظنّت أنه رسول جعفر. ظلت العباسة على هذه الحال حتى مضى نصف الليل والهواجس تتقاذفها، فلما استبطأت عتبة همّت أن تبعث في استقدامها، فإذا هي آتية تعدو مهرولة والدمع يتساقط من عينيها، وقد نبش شعرها، وامتعق لونها، وابتضت شفتاها، فصاحت العباسة: «ما بالك يا عتبة؟ ما لي أراك تبكين؟ ماذا حدث؟»

فأسرعت عتبة وأمسكتها بيدها وجرتها إلى حافة الشرفة وهي لا تتمالك عن الارتعاش وقالت: «اذهبي يا سيدتي. انزلي من هذه الشرفة. اطلبي الفرار بنفسك».

فقال العباسة: «ماذا جرى؟ هل عاد الجاسوس الذي أرسلته؟ ماذا قال؟»

فقال عتبة: «عاد ولم تنفعنا عودته. انزلي من هذه الشرفة واختبئي في الشارع، وسأرسل إليك من يصحبك إلى مولاي الوزير. انزلي. انزلي».

فاستغربت العباسة حالها وقالت لها: «ماذا جرى؟ قولي».

فقال عتبة وصوتها يرتجف ويتقطع: «أمير المؤمنين، يا مولاتي،

أمير المؤمنين». وأومات بيدها نحو الداخل. ففهمت العباسة أن الرشيد جاء إلى القصر، وأدركت أن الأمر بلغ أشده، وأن الساعة آتية لا ريب فيها؛ لأن أخاها لا يأتيها بعد نصف الليل إلا لأمر عظيم، ولا سيما بعد تلك المقدمات، فعظم عليها الأمر لأول وهلة فوقفت لحظة، ثم غلبت عليها عزة النفس ونسيت ما كانت فيه من الاضطراب، وأكبرت أن تفر على هذه الصورة وهي لا تضمن النجاة، وتحولت رعدتها إلى سكينه، وثاب إليها رشدها، وظلت واقفة مكانها وعتبة تشدُّ بهدب ثوبها وتحرضها على الفرار من تلك الشرفة. ثم سمعت ددبة ووقع أقدام كثيرة، فاجتذبت ثيابها من عتبه وقالت: «دعيني؛ فإني أحب أن أرى أخي وأسمع قوله». ثم تراجعت وهمست في أذنها قائلة: «أرسلني رجلاً سريع الخطى يمضي إلى الوزير فيخبره بما جرى لنا ليكون على حذر من أمر نفسه، مخافة أن يصيبه ما أصابنا؛ لأن مجيء أخي بعد منتصف الليل على هذه الصورة يدل على خطر يهددنا جميعاً».

قالت العباسة ذلك ونزلت من الشرفة نحو الدار، فلقيت الرشيد ماراً في الدهليز نحوها وعليه ثوب بسيط فوق عباءة واسعة؛ لأنه جاءها متنكراً. وكان قد ذهب إلى قصره على أن يؤجل أمر العباسة إلى الغد — كما تقدم — فعظم عليه القلق ولم يستطع النوم، فبادر إليها ومعه مسرور؛ خوفاً من أن يبلغها غضبه فتعمد إلى الفرار؛ لعلمه بمن يحيط به من جواسيسها وجواسيس جعفر، ولم يكن يتوقع أن يراها خارج الفراش، فكيف وقد شاهدها تتأهب للسفر؟!

أما العباسة فتجلدت ورحبت بالرشيد قائلة: «لقد شرفني أخي بزيارته».

فلم يجبها الرشيد، بل ظل ماشياً إلى مقصورة لها في أحد جوانب القصر تعوّد أن يجالسها فيها إذا زارها، فتبعته وركبتها تصطكان وهي تحاول أن تهدي من روعها، وقد ذهب خوفها من الموت؛ لأن توقع المصيبة شر من وقوعها، وكبير النفس إذا تراكت عليه المخاوف وتحقق من وقوع الخطر تجلد ورجع إلى رشده؛ فالعباسة تشددت وقام في نفسها أن تناقش أخاها الحساب، فإذا قتلت بعد ذلك فلا تندم على الحياة. وكانت عتبه تمشي في أثرها وهي تبكي وتتمتم، فأشارت إليها

العباسة أن فنصرف لأءاء المهمة التي كلفها بها، وراة العباسة في دهلفز الءار مسرورًا الءام واقفًا، فلما وقع نظره علها حفاها باءرام، فلم ترد علله الفحفة لعلها بففاظة قلبه — والنساء فكرهن أهل الغلظة والءشونة بلا سبب فءعو إلى الكراهفة — وما زالت العباسة فمشف وراء أءفها الرشفء فحفا ءءل المقصورة، وءلس على المقء وهو فلفف بالعباءة وعلى رأسه عمامة صغفرة من الوشف. ففوسمف العباسة فف وءهه الغضب الففءفء فحفا كاء الشرر ففطافر من عفففبه، ففءاهلف ووففف أمامه فففنظر ما ففءو منه.

أما هو، فقء أمرها باءلاق الباب فأغلففه، ووففف فف ءرأة لم فعءها ففها من قبل، فافنءرها قائلاً: «أراك فف ففاب السفر فا عباسة، فالف أفن؟»

فقالف العباسة: «إلى ففب لا أرى أءًا، ولا أءاف ظلماً».

الفصل الفاسع والءمسون

الءءال

فاسءغرب الرشفء ففءافؤها إفا بهءه ءرأة، على ففن انه لم ففكن ففوقع منها ءفر الفءلل والفضرع، ففمف غضبه، ولكنه صبر نفسه رفثما فوجه إلفها بعض الأسئلة ففسمع إءابفها عنها، قال: «أءعلمفن لماذا ءفئك فف هذا اللفل والناس ففام؟ إلا أنا وأنف؟»

فقالف العباسة: «كلا».

قال الرشفء: «فلماذا باءرففب فبهءه الوفاة؟»

فقالف العباسة: «سألففف سؤالا، فسءقفف فف الإءابة عنه».

قال الرشفء: «لقد ءاء الصءق متأءراً بعء الءفانة الفف ارءكبفها».

فقالف العباسة: «لا أءقء أنف ارءكبف ءفانة، ولو سألففف ففل هذا

السؤال من قبل ما كءبفك».

قال الرشفء: «ألم فكونف أءف أمفر المؤمنفن؟»

فقالف العباسة: «فلى، وأرفو ألا أزال أءفه؟»

قال الرشفء: «ومفلك فءون أءاها فف رفءل من الموالف؟»

فقالف العباسة: «قلف لك إنف لم أرءكب ءفانة قط، وءاشا لله أن

أءون أءءاً».

قال الرشيد: «أتجيبيني بهذه القحة وقد أصبح أمرك مشهوراً حتى أذلتني بين الملأ بأمر أتيتَه لم يخطر ببالِي؟»
فقالت العباسة: «وأي أمر تعني يا هارون؟ أو لعلك تعد الصدق خيانة؟»

قال الرشيد: «أعني أمرك مع جعفر الوزير الذي لم يرع حرمتي ولا خشِي سطوتي».
فأحبت العباسة عند ذلك أن تجادله بالبرهان لعله يرقُّ لها ويعذرهما ويُبقيها، فقالت: «إن الوزير لم يخرق لك حرمة، ولا أراد بك سوءاً؛ فارق يا أخي ولا تتعجل في حكمك».
فصاح الرشيد فيها: «لا تدعيني أخاً لك؛ فإني بريء من قرابتك».

فقالت العباسة: «تبراً مني ما شئت، ولكن ذلك الرجل لم يرتكب خيانة».

قال الرشيد: «ويحك! ألا تزالين تحاولين الكتمان؟! فاعلمي أنني عرفت كل شيء، وقد صارحني أرجوان خادمك الخائن بسرِّك، وإذا أصررتِ على الإنكار فإن ولديكما يشهدان على ذلك».
فلما سمعت العباسة ذكر ولديها تحرك حنانها، وخيل لها أنها إذا أصررت على الجفاء دفعته إلى إيقاع الأذى بهما، فصغرت نفسها وضعف عزمها عن المقاومة، وغلب عليها الحنان، واستسهلت في سبيل استبقائهما أن تتذلل وتستعطف — وليس أشد وقعاً على قلب الوالدين من أن يصابوا في أولادهم، فإذا خافوا ذلك لا يبالون بما يضحون في سبيل إنقاذهم، ولو ارتكبوا أكبر الكبائر في هذا السبيل، والاستعطاف من أسهل الوسائل — فجنّت العباسة عند ركبتَي الرشيد، وأرادت أن تتكلم فسبقتها العبرات، فظنّها تهم بالاقرار بجريماتها توطئة للاستغفار، فحوّل وجهه عنها وقال: «قد تحققت أنني مُطلع على حقيقة فعلك فلم تري بداً من الاعتراف والاستعطاف، ولكن هيهات؛ إن من يأتي ما أتيت به لا علاج له غير القتل الشنيع».

فكفكت العباسة الدمع وتجلدت وهي لا تزال جاثية وقالت: «إني لا أستعطفك من أجل نفسي، ولا أنا أعترف بجريمة، ولكنني أطالبك بحقٍ لا إخالك تنكره».

قال الرشيد: «وأي حق تعنين؟»
فقالت العباسة: «تمهل يا أمير المؤمنين — ولا أقل يا أخي لئلا
أغضبك — تمهل وأنا أذكر لك ذلك الحق».
فتجد الرشيد وقال: «قولي».
فقالت العباسة: «ألم تعقد عليّ لجعفر عقداً شرعياً صحيحاً؟»
قال الرشيد: «بلى، ولكنني فعلت ذلك ليحل لكما أن ينظر أحدكما
إلى صاحبه، وليس لما وراء ذلك».
فقالت العباسة: «وهل يجوز العقد على هذه الصورة؟ وإذا جاز في
رأيك أنت، فهل يعدُّ من يتم شروطه خائناً؟»
قال الرشيد: «لا تكثري من الجدل، فإنكما علمتما منذ كتابة ذلك
العقد أن المراد به النظر؛ لرغبتني في مجالستكما؛ لأنني كنت أحبُّكما
وأحبُّ حديثكما». وهزَّ رأسه وصرَّ على أسنانه. «وهذا جزاء المحبة!»
فقالت العباسة وفي صوتها لحن الملاينة: «ولكن ألا يظن أمير
المؤمنين أننا كنا بدون هذا العقد خيراً منا معه؟»
فقطع الرشيد كلامها وقال: «لا ريب في ذلك؛ لأنكما بعد أن كنتما
من أحب الناس إليّ صرتما أبغض الأبالسة عندي».
فقالت العباسة: «ولماذا؟ ألا أننا أتينا أمراً حلله الله وحرّمته أنت.
أليست طاعة الله أولى من طاعة أمير المؤمنين؟»

الفصل السابع والستون الحسن والحسين

أما الرشيد فأمر صاحب وضوئه فجاءه بالماء فتوضأ وخرج للصلاة
في المسجد، فصلّى بالناس جماعة ورجع إلى داره، فأنفذ بعض خاصته
للقبض على والد جعفر وأخيه وجميع أولاده، وعلى قصورهم ودورهم،
واستباح ما فيها، فاستولى رجاله على ما وجدوه هناك من الجوارى،
واستبقوهم لخدمتهم، إلا ریحان وعتبة؛ فإنهما فضلاً للحاق بمن قتل،
فقاوما بعض الذين جاءوا للنهب فقتلوهما، ووجه الرشيد مسروراً إلى
معسكر جعفر في النهروان، فأخذ جميع ما فيه من مضارب وسلاح
وخيام وغير ذلك.
وأصبح الرشيد يوم السبت وقد قتل من البرامكة وحاشيتهم ألف

إنسان، وترك من بقي منهم لا يرجع إلى وطنه، وحبس يحيى بن خالد؛ والد جعفر، والفضل بن يحيى؛ أخاه، في مطمورة، وأمر بصلب جثة جعفر على جسر بغداد، فُصِّلَتْ.

فلما اطمأن خاطره ذهب إلى زبيدة زوجته وأخبرها بما كان، فاستحسنت ذلك، ولكنها تذكرت الصبيين فقالت له: «لقد فعلت فعل أهل الحزم، وأنقذت الخلافة من الأعداء، ولكن ما الذي فعلته بالصبيين؟» فأطرق الرشيد وأعمل فكرته، فابتدرته زبيدة قائلة: «إذا أردت محو العار الذي لحقنا، فبادر إلى إزالة أثره؛ لأن بقاء الصبيين وصمة باقية».

فقال الرشيد: «وهل تعلمين مقرهما؟»

قالت زبيدة: «إذا شئت دللت خادمك على مكانهما».

فقال الرشيد: «أخبرني مسرورًا بذلك».

فدلته زبيدة على مخبئهما، ومضى الرشيد إلى قصره وجلس ينتظر مجيئهما.

وكان الغلامان قد خبأهما الفضل بن الربيع على يد أبي العتاهية في بيت على شاطئ دجلة، وأوقف عليهما الحراس، فذهب مسرور إليهما وحملهما إلى قصر الخلد بعد أن قتل رياشاً وبرة؛ الخادمين القائمين على تربيتهما.

ولما جاء مسرور بالغلامين أدخلهما على الرشيد، وكان جالساً على وسادة وحده.

فدخل الغلامان وهم يدرجان ويضحكان، ووجهاهما يطفحان سرورًا وسذاجة وطهارة، يحسبان أن مسرورًا جاء بهما إلى فرجة أو وليمة، فلما رأى الرشيد جمالهما انقبضت نفسه أسفاً على ما سينالهما من الأذى؛ لعلمه بأنهما بريئان طاهران، ولكنه كان قد صمم على محو أثر تلك الخيانة من الوجود، فتجلد ودعاهما إليه، فأسرعا وتراميا عليه وهما يلتفتان لمشاهدة ما في تلك القاعة من الرياش الفاخر، والألوان الزاهية.

فسأل الرشيد أكبرهما: «ما اسمك يا قرّة عيني؟»

قال: «الحسن».

فقال الرشيد للصغير: «وما اسمك يا حبيبي؟»

قال: «الحسين».

فأعجب الرشيد بمنطقهما؛ لأن لغتهما وفصاحتهما هاشمية، ثم أعمل فكرته فيما هو عازم عليه من الأمر الخطير، وهو والد يحب أولاده، ولو لم يكن والدًا لكان الإقدام على ذلك العمل أسهل عليه؛ لأن الحنان لا ينضج ويبلغ أشده إلا في قلوب الوالدين، والوالد لا يقصر حنانه على أولاده، بل هو يتعود ذلك حتى يحن على كل ولد. وزد على ذلك أن في الغلامين دمًا هاشميًا، والقراية من أسباب العطف، فعظم الأمر على الرشيد، ولبث حينًا يفكر والغلامان يلاعبانه، ويعبتان بلحيته وطوقه، حتى كاد الحنان يغلب عليه، فتذكر ما هو فيه، وخشي غلبة الضعف، فعاد إلى الحزم وسرعة الفتك لئلا يحول بينه وبين ذلك شفيح، فعمد إلى قتلهما، على ألا يرى ذلك بعينيه، ولا يسمعه بأذنيه، فتصادمت عواطفه، وجاشت أشجانه، فغلب عليه البكاء وأغرق فيه حتى منعه من الكلام، والغلامان يتعجبان لبيكائه. أما هو فنظر إليهما والدمع يترقرق في عينيه وقال: «يعز علي حسنكما وجمالكما. لا رحم الله من ظلمكما». ثم قال: «يا مسرور، أين المفتاح الذي دفعته إليك، وأمرتك بحفظه؟»

فقال مسرور: «هو حاضر يا أمير المؤمنين».

قال الرشيد: «فأتني به».

ثم دعا الرشيد بجماعة من الغلمان وأمرهم أن يذهبوا مع مسرور إلى تلك الحجرة، ويحفروا فيها حفرة عميقة، وأومأ إلى مسرور بأن يقتل الغلامين ويدفنهما في تلك الحجرة. أومأ بذلك وهو يبكي بكاءً شديدًا، حتى ظن مسرور أنه رحمهما، ولا يلبث أن يعدل عن قتلهما، فإذا هو قد مسح عينيه ونهض، وأشار إلى مسرور بأن يمشي، فأطاعه ومضى بهما إلى تلك الحجرة، ثم عاد وأخبر الرشيد بأنه قتلها ودفنهما هناك، وقتل الرجال الذين ساعدوه على ذلك.

الأسئلة:

1. لماذا غضب الرشيد من أخته العباسية؟
2. كيف واجهت العباسية غضب أخيها؟ وهل كان من المستحسن أن تهرب من مواجهته؟
3. ما رأيك في قصة العباسية أخت الرشيد؟
4. ما المقصود بأن «لغتهما وفصاحتهما هاشمية؟ ولماذا عدَّ الرشيد هذه

الفصاحة ميزة في الطفلين؟

5. يتمتع زيدان بأسلوب بسيط وواضح وحديث بالمقارنة بما كان يُكتب في هذه الفترة، فهل يمكن أن توضح كيف ذلك؟
6. أكتب رأيك فيما قرأت، وما لفت نظرك؟

Глосарій

1	Її очі вдивлялися у дорогу	عَيْنَاهَا تَتَطَّلَعَانِ إِلَى الطَّرِيقِ
2	і темрява затуляла її зір	وَالظَّلَامُ يَحْجُبُ بَصَرَهَا
3	залишалася в такому стані	ظَلَّتْ عَلَى هَذِهِ الْحَالِ
4	її обличчя зблідло і побіліли губи	امْتَقَعَ لَوْنُهَا، وَأَبْيَضَّتْ شَفَتَاهَا
5	не втримуючись від тремтіння	لَا تَتَمَّاكَ عَنِ الْإِرْتِعَاشِ
6	шукай порятунку для себе	اطْلُبِي الْفِرَارَ بِنَفْسِكَ
7	розум повернувся до неї	ثَابَ إِلَيْهَا رُشْدُهَا
8	ведучи її за поділ сукні	تَشُدُّ بِهُدْبِ ثَوْبِهَا
9	підбурюючи її тікати	تُحَرِّضُهَا عَلَى الْفِرَارِ
10	почула шум і звуки численних кроків	سَمِعَتْ دَبْدَبَةً وَوَقَعَ أَقْدَامٌ كَثِيرَةٌ
11	прошепотіла їй на вухо	هَمَسَتْ فِي أُذُنِهَا
12	щоб був обережним зі своїм життям	لِيَكُونَ عَلَى حَذَرٍ مِنْ أَمْرِ نَفْسِهِ
13	вказує на небезпеку, яка загрожує нам усім	يَدُلُّ عَلَى خَطَرٍ يُهَدِّدُنَا جَمِيعًا

14	вітала Рашида, кажучи	رَحَبْتُ بِالرَّشِيدِ قَائِلَةً
15	мій брат вшанував мене своїм візитом	شَرَّفَنِي أَخِي بِزِيَارَتِهِ
16	її коліна тремтіли	رُكِبَتَاهَا تَصْطَكَّانِ
17	намагалася заспокоїти свій страх	تُحَاوِلُ أَنْ تُهْدِيَ مِنْ رَوْعِهَا
18	її страх смерті зник	ذَهَبَ خَوْفُهَا مِنَ الْمَوْتِ
19	очікування біди гірше, ніж її настання	تَوْقُعُ الْمُصِيبَةِ شَرٌّ مِنْ وُقُوعِهَا
20	великодушна людина, якщо страхи накопичуються	كَبِيرُ النَّفْسِ إِذَا تَرَاكَمَتْ عَلَيْهِ الْمَخَاوِفُ
21	стійко витримує і повертається до розуму	تَجَلَّدَ وَرَجَعَ إِلَى رُسْدِهِ
22	йшла слідом за нею, плачучи і бурмочучи	تَمَشِي فِي أَثَرِهَا وَهِيَ تَبْكِي وَتَمَمَّمُ
23	знаючи про брутальність його серця	لِعِلْمِهَا بِفَطَاظَةِ قَلْبِهِ
24	вона бачила на його обличчі сильний гнів	تَوَسَّمتْ فِي وَجْهِهِ الْعُغْصَبَ الشَّدِيدَ
25	іскри ледь не сипалися з його очей	حَتَّى كَادَ الشَّرْرُ يَنْطَاطِرُ مِنْ عَيْنَيْهِ

Література:

Booth, Marilyn (July 28, 2014). Long 1890s in Egypt: Colonial Quiescence, Subterranean Resistance. Edinburgh University Press.

Cachia, Pierre. "Literature: Arabic." Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa. 2nd ed. Vol. 3. New

- York: Macmillan Reference USA, 2004. 1418-422. Gale Virtual Reference Library. Gale, Cengage Learning, 2004. Web.
- Donald M. Reid (1970). *Syrian Christians, the Rags-to-Riches Story, and Free Enterprise*. Cambridge University Press.
- Gerges, Fawaz A. (2018). *Making the Arab world : Nasser, Qutb, and the clash that shaped the Middle East*. Princeton, New Jersey. p. 44.
- Matti Moosa (1983). *The Origins of Modern Arabic Fiction*. Washington, D.C.: Three Continents.
- Philipp, Thomas (1973). «Language, History, and Arab National Consciousness in the Thought of Jurji Zaidan (1861-1914)». *International Journal of Middle East Studies*. 4 (1): 3–22.
- Philipp, Thomas. *Jurji Zaidan and the Foundations of Arab Nationalism*. New York: Syracuse University Press, 2014.
- Sommer, Dorothe (November 30, 2016). *Freemasonry in the Ottoman Empire : a History of the Fraternity and its Influence in Syria and the Levant* (New paperback ed.). London.
- Stephen Sheehi (1999). «Doubleness and Duality: Jurji Zaydan's Al-Mamluk Al-Sharid and Allegories of Becoming». *Index Islamicus: Journal of Arabic Literature*.
- Thomas Philipp (1979). *Gurgi Zaidan His Life And Thought*. Beirut: Orient Institut.
- Ware, L. B. «Women's Emancipation in the Middle East: Jurji Zaydan's View.» *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 2.Iv (1979): 38–55. *Index Islamicus*. Web.
- Wiebke Walther, “Zaydān, Djujrdjī”, in: *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.

АРАБСЬКА ПРЕСА ТА ПУБЛІЦИСТИКА ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XIX СТ.

У другій половині XIX століття преса та журналістика арабських країн зазнала значних трансформацій. Цьому сприяли технологічні інновації в сфері друку, передачі інформації та комунікацій. Наприклад, такі винаходи як телеграф (1837 р.), телефон (1875 р.), радіо (1896 р.) суттєво прискорили процес збору та поширення новин і дозволили журналістиці вийти на новий рівень. Провідними центрами розвитку арабської преси стали такі міста як Каїр, Бейрут, Багдад, Дамаск. Саме там видавалися найбільші впливові арабські газети та журнали того часу. Так, у Єгипті виходили газети «аль-Аграм», «аль-Муккатам», «аль-Муайяд». У Бейруті – «Лісан аль-Халь», «ат-Такаддум». У Дамаску – «ас-Сурія». Зростання кількості газет та журналів у другій половині XIX ст. сприяло розвитку журналістики як професії та появи цілої когорти талановитих арабських публіцистів.

Арабська преса останньої третини XIX ст. відіграла важливу просвітницьку та реформаторську роль. Через публіцистичні твори поширювалися ідеї лібералізму, просвітництва, національного відродження. Журналісти та публіцисти активно виступали за модернізацію суспільного життя, розвиток освіти та науки, послаблення впливу традиціоналізму та релігійного консерватизму. Так, видатний

египетський публіцист Мухаммад Абдо на сторінках газети «аль-Аграм» послідовно обстоював ідею реформування ісламу, адаптації його до сучасних умов. А ліванський журналіст і поет Халіль Мутран у газеті «ат-Такаддум» популяризував ідеї арабського націоналізму, незалежності від Османської імперії.

Публіцисти багато уваги приділяли також соціальним проблемам, боротьбі з бідністю, захисту гендерної рівності. З'являються перші жіночі журнали, наприклад «Аніс аль-Джаліс» в Єгипті, де обговорювалися питання емансипації. Культивувалися різноманітні журналістські та публіцистичні жанри: інформаційні замітки, аналітичні статті, репортажі, фейлетони, памфлети, відкриті листи тощо. Особливої популярності набув жанр есе (макаля), який поєднував у собі філософські роздуми, соціальну критику, іронію та емоційність.

Арабські публіцисти творчо засвоювали європейські взірці журналістики, створюючи власний неповторний стиль. Мова публіцистичних творів ставала більш простою і зрозумілою, наближалася до розмовного стилю. Водночас автори вдавалися до мовних експериментів, використовуючи багаті ресурси арабської риторики та лексики. Публіцистичні тексти рясніли цитатами з Корану, поетичними вставками, алюзіями, грою слів. Окремі публіцисти, як от єгиптянин Абдалла Надім, для посилення сатиричного ефекту послуговувалися діалектною арабською мовою. Його памфлети на сторінках гумористичного журналу «ат-Танкіт ва ат-Табкіт» гостро висміювали вади тогочасного суспільства та британської окупаційної влади.

Друга половина XIX ст. стала періодом становлення інформаційних агентств, які займалися оперативним збором і постачанням новин для газет та журналів. У 1851 р. в Олександрії (Єгипет) створено агентство Хавас, яке згодом набуло міжнародного статусу і відкрило свої філії в Каїрі, Стамбулі, Бейруті. Діяльність інформантств сприяла інтенсивному обміну інформацією між різними арабськими країнами, ознайомленню арабської громадськості з міжнародними новинами. Завдяки телеграфу, а згодом і радіо, відомості про важливі події швидко поширювалися по всьому арабському світу.

Водночас інформангентства, засновані європейськими державами (наприклад британське Reuters), часто використовувалися як інструмент колоніальної пропаганди та підтримки інтересів метрополій. Це розуміли передові арабські публіцисти, які закликали до створення незалежних національних інформаційних агентств.

Розвиток арабської преси та публіцистики відбувався в умовах жорсткої цензури та утисків свободи слова з боку османської влади та колоніальних адміністрацій. За гостру критику режиму журналістів нерідко заарештовували, їхні видання закривали або конфісковували.

Відомим є випадок з газетою «аль-Урва аль-Вуска», яку випускали Джамаль ад-Дін аль-Афгані та Мухаммад Абдо, перебуваючи у вигнанні в Парижі. Ця газета містила нищівну критику британського колоніалізму та деспотії хедивів. І хоча вона видавалася за кордоном, османська та британська влада всіляко намагалися перешкодити її поширенню в арабських країнах.

Однак, незважаючи на всі перепони та обмеження, арабська преса останньої третини ХІХ ст. продовжувала сміливо відстоювати ідеї свободи, прогресу та національного визволення, формуючи опозиційну думку та прищеплюючи цінності громадянського суспільства. Публіцистика переживала бурхливий розвиток, ставала більш масовою, різноманітною та впливовою. Вона відображала й одночасно каталізувала процеси політичної, соціальної та інтелектуальної модернізації арабського суспільства. Публіцисти формували ідейні засади ан-Нагди, поширювали передові філософські та соціальні вчення, закликали до проведення реформ.

Журналістика перетворювалася з елітарного заняття у масову професію і потужну суспільну силу. Преса ставала трибуною громадського діалогу, формуючи свідомий опозиційний дискурс. У мовно-стилістичному плані арабська публіцистика поєднувала традиційні й новаторські елементи, помітно демократизувалася, наближалася до повсякденного мовлення, але зберігала зв'язок із класичною літературною спадщиною. Розвиток преси та публіцистики, у сукупності з технологічними інноваціями в галузі комунікації та інформаційного обміну, підготував підґрунтя для подальшого роз-

квіту арабської літератури та суспільно-політичної думки в ХХ ст.

Питання для семінарських занять:

1. Які основні технологічні інновації вплинули на розвиток арабської преси та публіцистики в останній третині ХІХ століття? Охарактеризуйте їхню роль.
2. Назвіть провідні центри розвитку арабської журналістики та охарактеризуйте найвпливовіші газети і журнали того часу.
3. Як арабська преса сприяла модернізації суспільного життя, поширенню ідей лібералізму, просвітництва та національного відродження? Наведіть конкретні приклади.
4. Яку роль відігравали публіцисти у боротьбі за соціальні реформи, права жінок, подолання бідності? Які видання й автори найбільше долучилися до цієї справи?
5. Охарактеризуйте основні жанри та стилістичні особливості арабської публіцистики останньої третини ХІХ ст. Як поєднувалися традиційні та новаторські елементи?
6. Чому жанр есе (макаля) набув особливої популярності в арабській публіцистиці? Проаналізуйте його характерні риси на прикладі творів конкретних авторів.
7. Яку роль відігравали інформаційні агентства в розвитку арабської преси? Порівняйте діяльність арабських та європейських агентств того часу.
8. З якими формами цензури та утисків свободи слова стикалася арабська преса? Як публіцисти протистояли політичному тискові?
9. Проаналізуйте внесок окремих видатних арабських публіцистів (наприклад, Мухаммада Абдо, Джамалю ад-Діна аль-Афгані, Халілю Мутрана) у розвиток суспільної думки та літератури.
10. Підсумуйте значення доби 1860–1900 рр. для подальшого розвитку арабської публіцистики і преси у ХХ столітті. Які тенденції та явища стали визначальними?

Теми есе:

1. Есе як провідний жанр арабської публіцистики останньої третини ХІХ ст.: витоки, особливості, значення.

2. Роль публіцистики у поширенні ідей ан-Нагди (на прикладі творчості Мухаммада Абдо та Джамала ад-Діна аль-Афгані).
3. Сатира в арабській публіцистиці XIX ст. як засіб суспільної критики та боротьби з колоніалізмом (на матеріалі творів Абдалли Надіма).
4. Арабська жіноча преса останньої третини XIX ст.: тематика, проблематика, персоналії.
5. Вплив європейської журналістики на розвиток арабської публіцистики: запозичення, адаптація, трансформація.
6. Роль інформаційних агентств у розвитку арабської преси: між інформуванням та пропагандою.
7. Цензура в арабській пресі XIX ст. як відображення політичної боротьби та ідеологічних протистоянь.
8. Мовно-стилістичні експерименти в арабській публіцистиці: між класичною спадщиною та розмовною мовою.
9. Публіцистика як рушій суспільних реформ: обговорення проблем освіти, прав жінок, соціальної справедливості на сторінках арабських газет і журналів.
10. Роль арабської преси у формуванні національної ідентичності та антиколоніальної свідомості (на прикладі публіцистики Халіля Мутрана, Ібрагіма аль-Язіджі та ін.).

أسئلة لمراجعة الموضوع ومناقشته:

1. كيف أثر ظهور المطبعة في تطوير الصحافة والكتابة الصحفية العربية في الثلث الأخير من القرن التاسع عشر؟ اشرح دورها.
2. اذكر المراكز الرائدة لتطور الصحافة العربية، واستعرض أهم الصحف والمجلات المؤثرة في تلك الفترة.
3. كيف ساهمت الصحافة العربية في تحديث الحياة الاجتماعية ونشر أفكار التحرر والتنوير والنهضة القومية؟ اذكر أمثلة محددة.
4. ما الدور الذي لعبه الصحفيون في النضال من أجل الإصلاحات الاجتماعية وحقوق المرأة ومكافحة الفقر؟ من هم المؤلفون الذين ساهموا بدور فعال هذا المجال؟
5. صف الأنواع الرئيسية والسمات الأسلوبية للكتابة الصحفية العربية

- في الثالث الأخير من القرن التاسع عشر. كيف تم الجمع بين التراث والتحديث؟
6. لماذا اكتسبت المقالة شعبية خاصة في الكتابة الصحفية العربية؟ حلل خصائصها من خلال أمثلة لأعمال مؤلفين معينين.
7. حلل مساهمة بعض أعلام النهضة العرب البارزين (مثل محمد عبده وجمال الدين الأفغاني وخليل مطران) في تطور الفكر الاجتماعي والأدب.
8. لخص أهمية حقبة 1860–1900 للتطور اللاحق للكتابة الصحفية والصحافة العربية في القرن العشرين. ما هي الاتجاهات والظواهر التي أصبحت بارزة؟

Література:

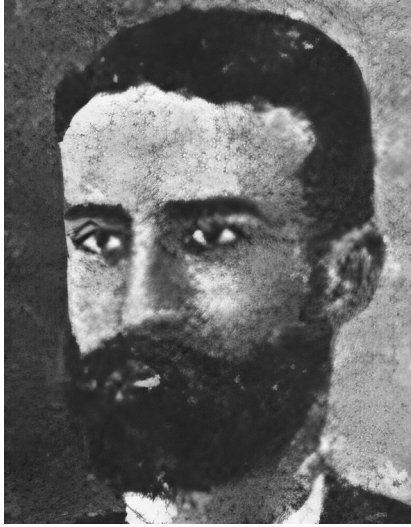
- Al-Awdat, H. (2011). النهضة والحداثة بين الارتباك والإخفاق. دار الساقى للطباعة والنشر.
- Al-Naimi, M.S. (2022). صحافة القرن التاسع عشر. ألف بآء تاء... صحافة الرفاعي، شمس الدين. تاريخ الصحافة السورية. القاهرة، 1969. دار المعارف.
- Al-Samara, K. (2013). كندة. محطات في تاريخ الصحافة العربية في القرن التاسع عشر. الموقف الأدبي، العدد 505 من أيار 2013، ص. 164-181.
- Al-Samara, K. (2016). كنده. الصحافة والحداثة والتمدن الجديد: العرب والغرب في القرن التاسع عشر. تباين، العدد 5\18 من خريف 2016.
- Al-Taher, B. (2016). الرواية العربية الجديدة من الميثولوجيا. الطاهر، بلحيا. إلى ما بعد الحداثة؛ جذور السرد العربي. دار الروافد الثقافية.
- Ghaleb, A. (1988). عبد الرحيم. مئة عام من تاريخ الصحافة: لسان الحال. بيروت، جروس برس.
- Gharib, H. (2024). غريب، هنادي. إعلام المرأة. دار العلاء للنشر.
- Hamza, A. (1967). حمزة، عبد اللطيف. قصة الصحافة العربية (في مصر) منذ نشأتها إلى منتصف القرن العشرين. بغداد، مطبعة المعارف.
- Ishaq, A. (2017). إسحاق، أديب. الباريسية الحسناء. بيت الياسمين للنشر والتوزيع.
- Kila, S. (2011). كيلة، سلامة. النهضة المجهضة؛ مشكلات الفكر العربي في

- القرن العشرين نظرة تكوينية نقدية. دار التنوير للطباعة والنشر.
- Nawwar, A. (2004). – نهضة العربية الحديثة – نوار، عبد العزيز سليمان. مصر – الجزيرة العربية – الشام – السودان. عين للدراسات والبحوث الإنسانية.
- Rizq, L. (2018). (1800–1920). النهضة العربية الحديث. ليندا طنوس. جذورها، منطلقاتها، أهدافها. المؤسسة الحديثة للكتاب.
- Shukri, G. (1978). النهضة والسقوط في الفكر المصري الحديث. شكري، غالي. دار لطباعة للطباعة والنشر.
- Suryal, R. (1984). رياض. المجتمع القبطي في مصر في القرن 19. سوريال، رياض. القاهرة، مكتبة المحبة.
- Tawfiq, Z. (2018). النهضة المهدورة؛ مراجعات نقدية في. توفيق، زهير. المشروع النهضوي العربي وبناء المعرفة. المؤسسة العربية للدراسات والنشر.

АДІБ ІСХАК

أديب إسحاق

(1856–1885)

Адіб Ісхак (1856–1885) – талановитий арабський письменник, поет і журналіст сирійського походження з вірменським корінням. Його життя і творчість тісно пов'язані з Сирією, Єгиптом, Ліваном і Францією.

Народився Адіб Ісхак у Дамаску у вірменській родині, справжнє ім'я – Адіб Залматян. Початкову освіту здобув у школі ордену лазаристів, де досконало опанував арабську і французьку мови. Згодом переїхав до Бейрута, вивчив там турецьку мову. Хоча за походженням був вірменином, вважався одним із сирійських письменників.

У Бейруті 17-річний Адіб приєднався до літературного товариства «Заграт аль-Адаб» («Квітка літератури»), невдовзі очолив його. Став членом благодійних організацій «Шамс аль-Бірр» («Сонце добродійності») і «Заграт аль-Іхсан» («Квітка милосердя»). У 19 років брав участь у створенні енциклопедії «Асар аль-Адгар» («Сліди епох»).

Переїхавши до Олександрії, Ісхак співпрацював із Селімом ан-Наккашем – разом вони писали і ставили п'єси. Повернувшись до Бейрута, видав роман «Красуня-парижанка» (الباريسية الحسنة), написав повість «Дивовижні збіги» (на жаль, нині втрачену) та збірку «Перлини» (статті й поезії). Також опублікував біографічний твір «Славетні єгиптяни нашого часу».

У Каїрі Адіб познайомився з Джамалем ад-Діном аль-Афгані, зазнав великого впливу його сміливих ідей. У 1877 р. заснував газету «Міср» («Єгипет»). Повернувшись до Олександрії, разом із ан-Наккашем видавав газету «ат-Тіджара» («Торгівля»), де публікувались і статті аль-Афгані. Та невдовзі єгипетська влада закрила обидві газети.

У 1880 році Ісхак виїхав до Парижа, де видавав арабською мовою газету «Міср аль-Кагіра» («Непереможний Єгипет»). Там Адіб спілкувався з багатьма французькими письменниками, зокрема з Віктором Гюго, котрий називав Ісхака «генієм Сходу».

За деякий час повернувшись знову до Каїра, Адіб працював у перекладацькому бюро, був секретарем парламенту, підтримував військове повстання Орабі-паші. Але після падіння уряду Шаріфа-паші, прибічником якого був Ісхак, письменник відійшов від революційної діяльності. Виїхав до Бейрута, де й помер у 1885 році.

Адіб Ісхак залишив яскравий слід в арабській літературі як поет, прозаїк, драматург, перекладач, журналіст. Він був палким патріотом, борцем за свободу і права людини, критикував деспотизм влади, виступав проти іноземного втручання. Його твори сповнені гуманістичних ідей, віри в силу освіти й прогресу. Ісхак став одним із зачинателів сучасної арабської літератури, залишивши нащадкам безцінну творчу спадщину. Адіб Ісхак вважається видатним майстром слова, однаково талановитим у поезії, прозі, драматургії, перекладі та публіцистиці. Його літературний доробок вражає різноманітністю жанрів і тем.

Ще юнаком Ісхак почав писати вірші, в яких виявив неабиякий поетичний хист, досконале знання арабської мови і традиційної поетики. Його поезії притаманні витонченість образів, мелодійність, афористичність. Особливо славилися його любовна і філософська лірика. Наприклад: «Якщо ти маєш думку, будь у ній рішучим, бо вагання – то згуба для думки»; «Хто жив у приниженні – той вже мертвий, а хто вмер благородно – той житиме вічно». Відомі рядки Адіба Ісхака про жінку: «Для одних жінка – лихо, хто до неї наблизиться – загине. Для інших вона – мрія, хто її здобуде – матиме щастя. Жінка – то дзеркало: що у нього вкладеш, те й побачиш. Зіпсуєш її –стане дияволом, а облагородиш – буде янголом».

Поетична творчість Ісхака вирізняється глибиною думки, витонченістю форми, патріотичним пафосом. Він порушував актуальні суспільно-політичні питання, закликав до боротьби за свободу і людську гідність. Наприклад, у відомих рядках: «Вбивство людини в лісі – злочин, що не прощається, а вбивство мирного народу – справа, в якій є сумніви. Право на силу дається лише тому, хто переміг, такий стан світу, тож стережися його зла».

Ісхак прославився як драматург і зачинатель арабського театру. Він переклав з французької трагедію Расіна «Андромаха» і драму «Карл Великий», адаптувавши їх для арабської сцени, додав віршовані партії.

Письменник працював й у жанрі великої прози – його перу належать романи «Красуня-парижанка», «Дивовижні збіги» тощо. На жаль, багато творів втрачено. Як публіцист Ісхак гостро викривав вади сучасного йому суспільства, таврував свавілля влади, закликав до просвіти народу. Він твердив: «В'язниці спустіють лише тоді, коли наповняться школи, а школи наповняться, коли освіта стане обов'язковою». Сміливі статті часто призводили до закриття його газет і навіть ув'язнення.

Опинившись за ґратами, Адіб написав зворушливого вірша, що перегукується з поезією Абу Фіраса аль-Хамдані: «Володарю мій, це слова вільного в'язня, якого скували його ж чесноти. Карають того, хто спраглий до добра, зраджують відданого правді. Віддаляють добродішного, а підлого наближають, садять у темницю вірного, а зрадника відпускають...».

Адіб Ісхак прожив коротке, але напрочуд яскраве і плідне життя, залишивши нащадкам неоціненний творчий спадок, що увійшов до золотого фонду новітнього арабського письменства. Його ім'ям названо вулиці в кількох арабських містах, йому присвячено численні розвідки. Творчість Ісхака і донині привертає увагу дослідників як видатне явище своєї доби і потужний стимул подальшого розвитку арабської літератури й громадської думки.

Адіб Ісхак увійшов в історію арабської літератури як творець нового стилю, де органічно поєднувалися традиції і модерні віяння. Його твори позначені щирістю почуттів, красою і багатством мови, сміливістю думки. Письменник

збагатив арабську поезію, прозу і драматургію новими темами та ідеями гуманізму і патріотизму. Його публіцистика сприяла пробудженню національної свідомості арабів, утвердженню ідеалів свободи і прогресу.

Питання для семінарських занять:

1. Як походження і виховання Адіба Ісхака вплинули на формування його світогляду і творчих уподобань? Чому він, маючи вірменське коріння, став видатним діячем саме арабської культури?
2. Охарактеризуйте роль Адіба Ісхака в культурному житті Сирії, Лівану та Єгипту. Як його літературна і журналістська діяльність сприяла розвитку арабської літератури та громадської думки епохи ан-Нагди?
3. Проаналізуйте поетичну творчість Адіба Ісхака. Які теми, мотиви та ідеї переважають у його віршах? Як у них поєднуються класичні арабські традиції і модерні віяння? Наведіть приклади.
4. Розкрийте значення публіцистичної спадщини Адіба Ісхака. Які суспільно-політичні погляди він обстоював у своїх статтях? За що письменника переслідувала влада? Чому його називали «рупором патріотичних і гуманістичних ідей»?
5. Складіть уявний діалог між Адібом Ісхаком і його наставником Джамалем ад-Діном аль-Афгані. Про які спільні ідеї та цінності вони могли б розмовляти? Чим погляди учня відрізнялися від поглядів учителя? Спробуйте відтворити цю бесіду на основі відомих фактів.

Питання для самоконтролю:

1. Життєвий і творчий шлях Адіба Ісхака: основні віхи та досягнення.
2. Адіб Ісхак як публіцист: тематика та проблематика його статей.
3. Поетична творчість Адіба Ісхака: жанри, мотиви, художні особливості.
4. Внесок Адіба Ісхака в розвиток арабської драматургії та театру.
5. Адіб Ісхак і його роль в арабському культурному відродженні (ан-Нагді).

Теми есе:

1. «Перо, гостріше за меч»: публіцистика Адіба Ісхака як зброя в боротьбі за свободу і прогрес.
2. «Поет думки і почуття»: філософські та інтимні мотиви в поезії Адіба Ісхака.
3. «У боротьбі за національне відродження»: роль Адіба Ісхака в піднесенні арабської самосвідомості та культури.
4. «Геній, зупинений на злеті»: роздуми про нереалізований потенціал і трагічну долю Адіба Ісхака.
5. «Між Сходом і Заходом»: вплив арабської і французької культури на світогляд і творчість Адіба Ісхака.

Фрагмент творчості Адіба Ісхака для ознайомлення**حُفُوقُ الْمَرْأَةِ**

(الجرى مقدم لا يخاف السيوف وإن كنّ عيوننا ولا يخشى النبال وإن كن جفونا).

مهلا سيدي الشيخ. لا تنتظرني إلي شزرا فلست زير نساء يروم المطارحة، أو المفاكهة أو الإغراء، أو الإطراء، التماس الزلفى اليهن بما يرضيهن ولا يرضيك. ويا صديقي خدن الغانيات لا يبرقن بصرك ارتياعا فإني لم أكن مقطعا متبتلا فلا أريد المزاحمة، ولا المداحمة، ولا المحاشرة، ولا المناظرة. ويا مولاتي العجوز المبجلة ما نسيت فيما أقول جمال ماضيك، ولا ذهلت عن جلال حالك. ويا أميرتي الفتاة الزهراء ما أهملت موجود حاضرك، ولا أغفلت موعود مالك.

ويا أيها الأحزاب جميعا أني غير هازل وإن هزل الزمان، وغير هاذر وإن أفاد فيه الهيدان.

ويعد فلا يحسبني الفاضلان اللذان تناظرا في النساء – بالكلام مجرد الكلام – في منتدى المدرسة الكلية متعرضا لشيء مما ذكراه. ولكن لا يداخلنهما الظن بأني انقبضت عن ذلك بما أصاب تقرير النبيه البر أفندي المدور على تلك المناظرة، فإني معترف لهما بالمزية من قبل ذلك التقرير، ومن بعد عالم علم اليقين أن كاتبه أراد خيرا وإنه بريء مما أخذ عليه. ولست في ذلك راجما بالغيب، ولا مستخرجا من القول ما لم يرد قائله. ولكن صاحب التقرير كتب إلى هاته الصحيفة يقول «نشرت في

كثيرا من أهل النظر والنقد في كل مكان يطلبون أو يعرضون أسبابا لإصلاح شأن النساء حتى أن جمعية العلماء فرضت خمسة آلاف فرنك جائزة لمن تحصل له الإجابة في هذا البحث. ولذلك رأيت أن أجرد المسألة عن الأبحاث المتنوعة ملتصا وجه الحق والإمكان في موضوعها الأصلي وهو المساواة فأقول.

أول ما يعرض في هذا البحث تعريف «ما هي المرأة»، وهو سؤال مهم دقيق من حيث أن بقية المسألة متعلقة به، مترتبة عليه. فلنعد إلى الماضي عساه أن يعيننا على هذا التعريف.

كان في معلوم قديم أن المرأة «ملحق» لرجل «حاوي خير» ونراها عند القبائل المتوحشة تحمل الأثقال، وتعتقل السلاح، وتنهض بفادح الأعمال. فهي فيهم بمنزلة «خادم الرجل». وقد سأل سائل في مجمع من الرؤساء في القرون المتوسطة «هل للمرأة من نفس؟» وإذا رجعنا إلى الفلاسفة والشعراء الأقدمين رأينا بعضهم يقولون المرأة ملك كريم، وبعضا شيطان رجم. ولعلمهم جميعا مصيبون، ولكن ذلك لا يحصل به الحد المطلوب.

وقال منتسكيو في الرقن الثامن عشر إن الطبيعة ميزت الرجل بالقوة والعقل فليس لسطوته من حد سوى تلك القوة، وذلك العقل. وخصت المرأة بالبهجة فسطوتها تزول بزوالها. وهو رأى عجيب صدره عن مثل هذا الحكيم. فإن المرأة تقضي ثلاثة أرباع الحياة حصول تلك البهجة أو بعد فقدانها فكأنما هي موجودة «لانتظار موعود وبكاء مفقود» ليس غير.

وزاد في ذلك روسو على كونه من القائلين بالنفس المجردة فقال: المرأة وجدت لترضي الرجل فاذا لزمه أرضاؤها فهذا دون ذلك وجوبا. إن الرجل يرضى بمجرد كونه قويا. وأقول «ما الذي يفعل الضعفاء...». ثم بدت الثورة الفرنسية فانتصر للنساء رجالان من كبرائها فعارضهما في ذلك خطيب رهيب. عارضهما (روبسبسار) رسول المساواة الكبير الذي لم ينس (بونال) «الرجل والمرأة غير متساويين ولن يتساويا أبدا».

وخلاصة هذا الأقوال أن في السماء كواكب ثانوية توابع ليس من شأن سوى الدوران حول الكواكب السامية على سبيل الخفارة كما هو

شأن القمر حول الأرض، فالمرأة على رأى القدماء قمر الرجل. ولقد يكون للكوكب الواحد من مثل المشتري بضعة أقمار. وبعبارة أوضح أن القدماء يعرفون المرأة بأنها كائن عاقل منخفض الرتبة موجود بالنسبة. ولكن هذا التعريف لا يليق بالرقن التاسع عشر. بل نقول جهارا ولا نخاف إنكارا. إن المرأة مساوية للرجل، ولكنها غير الرجل فرفعها إلى المقام الذي تستحق لا يكون بمماثلتها للرجل فإن ذلك مفسد لطبيعتها، مغاير لخلقها. وإنما يحصل بانمائها وتقديمها استمرارا من جهة أنها امرأة بحيث توجد المساواة مع الفارق.

هذا مذهبا في المسألة وسنبحث عم وجه الحق والإمكان فيه ناظرين إلى الأنثى من وجه كونها فتاة أيما، ثم زوجة، ثم أما، ثم امرأة على وجه الاطلاق.

المصدر: مقالة نشرها في التقدم، العدد 11 بتاريخ 14 شباط 1881 وأعيد نشرها في الدرر ص 265.

الأسئلة:

1. «ومهما يكن الأمر فليس من قصدي المناقشة وتحمير الوجوه». ما المقصود بهذه العبارة؟
2. لخص فكرة المقال أعلاه؟
3. في رأيك لماذا تخضع مكانة المرأة ودورها في المجتمع للنقاش دائما في الشرق؟
4. أذكر الآراء التي وردت في المرأة أعلاه؟
5. ما رأيك في أسلوب الكاتب؟ وكيف تراه بالمقارنة مع أسلوب جورجي زيدان؟
6. ما هو رأى كاتب المقال في المرأة؟
7. استخراج التعبيرات الصعبة من الفقرة أعلاه؟

Глосарій

1	Ліцензія, дозвіл	رُحْصَة
---	------------------	---------

2	пояснення, тлумачення	تَفْسِيرٌ
3	винагорода, нагорода	جَائِزَةٌ
4	оригінальна тема	مَوْضُوعٌ أَصْلِيٌّ
5	визначення, дефініція	تَعْرِيفٌ
6	додаток, доповнення	مُلْحَقٌ
7	примітивні племена	قَبَائِلٌ مُتَوَحِّشَةٌ
8	середні віки	قُرُونٌ وَسَطِيٌّ
9	благородний ангел	مَلَكٌ كَرِيمٌ
10	другорядні планети	كَوَاكِبٌ ثَانَوِيَّةٌ
11	планети вищого порядку	كَوَاكِبٌ سَامِيَّةٌ
12	супутник Землі	قَمَرُ الْأَرْضِ
13	розумна істота	كَائِنٌ عَاقِلٌ
14	французький письменник	كَاتِبٌ فَرَنْسِيٌّ
15	проза	نَنْثَرٌ
16	стілець, лава	مَقْعَدٌ
17	нове народження	مَوْلُودٌ جَدِيدٌ
18	батьківська любов	حُبٌّ وَالِدِيٌّ
19	незаміжня жінка	إِمْرَأَةٌ عَزْبَاءٌ

20	турбота і співчуття	اهْتِمَامٌ وَشَفَقَةٌ
21	спадщина, успадкування	مِيرَاثٌ
22	виховання, освіта	تَرْبِيَةٌ
23	чистота дівчат	طَهَارَةُ الْبَنَاتِ
24	стан подружнього життя	حَالَةُ زَوْجِيَّةٍ
25	одвічне життя, вічність	أَبَدِيَّةٌ

Література:

- Al-Nusuli, A. (1985). أسباب النهضة العربية في القرن التاسع عشر. بيروت، دار ابن زيدون.
- Al-Rifa'i, S. (1969). تاريخ الصحافة السورية. القاهرة، دار المعارف.
- Ghaleb, A. (1988). عبد الرحيم. مئة عام من تاريخ الصحافة: لسان الحال. بيروت، جروس برس.
- Ishaq, A. (1994). موسوعة عصر النهضة. أديب إسحاق فكر إصلاحي لم يكتمل. الشركة العالمية للكتاب.
- Ishaq, A. (2017). أديب. الباريسية الحسنة. بيت الياسمين للنشر والتوزيع.
- Joakim, F. (2022). أديب إسحاق. أرمني دمشقي في قلب النهضة، مجلة العربي الجديد، آداب وفنون.
- Nakhl, G. (2011). نخل، جورج. أديب إسحاق. دار الشمال.
- Suryal, R. (1984). رياض. المجتمع القبطي في مصر في القرن 19. القاهرة، مكتبة المحبة.

КАСІМ АМІН

قاسم أمين

(1863–1908)

Касім Амін (1863–1908) – видатний єгипетський юрист, філософ та співзасновник єгипетського національного руху і Каїрського університету. Народився в Олександрії у сім'ї османського турецького аристократа і єгипетської матері із середнього класу. Здобув початкову освіту в Олександрії, а потім вступив до підготовчої школи в Каїрі. У 1881 році отримав диплом юриста і був одним із тридцяти семи студентів, які вибороли урядову стипендію для продовження навчання в Університеті Монпельє у Франції.

Після повернення до Єгипту працював суддею у змішаних судах, які поєднували наполеонівську правову систему та принципи шаріату. Втілював свій досвід у різних урядових юридичних установах. Став співзасновником першого єгипетського університету (нині Каїрський університет), головою Національного апеляційного суду Каїра, генеральним секретарем та віце-президентом Каїрського університету.

Амін перебував під значним впливом ідей Дарвіна, Герберта Спенсера та Джона Стюарта Мілля. Був близьким другом Мухаммада Абдо та Са'ада Заглюля. З-поміж перших виступав за права жінок у єгипетському суспільстві. У своїх книгах «Звільнення жінки» (1899) та «Нова жінка» (1900) порушував питання, чому Єгипет опинився під владою Європи, попри століття єгипетської цивілізації. Дійшов висно-

вку, що причиною цього є низький соціальний та освітній статус єгипетської жінки. Піддавав критиці систему чадри (хіджабу) та ізоляцію жінок, вважаючи це головною причиною пригнічення їхніх прав. Стверджував, що Коран не навчав такому поневоленню, часто підкріплював свої переконання цитатами з першоджерела.

Основні літературні праці Аміна включають: «Єгиптяни», «Звільнення жінки», «Нова жінка», «Права жінок в ісламі», «Слова», «Причини, наслідки, мораль та рекомендації», «Поневолення жінки», «Рай», «Дзеркало краси».

Деякі сучасні дослідники фемінізму, зокрема Лейла Ахмад, заперечують статус К. Аміна як «батька єгипетського феміністичного руху». Ахмад вказує, що в тодішньому суспільстві з розділеними статями Амін мав дуже обмежені контакти з єгипетськими жінками, окрім найближчої родини, слуг та, можливо, куртизанок. Отже, його зображення єгипетської жінки як відсталого, неосвіченого та нижчого за її європейських «сестер» ґрунтується на обмежених доказах. Ахмад також робить висновок, що Амін, різко критикуючи та узагальнюючи образ жінки в Єгипті, і водночас захоплено вихваляючи європейське суспільство та колоніалізм, фактично заохочував заміну єгиптоцентризму західноцентризмом, а не фемінізмом.

Амін вважається ключовою фігурою ан-Нагди, знаходячись під значним впливом багатьох апологетів цього руху, особливо Мухаммада Абдо, котрий виступив його наставником під час перебування у Франції. Абдо звинувачував традиційних ісламістів у моральному та інтелектуальному занепаді ісламського світу, що, на його думку, призвело до колонізації ісламського суспільства західними державами. М. Абдо закликав усіх мусульман об'єднатися і повернутися до справжнього послання Аллаха, яке надавало жінкам рівний статус, та протистояти західному імперіалізму, що окупував ісламський світ. Амін знаходився під сильним впливом ідей Абдо і також вважав, що патріархальні мусульмани створили суспільство з нижчим статусом упокореної жінки, не дотримавшись при цьому справжніх ісламських законів, які закликали поважати права жінок у суспільстві.

У своїй книзі «Звільнення жінки» (1899 *تحرير المرأة*) Амін закликав до скасування хіджабу. Він вважав, що зміна по-

бутових звичаїв жінками і трансформація їхнього одягу, особливо що стосується покривання голови, є ключем до досягнення бажаних соціальних перетворень. Книга Касіма Аміна поклала початок протистоянню поглядів, котре призвело до зародження нового дискурсу, де чадра набула значно ширших конотацій, ніж просто предмет одягу. Хіджаб охоплював коло питань класової належності та культури: поглиблення прірви між звичаями колонізатора та колонізованого.

Касім Амін був одружений із Зейнаб, дочкою адмірала Аміна Тауфіка, пов'язавши себе таким чином із уславленим єгипетським аристократичним родом. Його дружина виховувалась британською гувернанткою, тому, подекують, він і сам вважав за необхідне, щоб його дочок також виховувала британська гувернантка. Кажуть, що заклик Аміна протистояти хіджабові був актуальний і всередині його власної родини. Хоча він і не зміг відмовити дружину від його носіння, план полягав у тому, щоб виховати покоління доньки таким чином, аби дівчата ніколи більше хіджабу не одягли.

Касім Амін – суперечлива, але знакова постать в історії арабської літератури та суспільної думки. Його ідеї щодо емансипації, хоча й відображали певною мірою колоніальний світогляд, водночас стимулювали важливі дискусії про права жінок та їхню роль у модернізації арабського суспільства на зламі XIX–XX століть.

Питання для семінарських занять:

1. Касім Амін – батько арабського фемінізму чи продукт колоніального впливу? Аналіз його поглядів на права жінок та роль у суспільстві.

2. Вплив європейської освіти та філософії (зокрема, ідей Дарвіна, Спенсера, Мілля) на формування світогляду Касіма Аміна.

3. Критика традиційного ісламу в працях Касіма Аміна: звинувачення у занепаді ісламського світу та обмеженні прав жінок.

4. Погляди Касіма Аміна на систему хіджабу та її роль у пригніченні єгипетських жінок. Аргументи за і проти скасування чадри в його працях.

5. Значення творчості та ідей Касіма Аміна для розвитку

арабської літератури та суспільно-політичної думки початку ХХ століття в контексті ан-Нагди.

Питання для самоконтролю:

1. Як дитинство та освіта Касіма Аміна вплинули на формування його світогляду та поглядів на права жінок?

2. Які основні аргументи висував Касім Амін у своїх працях «Звільнення жінки» та «Нова жінка» щодо необхідності покращення статусу єгипетських жінок?

3. У чому полягала критика Касімом Аміном традиційного ісламу та його ролі в пригніченні прав жінок?

4. Як ідеї західних філософів (Дарвіна, Спенсера, Мілля) вплинули на погляди Касіма Аміна щодо модернізації арабського суспільства?

5. Чому деякі сучасні дослідники, зокрема Лейла Ахмад, критикують Касіма Аміна, незважаючи на його внесок у розвиток дискусії про права жінок в арабському світі?

Теми есе:

1. Касім Амін і ан-Нагда: роль Аміна в інтелектуальному та культурному відродженні арабського світу на зламі ХІХ–ХХ століть.

2. Порівняльний аналіз поглядів Касіма Аміна та його сучасників (наприклад, Мухаммада Абдо або Ріфа'а ат-Тагтаві) на питання прав жінок та модернізації ісламського суспільства.

3. Вплив ідей Касіма Аміна на розвиток феміністичного руху в арабському світі протягом ХХ століття.

4. Критичний аналіз аргументів Касіма Аміна щодо хіджабу та його ролі в пригніченні єгипетських жінок: переваги та недоліки його позиції.

5. Спадщина Касіма Аміна: значення його ідей та творчості для сучасного арабського суспільства та культури.

Фрагмент творчості Касіма Аміна для ознайомлення

تَرْبِيَّةُ الْمَرْأَةِ

المرأة وما أدراك ما المرأة!
إنسان مثل الرجل، لا تختلف عنه في الأعضاء ووظائفها، ولا في

الإحساس، ولا في الفكر، ولا في كل ما تقتضيه حقيقة الإنسان من حيث هو إنسان، اللهم إلا بقدر ما يستدعيه اختلافهما في الصنف. فإذا فاق الرجل المرأة في القوة البدنية والعقلية فذلك إنما؛ لأنه اشتغل بالعمل والفكر أجيالاً طويلة كانت المرأة فيها محرومة من استعمال القوتين المذكورتين، ومقهورة على لزوم حالة من الانحطاط تختلف في الشدة والضعف على حسب الأوقات والأماكن.

ولا يزال الناس عندنا يعتقدون أن تربية المرأة وتعليمها غير واجبين، بل إنهم يتساءلون هل تعليم المرأة القراءة والكتابة مما يجوز شرعاً أو هو محرم بمقتضى الشريعة؟!

وأذكر أنني أشرت يوماً على أب وقد رأيت معه بنتاً بلغت من العمر تسع سنوات أعجبتني جمالها وذكاؤها بأن يعلمها، فأجابني: وهل تريد أن تعطيتها وظيفة في الحكومة؟ فاعترضت عليه قائلاً: وهل في مذهبك لا يتعلم إلا الموظفون؟ فأجابني: إنني أعلمها جميع ما يلزم لإدارة منزلها ولا أفعل غير ذلك. قال هذا على وجه يُشعر أنه لا يحب المناقشة في رأيه. ويعني هذا الأب العنيد بإدارة المنزل أن بنته تعرف شيئاً من صناعة الخياطة، وتجهيز الطعام، واستعمال المكوى وما أشبه ذلك من المعارف التي لا أنكر أنها مفيدة بل لازمة لكل امرأة، ولكنني أقول — ولا أخشى كثيراً — إنه مخطئ في توهمه أن المرأة التي لا يكون لها من البضاعة إلا هذه المعارف يوجد عندها من الكفاءة ما يؤهلها إلى إدارة منزلها.

ففي رأيي أن المرأة لا يمكنها أن تدير منزلها إلا بعد تحصيل مقدار معلوم من المعارف العقلية والأدبية. فيجب أن تتعلم كل ما ينبغي أن يتعلمه الرجل من التعليم الابتدائي على الأقل حتى يكون لها إمام بمبادئ العلوم يسمح لها بعد ذلك باختيار ما يوافق ذوقها منها، وإتقانها بالاشتغال به متى شاءت. فإذا تعلمت المرأة القراءة والكتابة، واطلعت على أصول الحقائق العلمية، وعرفت مواقع البلاد، وأجالت النظر في تاريخ الأمم، ووقفت على شيء من علم الهيئة والعلوم الطبيعية، وكانت حياة ذلك كله في نفسها عرفانها العقائد والآداب الدينية استعد عقلها لقبول الآراء السليمة، وطرحت الخرافات والأباطيل التي تفتك الآن بعقول النساء. وعلى من يتولى تربية المرأة أن يبادر لها من بداية صباها بتعويدها

زوجها، والوالدة التي ليس لها أولاد ذكور أو لها أولاد قصر — كل هذه المذكورات يحتجن إلى التعليم ليتمكنن القيام بما يسد حاجتهن وحاجات أولادهن إن كان لهن أولاد، أمّا تجرّدهن عن العلم فيلجنهن إلى طلب الرزق بالوسائل المخالفة للأداب، أو إلى التطفل على بعض العائلات الكريمة.

ويمكن أن يُقال إننا لو بحثنا عن السبب الذي قد يحمل تلك المرأة المسيئة التي تبذل نفسها في ظلام الليل لأوّل طالب — وما أكبر هذه المذلة على المرأة — لوجدناه في الأغلب شدّة الحاجة إلى زهيد من الذهب والفضة، وقلما كان الباعث على ذلك الميل إلى تحصيل اللذة. ثمّ إنه لا يكاد تخلو عائلة مصرية من تحمّل نفقات عدد من النساء اللاتي وقعن في العوز، ولا قدرة لهنّ على العمل للخروج منه، ويمكننا أن نعدّ هذا من الأسباب المانعة للعائلات من السير على قواعد الاقتصاد. لهذا السبب وغيره نرى الاختلال الجسيم في مالية العائلات؛ فإن الرجل المصري الذي يشتغل لكسب عيشه وعيش أولاده يرى شطراً من المال الذي يجمعه يُنفق على أشخاص من أقاربه أو معارفه أو ممن لا علاقة له بهم، ولكن تلزمه الرأفة الإنسانية بأن يبذل لهم من كسبه ما يستطيع كي لا يموتوا جوعاً، وهم يرون أنه إنما يفعل ما يجب عليه، ومع ذلك هم قادرون على الكسب، ولكن يحول بينهم وبينه جهلهم باستعمال ما أوتوا من القوّة؛ وذلك بسبب ما حُرّموا من التربية.

ولو فرض أن المرأة لا تخلو من زوج أو ولي ينفق عليها أفلا تكون التربية ضرورية لمساعدة ذلك العائل إن كان فقيراً، أو تخفيف شيء من انتقال إدارة المال داخل البيت إن كان غنياً؟ فإن كانت المرأة غنيّة بنفسها — وهو نادر — بأن كان لها إيراد من عقارات ونحوها أفلا يفيدها التعليم في تدبير ثروتها وإدارة شؤونها؟!

نرى النساء كل يوم في اضطرار إلى تسليم أموالهن إلى قريب أو أجنبي، ونرى وكلاءهن يشتغلون بشئون أنفسهم أكثر مما يشتغلون بشئون موكلاتهم فلا يمضي زمن قليل إلا وقد اغتنى الوكيل وافترق الأصيل.

نرى النساء يضعن أختامهن على حساب، أو مستند، أو عقد جهلن موضوعه أو قيمته وأهميته؛ لعدم إدراكهن كل ما يحتوي عليه، أو عدم كفاءتهن لفهم ما أودعه؛ فتجرّد الواحدة منهن عن حقوقها الثابتة بتزوير

بالحق في التمتع بكل حق، ولم يبقَ للمرأة حظ في نظره إلا كما يكون لحيوان لطيف يوفيه صاحبه ما يكفيه من لوازمه تفضلاً منه على أن يتسلى به.

مضت الأجيال عندنا والمرأة خاضعة لحكم القوة مغلوبة لسلطان الاستبداد من الرجل، وهو لم يشأ أن يتخذها إلا امرأ صالحاً لخدمته مسيراً بإرادته، وأغلق في وجهها أبواب المعيشة والكسب؛ بحيث آل أمرها إلى العجز عن تناول وسيلة من وسائل العيش بنفسها، ولم يبقَ أمامها من طرقه إلا أن تعيش بيضعها إمّا زوجة أو مفحشة.

ولمّا لم يبقَ للعقل ولا للأعمال النافعة قيمة لديها وإنما بضاعتها أن تسلي الرجل وتمتعه من اللذة بجسمها بما شاء؛ وجّهت جميع قواها إلى التفتن في طرق استمالاته إليها، والاستيلاء على أهوائه وخواطر نفسه، مضت تلك الأزمان الطويلة على المرأة ولم يمس عقلها شيء من التربية الصحيحة؛ فضعفت منها القوة العاقلة والمفكرة، وانفرد الحس بالتصرف في إرادتها؛ فحسها هو المميز عندها بين الخير والشر، وهو الرائد لها في الاختيار بين النفع والضرر فهي تنفر أو تميل، فإن أحببت أخلصت لا عن عقل، وصدرت منها الأعمال الجميلة في ما تحبّ ولمن تحبّ بمحض الهوى لا بأصالة الرأي، وإن نفرت ارتكبت أكبر الجرائم غير بصيرة بالعواقب ولا عارفة بالمصائر. فلو كانت أدركتها العناية بتربية عقلها وتنمية الملكات الفاضلة فيها لنمت فيها بذلك قوة الحكم على إحساسها، ولتصرفت في أعمالها على مقتضيات الحكمة وقواعد الأدب.

أضلت المرأة عقلها في ظلمات الأجيال الماضية؛ ففقدت رشدها، وأدركها العجز عن تناول ما تشتهي من الطرق المسنونة؛ فاضطرت إلى استعمال الحيلة، وأخذت تعامل الرجل — وهو سيدها وولي أمرها — كما يعامل المسجون حارس سجنه والحفيظ عليه، ونمت فيها ملكة المكر إلى غاية ليس وراءها منزع؛ فأصبحت ممثلة ماهرة ومشخصة قادرة تظهر في المظاهر المتضادة والألوان المختلفة في كل حال بحسبها، كل ذلك لا عن عقل وحكمة وإنما هي حيل الثعالبية.

ولكن لا لوم عليها وعذرها أنها ليست حرّة، وإنما فقدت الحرية؛ لأنها فقدت السلامة في قوة التمييز، بل اللوم كل اللوم على الرجال؛ أريد بهم من سبقنا ممن أهملوا تربية نساتنا.

المصدر: من كتاب تحرير المرأة الصادر عام 1899.

الأسئلة:

1. يعتبر قاسم أمين واحدًا من أهم رجال الثورة الاجتماعية في مصر التي نادى بتحرير المرأة والدفاع عن حقوقها. استخرج من المقال أعلاه ما يدل على ذلك؟
2. هناك أسباب عملية وعلمية واجتماعية تستوجب تعليم المرأة وثقيفها. أذكرها كما وردت أعلاه؟
3. "يقول المسلمون إن النساء ربّات الخدور يعمرن المنازل، وإن وظيفتهن تنتهي عند عتبة باب البيت". ما معنى هذه العبارة وما رأيك فيها؟
4. لخص فكرة المقال أعلاه؟
5. استطاع قاسم أمين أن يسوق من الحجج والمبررات ما يؤيد وجهة نظره في ضرورة تثقيف المرأة وتعليمها ومساواتها بالرجل. أذكر هذه الحجج.
6. قل رأيك في أسلوب قاسم أمين؟
7. من هو قاسم أمين؟

Глосарій

1	Не відрізняється від нього органами та їх функціями	لَا تَخْتَلِفُ عَنْهُ فِي الْأَعْضَاءِ وَوَظَائِفِهَا
2	ні почуттями, ні думками	وَلَا فِي الْإِحْسَاسِ، وَلَا فِي الْفِكْرِ
3	бо переймався роботою та думками протягом довгих поколінь	لِأَنَّهُ اشْتَغَلَ بِالْعَمَلِ وَالْفِكْرِ أَجْيَالًا طَوِيلَةً
4	примушена перебувати у стані деградації	مَقْهُورَةٌ عَلَى لُزُومِ حَالَةٍ مِنْ الْإِنْحِطَاطِ

5	чи дозволено жінці законом шариату вчитися читати і писати, чи заборонено	هَلْ تَعْلِمُ الْمَرْأَةَ الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ مِمَّا يَجُوزُ شَرْعًا أَوْ هُوَ مُحْرَمٌ بِمُقْتَضَى الشَّرِيعَةِ
6	я пам'ятаю, що одного дня я натякнув батькові	وَأَتَذَكَّرُ أَنِّي أَشَرْتُ يَوْمًا عَلَى أَبِي
7	і я побачив із ним дівчинку дев'яти років, краса і розум якої мені сподобалися	وَقَدْ رَأَيْتُ مَعَهُ بِنْتًا بَلَغَتْ مِنَ الْعُمُرِ تِسْعَ سَنَوَاتٍ أَحَبَّنِي جَمَالَهَا وَذَكَوَاهَا
8	Він відповів мені: Ти хочеш дати їй посаду в уряді?	فَأَجَابَنِي: وَهَلْ تُرِيدُ أَنْ تُعْطِيَهَا وِظِيفَةً فِي الْحُكُومَةِ؟
9	Я заперечив йому, кажучи: Невже за твоїм віросповіданням навчаються лише чиновники?	فَاعْتَرَضْتُ عَلَيْهِ قَائِلًا: وَهَلْ فِي مَذْهَبِكَ لَا يَتَعَلَّمُ إِلَّا الْمُوظَّفُونَ؟
10	Я навчаю її всього необхідного для ведення її домашнього господарства	إِنِّي أُعَلِّمُهَا جَمِيعَ مَا يَلْزَمُ لِإِدَارَةِ مَنْزِلِهَا
11	цей впертий батько має на увазі під веденням домашнього господарства	وَيَعْنِي هَذَا الْأَبَّ الْعَنِيدُ بِإِدَارَةِ الْمَنْزِلِ
12	що його дочка знає дещо про мистецтво шиття, приготування їжі, використання праски тощо	أَنَّ بِنْتَهُ تَعْرِفُ شَيْئًا مِنْ صِنَاعَةِ الْحَيَاطَةِ، وَتَجْهِيزِ الطَّعَامِ، وَاسْتِعْمَالِ الْمِكْوَى وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ
13	я кажу – і не побоююся заперечень	وَلَكِنِّي أَقُولُ — وَلَا أَحْشَى نَكِيرًا

14	яка не має іншого товару, крім цих знань	الَّتِي لَا يَكُونُ لَهَا مِنَ الْبِضَاعَةِ إِلَّا هَذِهِ الْمَعَارِفُ
15	Вона має достатню компетентність, щоб керувати своїм домашнім господарством	يُوجَدُ عِنْدَهَا مِنَ الْكِفَاءَةِ مَا يُؤَهِّلُهَا إِلَى إِدَارَةِ مَنْزِلِهَا
16	доки не досягне певного рівня інтелектуальних і літературних знань	إِلَّا بَعْدَ تَحْصِيلِ مِقْدَارٍ مَعْلُومٍ مِنَ الْمَعَارِفِ الْعَقْلِيَّةِ وَالْأَدَبِيَّةِ
17	тому вона повинна вивчити все, що має вивчати чоловік	فَيَجِبُ أَنْ تَتَعَلَّمَ كُلَّ مَا يَنْبَغِي أَنْ يَتَعَلَّمَهُ الرَّجُلُ
18	принаймні з початкової освіти	مِنَ التَّعْلِيمِ الْإِبْتِدَائِيِّ عَلَى الْأَقَلِّ
19	поки вона не матиме уявлення про основи науки	حَتَّى يَكُونَ لَهَا الْإِمَامُ بِمَبَادِي الْعُلُومِ
20	що дозволить їй потім вибрати те, що відповідає її смаку	يَسْمَحُ لَهَا بَعْدَ ذَلِكَ بِاخْتِيَارِ مَا يُوَافِقُ ذَوْقَهَا مِنْهَا
21	коли жінка навчилася читати і писати	فَإِذَا تَعَلَّمَتِ الْمَرْأَةُ الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ
22	ознайомилася з основами наукових істин	اطَّلَعَتْ عَلَى أُسُولِ الْحَقَائِقِ الْعِلْمِيَّةِ
23	дізналася місця розташування країн	عَرَفَتْ مَوَاقِعَ الْبِلَادِ
24	поглянула на історію народів	أَجَالَتْ النَّظَرَ فِي تَارِيخِ الْأُمَّمِ

25	і дізналася дещо про астрономію та природничі науки	وَوَقَّتْ عَلَيَّ شَيْءٍ مِنْ عِلْمِ الْهَيْئَةِ وَالْعُلُومِ الطَّبِيعِيَّةِ
----	---	---

المرأة الجديدة

ابتدأ المصريون في هذه السنين الأخيرة يشعرون بسوء حالتهم الاجتماعية، وبدت عليهم علامات التألم منها، وأحسوا بضرورة العمل على تحسينها. وصلت إليهم أخبار الغربيين واختلطوا وعاشروا الكثير منهم، وعرفوا مبلغ تقدمهم، رأوا أنهم متمتعون بطيب العيش واتساع السلطة ونفوذ الكلمة وغير ذلك من المزايا التي وجدوا أنفسهم محرومين منها، والتي لا قيمة للحياة بدونها. انبعث فيهم الشوق إلى مجاراتهم، والرغبة في الحصول على تلك النعم، وقام بيننا المرشدون وتراحموا على بث الأفكار التي اعتقدوا أنها تهدي الأمة إلى طريق النجاح، هذا يدعو إلى العمل النشاط، وذلك إلى ائتلاف القلوب والاتحاد ونبذ أسباب الشقاق، وآخر إلى حب الوطن والتفاني في خدمته، وغيره إلى التمسك بأحكام الدين، وهلم جرا.

ولكن فات هؤلاء المرشدين أمر واحد، وهو أن هذه الكلمات ومشاكلها لا يمكن أن يكون لها في حياة الأمة أثر يذكر إذا وصلت إلى النساء وأدركت معانيها، وتعلقت نفوسهن بحبها وتوجهت ميولهن إليها؛ حتى يمكنهن بعد ذلك أن يضعن أولادهن بأحسن الصور التي تمثل كمال الإنسان في أذهانهم.

ذلك لأن كل حال اجتماعية لا يمكن تغييرها إلا إذا وجهت التربية نحو التغيير المطلوب، ولأنه لا يكفي في الإصلاح، مهما كان موضوعه، مجرد الحاجة إليه، ولا أمر تصدره الحكومة بحمل الناس عليه، ولا خطبة تلقى على مسامعهم لترغيبهم فيه، ولا كتب تُولف في بيان منافعه ولا مقالات تنشر لشرح مزاياه. فإن هذه الأمور كلها لا أثر لها إلا في إرشاد الأمة وتنبئها إلى سوء حالها، ولكنها ليست من الوسائل التي تغير الأمم وتحولها من حال إلى حال؛ لأن كل تغيير في الأمم إنما يكون نتيجة لمجموع فضائل وصفات وأخلاق وعادات لا تتولد في النفوس ولا تتمكن منها إلا بالتربية، أي: بواسطة المرأة.

بالذكر منها ما أتى به عند الكلام على تعدد الزوجات حيث قال:
 هذا وإنني أرفع صوتي بالشكوى من كثرة ما يجمع الفقراء من
 الزوجات في عصمة واحدة، فإن الكثير منهم عنده أربع من الزوجات أو
 ثلاث أو اثنتان، وهو لا يستطيع الإنفاق عليهن، ولا يزال معهن في نزاع
 على النفقات وسائر حقوق الزوجية، ثم إنه لا يطلقهن ولا واحدة منهن،
 ولا يزال الفساد يتغلغل فيهن وفي أولادهن، ولا يمكن له ولا لهن أن
 يقيموا حدود الله، وضرر ذلك بالدين والأمة غير خاف على أحد.
 توجد وسيلة تخرجكم من الحالة السيئة التي تشتكون منها، وتساعد
 بكم إلى أعلى مراتب المدن، كما تشتنون وفوق ما تشتنون، ألا وهي
 تحرير نسائكم من قيود الجهل والحجاب، هذه الوسيلة نحن لم نبتكرها،
 وليس لنا فضل في اختراعها؛ فقد استعملتها أمم من قبلنا وجربتها وانتفعت
 منها.

الأسئلة:

1. انتبه قاسم أمين إلى جانب مهم جداً فيما يخص نهضة الأمة العربية بدونها لا تتم هذه النهضة فما هو؟
2. تربية المرأة هي الأصل الذي تبني عليه الأمم تطورها ونهضتها. هل تتفق مع هذا الرأي؟
3. ماذا كان رد فعل الناس عندما استمعوا إلى دعوة قاسم أمين إلى تحرير المرأة؟
4. «إن الأوربيين إذا كانوا يقصدون الإضرار بنا، فما عليهم إلا أن يتركونا لأنفسنا». ماذا تعني هذه العبارة بالضبط؟
5. في رأيك كيف تمكن قاسم أمين من إدراك هذه الحقائق المهمة عن المجتمع والمرأة والتطور في هذه الفترة المبكرة من القرن التاسع عشر؟

Глосарій

1	Єгиптяни почали відчувати	ابْتَدَأَ الْمَصْرِيُّونَ يَشْعُرُونَ
2	незадовільний соціальний стан	سُوءَ حَالَتِهِمُ الْاجْتِمَاعِيَّةِ

3	ознаки страждання від нього	عَلَامَاتُ التَّأَلُمِ مِنْهَا
4	необхідність працювати над його покращенням	ضَرُورَةُ الْعَمَلِ عَلَى تَحْسِينِهَا
5	вони змішалися і спілкувалися	اِخْتَلَطُوا وَعَاشَرُوا
6	дізналися про їхній прогрес	عَرَفُوا مَبْلَغَ تَقَدُّمِهِمْ
7	вони насолоджуються добрим життям	مُتَمَتِّعُونَ بِطَيْبِ الْعَيْشِ
8	широта влади	اتِّسَاعُ السُّلْطَةِ
9	вплив слова	نُفُوذُ الْكَلِمَةِ
10	позбавлені їх	مَحْرُومِينَ مِنْهَا
11	жадання наслідувати їх	الشَّوْقُ إِلَى مُجَارَاتِهِمْ
12	бажання отримати ті блага	الرَّغْبَةُ فِي الْحُصُولِ عَلَى تِلْكَ النِّعَمِ
13	наставники піднялися серед нас	قَامَ بَيْنَنَا الْمُرْشِدُونَ
14	поширювати ідеї	بَثُّ الْأَفْكَارِ
15	веде націю до успіху	تَهْدِي الْأُمَّةَ إِلَى طَرِيقِ النَّجَاحِ
16	закликає до активної роботи	يَدْعُو إِلَى الْعَمَلِ النَّشِاطِ
17	об'єднання сердець	اتِّتِلَافُ الْقُلُوبِ
18	відкидання причин розбрату	نَبْذُ أَسْبَابِ الشِّقَاقِ

19	самовідданість у служінні батьківщині	التَّفَانِي فِي خِدْمَةِ الْوَطَنِ
20	дотримання приписів релігії	التَّمَسُّكُ بِأَحْكَامِ الدِّينِ
21	ці слова і подібні до них	هَذِهِ الْكَلِمَاتُ وَمُشَابِلُهَا
22	їхні душі прив'яжуться до любові до них	تَعَلَّقَتْ نُفُوسُهُنَّ بِحُبِّهَا
23	щоб вони могли після цього	حَتَّى يُمَكِّنَهُنَّ بَعْدَ ذَلِكَ
24	представляють досконалість людини	تُمَثِّلُ كَمَالَ الْإِنْسَانِ
25	будь-який соціальний стан	كُلُّ حَالٍ اجْتِمَاعِيَّةٍ

Література:

- Abu Ghuda, Z. (2004). أبو غضة، زكي علي السيد. المرأة بين الشريعة وقاسم. أمين. مكتبة الشروق الدولية.
- Al-‘Assal, Z. (2005). العسال، زينب. قاسم أمين «رجل له قضية». دار البستاني للنشر والتوزيع.
- Al-Daswaqi, M. (2004). الدسوقي، منى. قاسم أمين مصلحاً اجتماعياً. دار الفكر العربي للطباعة والنشر.
- Al-Sheikh, G. (1994). الشيخ، غريد. قاسم أمين بين الأدب والقضية. دار الكتب العلمية.
- Amin, K. (1976). أمين، قاسم. الأعمال الكاملة لقاسم أمين. المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- Amin, K. (1993). أمين، قاسم. قاسم أمين: جدلية العلاقة بين المرأة والنهضة. الشركة العالمية للكتاب.
- Baz, H. (2011). باز، هدى عبد الغني. تحليل خطاب الحجاج الاجتماعي في مؤلفات قاسم أمين. مكتبة الآداب.
- Ben ‘Imara, M. (1985). بن عمارة، محمد. قاسم أمين: تحرير المرأة والتمنن. الإسلاميين. دار الوحدة للطباعة والنشر.

**МАЛЯК ХИФНІ
НАСИФ**

ملك حفني ناصف

(1886–1918)

Маляк Хифні Насиф (1886–1918) – єгипетська письменниця та громадська діячка початку ХХ століття, котра зробила значний внесок у розвиток жіночого руху в арабському світі. Народилася 25 грудня 1886 року в Каїрі, у родині відомого правника та поета Хифні Насифа. Освіту здобувала спочатку в іноземних школах, а потім у престижній каїрській школі ас-Санійя, яку закінчила у 1900 році, ставши однією з перших єгиптянок, що отримали повну початкову освіту. Згодом продовжила навчання на вищих курсах для вчителів при тому ж закладі.

У 1907 році Маляк Хифні Насиф вийшла заміж за шейха Абд ас-Сатгара аль-Басіля, лідера лівійського племені Рімах у провінції Файюм. Переїхавши до маєтку чоловіка, вона взяла літературний псевдонім «Бахісат аль-Бадія» («Дослідниця пустелі»). Там письменниця на власні очі побачила принизливе становище сільських жінок, що спонукало її активно виступати за реформи в галузі жіночої освіти та розширення прав.

У шлюбі Маляк Хифні Насиф страждала через відсутність дітей і хворобу чоловіка, яка призвела до його безпліддя. Ці особисті драми знайшли відображення в її творчості, сповненій болю і співчуття до знедолених жінок.

Літературна та громадська діяльність Маляк Хифні На-

сиф була надзвичайно плідною, хоча й нетривалою через її ранню смерть. Вона заснувала жіночу просвітницьку організацію «Спілка жіночого виховання» («اتحاد النساء التهديبي»), систематично друкувала статті про становище жінок у газетах «Аль-Муайяд» та «Аль-Джаріда». У 1910 році вийшла її збірка «Жіночі питання» («نِسَائِيَّات»), що складалася з 24 есе, 2 промов та вірша.

Маляк Хифні Насиф була блискучою ораторкою – виступала з лекціями в Каїрському університеті та на зібраннях жіночих асоціацій. На Першому єгипетському конгресі 1911 року вона представила програму з 10 пунктів щодо реформування освіти та побуту єгипетських жінок. Письменниця відстоювала ісламські цінності, релігійне виховання дівчат та збереження хіджабу, вступаючи в полеміку з прихильниками вестернізації.

Поетична спадщина Маляк Хифні Насиф невелика за обсягом, але її вірші пронизані щирим патріотизмом та прагненням до соціальної справедливості. Найвідоміші з них – «Погляд на хіджаб» та «Найкраща жінка».

На жаль, багатообіцяюча літературна кар'єра та громадська діяльність талановитої єгиптянки обірвалися через її передчасну смерть від «іспанки» 17 жовтня 1918 року в 32-річному віці. Її поховали в Каїрі на родинному кладовищі. Похорон Маляк Хифні Насиф став першим в Єгипті публічним прощанням із жінкою-громадською діячкою.

Життя і творчість Маляк Хифні Насиф мали великий вплив на розвиток арабського фемінізму. Її ім'ям названо чимало освітніх та культурних установ сучасного Єгипту. Поети Хафіз Ібрагім, Халіль Мутран та письменниця Мей Зіяда присвятили їй зворушливі поетичні епітафії. Маляк Хифні Насиф назавжди вписала своє ім'я в історію арабської літератури та жіночого руху.

Маляк Хифні Насиф зростала в родині освічених і прогресивних батьків. Її батько Хифні Насиф-бей був не лише правником і поетом, але й викладачем арабської мови та співзасновником Каїрського університету. Саме він дав доньці блискучу освіту, прищепив любов до літератури та ідеї емансипації. Тож Маляк мала всі можливості розвинути свій інтелект і таланти і почала друкуватися досить рано. Вже у 1902 році в єгипетській пресі з'явився її пер-

ший віршований твір – елегія на смерть письменниці Айші ат-Теймурії. Відтоді ім'я молодої поетеси стало відомим у літературних колах.

Однак справжній злет її активності відбувся після заміжжя і переїзду до Файюму. Там Маляк Хифні Насиф змогла краще розгледіти проблеми сільських жінок – їхню забитість, безправ'я, низький рівень освіти. У своїх есе вона порушувала найгостріші питання становища єгипетських жінок, як-от доступ до навчання, право на розлучення, тиск патріархальних традицій. Втім, Маляк Хифні Насиф була поміркованою феміністкою. На відміну від радикальних прозахідних емансипаторок на кшталт Гуди Ша'араві, вона закликала спиратися на реформування ісламських норм та традицій. «Бахісат аль-Бадія» послідовно відстоювала збереження хіджабу та бачила ідеал у релігійному вихованні жінок. Це зближує її з сучасними ісламськими феміністками.

Письменниця була також щирою патріоткою. Під час італійської агресії проти Лівії в 1911 році вона організувала жіночий комітет допомоги постраждалим і семінар з підготовки медсестер. Це послужило прообразом Арабського Червоного Півмісяця.

Маляк Хифні Насиф залишила нащадкам ґрунтовну творчу спадщину. Крім надрукованої збірки «Жіночі питання», в архівах зберігаються рукописи 2-го тому цієї книги та незавершена праця «Права жінок». Цілкові ймовірно, що існують іще не віднайдені твори письменниці, яка прожила зовсім недовге, але дуже насичене життя.

Безперечно, Маляк Хифні Насиф увійшла до плеяди найвидатніших новаторів арабської літератури початку ХХ ст. Своєю творчістю та активністю вона сприяла пробудженню жіноцтва Єгипту й усього арабського світу. Тож вивчення її біографії та ідейного спадку важливе для розуміння як історії арабського фемінізму, так і розвитку суспільної думки арабських країн загалом.

Питання для семінарських занять:

1. Маляк Хифні Насиф – прихильниця арабського фемінізму. Основні віхи її біографії, формування феміністичних поглядів та внесок у розвиток жіночого руху в Єгипті початку ХХ ст.

2. «Жіночі питання» Маляк Хифні Насиф як маніфест поміркованого фемінізму. Ключові ідеї збірки есе письменниці, її бачення жіночої емансипації в рамках реформування ісламських традицій.

3. Громадська діяльність Маляк Хифні Насиф. Участь письменниці в Першому єгипетському конгресі 1911 р., її програма реформ, просвітницькі ініціативи та благодійні проекти.

4. Маляк Хифні Насиф і дискусії про хіджаб у єгипетській пресі початку ХХ ст. Полеміка письменниці з радикальними прихильниками вестернізації щодо питання про носіння жінками хіджабу.

5. Поетична творчість Маляк Хифні Насиф. Основні мотиви та художні особливості віршів письменниці, присвячених патріотичній і феміністичній тематиці.

Питання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграла родина та освіта у становленні Маляк Хифні Насиф як письменниці та громадської діячки?

2. У чому полягала основна відмінність феміністичних поглядів Маляк Хифні Насиф від ідей радикальних прозаїдних емансипаторок?

3. Які ключові проблеми становища єгипетських жінок порушувала Маляк Хифні Насиф у своїх есе та публічних виступах?

4. Як особисті життєві драми письменниці (безпліддя, хвороба чоловіка) вплинули на її літературну творчість?

5. Чому Маляк Хифні Насиф вважається апологеткою арабського фемінізму та яке значення має її спадщина для сучасного жіночого руху в арабських країнах?

Теми есе:

1. Поміrkований фемінізм Маляк Хифні Насиф: балансування між правами жінок та ісламськими цінностями.

2. Літературний салон Маляк Хифні Насиф: роль письменниці в розвитку інтелектуального життя Єгипту початку ХХ ст.

3. Маляк Хифні Насиф як громадська діячка: від просвітницьких ініціатив до благодійних проєктів.

4. Патріотичні мотиви у поетичній творчості Маляк

Хифні Насиф: вірші про боротьбу Лівії проти італійської агресії.

5. Співвідношення феміністичного та автобіографічного начал у збірці есе «Жіночі питання» Маляк Хифні Насиф.

Література:

Hasan, A. (2017). *حسن، عبد الحفيظ. في النقد التطبيقي؛ مقاربات سردية في النثر العربي المعاصر. الهيئة المصرية العامة للكتاب*.

Nasif, M. (2015). *ناصر، ملك حفني. النسائيات؛ مجموعة مقالات نشرت في الجريدة في موضوع المرأة المصرية. دار الكتاب اللبناني للطباعة والنشر*.

МЕЙ ЗІЯДА

مي زيادة

(1886–1941)

Мей Зіяда (1886–1941) – визначна арабська письменниця та громадська діячка. Народилася 11 лютого 1886 року в місті Назарет (Палестина), її справжнє ім'я – Марі Еліас Зіяда. Пізніше вона обрала собі псевдонім Мей.

Мей зросла в сім'ї освічених батьків – батько Еліас Зіяда був ліванцем, працював учителем, а мати Нузга Му'аммар мала сирійське коріння, любила поезію. Мей була єдиною дочкою, тому отримала хорошу освіту. Початкову школу закінчила в Назареті, потім навчалася в монастирській школі в Айнтурі (Ліван). Рано проявила літературний талент, писала статті на суспільні й літературні теми.

У 1907 році сім'я переїхала до Каїра. Там Мей здобула вищу освіту в Каїрському університеті, вивчала арабську літературу, ісламську історію, філософію. Досконало оволоділа французькою, англійською, німецькою, італійською, іспанською мовами.

У 1913 році Мей відкрила в Каїрі власний літературний салон, який став центром інтелектуального життя. Там збиралися прозаїки, поети, мислителі, політики – еліта арабського світу. Серед них – Тага Хусейн, Аббас аль-Аккад, Ахмад Шауки, Халіль Мутран та інші. Це був єдиний у тогочасному Єгипті салон, яким керувала жінка.

Мей відстоювала права жінок, закликала їх прагнути освіти та самореалізації. Видала книги про видатних

освічених арабок – Айшу ат-Теймурію, Варду аль-Язіджі. Водночас Мей не підтримувала радикального фемінізму, вважала, що жінки мають зберігати свою особливу роль у суспільстві.

Мей Зіяда була плідною письменницею. Вона залишила багату літературну спадщину – статті, есе, переклади, вірші арабською та французькою. Її проза відзначається глибиною думки, емоційністю, красою стилю. Основні твори: «Дівчина пустелі» (1920), «Рівноправ'я» (1923), «Темрява і промені» (1923), «Сторінки» (1924) та інші.

Особливою сторінкою життя Мей було її багаторічне листування з видатним поетом, прозаїком і художником Джебраном Халілем Джебраном, який жив у США. Протягом двадцяти років, з 1911 р. до смерті Джебрана в 1931 р., вони обмінювалися листами, сповненими тонких роздумів про життя і мистецтво. Хоча Мей і Джебран жодного разу не зустрілися, їх об'єднувала глибока духовна спорідненість. Після смерті коханого Мей дуже страждала.

Останні роки життя видалися для Мей нелегкими. Вона втратила батьків і Джебрана, пережила психологічну кризу. Деякий час перебувала у психіатричній лікарні в Лівані. Востаннє відвідала Європу, намагаючись розвійтися. Але підірване здоров'я далося взнаки – 17 жовтня 1941 року Мей Зіяда померла в каїрській лікарні аль-Мааді у віці 55 років.

Мей Зіяда залишила яскравий слід в історії арабської літератури та культури. Її високо цінували сучасники. У 1999 році, через багато років після смерті письменниці, Міністерство культури Лівану вшанувало її пам'ять, обравши її персоною року на урочистостях «Бейрут – культурна столиця арабського світу».

Літературна спадщина Мей Зіяди вражає своєю різноманітністю та глибиною. Крім художньої прози, вона писала літературознавчі та публіцистичні статті, робила переклади з європейських мов. Її перу належать збірки есе «Слова і знаки», «Між приливом і відливом», оповідання «Дівчина пустелі», «Темрява і промені», книга про становище жінки «Рівноправ'я».

Однією з перших в арабському світі Мей почала професійно займатися журналістикою. Вона співпрацювала з провідними єгипетськими газетами «Аль-Мухаррар», «Аль-

Аграм», «Ас-Сіяса», часто публікуючи статті під псевдонімами. У газеті «Ас-Сіяса» Мей вела новаторську рубрику «Бджолиний вулик», де читачі могли ставити питання й отримувати відповіді, що було незвичним для тогочасної преси.

Своїм витонченим літературним стилем Мей завдячувала досконалому знанню багатьох мов. Знавці відзначали, що її арабська проза увібрала в себе кращі риси англійської, німецької, французької словесності. Для письменниці характерні логічність і переконливість викладу, вміння зацікавити читача, несподівані переходи від однієї думки до іншої, влучні підсумкові афоризми.

Окремої згадки заслуговує епістолярій Мей Зіяди. Вона листувалася з видатними літераторами, політиками, вченими свого часу, серед яких – Тага Хусейн, Аббас аль-Аккад, Антун Джаміль, Джебран Халіль Джебран. Її листи були справжніми зразками епістолярного мистецтва: глибокі філософські роздуми, поетичні описи природи, тонкі спостереження над буденним життям, дотепні жарти.

Значним є внесок Мей у розвиток феміністичного руху на арабському Сході. Вона послідовно виступала за розширення прав жінок на освіту та працю, вважаючи це запорукою їхнього визволення. Водночас Мей не поділяла крайнощів радикального фемінізму. На її думку, жінка повинна реалізовуватися передусім у властивій їй духовній царині, не втрачаючи фемінності.

Доля не дарувала Мей Зіяді особистого щастя. Вона ніколи не була заміжня і не мала дітей. Єдиним її коханням став Джебран Халіль Джебран, з яким вона листувалася 20 років, але так і не зустрілася. Втративши батьків і коханого, Мей відчула себе глибоко самотньою. Це, а також виснажлива творча праця, підірвали її душевні й фізичні сили та призвели до ранньої смерті.

Мей Зіяда – видатна постать в історії новітньої арабської літератури та культури. Вона була однією з перших арабських письменниць, які заявили про себе на повен голос і досягли визнання у чоловічому літературному світі. Мей довела, що жінка може бути не лише талановитою літераторкою, а й активною громадською діячкою, провідницею суспільної думки. Її життя і творчість надихають арабських жінок дотепер.

Питання для семінарських занять:

1. Роль літературного салону Мей Зіяди в інтелектуальному житті арабського світу початку ХХ ст.
2. Феміністичні погляди Мей Зіяди та її внесок у боротьбу за права арабських жінок.
3. Особливості літературного стилю Мей Зіяди.
4. Листування Мей Зіяди і Джебрана Халіля Джебрана як зразок епістолярного мистецтва.
5. Мей Зіяда як культурна посередниця між арабським світом і Заходом.

Питання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграв літературний салон Мей Зіяди в інтелектуальному житті арабського світу початку ХХ століття?
2. У чому полягала особливість феміністичних поглядів Мей Зіяди порівняно з ідеями інших арабських діячок того часу?
3. Які основні риси літературного стилю Мей Зіяди? Як у її творчості поєдналися впливи арабської та європейської літературних традицій?
4. Про що писали одне одному Мей Зіяда і Джебран Халіль Джебран у своєму багаторічному листуванні? Чому їхнє спілкування вважається унікальним явищем в історії арабської літератури?
5. Чи можна вважати Мей Зіяду провідницею культурного діалогу між арабським світом і Заходом? Відповідь обґрунтуйте.

Теми есе:

1. «Я жила між своїм пером, книгами і мріями»: самотність і творчість у житті Мей Зіяди.
2. Літературний салон Мей Зіяди: оаза інтелектуальної свободи в патріархальному суспільстві.
3. Між Сходом і Заходом: як мультикультурність Мей Зіяди вплинула на її творчість.
4. Листи, яких ніколи не надсилали: історія кохання Мей Зіяди і Джебрана Халіля Джебрана.
5. «Темрява і промені»: пошуки жіночої ідентичності у прозі Мей Зіяди.

Фрагмент листування між Маляк Хифні Насиф та Мей Зіядоу

المُرَاسَلَةُ بَيْنَ بَاحِثَةِ البَادِيَةِ وَالْآنَسَةِ مَي

إِلَى بَاحِثَةِ البَادِيَةِ:

ترنمت باسمك قبل أن أعرفك، واتخذت ذكرك عنواناً لنهضة المرأة المصرية قيل أن أطلع مقالاتك؛ لأن أصوات الجمهور قد اتفقت في الثناء على فضلك، غير أنني عثرت بالأمس على مجموعة كتاباتك القديمة النفيسة، فانحيت عليها ساعات طويلات، فيها خيل لي أنني ألقب صفحات نفسك المفكرة المتوجة.

ثلاث سنوات مضين، وتلك المجموعة محفوظة بني دفات المكاتب، أو مبعثرة بين الأوراق والأسفار المتراكمة يوماً بعد يوم، لكن سرها ما زال مترقباً يدا تلمسه.

سنوات ثلاث، فيها مشت البشرية خطواتها المعدودات متعثرة بالعظام والجمامج، منشدة أهازيج النصر الكاذب وتهاليل الفخر الباطل، وقواها الغالية تسيل على سفار السيوف، ودماء حياتها تجري أنهاراً في سهول قد أخفت نجمها الجميل، وثمراتها الممتعة خوفاً من وحشية الإنسان.

سنوات ثلاث، فيها شعرنا بارتداد صدمات السياسة والاقتصاد والأطماع المتزايدة، فيها ارتفعت دويلات جادة مجتهدة وتهشمت أعضاء تركيا العظيمة بتاريخها، الضعيفة بإهمالها وتهاونها. وقد جاش لذلك كل ما في صدر الإسلام من النخوة القديمة، وبكت له قلوب الغيورين على مصالح بني عثمان.

كل ذلك ومصر مصر، بكأبتها وانعطافها واندفاعها، كل ذلك ونحن هائمون على وجوهنا في صحراء الفوضى، صخور التقاليد القديمة تدمي أقدامنا الجديدة، وأشواك الاصطلاحات تجرح أيدينا الممتدة للمس أشياء نظنها موصلة إلى حياة نريدها عظيمة. والسراب الجميل اللامع في حدود المستقبل غير المحدود يستدعينا أمراً، كأنه نظرة عين فتانة، فنجري في الصحراء ولا ندري إلى أين المصير!

سنوات ثلاث مررن على يوم فيه ارتفع صوتك مرشداً عائلتنا، لا

ضمي يدك الباردة إلى الأيدي التي تحاول رفع هذا الجيل من هوة الحيرة والتردد، ساعدي في تحرير المرأة بتعليمها واجباتها. إن صوتاً خارجاً من أعماق القلب، بل من أعماق الجراح كصوتك قد يفعل في النفوس ما لا تفعله أصوات الأفكار. لا يهمننا أن تخفي تلك اليد النحيفة وراء جدران خدرك، وأن تحجبي هيئتك الشرقية وراء نقابك الشعري، ما دمنا نسمع صوتك في صرير قلمك، ونعرف منك روحك العالية. فهنيئاً لوطن يضم بين بناته مثيلاتك، وهنيئاً لصغار يستقون وعود الهناء من ابتسامتك ويسكبون حياتهم في قالب حياتك! مي زيادة

ملك حفني ناصف (باحثة البادية)

إلى الأنسة مي:

تفضلت فكتبت إلى كلمتك العذبة في الجريدة وكنت إذ ذاك بين مخالب الموت، فلم يكن في وسعي أن أمسك القلم لأرد عليك، وإن كانت مخيلتي لم تبخل بالرّد، كانت رسالتك عزاءً جميلاً لي في مرضي الطويل المؤلم، ولبسما ملطفاً لجراحي البالغة التي قلت: إنك عثرت عليها، أامي أيتها السيدة شديدة، ولكني أنقلها بتوذة كأني أجر أحمال الحديد، فهل تدرين يا سيدتي ما هو لي؟ ليس لي بحمد الله ميت قريب أبكيه، ولا عزيز غائب أرتجيه، ولا أنا ممن تأسرهم زخارف هذه الحياة الدنيا، ويستولي عليهم غرورها، فأطمع في أكثر مما أنا فيه، وليس لي حال سيئ أشتكيه، ولكن لي قلباً يكاد يذوب عطفاً وإشفاقاً على من يستحق الرحمة ومن لا يستحقها، وهذا علة شقائي ومبعث ألامي، إن قلبي يتصدع من أحوال هذا المجتمع الفاسد.

وما لي أحمل نفسي أعباء غيرها، ولست بمسيطرة على هذا العالم، ولكني كنت عاهدت نفسي على الأخذ بيد المرأة المصرية، ويعز علي أن أتخلي عن هذا العهد، وإن كان تنفيذه شاقاً، ومحفوفاً بالصعوبات، ويكاد اليأس يسد طريقي إليه. كنت اعتزلت الكتابة لا لنضوب مادتها عندي، ولا اكتفاء بالقليل الذي كتبت من قبل، ولكني كنت مللت المناداة بإصلاح المرأة المصرية، وثبط عزمي ما أراه من انصراف فئة المتعلمين والمتعلمات الجدد عن العمل لتكوين القومية المصرية المطلوبة، وما حركتهم التي ملأوا بها القطر صراخاً إلا عنوان نهضة كاذبة.

تسأليني يا سيدتي أن أدلك وسط هذه الأحوال المضاربة والآراء المتشعبة عن الطريق الذي يحسن بالفتاة نهجه، وإنها لحال توجب الحيرة، ولا ندرى أي الطرق نسلك لنصل سريعاً إلى الغاية التي نقصد إليها، كلنا يرمي إلى تقدم الفتاة وتورها - وإعدادها لأن تكون زوجة صالحة، وأما نافعة أبناءها ووطنها، ولكن لكل مناد بالإصلاح وجهة هو موليتها، فبعضهم لا يرى لهذا التأخر والجهل من سبب إلا كان راجعاً للحجاب، وهؤلاء قرروا وجوب سفور المرأة المصرية حالاً، ونسوا حكمة التأني والتحفظ عند إرادة الانتقال من طور مظلم مألوف إلى طور لم يعهد من قبل؛ تكتنفه المدهشات واللوامع البراقة الجذابة التي تكاد تغشى الأبصار.

وفريق لا يرى السفور فائدة، ويقول: إن الحجاب لا ينفي العلم، وإن إطلاق الحرية للمرأة أخيراً كان سبباً لفسادها، وإن اطراد تعليم المرأة وتنقيفها سيكون مجلبة للشغب ولخروجها عن حدود وظيفتها في المستقبل، كما خرجت أختها الغربية الآن، فأبي الطريقين نسلك ومن تتبع؟ إننا معشر النساء لا يزال ظلم الرجل يرهقنا، واستبداده يأمر وينهى فينا، حتى أصبحنا ولا رأي لنا في أنفسنا، فإذا قال لنا: اختبئي حتى تدفن بالحياة صوتاً لكن وتديلاً.

إذا أمرنا الرجل أن نحتجب احتجبنا، وإذا صاح الآن يطلب سفورنا أسفرنا، وإذا أراد تعليمنا فهل هو حسن النية في كل ما يطلب منا ولأجلنا أم هو يريد بنا شرًا؟ لا شك أنه أخطأ وأصاب في تقرير حقنا من قبل، ولا شك أنه يخطئ ويصيب في تقرير حقوقنا الآن.

نحن لا نأبى أن نتبع رأي العقلاء والمصلحين من الأمة، ولكننا لا يمكننا كذلك أن نعتقد أن كل من يتصدى للكتابة في موضوع المرأة من العقلاء المصلحين؛ ليدعنا الرجل نمحص آراءه ونختار أشدها، ولا يستبد في (تحريرنا) كما استبد في (استعبادنا)، إننا سئمنا استبداده، إننا لا نخاف من الهواء ولا من الشمس وإنما نخاف عينيهِ ولسانه، فإن وعدنا أن يغض بصره كما يأمره دينه، وإن يكن لسانه كما يوصيه الأدب، نظرنا في أمرنا وأمره، وإلا فكل منا حر يفعل ما يشاء، والسلام عليك أيتها الفاضلة من المعجبة بك المثنية على أدبك الجم وعلمك الغزير.

باحثة البادية

الأسئلة:

1. في المقال شكوى من ظلم الرجل للمرأة. وضح ذلك؟
2. من هي مي زيادة؟ ومن هي ملك حفني ناصف؟
3. إلى أي نوع من أنواع الأدب ينتمي المقالين أعلاه؟
4. ما رأيك في أسلوب مي زيادة؟
5. فيا من «ارتفع قلبها إلى فكرها وانحنى فكرها على قلبها». هل تستطيع أن تشرح هذه العبارة؟
6. ماذا تطلب مي زيادة من ملك حفني ناصف؟ ولماذا اعتزلت ناصف حياة الكتابة؟
7. لماذا تشعر ملك حفني ناصف بالحيرة إزاء وضعية المرأة؟

Глосарій

1	Я оспівувала твоє ім'я	تَرَنَّمْتُ بِاسْمِكَ
2	до того, як пізнала тебе	قَبْلَ أَنْ أَعْرِفَكَ
3	згадуючи тебе як символ	وَاتَّخَذْتُ ذِكْرَكَ عُنْوَانًا
4	задля піднесення єгипетської жінки	لِنَهْضَةِ الْمَرْأَةِ الْمِصْرِيَّةِ
5	перш ніж я прочитала твої статті	قَبْلَ أَنْ أُطَالِعَ مَقَالَاتِكَ
6	голоси публіки	أَصْوَاتُ الْجُمُهورِ
7	я знайшла вчора	عَثَرْتُ بِالْأَمْسِ
8	колекцію твоїх цінних старих творів	عَلَى مَجْمُوعَةِ كِتَابَاتِكَ الْقَدِيمَةِ النَّفِيسَةِ
9	я схилилась над нею на довгі години	فَانْحَنَيْتُ عَلَيْهَا سَاعَاتٍ طَوِيلَاتٍ
10	сторінки твоєї страждаючої мислячої душі	صَفَحَاتِ نَفْسِكَ الْمُفَكِّرَةِ الْمُتَوَجِّعَةِ
11	три роки минуло	ثَلَاثُ سَنَوَاتٍ مَضَيْنَ

12	ця колекція зберігалася	وَتِلْكَ الْمَجْمُوعَةُ مَحْفُوظَةٌ
13	розсіяна між паперами	مُبْعَثَةٌ بَيْنَ الْأَوْزَاقِ
14	але її таємниця все ще чекає	لَكِنَّ سِرَّهَا مَا زَالَ مُتْرَقِبًا
15	руки, яка її торкнеться	يَدًا تَلْمَسُهُ
16	людство пішло своїми нечисленними кроками	مَسَّتْ الْبَشَرِيَّةُ خُطْوَاتِهَا الْمَعْدُودَاتِ
17	спотикаючись об кістки та черепи	مُتَعَثِّرَةً بِالْعِظَامِ وَالْجَمَاجِمِ
18	співаючи пісні фальшивої перемоги	مُنْشِدَةً أَهَازِيحِ النَّصْرِ الْكَاذِبِ
19	і теревені марнославства	وَتَهَالِيلِ الْفَخْرِ الْبَاطِلِ
20	її дорогоцінні сили витікають	وَقَوَاهَا الْعَالِيَةَ تَسِيلُ
21	кров її життя тече річками	وَدِمَاءُ حَيَاتِهَا تَجْرِي أَنْهَارًا
22	зі страху перед людською жорстокістю	خَوْفًا مِنْ وَحْشِيَّةِ الْإِنْسَانِ
23	ми відчули відлуння ударів	شَعَرْنَا بِارْتِدَادِ صَدَمَاتِ
24	піднялися серйозні і наполегливі держави	ارْتَفَعَتْ دُوِّيَلَاتٌ جَادَةٌ مُجْتَهِدَةٌ
25	слабка через власну недбалість і поблажливість	الضَّعِيفَةَ بِأَهْمَالِهَا وَتَهَاوُنِهَا

Література:

Al-Kazbari, S. (1987). – مي زيادة أو مأساة النبوغ. المجلد الثاني. مؤسسة نوفل.

- Al-Sheikh, G. (1994). الشيخ، غريد. مي زيادة – أدبية الشوق والحنين. دار الكتب العلمية.
- Al-Qawwal, A. (2006). القول، أنطوان. مي زيادة – من رائدات النهضة. النسائية. دار الفكر العربي للطباعة والنشر.
- Dahrouj, M. (2020). دحروج، محمد. مي زيادة أدبية الشرق وكعبة العشاق. المؤسسة العربية للعلوم والثقافة.
- Ghazi, K. (2015). غازي، خالد محمد. مي زيادة «سيرة حياتها وأدبها وأوراق. لم تنشر». وكالة الصحافة العربية.
- Habib, S. (2012). حبيب، سامية. مي زيادة كاتبة مسرح. المجلس الأعلى. للثقافة.
- Isfahani, A. (2009). اصفهاني، أحمد. مي زيادة... صحافية. دار الساقى للطباعة. والنشر.
- Jabar, J. (2006). جبر، جميل. مي زيادة. مؤسسة نوفل.
- Karim, S. (1999). كريم، سميحة. مي زيادة... كاتبة العربية في القرن العشرين. الدار المصرية اللبنانية.
- Muja'is. S. (2012). مجاعص، سليم. مي زيادة؛ نشوء وارتقاء المثقفة الحرة. دار كتب للنشر.
- Nawwal, M. (2019). نوال، مصطفى. مي زيادة «أسطورة الحب والنبوغ». دار العين للنشر.
- Sakakini, W. (1998). سكاكيني، و داد. مي زيادة في حياتها وأثارها. دار المعارف.
- Ziyada, M. (1982). زيادة، مي. مي زيادة وأعلام عصرها – رسائل مخطوطة. لن تنشر 1912-1940. مؤسسة نوفل.
- Ziyada, M. (2019). زيادة، مي. بين المد والجزر «صفحات في اللغة والأداب. دار المصرية للنشر والتوزيع (كوميت والفن والحضارة)».
- Ziyada, M. (2020). زيادة، مي. رسائل مي صفحات وعبرات من أدب مي. الخالد. دار الرافدين للطباعة والنشر والتوزيع.

РОЗДІЛ 2. АРАБСЬКА ПРОЗА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.: ЗАРОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ НОВЕЛИ І РОМАНУ, РОЗВИТОК ПУБЛІЦИСТИКИ

У першій половині ХХ ст. Єгипет і Ліван були осередками літературного ренесансу в арабському світі. Письменники цих країн відіграли ключову роль у розвитку і модернізації арабської прози. Якщо у попередній, Османський період, арабська проза перебувала у відносному занепаді, то на початку ХХ ст. вона переживає справжнє відродження. Витоки цього явища сягають ХІХ ст. Контакти з європейською культурою, поширення західної освіти, поява перекладів – все це створило передумови для оновлення арабського письменства. Однак на початку ХІХ ст. спроби реформувати арабську прозу були ще поодинокими. Лише наприкінці століття в Лівані постає ціла плеяда письменників-новаторів, які сміливо ламали старі канони.

Піонером цього руху став видатний ліванський інтелектуал Ахмад Фаріс аш-Шид'як (1804–1887). Він одним із перших відмовився від традиційної манери письма з її надмірними риторичними прикрасами, римованою прозою, складними метафорами. Аш-Шид'як прагнув писати простою, зрозумілою читачеві мовою. Його проза вирізнялася ясністю думки, логічністю викладу, природністю стилю. Аш-Шид'як активно використовував живу розмовну мову, вводив у літературу нові теми та жанри (подорожні нотатки,

публіцистика, мемуари). Все це справило величезний вплив на подальший розвиток арабської прози.

Справу аш-Шид'яка продовжили інші ліванські просвітителі – Насиф аль-Язіджі (1800–1871), Бутрус аль-Бустані (1819–1883). Вони теж виступали за очищення арабської прози від архаїки, наближення її до сучасності. Аль-Язіджі та аль-Бустані сприяли поширенню нових жанрів – роману, оповідання, драми, есе. Завдяки їхнім зусиллям ліванська література швидко прогресувала, ставала більш різноманітною та самобутньою.

Паралельно схожі процеси відбувалися і в Єгипті. Початок їм поклала освітня місія Мухаммада Алі, який у 1820-х роках відрядив на навчання до Європи групу молодих єгиптян. Серед них був і Ріфа'а ат-Тагтаві (1801–1873) – майбутній лідер єгипетського просвітництва. Ат-Тагтаві познайомив співвітчизників зі здобутками європейської науки й культури, захоплювався вивчати іноземні мови, перекладати кращі твори західної літератури. Сам він переклав арабською «Пригоди Телемака» Фенелона, уривки з Монтеск'є, Вольтера, Руссо.

Визначну роль у розвитку єгипетської прози відіграв Мухаммад Абдо (1849–1905) – учень аль-Афгані та ідейний натхненник руху ісламського реформаторства. Абдо виступав за очищення арабської мови від застарілих зворотів, спрощення стилю, відмову від надмірного римування й цитування попередників. Він прагнув перетворити арабську на сучасну мову науки й культури, доступну широким масам. У своїх статтях Абдо подавав зразки нового стилю – чіткого, логічного, позбавленого зайвої риторики.

Отже, зусиллями ліванських та єгипетських письменників в арабській прозі утвердився напрям, орієнтований на правдиве зображення життя. У 1910–1920-х роках в Єгипті постала нова генерація, представлена такими постатями, як Мухаммад Теймур (1892–1921), Махмуд Теймур (1894–1973), Мухаммад Хусейн Гейкаль (1888–1956). Вони майстерно відтворювали у своїх творах сцени з повсякденного життя, змальовували соціальні типи й характери. Їхні оповідання позначені спостережливістю, увагою до деталей, вмінням передати тонкі порухи людської душі, що дозволяє говорити про органічне поєднання реалізму і романтизму у їхній творчості.

У 30-ті рр. ХХ ст. на літературну сцену вийшли такі талановиті письменники, як Тауфік аль-Хакім (1898–1987), Іхсан Абд аль-Куддус (1919–1990), Нагіб Махфуз (1911–2006). Вони розширили тематику й проблематику реалістичної прози, вдосконалили її художні засоби, вдаючись до сміливих експериментів. Серед єгипетських прозаїків цим відзначився, наприклад, Махмуд Теймур. У збірках «Сліпий кут» (1929), «Синє вогнище» (1933) він подеколи використовує фрагментарну композицію, потік свідомості, символізацію образів.

У ліванській прозі нові тенденції репрезентовані іменами Джебрана Халіля Джебрана (1883–1931), Аміна ар-Рейхані (1876–1940), Михайла Нуайме (1889–1988). Їхні твори наскрізь символічні, сповнені філософських роздумів про сенс буття, призначення людини. Новаторство Джебрана, Рейхані, Нуайме проявилось у вишуканому поетичному стилі, вільному від норм класичної арабської мови, насиченому алегоріями та притчами. Прозові шедеври «Зламани крила» (1912) і «Пророк» (1923) Джебрана, «Книга Халіда» (1911) ар-Рейхані, «Ліванські оповідання» (1937) Нуайме – справили величезний вплив на всю арабську літературу. Вони розширили естетичні обрії арабської прози, збагатили її палітру виражальних засобів, проклали місток між Сходом і Заходом.

Єгипетська реалістична проза I половини ХХ ст. розвивалася під знаком поглибленого інтересу до життя простих людей, соціальних низів. Письменники прагнули якомога правдивіше зобразити повсякденний побут, звичаї, психологію різних верств єгипетського суспільства. Зачинателем реалізму в Єгипті вважається Мухаммад Теймур. У збірках «Мрії курця гашишу» (1917), «Маленький світ» (1922) він з етнографічною точністю відтворив атмосферу каїрських вулиць і базарів, змалював колоритні народні типи. Оповіданням Теймура притаманні гостра спостережливість, соковитий гумор, тонкий психологізм, романтичні описи. Це ж можна сказати і про стиль Мухаммада Хусейна Гейкаля. Його повість «Зейнаб» (1914) – глибоке соціально-психологічне полотно, що зображує побут єгипетського села. Крізь призму нещасливого кохання сільської дівчини Зейнаб до освіченого юнака Хаміда автор розкриває гострі

проблеми тогочасного суспільства: становище жінки, конфлікт між патріархальною мораллю і «розкріпаченою» молоддю, віковічні забобони. Хрестоматійними є також праці Тауфіка аль-Хакіма та Нагіба Махфуза. Т. Аль-Хакім збагатив арабську прозу гострою соціальною критикою. Так, наприклад, у сатиричній повісті «Щоденник провінційного слідчого» (1937 *يوميات نائب في الأرياف*) він викривав бюрократизм, корупцію, духовне зубожіння правлячої верхівки. А повість «Пташка зі Сходу» (1938 *عصفور من الشرق*) порушує проблему національної ідентичності на тлі зіткнення східної і західної культур.

Ліванська проза, репрезентована іменами Дж. Х. Джебрана, А. Ар-Рейхані, М. Нуайме, позначена глибоким філософським змістом, символізмом, ліризмом, увагою до внутрішнього світу людини. Стильовою домінантою постає органічне поєднання принципів арабської риторики і поетики з новаторськими пошуками форми. Яскравим зразком виступають «Зламні крила» (1912) Джебрана Халіля Джебрана. Письменник творить складну метафоричну образність, наповнює текст містичними деталями. Його колега по перу, Амін ар-Рейхані, у романі «Книга Халіда» (1911) поєднує елементи інтелектуальної прози, подорожнього нарису, потоку свідомості. Реальні факти переплітаються з вигадкою, натуралістичні замальовки – з поетичними відступами та філософськими сентенціями. Постать головного героя овіяна романтичним ореолом «зайвої людини», бунтаря-одинака. Критика суспільних вад межує з проповіддю «вселюдської релігії». У ліричних мініатюрах Михаїла Нуайме («Ліванські оповідання», 1937) філософічність органічно зливається з поетичністю. Розповідь про звичайні події сільського життя просякнута глибоким підтекстом, символічними деталями, які відсилають до вічних тем буття. Стиль позначений метафоричністю, психологізмом, ліричними відступами, що нагадують вірші у прозі.

Літературні зусилля та плідна творчість ліванських і єгипетських інтелектуалів першої половини ХХ ст. сприяла формуванню нового типу філософської, поетично забарвленої прози, зорієнтованої на розкриття глибин людського духу, осмислення універсальних проблем буття крізь призму індивідуальної свідомості. Ця проза характеризується

ся такими рисами як психологізм, символізм, міфологізм, ускладнена метафоричну образність, синтез мистецтв. Водночас вона зберігає тісний зв'язок зі східними духовними й літературними традиціями.

Питання для семінарських занять:

1. Які суспільно-політичні та культурні чинники зумовили розквіт єгипетської і ліванської прози у I пол. ХХ ст.?
2. Охарактеризуйте роль письменників-просвітителів (А. Ф. Аш-Шид'як, Р. Ат-Тагтаві, М. Абдо) у становленні нової арабської прози.
3. Розкрийте тематичні, жанрові та стильові особливості єгипетської реалістичної прози на прикладі творчості М. Теймура, М. Х. Гейкаля, Т. Аль-Хакіма.
4. Як у романах Н. Махфуза втілюються принципи критичного реалізму?
5. Визначте філософсько-символічні мотиви у повісті Дж. Х. Джебрана «Зламани крила». Як вони втілені на образному та сюжетно-композиційному рівнях?
6. Проаналізуйте жанрово-стильову своєрідність роману А. Ар-Рейхані «Книга Халіда». У чому проявилися новаторські пошуки письменника?
7. Порівняйте образ ліричного героя у «Ліванських оповіданнях» М. Нуайме та мініатюрах Дж. Х. Джебрана зі збірки «Сльоза і посмішка».
8. Простежте еволюцію арабської поетичної прози від експериментів А. Ф. Аш-Шид'яка до новацій Дж. Х. Джебрана і М. Нуайме.
9. Розкрийте роль журналів «аль-Муктатаф», «аль-Гіляль», «ас-Сакафа» у розвитку арабської просвітницької прози.
10. Охарактеризуйте вплив західної літератури (французької, англійської, американської) на оновлення арабської прози у I пол. ХХ ст.

Теми есе:

1. Роль літературних салонів і гуртків у розвитку арабської просвітницької прози (на матеріалі біографії А. Ф. Аш-Шид'яка).

2. Образ «нової жінки» у повісті М. Х. Гейкала «Зейнаб»: між традицією і модерністю.
3. Критика соціальних і моральних вад єгипетського суспільства у прозі Тауфіка аль-Хакіма.
4. Художнє осмислення проблеми «батьків і дітей» у повістях М. Теймура.
5. Неоромантичні мотиви у прозі Дж. Х. Джебрана.
6. Концепція «арабського відродження» у публіцистиці А. Ар-Рейхані.
7. Міфопоетика та інтертекстуальність у повісті-притчі М. Нуайме «Книга Мірдада».
8. Філософія кохання у ліричній прозі Дж. Х. Джебрана.
9. Жанр «подорожнього нариса» в арабській просвітницькій прозі (Р. Ат-Тагтаві, А. Ф. Аш-Шид'як, А. Ар-Рейхані).
10. Трансформація жанру «макама» у прозі М. Нуайме та Дж. Х. Джебрана.

موضوعات للمناقشة:

1. دور الصحافة في تطوير فن المقالة الأدبية في مصر (من خلال دراسة مجلات مثل «الجريدة» لمحمد عبده و«المقتطف» ليعقوب صروف)
2. دراسة الشخصيات والبيئة الاجتماعية في «زينب» لمحمد حسين هيكل.
3. النزعة الإصلاحية في أدب المهجر الجنوبي: قراءة في المضامين الفكرية لروايات جبران خليل جبران
4. فلسفة الحب والجمال في الآثار النثرية لجبران خليل جبران («الأجنحة المتكسرة»، «الموسيقى»)
5. توظيف التراث العربي في كتابات ميخائيل نعيمة القصصية («كان ما كان»، «أبو بطة»)
6. ملامح التجديد الفني في القصة القصيرة عند محمود تيمور («نداء المجهول»، «الشيخ جمعة»)
7. حاول أن تبحث عن روايتي («كتاب خالد» «جهة الغروب») لأمين الريحاني وتقدم عرضاً لهما؟
8. أدب الرحلات ودوره في بلورة الوعي القومي العربي (رفاعة الطهطاوي، أحمد فارس الشدياق، أمين الريحاني)

لآرأاؤرأا:

أبوء، مارون. صؤر لبنان \ أؤمء فارس الشءءق. ءار. (2006). مارون أبوء.

Akawi, R. (2003). رءاب. الفارءق أؤمء فارس الشءءق. ءار الفكر. العربآ للؤبأة والنشر.

Al-Ashtar, A. (1966). أؤمء الكرآم. أؤمء فارس الشءءق. نصوص. مأآارة من الأءب العربآ الءءء، النثر 1، أعلام الرواء. المكآة الءءءة، ءمشق.

Al-Matawi, M. (1989). ءار. أؤمء فارس الشءءق. ءار. الغرب الإسلأمآ.

Al-Naimi, M.S. (2022). مءنء سلآمان. صءافة القرن الءاسع عشر. ألف بآء آاء... صءافة.

Al-Saleh, E. (1987). عماء. أؤمء فارس الشءءق؛ أآاره وعصره. شركة المؤبوءعات للآوزآع والنشر.

Al-Shawabika, M. (2000). الشوابكة، مءمء. الشءءق الناؤء. مؤسسه الرساله. الشءءق، طنوس. أءبار الأعلان فآ آبل لبنان. ءار. (1997). نظآر أبوء.

Al-Zarkan, M. (1988). الزركان مءمء على. الآوانب اللؤوبه عنء أؤمء فارس الشءءق.

Ashour, R. (2012). عاشور، رضوى. الءءاءه الممكآه "الشءءق والساق على. ءار الشروق.

Asmat, N. (2005). عصمآ، نصار. أؤمء فارس الشءءق «ؤراءه فآ صفاءء. المقاوآة». ءار الهءابه للؤبأة والنشر والآوزآع.

Jabari, S. (1987). آبرب، شفآق. أؤمء فارس الشءءق. مؤسسه الرساله. ناشرن.

Karam, A.G., "Fāris al-Shidyāḳ", in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E.

Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_2289

Nakhl, G. (2011). نأل، آورآ. أؤمء فارس الشءءق. ءار الشمال.

Saidawi, A.; Ahmadyan, H. (2015). سعآءاوبى، على؛ أؤمءان، مءمء. نهضة النثر العربآ المعاصر. آؤآ وءراساء، نصوص معاصره، مركز البؤآ.

المعاصره فآ ببوء. Sawa'i, M. (2004). سواعى، مءمء. رسائل أؤمء فارس الشءءق.

Sawaya, M. (1962). صوايا، ميخائيل. أحمد فارس الشدياق حياتة – أثاره، دار الشرق الجديد، بيروت

Tanous, J. (2018). طنوس، جان نعوم. أحمد فارس الشدياق أديب الأنوار؛ لماذا. انتقد الكهنة؟ لماذا أسلم؟ ما رسالته؟ دار المنهل اللبناني للطباعة والنشر

**МУХАММАД
ТЕЙМУР**

محمد تيمور

(1892–1921)

Мухаммад Теймур (1892–1921) – визначний єгипетський письменник, драматург і літературний критик, основоположник сучасної арабської прози та новаторського театрального мистецтва. Народившись у Каїрі у шанованій та освіченій родині Теймурів, він з юних років мав доступ до багатой домашньої бібліотеки та спілкування з інтелектуальною елітою свого часу. Його батько, Ахмад Теймур-паша, був відомим літературознавцем і бібліофілом.

Здобувши початкову освіту вдома, Мухаммад вирушив до Берліна вивчати медицину, проте справжньою його пристрастю виявилася література. Тож він переїхав до Парижа, де протягом трьох років знайомився з надбаннями європейської, зокрема французької, літератури. Цей досвід справив визначальний вплив на його подальшу творчість і світогляд.

Повернувшись до Єгипту в 1914 році, Мухаммад Теймур присвятив себе літературній діяльності. Разом з однодумцями він заснував театральну трупу, для якої писав п'єси в реалістичному дусі, порушуючи актуальні соціальні питання. Його комедії «Пташка в клітці», «Безодня» та опера «Добра десятка» (музику до якої написав С. Дарвіш) здобули популярність і визнання як новаторські твори, що відображали життя сучасного єгипетського суспільства.

Окрім драматургії, Мухаммад Теймур активно розвивав жанр короткого оповідання. Його збірка «Що бачать очі» стала етапною для розвитку арабської прози, вирізняючись психологізмом, увагою до повсякденного життя та соціальних проблем. Орієнтуючись на здобутки європейських новелістів (Едгара По, Чехова, Хемінгуей), Теймур водночас прагнув творити самобутню національну літературу, тісно пов'язану з єгипетськими реаліями.

Величезне значення мала діяльність Мухаммада Теймура як літературного критика та публіциста. У своїх статтях він пропагував реформування арабського театру за європейськими зразками, домагався піднесення його інтелектуального рівня та суспільної ваги. Завдяки йому було відтворено цілісну картину тогочасного мистецького процесу в Єгипті з усіма його досягненнями та проблемами. Теймур був чи не єдиним професійним театральним критиком свого часу.

Творчість Мухаммада Теймура фокусувалася головним чином на житті середнього класу, в якому він бачив основу поступу єгипетського суспільства, міст між елітою та людом. У центрі його уваги були теми сім'ї, подружніх взаємин, становище жінки – питання, які потребували переосмислення з позицій раціоналізму та науки. Героями творів Теймура ставали пересічні єгиптяни з їхніми щоденними клопотами та прагненнями.

Надзвичайно тісні творчі та особисті зв'язки єднали Мухаммада Теймура з його молодшим братом Махмудом, майбутнім класиком арабської новелістики. Для Махмуда авторитет старшого брата був беззаперечним – його поради, настанови, редакторські правки сприймалися як дороговказ. Перша збірка оповідань Махмуда Теймура постала саме під орудою Мухаммада і наслідувала його творчі принципи.

Багатогранний талант Мухаммада Теймура проявився також у поезії та публіцистиці. Його вірші вирізнялися задушевністю і тонким ліризмом, а статті та огляди були важливим засобом формування громадської думки, інтелектуального розвитку читачів. Теймур гостро відчував швидкоплинність життя і, передчасно згасаючи, у віці лише 29 років, залишив по собі рядки:

«Готуйте в надрах землі мені могилу,
Й дозвольте спати вічним сном під нею.

Є в темряві могил душі спочинок,
А денне світло лиш страждань причина».

Та попри передчасну смерть, Мухаммад Теймур встиг здійснити справжній переворот в арабській літературі. Протягом неповних восьми років активної творчості (1913–1921) він заклав підвалини якісно нового етапу в розвитку прози, драматургії та літературної критики, ставши одним із фундаторів єгипетської культури модерної доби.

Визнанням великих мистецьких заслуг Мухаммада Теймура стало заснування єгипетським урядом літературної премії його імені, що присуджується за досягнення в царині арабської драматургії. А найвищим пам'ятником письменникові лишається його різнобічна яскрава творчість, що є неоціненним надбанням арабської літератури ХХ століття.

Питання для семінарських занять:

1. Проаналізуйте вплив європейської літератури, зокрема французької, на формування творчої особистості Мухаммада Теймура. Як поєднувалися в його доробку національні та західні елементи?
2. Охарактеризуйте новаторські риси драматургії Мухаммада Теймура. Чому його п'єси «Пташка в клітці», «Безодня» тощо вважаються етапними для розвитку єгипетського театру початку ХХ ст.?
3. Розкрийте значення Мухаммада Теймура як зачинателя жанру короткого реалістичного оповідання в арабській прозі. На прикладі збірки «Що бачать очі» простежте характерні особливості його малої прози.
4. Яку роль відіграв Мухаммад Теймур у становленні свого молодшого брата Махмуда як письменника? Проаналізуйте творчі та особисті взаємини двох видатних літераторів.
5. Висвітліть різні грані творчої діяльності Мухаммада Теймура – драматурга, новеліста, поета, критика, публіциста. Чому його вважають одним із фундаторів новітньої арабської літератури попри надто коротке життя?

Питання для самоконтролю:

1. Які чинники вплинули на формування Мухаммада Теймура як письменника? Яке значення мало його перебування в Європі?

2. У чому полягало новаторство драматургії Мухаммада Теймура? Назвіть його найвідоміші п'єси.
3. Охарактеризуйте роль Мухаммада Теймура у розвитку жанру короткого оповідання в арабській прозі. Якими є стильові домінанти його малої прози?
4. Яким чином Мухаммад Теймур сприяв творчому становленню свого молодшого брата Махмуда?
5. У яких літературних жанрах працював Мухаммад Теймур? Чому його вважають «людиною-оркестром» арабського письменства?

Теми есе:

«Мухаммад Теймур – місіонер культурного діалогу Сходу і Заходу» Розкрийте роль Мухаммада Теймура як посередника між арабською та європейською літературними традиціями, проаналізуйте синтез національних та західних елементів у його творчості.

2. «Реформатор арабського театру: драматургічні новації Мухаммада Теймура» Висвітліть новаторські риси п'єс Мухаммада Теймура, їх значення для розвитку єгипетського та загалом арабського театру початку ХХ ст.

3. «Мухаммад Теймур як фундатор сучасної арабської прози» Охарактеризуйте внесок Мухаммада Теймура у розвиток жанру короткого оповідання в арабській літературі, проаналізуйте особливості його творчої манери на прикладі збірки «Що бачать очі».

4. «Брати по духу і крові: творчий тандем Мухаммада і Махмуда Теймурів». Розкрийте роль Мухаммада Теймура як наставника і натхненника для його молодшого брата Махмуда, простежте вплив їхніх особистих взаємин на літературну творчість.

5. «Мухаммад Теймур – людина-оркестр арабської літератури» Висвітліть універсалізм творчої особистості Мухаммада Теймура, охарактеризуйте його здобутки як драматурга, новеліста, поета, критика і публіциста. Обґрунтуйте його роль як одного з фундаторів новітнього арабського письменства.

Фрагмент творчості Мухаммада Теймура для ознайомлення

في القطار

صباح ناصع الجبين يجلي عن القلب الحزين ظلماته، ويرد للشيخ

شبابه، ونسبم عليل ينعش الأفئدة، ويسري عن النفس همومها، وفي الحديقة تتمايل الأشجار يمنة ويسرة كأنها ترقص لقدم الصباح، والناس تسير في الطريق وقد دبت في نفوسهم حرارة العمل، وأنا مكتئب النفس أنظر من النافذة لجمال الطبيعة، وأسائل نفسي عن سر اكتئابها فلا أهتدي لشيء.

تناولت ديوان موسيه وحاولت القراءة فلم أفجح، فألقيت به على الخوان، وجلست على مقعد، واستسلمت للتفكير كأني فريسة بين مخالب الدهر.

مكثت حيناً أفكر، ثم نهضت واقفاً وتناولت عصاي وغازت منزلي وسرت وأنا لا أعلم إلى أي مكان تقودني قدمي، إلى أن وصلت إلى محطة باب الحديد، وهناك وقفت مفكراً، ثم اهتديت للسفر ترويحاً للنفس، وابتعت تذكرة — درجة ثانية — وركبت القطار للضيعة لأقضي فيها نهارى بأكمله.

جلست في إحدى غرف عربات القطار بجوار النافذة، ولم يكن بها أحد سواي، وما لبثت في مكاني قليلاً حتى سمعت صوت بائع الجرائد يطن في أذني: «وادي النيل، الأهرام، المقطم»، فابتعت إحداها وهممت بالقراءة، وإذا بباب الغرفة قد انفتح ودخل شيخ من المعممين، أسمر اللون طويل القامة نحيف القوام كث اللحية، له عينان أقبل أجفانهما الكسل، فكأنه لم يستيقظ من نومه بعد، وجلس الأستاذ غير بعيد عني، وخلع مركوبه الأحمر قبل أن يتربع على المقعد، ثم بصق على الأرض ثلاثاً ماسحاً شفتيه بمنديل أحمر يصلح أن يكون غطاءً لطفل صغير. ثم أخرج من جيبه مسبحة ذات مائة حبة وحبة، وجعل يردد اسم الله والنبي والصحابة والأولياء والصالحين. فحولت نظري عنه فإذا بي أرى في الغرفة شاباً لا أدري من أين دخل علينا، ولعل اشتغالي بروية الأستاذ منعني أن أرى الشاب ساعة دخوله.

نظرت إلى الفتى وتبادر لذهنى أنه طالب ريفي انتهى من تأدية امتحانه وهو يعود إلى ضيعته ليقضي إجازته بين أهله وقومه. نظر إليّ الشاب كما نظرت إليه، ثم أخرج من محفظته رواية من روايات مسامرات الشعب، وهمم بالقراءة بعد أن حول نظره عني وعن الأستاذ، ونظرت للساعة راجياً أن يتحرك القطار قبل أن يوافينا مسافر رابع، فإذا

بأفندي وضاح الطلعة حسن الهدام دخل غرفتنا وهو يتبختر في مشيته، ويردد أنشودة طالما سمعتها من باعة الفجل والترمس. جلس الأفندي وهو يبتسم واضعاً رجلاً على رجل بعد أن قرأنا السلام فرددناه رد الغريب على الغريب.

وساد السكون في الغرفة؛ والتلميذ يقرأ روايته، والأستاذ يسبح وهو غائب عن الوجود، والأفندي ينظر لملابسه طوراً وللمسافرين تارة أخرى، وأنا أقرأ وادي النيل منتظراً أن يتحرك القطار قبل أن يوافينا مسافر خامس.

مكثنا هنيهة لا نتكلم كأننا ننتظر قدوم أحد، فانفتح باب الغرفة ودخل شيخ يبلغ الستين، أحمر الوجه براق العينين، يدل لون بشرته على أنه شركسي الأصل، وكان ممسكاً مظلة أكل الدهر عليها وشرب، أما حافة طربوشه فكانت تصل إلى أطراف أذنيه، وجلس أمامي وهو يتقرس في وجوه رفقائه المسافرين كأنه يسألهم من أين هم قادمون، وإلى أين هم ذاهبون. ثم سمعنا صفير القطار تنبئ الناس بالمسير، وتحرك القطار بعد قليل يقل من فيه إلى حيث هم قاصدون.

سافر القطار ونحن جلوس لا ننبس ببنت شفة، كأنما على رءوسنا الطير، حتى اقترب من محطة شبرا، فإذا بالشركسي يحملق فيّ، ثم قال موجهاً كلامه إليّ: هل من أخبار جديدة يا أفندي؟

فقلت له وأنا ممسك الجريدة بيدي: ليس في أخبار اليوم ما يستلفت النظر، اللهم إلا خبر اهتمام وزارة المعارف بتعميم التعليم ومحاربة الأمية.

ولم يمهلني الرجل أن أتم كلامي؛ لأنه اختطف الجريدة من يدي دون أن يستأذني، وابتدأ بقراءة ما يقع تحت عينيه، ولم يدهشني ما فعل؛ لأنني أعلم الناس بحدة الشراكسة، وبعد قليل وصل القطار محطة شبرا، وصعد منها لغرفتنا أحد عمد القليوبية، وهو رجل ضخم الجثة كبير الشارب أفضس الأنف، له وجه به آثار الجدري، تظهر عليه مظاهر القوة والجهل. جلس العمدة بجواري بعد أن قرأ سورة الفاتحة وصلى على النبي، ثم سار القطار قاصداً قليوب.

مكث الشركسي قليلاً يقرأ الجريدة، ثم طواها وألقى بها على الأرض وهو يحرق الأرم وقال: يريدون تعميم التعليم ومحاربة الأمية

حتى يرتقي الفلاح إلى مصاف أسياده، وقد جهلوا أنهم يجنون جناية كبرى.

فالتقطتُ الجريدة من الأرض وقلت: وأي جناية؟

- إنك ما زلت شابًا لا تعرف العلاج الناجع لتربية الفلاح.
- وأي علاج تقصد؟ وهل من علاج أنجع من التعليم؟
- فقطب الشركسي حاجبيه وقال بلهجة الغاضب: هناك علاج آخر.
- وما هو؟

فصاح بملء فيه صيحة أفاق لها الأستاذ من نومه، وقال: السوط؛ إن السوط لا يكلف الحكومة شيئًا، أما التعليم فيطلب أموالًا طائلة، ولا تنس أن الفلاح لا يذعن إلا للضرب؛ لأنه اعتاده من المهد إلى اللحد. وأردت أن أحيب الشركسي، ولكن العمدة — حفظه الله — كفاني مؤونة الرد، فقال للشركسي وهو يبتسم ابتسامة صفراء: صدقت يا بيه صدقت، ولو كنت تسكن الضياع مثلنا لقلت أكثر من ذلك. إننا نعاني مع الفلاح ما نعاني؛ لنكبح جماحه، ونمنعه عن ارتكاب الجرائم. فنظر إليه الشركسي نظرة ارتياب وقال: حضرتكم تسكنون الأرياف؟

- أنا مولود بها يا بيه.
- ما شاء الله.

جرى هذا الحديث والأستاذ يغط في نومه، والأفندي ذو الهدام الحسن ينظر لملابسه ثم ينظر لنا ويضحك، أما التلميذ فكانت تظهر على وجهه سيما الاشمئزاز، ولقد هم بالكلام مرارًا فلم يمنعه إلا حياؤه وصغر سنه، ولم أطق سكوتًا على ما فاه به الشركسي، فقلت له: إن الفلاح يا بيه إنسان مثلنا، وحرام أن لا يحسن الإنسان معاملة أخيه الإنسان. فالتفت إليَّ العمدة كأنني وجهت إليه الكلام، وقال: أنا أعلم الناس بالفلاح، ولي الشرف أن أكون عمدة في بلد به ألف رجل، وإن شئت أن تقف على شئون الفلاح أجبك. إن الفلاح يا حضرة الأفندي لا يفلح معه إلا الضرب، ولقد صدق البك فيما قال (وأشار بيده إلى الشركسي). فقال الشركسي وهو يبتسم ابتسامة الساخر: ولا ينبئك مثل خبير. فاستشاط التلميذ غضبًا، ولم يطق السكوت، فقال وهو يرتجف: الفلاح يا حضرة العمدة ...

فقاطعه العمدة قائلاً: قل «يا سعادة البك»؛ لأنني حزت الرتبة الثانية منذ عشرين سنة.

فقال التلميذ: الفلاح يا حضرة العمدة لا يذعن لأوامركم إلا بالضرب لأنكم لم تعودوه غير ذلك، فلو كنتم أحسنتم صنيعكم معه لكنتم وجدتم فيه أخطأ يتكاتف معكم ويعاونكم، ولكنكم مع الأسف أسأتم إليه فعمد إلى الإضرار بكم تخلصاً من إساءتكم، وإنه ليدهشني أن تكون فلاحاً وتتحى باللائمة على إخوانك الفلاحين!

فهز العمدة رأسه ونظر للشركسي وقال: هذه هي نتائج التعليم. فقال الشركسي: نام وقام فوجد نفسه قائم مقام. أما الأفندي ذو الهندام الحسن، فإنه قهقه ضاحكاً وصفق بيديه، وقال للتلميذ: برافو يا أفندي، برافو برافو. فنظر إليه الشركسي، وقد انتفخت أوداجه، وتعسر عليه التنفس، وقال: ومن تكون أنت؟

— ابن الحظ والأنس يا أنس. وضحك عدة ضحكات متواليات. فلم يبق في قوس الشركسي منزع، فصاح وهو يبصق على الأرض طوراً، وعلى جبة الأستاذ وعلى حذاء العمدة تارة: أدبسيس، بس فلاح. ثم سكت وسكت الحاضرون، وأوشكت أن تهدأ العاصفة لولا أن التفت العمدة للأستاذ، وقال: أنت خير الحاكمين يا سيدنا، فاحكم لنا في هذه القضية.

فهز الأستاذ رأسه وتحنح وبصق على الأرض، وقال: وما هي القضية لأحكم فيها بإذن الله — جل وعلا؟ هل التعليم أفيد للفلاح أم الضرب؟

فقال الأستاذ: بسم الله الرحمن الرحيم إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا، قال النبي — عليه الصلاة والسلام: «لا تعلموا أولاد السفلة العلم». وعاد الأستاذ إلى خموله، وأطبق أجنانه مستسلماً للذهول. فضحك التلميذ وهو يقول: حرام عليك يا أستاذ. إن بين الغني والفقير من هو على خلق عظيم، كما أن بينهم من هو في الدرك الأسفل.

فأفاق الأستاذ من غشيته، وقال: واحسرتاه! إنكم من يوم ما تعلمتم الرطان فسدت عليكم أخلاقكم، ونسيتم أوامر دينكم، ومنكم من تبجح

وبغى واستكبر وأنكر وجود الخالق.
فصاح الشركسي والعمدة: «لك الله يا أستاذ». وقال الشركسي:
كان الولد يخاف أن يأكل مع أبيه واليوم يشتمه ويهم بصفعه.
وقال العمدة: كان الولد لا يرى وجه عمته، والآن يجالس امرأة
أخيه.
ووقف القطار في قليب، فقرأت الجميع السلام وغادرتهم، وسرت
في طريقي إلى الضيعة وأنا أكاد لا أسمع دوي القطار وصفيره، وهو يعدو
بين المروج الخضراء؛ لكثرة ما يصيح في أذني من صدى الحديث.
٧ يونيو سنة ١٩١٧

الأسئلة:

1. «لا ننبس ببنت شفة». ما المقصود بهذه العبارة؟
2. ما هو موضوع الحوار الذي دار بين رفاق السفر؟
3. رفض «العمدة» مثلما رفض «الشركسي» فكرة تعليم الفلاح، فلماذا؟
4. «كأنما على رؤوسنا الطير». اشرح هذه العبارة؟
5. استخرج من المقال سمات القصة القصيرة آنذاك؟
6. ما رأيك في أسلوب المؤلف؟

Глосарій

1	Ясночолый ранок	صَبَاحٌ نَاصِعُ الْجَبِينِ
2	лагідний вітерець освіжає серця	نَسِيمٌ عَلِيلٌ يُنْعِشُ الْأَفْنِدَةَ
3	звільняє душі від клопотів	يُسْرِئُ عَنِ النَّفْسِ هُمُومَهَا
4	дерева хиляться обабіч	تَتَمَائِلُ الْأَشْجَارُ يَمْنَةً وَيَسْرَةً
5	Мені не вдалося зосередитися на читанні	لَمْ أَفْلِحْ فِي الْقِرَاءَةِ
6	жбурнув книгу на стіл	أَلْقَيْتُ بِهٍ عَلَى الطَّائِلَةِ
7	подорож для відпочинку душі	السَّفَرُ تَرْوِيحًا لِلنَّفْسِ

8	лінощі заплющили його повіки	أَقْفَلَ أَجْفَانَهُ الْكَسَلُ
9	перебирати вервицю зі ста намистинами	يُرَدِّدُ الْمُسْبَحَةَ ذَاتَ مِائَةِ حَبَّةٍ
10	носовичок завбільшки з дитяче покривальце	مَنْدِيلٌ يَصْلُحُ أَنْ يَكُونَ غَطَاءً لِطِفْلِ صَغِيرٍ
11	обмін поглядами між незнайомцями	رَدُّ الْغَرِيبِ عَلَى الْغَرِيبِ
12	Немов очікували, що хтось прийде	كَأَنَّا نَنْتَظِرُ قُدُومَ أَحَدٍ
13	стара зношена парасолька	مِظَلَّةٌ أَكَلَ الدَّهْرُ عَلَيْهَا وَشَرِبَ
14	краї фески сягають кінчиків вух	حَافَةُ طَرْبُوشِهِ تَصِلُ إِلَى أَطْرَافِ أُذُنَيْهِ
15	дивитися з недовірою	نَظَرَ إِلَيْهِ نَظْرَةَ ارْتِيَابٍ
16	утруднене дихання	تَعَسَّرَ عَلَيْهِ التَّنَفُّسُ
17	замахнутися, щоб дати ляпаса	يَهْمُ بِصَفْعِهِ
18	найнижчий рівень невігластва	فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ
19	не бачити обличчя тітки	لَا يَرَى وَجْهَ عَمَّتِهِ
20	ледве чути через гучні крики	أَكَادُ لَا أَسْمَعُ لِكَثْرَةِ مَا يَصِيحُ
21	жертва в пазурах долі	فَرِيْسَةٌ بَيْنَ مَخَالِبِ الدَّهْرِ
22	відлуння розмови	صَدَى الْحَدِيثِ
23	поширення освіти	تَعْمِيمُ التَّعْلِيمِ
24	поважний чоловік	رَجُلٌ ضَخْمُ الْجَنَّةِ

25	гарний одяг	الْهَذَا الْحَسَنُ
----	-------------	--------------------

صَفَارَةُ الْعَيْدِ

العطفة التي نتكلم عنها طويلة ضيقة خالية من الأرصفة، تبتدئ بحائط سميك وتنتهي عند الشارع الكبير؛ حيث ترى على يمينها قصرًا فخماً يخاله الناظر سجنًا أعد للمجرمين، وعلى شمالها قبرًا لشيخ وهمي تقف أمامه الرجال والنساء يقرءون الفاتحة وهم ينظرون للسماء نظرة رجاء وابتهاال، ثم يمسحون وجوههم بأيديهم ليتم الله نعمته عليهم. وإذا سرت فيها فبلغت منتصفها وجدت «أم مليم»، بائعة الطعمية والسلطة والكرات، جالسة القرفصاء أمام حانوتها المكون من قفص تعرض عليه ما تبيعه لسائق عربة الكارو ولابن السبيل والفاعل. وإذا اقتربت من بدايتها؛ أي من الحائط السميك الذي يقف في وجه المارة ليمنعهم من المسير، وجدت شجرة كبيرة يتقيًا ظلالها كل من تعب وتملكه الإنضاء. أما إذا أسرعت في سيرك خشيت أن تعثر في هاوية صغيرة أو تُل لا يزيد ارتفاعه عن عشرة سنتيمترات، أو في القاذورات التي تلقي بها أيدي المارة بلا خوف ولا حذر. أما القصر فهو لأحد البشوات الذين أبوا أن يهجروا الحي الذي نشأ فيه أجدادهم، وهو قصر — كما قلنا — عظيم، يجلس على بابهِ الخصي واضعًا رجلًا على رجل وممسكًا بمسبحة يستعين بها على قتل الوقت؛ حتى لا يشعر بسأم ولا ملل، وهو شيخ في الخامسة والخمسين من عمره، له شفاه تشبه قطع «البفتيك» التي تقدم لك في مطاعم العاصمة، وعينان يزداد احمرارهما كلما «أخذته الجلالة» فنطق باسم الله العظيم، وأنف أفتس كأنه ضفدعة وجدت في وجه الخصي منبتًا حسنًا، وكان طويل القامة ضخم الجثة، إذا مشى اهتز كما يهتز الفيل.

نحن في اليوم الأول من أيام العيد، والناس في هرج ومرج، والأطفال يلعبون في الشارع وقد أمسكوا بالأعيبهم وارتدوا ملابسهم الجديدة وتسامروا وهم يضحكون ويقفزون، والأباء انشروحت صدورهم ومشوا في الشارع وهم يقولون بعضهم لبعض: «كل عام وأنتم بخير».

وكان بين الأطفال طفل نحيل الجسم أصفر الوجه، ينظر لرفقائه نظرة تعبر عن غبطة لهم وعن رثائه لنفسه لحرمانه من سرورهم وسعادتهم، وكان خجولاً من لباسه القذر وأقدامه الحافية. يقف بجوارهم ثم يضع يديه خلف ظهره ويبتسم، كأنه يسألهم السماح له بمشاركته إياهم سرور العيد، وليس في ذلك بأس عليهم وهو طفل مثلهم، يبكي إذا ألم به ضر ويضحك إن نال ما تصبو إليه نفسه، وأتى له أن ينال بغيته وهو يتيم توفيت أمه بعد ولادته بخمس سنوات، ومات أبوه بعد وفاتها بعامين! فعاله عمه، وأين حنو زوجة العم من حنو الأم! مشى الأطفال الهويناء ثم غادروا العطفة، وتواعدوا على العدو في الشارع الكبير، وجروا فيه أشواطاً عديدة، فسقط أحدهم على الأرض فأسرع إليه رفقاؤه وهم يضحكون كما تغرد العصافير وعاونوه على النهوض من سقطته، فقام وهو كالحال الوجه كاسف البال، وقد جال الدمع في عينيه، ولكنه لم ينس أن اليوم عيد وأن البكاء محرم فيه وأن السرور فرض، فما لبث أن نسي سقطته وتناسى آلامه وجرى خلفهم إلى حيث كانوا يقصدون. أما اليتيم فلم ينس آلام نفسه؛ تلك الآلام القاتلة التي كانت تدب في جسمه فتطفئ نوره وتذهب بجماله وروائه.

ثم غادر الأطفال الشارع الكبير، ومشوا في العطفة وهم يضحكون وينشدون الأناشيد الصبانية، إلى أن وصلوا للشجرة الكبيرة، وهناك صاح أحدهم: لقد ابتعدنا عن الشارع الكبير، وهناك تمر الباعة، فهيا بنا نعود من حيث أتينا.

وتسابقوا وقد علا صياحهم في الفضاء.

ومرت في الشارع الكبير في تلك الساعة عربية كارو وقد ركب عليها سائقها، وهو شاب يشبه جسمه المكعب، له رأس له أربعة أركان يشبه مسطحها المربع. ألهب السائق جواده وهو يغني أنشودة بلدية جميلة: «أسمر سمرمر صغير السن لوعني»، ولما اقترب من الخصي قرأه السلام بصوت جهوري، فردَّ عليه الخصي السلام من أطراف شفتيه وهز رأسه كأنه يأسف على تدهور أخلاق السوق. وعادت الأطفال في تلك الساعة من الشارع الكبير إلى العطفة، وهي ملجؤهم الوحيد، وفي يد كل واحد منهم صفاة اشتراها من بائع يجول في الطرق، وابتدعوا ينفخون

في صفايرهم ويغنون، وتلك لعمرى موسيقى تبعث السرور في القلوب، وإن كانت غير شجية لتنافر نغماتها. وقف اليتيم معهم وقد أشجته تلك الموسيقى، واقترب من رفقائه وهم يرقصون ثم رقص معهم؛ إذ لم يكن في وسعه أن يفعل غير ذلك. فنظر إليه أكبرهم سناً وقال له بملء فيه: أين رداؤك الجديد يا علي؟

فلم يجب اليتيم وضحك الآخرين.

وقال ثان: أين صفارتك أيها الصديق؟

وقال ثالث: كفاكم رقصاً ولنصفر جميعنا. ليرقص من ليست معه

صفارة.

ولكن اليتيم لم يكف عن الرقص، وقد عزَّ عليه أن لا يترنح معهم، وضرب صفحاً عما سمعه كأن لم يعرض به أحد.

وفي تلك الساعة مر أستاذ قصير القامة طويل اللحية، يسير الهويماً في طريقه وهو يداعب لحيته بيده اليسرى ومسبحة بيده اليمنى. فهرعت الأبناء للقاءه وهم الخصي واقفاً ثم مشى وقبل يده، بينما كان الآخرون يقبلون أطراف جبته. أما الشيخ فهو رئيس الطريقة النقشبندية؛ وهي طريقة تحتم على أتباعها أن يذكر كل واحد منهم لفظ الجلالة مرة في كل عشرة دقائق، توفي شيخها القديم منذ خمسمائة سنة بعد أن نقشت النقوى على صدره اسم الجلالة، ولهذا سميت طريقته باسم النقشبندية.

ثم مر بائع الحلوى فهرعت إليه الأطفال، وجرى معهم اليتيم ولكنه كان في مؤخرتهم، فمد إليه أحدهم قطعة من الحلوى قائلاً: خذ.

فأشار علي برأسه رافضاً، واستكبر الآخر منه ذلك فألقى بقطعة الحلوى على الأرض، فالتقطها اليتيم وأعطاهم لكلب جائع كان يبصبص له بذبذبه، وغادر اليتيم رفيقه وقد ارتسمت على وجهه صورة البؤس ممزوجة بصورة عزة النفس، ولحق برفقائه وهو وحيد القلب وإن كان كثير الرفقاء، أما رفيقه الذي أعطاه الحلوى فقد مشى وهو يهز كتفيه ويصعر خده أنفة واستكباراً.

ثم حانت التفاتة من الأطفال إلى الشارع الكبير فوجدوا محموداً «الفتوة» قادمًا عليهم، فصاحوا جميعاً: «محمود السبع حضر. محمود السبع حضر». وصفقوا بأيديهم، فابتسم لهم محمود وكان «فتوة» عطفهم، وسار في طريقه على مهل ساحباً أذيال الخيلاء وملوِّحاً بعصاه

في الهواء كما يلوح الفارس بسيفه، وكان ضخم الجثة قوي العضلات له في المشاجرات القسط الأوفر والفوز الأكبر، مشهور بين قنوت العطفات الأخرى؛ ولذا لقب بـ «محمود السبع».

نظر إليه الخصي نظرة امتهان وامتعاض، ففقهه محمود ضاحكاً حتى استلقت أنظار المارة، ولبصق الخصي على الأرض وكان هذا أكبر مجهود يقدر على فعله لإهانة محمود، ثم صاح أحد الأطفال: المصارعة المصارعة خير مما فعل، ومن يتفوق على نظيره يأخذ صفارته مكافأة له على قوته وشجاعته.

فقال آخر: وليكن محمود السبع حكماً بيننا.

فقال محمود: بلا شك.

وقال رابع: ولكن علياً «اليتيم» لا يملك صفارة.

فصاح الطفل الذي رمى لعلّي بقطعة الحلوى: سأصارعه، فإن تفوق عليّ أعطيته صفارتي، وإن تفوقت عليه صفعته على وجهه أمام الجميع.

فصفق الأطفال استحساناً وقطب عليّ وجهه وشمر عن ساعده، فكنت ترى عند التحام جسمه بجسم رفيقه صورة غريبة على وجه كل واحد منهما؛ الأول: يدافع عن صفارته، والثاني: يدافع عن شرفه. والفرق بين الصفارة والشرف كبير، وتغلب عليّ على رفيقه وألقى به على الأرض وهو ممسك بتلابيبه، وفرّق بينهما الرفاق فقام علي وهو رافع الرأس وقال: أين الصفارة؟

فقال محمود السبع للمغلوب: أعطه الصفارة.

ثم أدار وجهه عن الأطفال وذهب للقاء صاحب له. فأخرج المغلوب صفارته من جيبه بعد تردد ومد يده بها إلى عدوه، فأخذها عليّ ووضعها في فمه كما يضع الظمان حافة الكأس المثلجة بين شفثيه وكأنه امتلاك العالم بأجمعه، وما لبث قليلاً حتى ضحك الحاضرون ضحكة استهزاء وسخرية، وكيف لا يهزءون به ولا يسخرون منه وهو ينفخ في صفارة لم يشترها بماله، فألقى عليّ بالصفارة في وجههم وسار على مهل وهم يصفقون خلفه. وابتعد عنهم فلم يشاءوا أن يتبعوه خشية أن يفارقوا نهاية العطفة؛ حيث يكثر الباعة، فسار اليتيم الهوينا إلى أن وصل للشجرة الكبيرة، وهناك وقف هنيهة كأنه يفكر ثم جلس في ظل الشجرة وقد أسند

ظهره إلى ساقها ونظر جهة اليمين وجهة الشمال، فوجد العطفة قفرة كقلبه، فوضع رأسه بين يديه وبكى وهو يقول: «أماه. أماه. أبتاه.» بينما كانت الأطفال تغني في الشارع الكبير.

ثم أفاق بعد هنيهة فوجد الكلب الذي ألقى بقطعة الحلوى إليه جالساً عند رأسه يلحس دموعه بلسانه الظامئ.
أغسطس سنة ١٩١٧

الأسئلة:

1. ماهي مظاهر الاحتفل بالعيد كما وصفها الكاتب في القصة؟
2. بدأ الكاتب قصته بوصف الحارة التي تدور فيها الأحداث فكيف وصفها؟
3. ما بين الباشا وشيخ الطريقة النقشبندية وفتوة الحارة والطفل علي اليتيم رسم الكاتب صورة لمجتمع تسوده الفروق الطبقيّة والمادية وضح ذلك؟
4. ما رأيك في أسلوب الكاتب؟
5. ماهي الكلمات الجديدة التي لفتت نظرك في القصة أعلاه؟
6. يبدو من وصف الكاتب للخصي أنه هو نفسه يمتلك حساً طبقيّاً استعلائياً، وضح ذلك؟
7. ما الذي فهمته من هذي القصة؟

Глосарій

1	Довгий вузький провулок	عَطْفَةٌ طَوِيلَةٌ ضَيِّقَةٌ
2	товста стіна	حَائِطٌ سَمِيكٌ
3	розкішний палац	قَصْرٌ فَخْمٌ
4	могила уявного святого	قَبْرُ شَيْخٍ وَهْمِيٍّ
5	вони читають аль-Фатіху	يَقْرَأُونَ الْفَاتِحَةَ
6	благання та мольба	رَجَاءٌ وَابْتِهَالٌ

7	звершення Божою милістю	يُمِّمُ اللَّهُ نِعْمَتَهُ
8	продавчиня фалафелю та салатів	بَائِعَةُ الطَّعْمِيَّةِ وَالسَّلَاطَةِ
9	сидіти навпочіпки	جَالِسَةُ الْقُرْفُصَاءِ
10	схожий на жабу	كَانَهُ ضِفْدَعَةً
11	подорожній	ابْنُ السَّبِيلِ
12	велике дерево	شَجَرَةٌ كَبِيرَةٌ
13	робітник	الْفَاعِلُ
14	спіткнутися об яму чи пагорб	تَعَثَّرُ فِي هَاوِيَةٍ أَوْ تَلٍّ
15	кидати сміття без страху	تُلْقِي الْقَادُورَاتِ بِلَا خَوْفٍ
16	євнух, що сидить біля дверей	الْخَصِيُّ يَجْلِسُ عَلَى الْبَابِ
17	тримати чотки	مُمْسِكًا بِمَسْبَحَةٍ
18	губи, схожі на шматки біфштексу	شِفَاهُ تَشْبَهُ قِطْعَ الْبِفْتِيكَ
19	очі, що червоніють	عَيْنَانِ يَزِدَا أَحْمِرَارُهُمَا
20	кирпатий ніс	أَنْفٌ أَفْطَسٌ
21	він хитається, як слон	يَهْتَرُّ كَمَا يَهْتَرُّ الْفِيلُ
22	діти грають на вулиці	الْأَطْفَالُ يَلْعَبُونَ فِي الشَّارِعِ
23	носити нові сукні	ارْتَدَوْا مَلَابِسَهُمُ الْجَدِيدَةَ
24	його брудний одяг і босі ноги	لِبَاسُهُ الْقَذِرُ وَأَقْدَامُهُ الْحَافِيَةُ
25	просити вибачення	يَسْأَلُهُمُ السَّمَاحَ

لېټرaturen:

- Al-Jawadi, M. (2019). محمد ټيمور... أول أديب عربي حفر. الجوادي محمد. لنفسه معاني الريادة متعددة الفنون. مدنات الجزيرة.
- Al-Mallah, I. (2022). "محمد ټيمور" على أثير الإذاعة. المصرية. مجلة الشروق.
- Hafiz, Sabri. (1993). The genesis of Arabic narrative discourse: a study in the sociology of modern Arabic literature. London: Saqi Books.
- Khalil, Amira. (2023). أميرة أحمد محمد خليل. معالم التجربة الشعرية في ديوان محمد ټيمور (1892-1921)، دراسة تحليلية نقدية. مجلة كلية اللغة العربية بباتناى البارود، ج 34، ع 1.
- Nawazid, J. (2007). نوازذ جعدان جعدان. محمد ټيمور شكسبير مصري. ديوان العرب، منبر حر للثقافة والفكر والأدب.
- Shamsabadi, H. (2022). شمس ابادي حسين. مقاربة عتبة العنوان في مجموعة من القصص القصيرة لمحمد ټيمور ما تراه العيون أنموذجا. بحوث في اللغة العربية، ج 14، ع 27.
- Vial, Ch., "Maḥmūd Taymūr", in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.

МАХМУД ТЕЙМУР

محمود تيمور

(1894–1973)

Махмуд Теймур (1894–1973) – видатний єгипетський письменник, представник літературної династії Теймурів. Народився 16 червня 1894 року в Каїрі в родині знаменитого ерудита і суспільного діяча Ахмада Теймура-паші, відомого пристрасстю до збирання та дослідження арабської писемної спадщини. Дядина Махмуда, Аїша ат-Теймурія, була піонеркою жіночої поезії в Єгипті, а старший брат Мухаммад Теймур – основоположником національного оповідного жанру.

Перші роки життя Махмуд провів у каїрському кварталі Дарб ас-Са'ада, що славився строкатим людом: ремісниками, торговцями, заробітчанами з усіх усюд. Згодом родина Теймурів переїхала до передмістя Айн-Шамс. Саме там, на лоні мальовничої природи, у хлопчика розквітли творчі здібності.

Здобувши початкову та середню освіту, юнак вступив до Вищої сільськогосподарської школи. Проте доленосні зміни сталися, коли Махмудові ледь виповнилося 20 років. Він тяжко занедужав на тиф і змушений був облишити навчання. Три місяці хвороби стали для нього часом глибокої духовної трансформації. Юнак багато читав і роздумував над сенсом життя. Потім для остаточного відновлення здоров'я вирушив на лікування до Швейцарії. Там він зацікавився європейськими літературами, студіюючи праці класиків.

Першим літературним наставником Махмуда Теймура став його старший брат Мухаммад, що прищепив юнакові любов до реалістичного стилю. Під впливом брата Махмуд написав першу новелу «Хірша» (1926), витриману в дусі нової школи. Передчасна смерть Мухаммада стала для Махмуда страшним ударом. Брат був для нього вчителем, другом і натхненником. Лише поступово оговтавшись від втрати, Махмуд Теймур наважився продовжити літературну діяльність.

Попри мистецькі смаки доби, сформовані під французьким впливом, Махмуд Теймур ніколи не поривав і з арабською класикою. Величезну роль у цьому відіграв приклад батька – знавця середньовічної літератури. Перебуваючи в батьківській бібліотеці, юнак захоплювався мовним багатством давніх текстів. Окрему пристрасть мав до романтично-символічної поезії Джебрана Халіля Джебрана та чуттєвої прози аль-Манфалути. Ці впливи позначилися на ранній творчості Теймура.

На жаль, тиф був не єдиним випробуванням у житті письменника. Великим потрясінням стала й загибель двадцятирічного сина. Батьківське горе Махмуд Теймур виливав на папері. Робота стала порятунком від нестерпних душевних мук. Трагічний досвід знайшов відбиток у проникливому психологізмі творів зрілого Теймура. Завдяки майстерному зображенню людських пристрастей літературний доробок Махмуда Теймура здобув визнання в Єгипті та за його межами.

Вже перші оповідання митця привернули до себе увагу. Поціновувачі таланту порівнювали його з Мопассаном. Критики дорікали надмірним реалізмом, вважаючи, що арабське суспільство ще не готове до настільки правдивого зображення дійсності. Махмуд Теймур довів помилковість таких закидів. До 1939 року він опублікував кілька збірок новел, що стали класикою арабської малої прози. Не менш вправним виявив себе і в жанрі роману та драми.

Творчість Махмуда Теймура виразно поділяється на два періоди. Якщо в ранніх творах він вдавався до народно-розмовної мови, то згодом надав перевагу літературній арабській. Письменник вважав оновлення та очищення класичної мови запорукою розквіту сучасної арабської літера-

тури. Цим був продиктований його перехід на фусху. Пізні твори Теймура демонструють дивовижну гармонію живого мовлення та академічного стилю.

Непересічний талант митця здобув визнання в академічних колах. 1947 року Теймур отримав премію Академії арабської мови за оповідання. 1950 року його обрали академіком, а 1952 удостоїли Державної премії.

Творив Махмуд Теймур і за межами Єгипту. Письменник гідно представляв батьківщину на літературних форумах у Лівані, Сирії, Пакистані, користувався пошаною в університетському середовищі Європи та Америки. Його книги перекладено багатьма мовами.

Попри світову славу Теймур до кінця життя не полишав роботи над ранніми творами. Він переписував новели й п'єси, намагаючись надати їм досконалості. Так виник своєрідний творчий палімпсест, в якому нові редакції текстів нашаровуються на давніші версії. З огляду на це критики дорікали письменнику надмірним перфекціонізмом, вважаючи, що він береться виправляти те, що й без того якнайкраще. Втім, пізні твори Теймура, надто стилізовані й вишукані, вже не задовольняли вимог читачів-шістдесятників.

Попри застереження критики щодо пізньої творчості, літературні здобутки Махмуда Теймура залишаються неперевершеними. Класик новели залишив по собі близько 30 збірок. Його внесок у розвиток арабської літератури є неоцінним.

25 квітня 1973 року життя Махмуда Теймура обірвалося в Лозанні (Швейцарія). Проте безсмертний літературний спадок письменника продовжує жити. Майстерні твори в дусі просвітницького реалізму стали естетичним каноном для майбутніх поколінь єгипетських митців.

Питання для семінарських занять:

1. Проаналізуйте вплив родинного середовища на формування літературного таланту Махмуда Теймура. Яку роль відіграли батько, дружина дядька та старший брат у його творчому становленні?
2. Розкрийте значення європейського досвіду Махмуда Теймура для еволюції його літературного стилю. Які

здобутки французької прози відбилися на ранніх творах письменника?

3. Схарактеризуйте романтично-символістські тенденції у ранній прозі Махмуда Теймура. Як у ній проявляється вплив Джебрана Халіля Джебрана та Мустафи Лутфі аль-Манфалути?

4. Простежте зв'язок між особистими трагедіями в житті Махмуда Теймура та психологізмом його творів. Як письменник передає душевні переживання своїх героїв?

5. Розкрийте новаторський характер реалістичної манери Махмуда Теймура. Чому його твори викликали неоднозначну реакцію сучасників?

Питання для самоконтролю:

1. До якої літературної династії належав Махмуд Теймур? Назвіть її найвідоміших представників.

2. Яка подія стала поворотним моментом у житті молодого Махмуда Теймура та визначила його літературне покликання?

3. Хто був літературним наставником і взірцем для Махмуда Теймура? Чому його рання смерть стала великим потрясінням для письменника?

4. Які трагічні події особистого життя знайшли відбиток у творчості зрілого Махмуда Теймура?

5. Які офіційні відзнаки та премії отримав Махмуд Теймур за літературні здобутки?

Теми есе:

1. Синтез літературних традицій Сходу та Заходу в ранніх новелах Махмуда Теймура.

2. Життєві випробування як джерело творчого натхнення: автобіографічні мотиви у прозі Махмуда Теймура.

3. Від розмовної мови до літературної: стильові пошуки Махмуда Теймура та його роль у модернізації арабського письменства.

4. «Єгипетський Мопассан»: творчість Махмуда Теймура в оцінках сучасників і нащадків.

5. Махмуд Теймур і розвиток жанру новели в арабській літературі XX століття.

Фрагмент творчості Махмуда Теймура для ознайомлення

أبو عَرَبٍ

في خيمة حقيرة من الشعر قائمة في مزرعة عماد بك، يعيش الشيخ إبراهيم وزوجته، وأطفاله السنة الذين تراوح أعمارهم بين الثالثة والعاشرة. هم قوم من العرب الرحل يكسون عيشهم من تربية الأغنام ينتقلون بقطيعهم الصغير من مكان إلى آخر طلبا للمرعى والخصب يستأجرونه من الملاك بأجر زهيد. يخرج الأب في الصباح من خيمته، وخلفه أطفاله الكبار، فيحل أغنامه المربوطة حول الخيمة ويذهب بها لترعى في مكان يختاره لها، ثم يتركها في عهدة أطفاله وحراسة كلبه (ذهب) ويقصد إلى الأسواق ليبيع الصوف أو إلى الضياع ليبيع الألبان، وربما وجدته في أوقات فراغه جالسا القرفصاء بجوار قطيعه يدخن التنباك في قصبته، وهو منهمك في غزل صوفه الذي يعده لكساء نفسه وعائلته، وبين فترة وأخرى يعلو في الجو غناؤه ذو الروى الواحد، الذي يشبه في نغمته وتلحينه عواء الكلب الجائع، أطلق عليه الناس اسم (أبي عرب) فأصبح لا يعرف إلا به في جميع الأماكن التي يطرقها، هو رجل له هيئة العمالق. إذا سار متلحفا بشاله الأبيض الكبير خلته من بعيد ناقة تهادي في سيرها، إذا استقر للغضب هاج هياج الثور الوحشي، وإذا لوطف أصبح كالحمل الوديع كله بشاشة وطيبة وإخلاص، يحب أولاده السنة حبا يقرب من العبادة، شغوف باللعب معهم، كثير العناية بإطعامهم، وتوفير سبل الراحة لهم. لكلبه ذهب في قلبه مكانة الابن في قلب الوالد، فقد التقطه في الطريق رضيعا، يكاد يهلك من الجوع، وأقام عليه يعتني بأمره، حتى أصبح كلبا كالفحل يحرس قطيعه من الذئاب، ويحمي خيمته من اللصوص، وكأنما تخلق ذهب بأخلاق سيده، فاكتمب منه الشر في موطن الشر، والحلم في موطن الحلم، تراه ممددا تحت قدمي مولاه ينظر إليه بعينين صافيتين، وأذناه مهذلتان، علامة الاطمئنان والشعور بالهناء، يحرك ذنبه بين حين وآخر حركة ضئيلة من غير تكلف، فتخاله طفلا رضيعا ينظر بابتسام إلى وجه أمه نظرة الرضاء، بعد الرضاع، كثيرا ما يشارك رفاقه – أطفال سيده – لعبهم ومرحهم فيجري بينهم قافزا بجسمانه الغليظ يتظاهر مرة بالهجوم عليهم وأخرى بالهرب منهم، فتخاله شخصا

من السذج بين جمع من صبيته المرحين وقد عرف مكانه من العائلة، فإذا التف الجمع حول قطعة الطعام، يغترفون منها للأكل، حشر نفسه بينهم، وجعل يتذوق رائحة الطعام بأنفه، وهو يمسح فمه بلسانه، ويزرد لعابه جزافا، وأذناه قائمتان تهتران وعيناه تحدجان القطعة باشتهاء، ولا يخرج من بينهم إلا إذا نال نصيبه كاملا، حينئذ ينسل خارجا ويذهب إلى باب الخيمة فيتمطى ويتمرغ، ثم يعتدل في تمدده ويتوسد يديه الأماميتين، ويبدأ أحلامه الذهبية الجميلة .

غير بعيد عن خيمة أبي عرب قائم منزل عماد بك القديم – ذو الحديقة المهملة الموحشة – الذي يسميه الفلاحون بالسراي. وبالقرب من هذا المنزل توجد دور الفلاحين الحقيرة وجرن الأوسية، وآلة الري البخارية، ثم التربة التي تشق أطيان الضيعة. هناك بعض التلال العالية، المنتثرة من غير انتظام على إثر تطهير التربة في السنة الماضية. وكان في سراي عماد بك حركة غير اعتيادية، هي حركة حضور العائلة من مصر لتمضية بضعة أسابيع في الريف، فكانت تسمع أصوات الخدم، مختلطة بصياح السيدة ربة الدار أو السيد صاحب الضيعة يأمران وينهيان وكانت تشم رائحة الخبز، وهو يخبز في الفرن، أو رائحة الطعام الشهوي وهو يجهز في المطبخ، وربما لمحت في صحن القصر الداخلي حامد بك بن عماد بك – الغلام الذي لم يبلغ العاشرة بعد – يدور صائحا على حماره الصغير، تحت عرش العنب القديم، أو حول شجرة التوت المهذلة الأغصان فتعلم حينئذ أن الحياة قد دبّت في هذا المنزل العتيق .

وكان حامد وحيد أبويه مدلا محبوبا منهما، يقضي وقته مع خادمه مبروك، يصطادان العصافير بالنبل أو السمك بالسنان، أو يلعبان على التلال التي على حافة التربة ويقذفان الكلاب بالطوب، وقد قامت أخيرا بينه وبين ذهب مخاصمة كبيرة، نشأت من تحرش الغلام الدائم بالكلب. فأضمر كل منهما لصاحبه العداوة، متربصا بإقاعه في الفخ، فإذا أحس ذهب بوجود حامد ولو على مسافة بعيدة منه، رفع أذنيه باهتمام وجعل يشم الهواء وهو ينظر إلى جهة الغلام نظرة شزراء، مكشرا عن أنيابه، متحفزا للهجوم، ثم يبدأ ينبج نباحا عاليا بنغمة ظاهر فيها الشر. وإذا لمح حامد ذهبًا، وكان في رفقة من أتباعه، أمطر الكلب وابلا من الضرب، واحتمى بمن معه إذا هجم الكلب عليه .

وخرج ذات يوم حامد ومعه مبروك، وقصدا التلال يلعبان فوقها كالمعتاد. وكانا وحيدين في هذا الوقت. وصادف أن جاء ذهب ليشرب من الترة، وبينما هو منهمك في الشرب إذ أصابته طوبة حادة أدمت رأسه، فقفز هاجما على الجاني وقد أحس بأنه لن يكون غير حامد عدوه اللدود. وكان حامد محتما فوق تل عال مع خادمه، لا يستطيع الكلب أن يصل إلى قمته إلا إذا نجا من وابل الطوب الذي كان الغلام قد بدأ يقذفه عليه. ولكن ذهبيا حيوان تتسلط غريزته على عقله ولم يبالي بالطوب المنهمر عليه. وكان الشر قد اختمر في رأسه، فأصبح ضبته متعذرا. ورأى الفرصة سانحة أمامه للاقتصاص من عدوه إذ وجده وحيدا، ليس معه إلا تابعه الصغير. وكأنه شعر بأن الموقعة فاصلة فإما إلى الانتصار الحاسم أو الفشل النهائي، وقامت غريزتا حب البقاء، والشهوة إلى القتال، تدفعانه للمخاطرة، فهجم هجمة الكواسر، مكشر الأنياب، جاحظ العينين، قائم الشعر. وأحس الغلام بالخطر مع مناحة مركزة، فضعفت همته واختالت أعصابه، وأخذ يصيح بصوت مخنوق ضعيف، يطلب الغوث والنجدة، وهو لا يستطيع التحرك من مكانه. أما مبروك فأطلق ساقيه للريح، وترك سيده وحيدا أمام الخطر. ووجد ذهب الميدان أمامه خاليا فأخذ يصعد التل بوحشية، وقد زاده هذا الانتصار قوة وإقداما، حتى لم يعد يفصله عن الغلام غير مسافة قصيرة لا شك متخطيها في لمحة البصر، ورأى الغلام الكلب صاعدا، وعيناه تقدحان كالنار وشعره قائم كالشوك، فسرت في جسمه قشعريرة هائلة، ولكن بغتة، وقد وجد نفسه أمام خطر الموت، شعر بقوة غريبة حلت فيه فانقلب ضعفه في لحظة إلى قوة واستبسال، وإقدام. ووقف الكلب يستريح وهو ما زال يحدج عدوه بشرر عينيه. ووقف الغلام وقفة الجندي في أشد وأقصى مغامراته الحربية يستعد لمصارعة الموت وجها لوجه. ومضت دقيقة العدوان وهما واقفان أمام بعضهما لا يتحركان كتمثالين أردع فيهما المنال أقوى معاني التحفز للشر، وفي لحظة هجم الكلب هجمته الأخيرة ولكن الغلام كان قد سبقه فحمل حجرا ضخما كان بالقرب منه، وهوى به على خصمه فشج به رأسه وترنح (ذهب) وقد بدا الدم الفائز يسيل على وجهه، ويسدل ستارا أحمر أمام عينيه، ثم نكص على عقبه مضطرا، وهو يحاول النهوض والهجوم من جديد، واختل توازنه فانقلب يتمرغ على التل متدحرجا من أعلاه إلى أسفله، هناك

سكنت حركته سكونها الأخيرة، وأحس الغلام دفعة واحدة بضعف قواه فهوى مكانه على الأرض، وجعل يرتجف كالمقروور وقد علا وجهه صفرة الأموات، وأحرق بذهول فى جثة الكلب المطروحة بعيدة عنه، ثم أخذ يتتبع بنظره طريق الدم المرسوم على التل من قمته إلى قاعدته فخاله بحرا من الدماء، أو لهيبا من النار، خشى على نفسه منه فجعل يستغيث صارخا من أعماق قلبه حتى وافاه الخدم من كل صوب وأخذوه إلى القصر للعناية به .

وقامت مناحة فى خيمة أبى عرب بسبب مقتل الكلب (ذهب). فكان الأطفال يضجون بالبكاء على رفيقهم بينما كانت الأم تندبه بعين حسرى، كأنها فقدت بموته أحد أطفالها. وعاد الأب إلى الخيمة فهاله أمر الصباح والوعول وسأل ما الخبر؟ ولكنه لم يحظ بجواب وانقطع الصباح والبكاء على إثر دخوله وصمتت الخيمة إلا من أنفاس ساكنيها ودار أبو عرب بنظره إلى الموجودين فوجد عددهم كاملا، فهرع إلى الخارج حيث مربوط القطيع فلم يجد ما ينقصه. ولكنه أدرك أن ذهبيا غير موجود. فعاد إلى الخيمة من جديد وصاح فى الجميع قائلا: كلكم موجودون إلا ذهبيا فأين هو؟ فلم يجبه أحد. إذن هو الذى تندبونه. هل مات؟ قال ذلك وقد انقلبت سحنته فصارت كسحنة الثور الهائج. فانكشمت الأفئدة وطأطأت الرؤوس. ولكن كيف مات؟ أمقتول أم حتف أنفه؟ هنا تقدمت زوجته فى هوادة وأخبرته بمصرع الكلب بيد الغلام ابن صاحب الضيعة. فلم يدعها أبو عرب تتم جملتها حتى قاطعها صارخا: أقسم برأس أبى ثلاثا أن الغلام سيلقى حتفه عاجلا ، وبفس الميئة التى مات بها (ذهب).

ومضت على هذه الحادثة بضعة أشهر نسيها الناس تماما، وكاد سكان الخيمة أنفسهم ينسونها، إذ شغلتهم حوادث الأيام وإحلال كلب جديد محل القديم، تبوأ مركزه بين الأطفال. ولكن أبا عرب لم ينس قسمه. وكان شبخ ذهب المخضب بالدماء مائلا دائما أمام عينيه، يحرك كامن شره وانتقامه. ومنذ الساعة التى أقسم فيها قسمه لم يعد بعدها يذكر اسم الكلب، ونهى أفراد عائلته عن التحدث عنه.

وعاد عماد بك كالمعتاد ليمضي بضعة أسابيع فى الضيعة. وظهر حامد فى صحن الدار الداخلى على حماره يدور به تحت العريش أو حول شجرة التوت، أو فى الخارج مع خادمه مبروك يلعبان على التلال.

يصادان العصافير أو يرجمان الكلاب بالطوب ودبت الحياة في القصر من جديد. وأخذ أبو عرب يحوم حول المنزل في خفاء تستر إذا ما جن الليل، وانتشر على الضيعة الصمت والسبات، كما يحوم النسر على فريسته الضعيفة. وكان إذا انتهى من جولاته هذه، وعاد إلى مرعاه جعل يتمرن في الظلام على الرماية بالطوب الثقيل على أهداف أقامها بعيدة عنه، ولا يدخل خيمته إلا إذا نجح في إصابة الهدف عددا من المرات. واستمر على هذه الحال ليلي متواليات، حتى علم بقرب سفر العائلة فقرر قراره على الأمر وعين الليلة التي أراد أن ينفذ فيها عزمه. وكانت ليلة حالكة تلك الليلة التي خرج فيها أبو عرب من خيمته، وجهته سراي عماد بك. كان ملثم الوجه بشاله الكبير، يجعل في عبه كمية كبيرة وأفرة من الأحجار المسننة الغليظة التي كانت تثقل خطاه في سيره. وكان يسير ملتصقا بحذر، حتى دنا من سور حديقة القصر. فالتفت يمينا ويسرة، ثم اعتلاه بمهارة وهبط إلى الحديقة في خفة الهرة، فلم يسمع له صوت. وتسلق شجرة كثة الأغصان كمن بين فروعها. ومن ثم جعل يراقب حجرة الغلام بعيني الصقر الجشع. وكانت الشجرة على مقربة من نافذة هذه الغرفة، والنافذة مفتوحة وخالية من القضبان. ومضت ساعة والطفل يدخل حجرته لاعبا، ثم يتركها إلى ردهة المنزل، لا يستقر له قرار في مكان واحد. فتململ أبو عرب في جلسته، وجعل يداعب الطوب في عبه مداعبة عصبية، حتى إذا وجد الغلام أتيا مع أمه تيقن أن ميعاد نومه قد حل. وبعد أن غسلت الأم وجه طفلها، خلعت ملابس يومه، وألبسته ملابس النوم. ثم حملته إلى السرير لتضعه فيه. فأمسك الغلام برقبتها، لا يريد فراقها وانهاه يقبلها، ويحتضنها وهو يهمس في أذنها من كلمات المحبة ما استطاع فؤاده الساذج أن يعبر بها. فضمته إلى صدرها بشغف، وجعلت تحديق النظر إليه بمحبة شرهة. ثم أخذت تقبله بكل ما أودعه الله في قلبها من حنو مهما عملت لن تستطيع إشباع نفسها منه. وكانت في أثناء ذلك تداعبه وتضحكه وتصغي إلى صوته المرح، كما يصغي الفنان إلى شجي ألحانه. واستمرت هذه الملاطفة أمام أبي عرب برهة ليست بقصيرة كان الرجل في أثنائها يحديق فيها بعجب ودهشة. وبغثة لمعت ابتسامة خفيفة على وجهه أخذت تتسع رويدا وبدأت ترتسم على ملامحه مظاهر الغبطة والسرور... وتنهذ طويلا... وفي لحظة اختفت

نظرة الصقر المفترس وحلت مكانها نظرة الحمامة الوديعه. وتلاشى مظهر الثور الوحشي، وحل محله مظهر الحمل المستأنس الهادئ. وشعر الرجل بوخز الخناجر يدمي فؤاده. ثم أحس بغمامة مرت على عينيه تركت فيها بضع قطرات من الدموع. ولم يشأ أن يترك المكان حتى يرى الطفل نائما بسلام. ومن ثم هب إلى الأرض وعاد من حيث أتى. وقد أفرغ في الطريق حملة الذي كان ينقله. وما كاد يدخل خيمته حتى قصد إلى ولده الذي في عمر حامد، وأخذه بين ذراعيه، وجعل يحتضنه ويقبله بحنان ملتهب. ثم انتحى ركنا منفردا في خيمته وأخذ يبكي كالأطفال ...

المصدر: محمود تيمور . مجلة الهلال ، المجلد 37 ، سنة -28
1929م ، ص 201 وما بعدها.

الأسئلة:

1. الخيمة والقصر. قارن المؤلف بين نمطين من الحياة، من الغنى والفقر، فما هما؟
2. كيف ربط المؤلف بين طباع أبي عرب وطباع كلبه؟
3. هل تعتقد أن نهاية القصة منطقية؟ هل يمكن أن يتحول شخص من النقيض إلى النقيض فجأة؟
4. عَادَىَ الطفل الكلبَ دون سبب واضح وعامله بقسوة مفرطة، على حين عطف عليه الراعي والنقطه وهو صغير فأطعمه وسقاه ورعاه. فما رأيك في موقف الطفل ربيب القصر، وموقف الراعي ربيب الخيمة من معاملة الحيوان؟
5. قل رأيك في القصة، وما فهمته منها؟
6. دائما ما يكتب محمد تيمور وأخاه محمود تيمور عن التفاوت الطبقي والثقافي بين شخصيتين من الشخصيات ونمطين من الحياة. فما المقصود في رأيك من ذلك؟
7. ما رأيك في أسلوب المؤلف؟ وما هي التعبيرات التي لفتت نظرك؟

Глосарій

1	У жалюгідному наметі з шерсті	فِي خَيْمَةٍ حَقِيرَةٍ مِنَ الشَّعْرِ
2	живе шейх Ібрагім зі своєю дружиною	يَعِيشُ الشَّيْخُ إِبرَاهِيمُ وَرَوْجَتُهُ
3	кочові араби, які заробляють на життя вирощуванням овець	قَوْمٌ مِنَ الْعَرَبِ الرُّحَلِ يَكْسِبُونَ عَيْشَهُمْ مِنْ تَرْبِيَةِ الْأَعْنَامِ
4	сидячи навпочіпки біля своєї отари	جَالِسًا الْفُرُصَاءَ بِجَوَارِ قَطِيعِهِ
5	поринув у прядіння вовни	مُنْهَمِكٌ فِي عَزْلِ صُوفِهِ
6	якщо його спровокувати на гнів, він лютує, як дикий бик	إِذَا اسْتَفْرَزَ لِلْغَضَبِ هَاجَ هَيْجَ الثَّوْرِ الْوَحْشِيِّ
7	якщо з ним лагідно поводитися, він стає, як покірне ягня	وَإِذَا لُوْطِفَ أَصْبَحَ كَالْحَمَلِ الْوَدِيعِ
8	любить своїх шістьох дітей любов'ю, що межує з обожнюванням	يُحِبُّ أَوْلَادَهُ الْبَيْتَةَ حُبًّا يَقْرُبُ مِنَ الْعِبَادَةِ
9	підібрав його на дорозі немовлям	التَّقَطَّهُ فِي الطَّرِيقِ رَضِيْعًا
10	охороняє отару від вовків і намет від злодіїв	يَحْرُسُ قَطِيعَهُ مِنَ الذَّنَابِ وَيَحْمِي خَيْمَتَهُ مِنَ اللُّصُوصِ
11	бачиш, як він лежить біля ніг свого господаря	تَرَاهُ مُمَدَّدًا تَحْتَ قَدَمِي مَوْلَاهُ
12	то можна подумати, що це немовля дивиться на обличчя своєї матері	فَتَخَالَهُ طِفْلًا رَضِيْعًا يَنْظُرُ بِابْتِسَامٍ إِلَى وَجْهِ أُمِّهِ
13	тоді крадькома виходить і йде до дверей намету	حِينَئِذٍ يَنْسِلُ خَارِجًا وَيَذْهَبُ إِلَى بَابِ الْخَيْمَةِ

14	будинок, який селяни називають палацом	الَّذِي يُسَمِّيهِ الْفَلَّاحُونَ بِالسَّرَايِ
15	запах хліба, що печеться в печі	رَائِحَةُ الْخُبْزِ وَهُوَ يُخْبِرُ فِي الْفُرْنِ
16	бачиш, як життя повертається до цього старовинного будинку	فَتَعْلَمُ حِينَئِذٍ أَنَّ الْحَيَاةَ قَدْ دَبَّتْ فِي هَذَا الْمَنْزِلِ الْعَتِيقِ
17	Хамід був єдиною дитиною у своїх батьків	وَكَانَ حَامِدٌ وَحِيدَ أَبَوَيْهِ
18	нещодавно між ним і Загабом виникла велика сварка	قَامَتْ أَحْيَرًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ ذَهَبٍ مُخَاصَمَةً كَبِيرَةً
19	побачив можливість помститися своєму ворогу	وَرَأَى الْفُرْصَةَ سَانِحَةً أَمَامَهُ لِلِاقْتِصَاصِ مِنْ عَدُوِّهِ
20	хлопець відчув загрозу з усією гостротою	وَأَحْسَسَ الْعُلَامَ بِالْخَطَرِ مَعَ مَنَاحَةِ مُرْكَزَةٍ
21	момент агресії минув, і вони стояли один перед одним	وَمَضَتْ دَقِيقَةُ الْعُدْوَانِ وَهُمَا وَاقِفَانِ أَمَامَ بَعْضِهِمَا
22	піднявся плач у наметі Абу Араба через загибель пса Загаба	وَقَامَتْ مَنَاحَةٌ فِي خِيْمَةِ أَبِي عَرَبٍ بِسَبَبِ مَقْتَلِ الْكَلْبِ ذَهَبٍ
23	Його поява (досл.: вхід) перервала крики та плач	وَأَنْقَطَعَ الصِّيَاحُ وَالْبُكَاءُ عَلَى إِثْرِ دَخُولِهِ
24	Абу Араб не дав їй закінчити фразу	فَلَمْ يَدَعْهَا أَبُو عَرَبٍ تَتِمُّ جُمْلَتَهَا
25	привид Загаба, заплямованого кров'ю, постійно стояв перед його очима	وَكَانَ شَبَّحَ ذَهَبِ الْمُخْضَبِ بِالدِّمَاءِ مَايَلًا دَائِمًا أَمَامَ عَيْنَيْهِ

الْعَوْدَةُ

لأسرة «الحوامدي» ضيعة بالقرب من «بناها» يتوسطها منزل حقير قديم، إذا ووزن بدور الفلاحين ظهر كبيرا فخما. تقيم فيه امرأة ارتبطت شخصيتها وحياتها به، فأصبحت كأنها جزء منه لا يفصل، هي: «أم زيان» العجانة التي تسكن الفرن، وتقوم بحراسة المنزل وتنظيفه. امرأة مجهولة العمر، قصيرة القامة بجسم نحيف ووجه صغير مكسو بالتجاعيد، نشيطة في الخدمة، لا يهدأ لها قرار. تراها أمام الفرن، تحرك الأرفعة، وفي كِن الدواجن تطعم الدجاج والإوز، وفي الزريبة تحلب الجاموسة رائحة غادية في صحن الدار، وعلى رأسها جرتها التاريخية، تحمل الماء لملء الأزيار... وهي في مشيتها تسير منتصبه القامة، مرفوعة الرأس، في خفة بنت العشرين. وتهز يدها اليمين إلى الأمام وإلى الخلف؛ كأنها جندي يسير في حفلة عرض.

وقديما كان لـ«أم زيان» دار خاصة، تعج بالأطفال، وزوج مجد طيب، يعمل لرفاهتها وسعادتها، فكانت تعيش سيدة في بيتها، لا تخدم إلا زوجها وأولادها. ولكن هنائها لم يدم طويلا؛ إذ ناصبها الدهر العدا، فحرمها زوجها، عائلها وحامي ذمارها. فكانت فاجعة تحملتها بصبر عظيم، وعكفت منذ ذلك الحين على العمل، فاشتغلت أجيرة في البيوت وفي الحقول، واشتغل معها بناتها وصبيانها الكبار؛ ليساعدها على العيش، ولكنها... لعظم شقائها... فقدتهم جميعا واحدا بعد آخر، إلا ابنة في الثالثة عشرة أبقاها لها الموت بضع سنين، حتى إذا ما تزوجت، وأعقبت «الغالي» عاجلها القضاء، كإخواتها وأخواتها من قبل. وهكذا لم يبق لـ«أم زيان» من أسرتها إلا ذلك الحفيد الصغير الذي تركه أبوه في عهدتها؛ ليتفرغ هو إلى عمله وزوجته الجديدة. والتحقت «أم زيان» من ذلك الوقت بأسرة «الحوامدي»، فانتقلت هي وحفيدها «الغالي» إلى حجرة الفرن؛ إذ اتخذتها مسكنا لها.

وشب «الغالي» وترعرع في أرجاء الفرن، فنام على العشب اليابس والحب، وحبا على الأرض الصلبة واستنشق منذ نعومة أظفاره رائحة العجين والخبيز، واكتسب بشرته لونا نحاسيا براقا كلون الأرفعة الساخنة. وكم من مرة - وهو صغير - دفعه فضول الطفولة إلى ولوج باب الفرن؛ ليتعرف كنه ذلك القرص الأحمر الملتهب، الذي يتأجج في

الداخل، فانتشلتته جءتته وهو على مقربة من السنة النار، قبل أن يغدو طعمة لها...

وكثيرا ما غمس يديه في المعجن، ولطخ وجهه بالعجين، أو هجم على الأرغفة، وهي خارجة من النار، فمزق منها ما استطاع أن يمزق، واكتوت أصابعه بحرها، ثم يجلس بعد ذلك ينتحب ويبرد يديه بالماء. وعلى الجملة كان «الغالي» شيطانا من شياطين الإنس، قد ولى نفسه حاكما مستبدا يعيث فسادا في مملكة الدقيق والنار... وقد وهبته جدته عطفها كاملا، وأورثته حبها القديم لزوجها وأولادها الراحلين؛ بل حبها للحياة نفسها؛ إذ كانت ترى فيه مناط هنائها، وغاية أملها، لا تعيش في الحياة إلا من أجله...

ولـ«أم زيان» صبر واستسلام عجيب، يكاد يكون من خوارق الطبيعة الإنسانية، مع ما أصيبت به من أرزاء فاجعة لا يرى على وجهها عبوس اليأس، ولا ثورة السخط، لا تسمع من فمها كلمة شكاية أو ملل عن الحياة. بل هناك بشر دائم طبيعي متألق في صفاء عينيها الكحلتنين، هو بشر الطمأنينة المستقرة في قلبها. ولا يذكر إنسان أنه مر عليها ولم يشاهد تلك الابتسامة الخالدة مرتسمة على فمها، تحاول دائما أن تغطيها بذيل خمارها. وإذا رغب أحد في حديثها وسألها قائلاً:

«كيف حالك يا «أم زيان»؟!...»

أجابته بصوتها الهادي، الوقور إجابتها التي لا تتغير:

«الف حمد وألف شكر لله!.. كل شيء طيب في الدنيا!..»

وكثيرا ما يزورها أفراد أسرة «الحوامدى» في «مستعمرتها» فيجلسون بجوارها أمام الفرن، يراقبونها وهي تحرك الأرغفة بالحراك الحديدي، أو يدخلون معها كن الدواجن يشاهدونها، وهي تعجن النخالة وفتات الخبز للطيور، فيستمعون إليها وهي تروى لهم أشهر القصص وأطيب النوادر والأخبار. أما «الغالي» فحولها كالكلب الأمين، يروح ومجيء، خلفها أينما ذهبت وكثيرا ما يتشبث بذلال ثوبها إذا رآها تكثر من التنقل، خوفا من أن يفقدها. وإذا أرادت أن تتخلص منه للتفرغ لعملها، صنعت له حصانا من أعواد الذرة الجافة، يركبه ويجري به في صحن الدار فَرَحًا.

ولما كبر «الغالي» تجرأ على الخروج من «المستعمرة» بمفرده

فذهب مع رفقاءه الصغار على الأكوام، وركب الحمير الطليقة، فيستمعون بشغف إليها وهي عائدة إلى حظائرها. وقصد زاوية الصلاة في الهجير ليعاكس النائمين من عباد الله الصالحين وخرج إلى الحقول يرقص ويردد مع فتيات الضيعة أغنيتهن المشهورة:

«يا عود الحشيش يا أخضر، يا مزرع يا مالي الغيطان يا عني...»
وكم انطلقت «أم زيان» إلى الحقول تبحث عنه، حتى إذا ما عثرت عليه اقتادته إلى وكرها، وهو يصرخ متمرداً، ثم لاطفته بعود صغير من قصب السكر، تشغله طوال الوقت يمصه...

ولما اكتمل له من العمر سبع سنوات، كان يرافق سادته الصغار من أسرة «الحوامدي» إلى الحقول، فيشاركهم في أكل البطيخ والخيار. وإذا أزمعوا نزهة إلى القرى المجاورة، وركبوا الحمير لهذا الغرض، جرى خلفهم بعصاه يحث بها الدواب على السير.

وكان «الغالي» لا يرى أباه إلا في المواسم والأعياد؛ إذ كان أبوه قد انتقل بأسرته الجديدة إلى بلدة بعيدة عن ضيعة «الحوامدي» وجد فيها ربها أوفر...

* * *

وحدث أن حل الأب الضيعة على غير ميعاد، ولما سألته «أم زيان» عن سبب حضوره - وكانت قد أوجست خيفة منه - أخبرها بأنه يريد أخذ ابنه ليرسله إلى «القاهرة» خادماً في بيت أسرة غنية، فقد رأى أن الفلاحة في الريف ليست ميدان الكسب الموفر لأبناء هذا العصر. فهناك في «المدينة» ينشأ الطفل وأمامه ألف مهنة يختار منها ما يوافقها. هذا فضلاً عن حياة الرفاهية التي يتنعم بها أهل المدن. فقابلت «أم زيان» حديث الأب بالاعتراض وتوسلت إليه أن يبقى حفيدها. فلم يعبأ بكلامها، وأوضح لها في شدة أنها إذا مانعت في أخذ ابنه قضت على مستقبله قضاء مبرماً. وواجبها الآن أن تكتف شفقها في سبيل هناء حفيدها، وأخذ يحدثها حديثاً طويلاً في وصف تلك الحياة الرغدة التي سوف يحباها «الغالي» في «المدينة» وفيما ينتظره من مستقبل باهر. فلم تجد المرأة لديها حجة تعترض بها عليه، وأذعنت لحكم القضاء صاغرة، كما أذعنت له من قبل. ولكنها بعد صمت مضطرب سألت الأب قائلة:

- وهل يغيب عني طويلاً؟...

- سوف يجيء ليراك كل عام، ويمضى العيد معك!..
- وهل تظن أنه يفلح في «المدينة»؟..
- كل الفلاح! سوف يعود إليك بكسوته الإفريقية وطربوشه المائل وحذاءه اللامع. سوف يعود إليك فتى رشيقا من أهل المدن لا فلاحا جلفا من أهل القرى... سوف يأتي إلينا محملا بالنقود والهدايا.
وتخيلت «أم زيان» في تلك اللحظة حفيدها «الغالي» في الحلة الإفريقية الأنيقة والطربوش المائل على فوده، والحذاء اللامع في قدميه، معتليا صهوة البغلة، وخلفه غلام يجري بالعصا فلمعت عيناها بدموع الفرح، ولكنها كانت تشعر في الوقت نفسه أنهم ينتزعون منها جزءا لا ينفصل عن قلبها. فأخذت تبكي وتشهق وهي لا تعرف: أتبكي فرحا لمستقبل «الغالي» أم حزنا على فراقه؟!...
وتركها بعدما وعدا بالرجوع بعد أيام لأخذ ابنه، فدخلت «أم زيان» حجرة الفرن، وأقفلت بابها عليها، وأسندت ذقنها بيديها، وتاهت في أحلام شتى، ودموعها تفيض على وجهها.
وفي اليوم التالي خرجت قاصدة السوق، وعادت منه برزمة من المنسوجات شرعت تفصيلها وتخيطنها جلابيب وقلانس «للغالي»، وكانت تسهر الليل أمام مصباحها بخيط، وفي حجرها الغلام تهزه وتغني له أغاني المستقبل البهيجة، معددة له صفاته حينما يكون سيذا كبيرا، له شارب غزير مفتول كشوارب الحكام، وطربوش أحمر زاه كطرابيش الأمراء، يهتز زره في الهواء هزة الخيلاء، وحذاء ذو صرير عال كأحذية الجنود يسمع صوته من بعيد. وكانت تنظر إليه نظرات طويلة عميقة، ثم تنهال عليه تقبيلا وضما حتى تزعجه، فيصحو صارخا من النوم، فتعيده إلى حجرها، وتلاطفه في سكون بهزاتها الرفيعة، تستأنف غناءها له بصوت كله نواح وشجن.
وأخيرا سافر «الغالي» مع والده إلى «القاهرة»، وبقيت «أم زيان» منفردة في حجرة الفرن، ومن الغريب أنها عند وداعها لحفيدها لم تذرف دمعة، ولم يظهر على وجهها أي اضطراب، بل كانت تضاحكه وتلاعبه ببشاشة، وتروي له مختلف الأقاويص، ولكنها لما عادت إلى وكرها حبست نفسها فيه أسبوعا كاملا، خرجت بعد نهايته بوجه شاحب، يشبه وجه من دفن ثم خرج من القبر حيا...

* * *

ودار دولاب الحياة دوره المعتاد، فعادت «أم زيان» إلى سابق عملها أمام الفرن تعجن وتخبز، وفي كن الدجاج تقدم لرعيّتها الطعام، وفي حظيرة البهائم تحلب البقر وتضع الجبن. ورجعت إليها بشاشتها، وظهرت على فمها ابتسامتها، وأخذت تسير مهرولة في فناء الدار كسابق عهدها، تشتغل بنشاط واهتمام، إلا أن قامتها انحنت قليلا، وزادت في وجهها التجاعيد...

فإذا ما جن الليل، دخلت وكرها، وأمضت الساعات جالسة أمام الفرن، ينير وجهها بصبص من نار خامدة، وهي تحدث «الغالي» متخيلة أنه معها، تروي له النوادر والقصص، وتسأله عما يفعل، وكم يكسب، وهل لبس الكسوة، ووضع الطربوش المائل؟.. أخيرا تأتي بجلباب من جلابيه وتبسطه في حجرها، ثم تهزه بحنان، وتبدأ تغني له أغاني المستقبل الزاهر، ودموعها تنهمر من مآقيها.

ومضت السنون، وكرت الأعياد، و«أم زيان» صابرة تنتظر عودة «الغالي». وكانت تخطط له الملابس وتجمع له النقود وتشتري له الحلوى التي يحبها، ثم تذهب بكل هذا إلى أبيه ليوصله إليه، فيأخذ الأب هذه الهدايا الثمينة، ويقسمها بينه وبين أفراد أسرته.

وإذا سمعت أن شخصا أتى من «المدينة» هرعت إليه، وسألته عن «الغالي» فيجيبها: إنه على أحسن حال صحة وسعادة، مع أنه لم ير «للغالي» ظلا في حياته. وكانت أحيانا تتخيل أنه سيرجع إليها بعد أيام معدودة، وتقول: إن قلبها أنبأها بذلك وتعين اليوم الذي يصل فيه، فتجهز له الملابس، وتصنع له الفطير، وتجمع له أعواد الذرة، ليجعل منها خيولا مطهمة. وتطلب من رئيس خدم الدواب أن ترسلوا البغلة «للغالي» على المحطة، ومعها صبي يحمل العصا...

واستمرت «أم زيان» على هذا الحال عشر سنين كاملة، تحيا حياة الأحلام...

وأخيرا تحقق الحلم، وجاء الأب يعلم الجدة بأن حفيدها «الغالي» سيحضر صباح الغد، فقابلت الخبر بذهول كاد يفقدها الصواب. ولكن سرعان ما استعادت رباطة جأشها، وانحلت عقدة لسانها عن سيل منهمر من الأسئلة، لم يدرِ الرجل عن أيها يجيب...

وهرعت «أم زيان» من ساعتها إلى الفرن، فجهزت لحفيدها طعاما شهيا، وانتقت له من بين أعواد الذرة – التي كان يلعب بأمثالها – عودا متيناً أعدته له فرسا مُسْرَجًا، ثم اغتسلت وتكحلت ولبست الجديد من الثياب، وأمضت الليل كله ساهرة تدور في الغرفة لا تعرف ماذا تفعل، مع شعورها بأن هناك عملا كبيرا عليها أن تؤديه. ثم قصدت قبيل الفجر إلى الفناء، وجلست أمام بابه مترقبة ظهور «الغالي» على بغلته المظهمة. ولكن النوم عاجلها، فلم تستفق إلا على حركة البهائم وهي خارجة إلى الحقل...

وأخيرا ظهر أمامها الأب وبجواره فتى في السابعة عشرة، له وجه نحاسي كامد، خشن البشرة، مملوء ببثور الشباب، يلبس الجلباب والمعطف والطرבוوش، وله شارب طرير. فتقدمت «أم زيان» في سكون، وسألت الأب قائلة:

«ألم يحضر «الغالي» يا بني؟...»

فالتفت إليها ضاحكا، وقال وقد أشار إلى الفتى:

«ومن يكون إذن هذا؟...»

فرفعت «أم زيان» رأسها، وحملقت في الفتى طويلا، والفتى أمامها يبتسم ابتسامة الخيلاء، ودنت منه وهي تسائل نفسها، بصوت مرتجف، وعينين مختلفتين:

«أيكون هذا هو «الغالي»؟ هل هذا ممكن؟...»

فانطلق الأب وابنه يتضحكان...

وتقدمت «أم زيان» نحو الفتى، واحتضنته طويلا ودموعها تتسائل على وجهها... ومن ثم عادت به إلى حجرة الفرن وقدمت له الطعام والحلو. وكانت تقص عليه أحداث حياتها منذ فارقها، وكيف كانت تفكر فيه دائما، وكيف كانت تترقب كل عيد أوبته لزيارتها. ثم جعلت تسرد له حديث الطيور والبهائم: ما جدّ منها وما اختفى. ثم استعادت أمامه ذكريات الماضي، وذكرته بما كان له في حديثه من صنوف الملاعبات والمعاكسات... وفي هذه اللحظة وقع نظرها على الحصان المصنوع من أعواد الذرة. فتراجعت، ونظرت إلى الفتى فإذا به ينظر بتأفف واشمئزاز إلى المكان الذي يجلس فيه، وإذا هو قليل الكلام، له صوت خشن غليظ، وحركات شاذة جافة. فحارت «أم زيان» في أمره: كيف ترضيه وتدخل

السرور على قلبه؟.. وقامت مهرولة نحو صندوقها؛ وبحثت فيه عن شيء يليق أن تقدمه له، فلم تجد إلا بضعة قروش جمعتها، فذهبت بها إليه، ووضعتها في يده وهي تقول:

«خذ يا «غالي» هذا المبلغ وابسط به نفسك...»

فتفتح الشاب يده وألقى نظرة باردة على النقود. ثم أخذها ووضعها في جيبه ولم يجب. وبعد قليل قام مستأذنا، وذهب من فوره إلى الحقل لينشد مع الفتيات والفتيان في القرية الأغاني الريفية، تاركا جدته وحيدة في الفرن تحدث نفسها بخبل قائلة:

«أهذا هو «الغالي»؟... أهذا هو ابني وحبيبي الصغير؟!...»

ولم يعد «الغالي» إليها بعد هذه الزيارة؛ إذ كان يمضي نهاره لاهيا مع رفاقه، منتقلا بين الحقل وقهوة المحطة حتى إذا أمسى ذهب إلى بيت أبيه فنام.

* * *

وطال انتظار «أم زيان» على غير جدوى، ويبس الفطير الذي صنعتة خاصة له... ومرت الأيام وهي تسمع «بالغالي»، ولا تراه... وبعد حين دخل عليها الأب، فوجدها أمام الفرن، محتضنة جلابيا صغيرا من جلابيب حفيدها الطفل، وعودا جافا من الذرة حصانه القديم – وهي تقبلهما وتبكي. فعجب الرجل لأمرها. وبادرها بقوله:

«أتبكين وقد عاد إليك «الغالي»؟...»

فرفعت رأسها ونظرت إليه باستسلام وبأس، وقالت:

«لقد مات «الغالي» من وقت طويل يا بني... مات منذ غادرنا إلى

«المدينة»...»

الأسئلة:

1. صف حياة الجدة «أم زيان» كما وصفها الكاتب وقل رأيك فيها؟
2. يقدم الكاتب وصفا لحياة امرأة بسيطة في الريف، وكيف ترضى بحياتها دون تدمير أو شكوى. فهل يمتدح الكاتب بذلك حياة الريف البسيطة وينتقد حياة المدن المعقدة؟
3. عاد الحفيد من المدينة بشخصية مختلفة خيبت توقعات جدته. فلماذا في رأيك كان ذلك مخيبا للأمال؟
4. ما رأيك في أسلوب الكاتب؟
5. ما هي التعبيرات والمفردات الجديدة بالنسبة إليك في القصة؟

6. لخص القصة بأسلوبك؟
 7. الجدة والحفيد والأب. ثلاث شخصيات رسمها الكاتب في القصة. اختر واحدة منهم وعلق عليها؟

Глосарій

1	Старий жалюгідний будинок	مَنْزِلٌ حَقِيرٌ قَدِيمٌ
2	жінка, чия особистість і життя були пов'язані з ним	امْرَأَةٌ ارْتَبَطَتْ شَخْصِيَّتِهَا وَحَيَاتِهَا بِهِ
3	обличчя, вкрите зморшками	وَجْهٌ مَكْسُوفٌ بِالتَّجَاعِيدِ
4	безперервна природна усмішка, що світиться в її очах	بِشْرٌ دَائِمٌ طَبِيعِيٌّ مُتَأَلِّقٌ فِي صَفَاءِ عَيْنَيْهَا
5	Хвала Аллаху і тисяча подяк!	أَلْفُ حَمْدٍ وَأَلْفُ شُكْرِ لِلَّهِ!
6	вона розповідає їм найвідоміші історії та найкращі анекдоти	تَرْوِي لَهُمْ أَشْهَرَ الْقِصَصِ وَأَطْيَبَ النُّوَادِرِ وَالْأَخْبَارِ
7	раптом натрапив на свіжоспечений хліб	هَجَمَ عَلَى الْأَرْغِفَةِ، وَهِيَ خَارِجَةٌ مِنَ النَّارِ
8	вийшов у поля, танцюючи і повторюючи з дівчатами їхню відому пісню	خَرَجَ إِلَى الْحُقُولِ يَرْقُصُ وَيُرَدِّدُ مَعَ فَتَيَاتِ الضَّيْعَةِ أَغْنِيَتَهُنَّ الْمَشْهُورَةَ
9	бачив свого батька лише на свята і в особливих випадках	كَانَ لَا يَرَى أَبَاهُ إِلَّا فِي الْمَوَاسِمِ وَالْأَعْيَادِ
10	батько несподівано прибув у село	حَلَّ الْأَبُ الضَّيْعَةَ عَلَى غَيْرِ مِيعَادٍ
11	вона просила його залишити онука	تَوَسَّلَتْ إِلَيْهِ أَنْ يُبْقِيَ حَفِيدَهَا
12	покійно підкорилася вироку долі	أَدْعَنَتْ لِحُكْمِ الْقَضَاءِ صَاغِرَةً

13	ти вважаєш, що він досягне успіху в місті?	وَاهَل تَظُنُّ أَنَّهُ يُفْلِحُ فِي «الْمَدِينَةِ»؟
14	він повернеться до тебе елегантним міським юнаком	سَوْفَ يُعَوِّدُ إِلَيْكَ فَتَى رَشِيقًا مِنْ أَهْلِ الْمَدِينِ
15	вона відчувала, що від неї відривають невіддільну частину її серця	كَانَتْ تَسْعُرُ فِي الْوَقْتِ نَفْسِهِ أَنَّهُمْ يَنْزِعُونَ مِنْهَا جُزْءًا لَا يَنْفَصِلُ عَنْ قَلْبِهَا
16	він пообіцяв повернутися через кілька днів, щоб забрати сина	وَعَدَهَا بِالرُّجُوعِ بَعْدَ أَيَّامٍ لِأَخْذِ ابْنِهِ
17	вона заблукала в різних мріях, а по її обличчю котилися сльози	تَاهَتْ فِي أَحْلَامِ سَنَى، وَدُمُوعَهَا تَفِيضُ عَلَى وَجْهِهَا
18	вона повернулася із сяючим обличчям, неначе хтось, кого поховали, а потім він вийшов із могили живим	خَرَجَتْ بَعْدَ نِهَائِيهِ بِوَجْهِ شَاحِبٍ، يُشْبِهُ وَجْهَ مَنْ دُفِنَ ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْقَبْرِ حَيًّا
19	«Умм Заян» продовжувала перебувати у такому стані цілих десять років	اسْتَمَرَّتْ «أُمُّ زِيَانٍ» عَلَى هَذَا الْحَالِ عَشْرَ سِنِينَ كَامِلَةً
20	вона жила життям мрій	نَحْيَا حَيَاةَ الْأَحْلَامِ
21	вона зустріла новину з розгубленістю, яка ледь не позбавила її розуму	قَابَلَتْ الْخَبَرَ بِذُحُولٍ كَادَ يُفْقِدُهَا الصَّوَابَ
22	вона провела цілу ніч без сну	أَمْضَتْ اللَّيْلَ كُلَّهُ سَاهِرَةً

23	не повернувся більше до неї після цього візиту	لَمْ يَعُدْ إِلَيْهَا بَعْدَ هَذِهِ الزِّيَارَةِ
24	минали дні, і вона чула про нього, але не бачила його	مَرَّتِ الْأَيَّامُ وَهِيَ تَسْمَعُ بِهِ، وَلَا تَرَاهُ
25	він помер, коли покинув нас і поїхав до міста	مَاتَ مُنْذُ غَادَرْنَا إِلَى «الْمَدِينَةِ»

Література:

Abbasi, Habibullah, & Marefat, Shohre. (2014). The Transition of Mahmoud Taymour from Tradition to Modernity. Arabic literature (faculty of letters and humanities), 5(2), 135-153. Sid. <https://sid.ir/paper/211538/en>

Abdelzahir, O. (2022). عمر. السياق غير اللغوي في مسرح محمود تيمور.

Abu Tahir, Mahmood. (2014). Contribution of Mahmood Taimur to the Development of Arabic Short Story: An analytical Study. International Journal of Humanities & Social Science Studies (IJHSSS), vol 1, issue 2014. P. 201-204.

El-Messiri, Sawsan. (1978). Ibn al-Balad. A Concept of Egyptian Identity. Leiden: E.S. Brill.

Fahmy, Ziad. (2011). Ordinary Egyptians: Creating the modern nation through popular culture. Stanford: Stanford University Press.

Hakim, Nazih. (2016). Mahmoud Taymour – The Pioneer of the Arabic Story. Princeton University Libraries.

Hirsh, Sharon. (2004). Symbolism and Modern Urban Society. Cambridge: Cambridge University Press.

Manzalaoui, Mahmoud (1968). Arabic Writing Today: The Short Story. University of California Press.

Reid, Donald M. (1990). Cairo University and the Making of Modern Egypt. Cambridge: Cambridge University Press.

Vial, Ch., “Maḥmūd Taymūr”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.

ЗЕЙНАБ ФАВВАЗ

زَيْنَبُ فَوَّاز

(1860–1914)

Зейнаб Фавваз (1860–1914) – провідна арабська письменниця кінця XIX – початку XX століття. Народилася у 1860 р. у місті Табнін, що на півдні Лівану, в бідній родині. Завдяки допомозі дружини місцевого правителя Фатими бінт Асад аль-Халіль, яка навчила її читати і писати, Зейнаб змогла здобути освіту.

Чоловіком Зейнаб був Адіб Назмі з Дамаску, але шлюб тривав недовго. Потім вона переїхала до Олександрії, де навчалася у відомого літератора Хасана Хусні ат-Тувайрані, редактора газети «Ніл», а також у шейха Мухіддіна ан-Набгані. Пізніше Зейнаб перебралася до Каїра.

Зейнаб Фавваз писала для багатьох єгипетських газет і журналів, серед яких «Ніл», «Лісан аль-Халь», «Аль-Муайяд», «Аль-Ліва», «Аль-Агалі», «Аль-Іттїхад аль-Місірі», «Аль-Фатат», «Аніс аль-Джаліс». Вона є авторкою романів «Хусн аль-Авакіб» (або «Дівчина з аз-Загіри») та «Куруш – цар Персії», п'єси «Аль-Хава ва ль-Вафа», біографічного твору «Ад-Дурр аль-Мансур фі табакат раббат аль-худар» («Розсипані перли про жінок, що сидять у своїх покоях»), збірки статей «Ар-Расайль аз-Зейнабія» та багатьох віршів.

Зейнаб Фавваз відіграла значну роль у боротьбі за права жінок. Ще до відомого феміністичного діяча Касіма

Аміна вона почала відстоювати підвищення статусу жінки в суспільстві. У своїх статтях Зейнаб наполегливо вимагала надання рівних гендерних прав в економічній, політичній та адміністративній сферах. Вона стверджувала, що будь-яка цивілізована нація завдячує своїм розквітом у першу чергу жінкам.

З. Фавваз померла в січні 1914 року, залишивши по собі значний літературний спадок і репутацію яскравої представниці ранньої арабської феміністичної думки. Її по праву називали «Перлиною Сходу». Перу Фавваз належать романи, п'єси, біографічні твори, публіцистичні та поетичні збірки.

Роман «Хусн аль-Авакіб», написаний в 1899 році, вважається першим романом арабської жінки-письменниці. У ньому Зейнаб торкається важливих соціальних проблем тогочасного суспільства, зокрема, питання свободи вибору для жінки. Біографічна збірка «Ад-Дурр аль-Мансур фі табакат раббат аль-худар» містить життєписи кількох сотень жінок Сходу і Заходу і є унікальним зібранням видатних жіночих біографій. У публіцистичній збірці «Ар-Расайль аз-Зейнабія» (Зейнабіні послання) письменниця відстоює право жінок на освіту та працю, порушує інші актуальні суспільні питання. Ці статті, що друкувалися в тогочасній пресі, викликали жваві дискусії.

Творчість Зейнаб Фавваз наскрізь пронизує тема боротьби за права жінок і їх емансипацію. Багато в чому письменниця випередила свій час, висловлюючи доволі радикальні для тієї епохи погляди на роль жінки у суспільстві. Деякі дослідники небезпідставно вважають її предтечею єгипетського фемінізму. На жаль, попри свою значимість, літературний доробок Зейнаб Фавваз довгий час лишався мало відомим навіть на батьківщині письменниці. Дослідники пояснюють це, зокрема, її незнатним походженням. Лише нещодавно творчість цієї непересічної авторки привернула увагу літературознавців.

Безперечно, Зейнаб Фавваз є яскравою постаттю в історії новітньої арабської літератури і суспільної думки. Як талановита письменниця і безкомпромісна захисниця жіночих прав, вона по праву посідає почесне місце серед видатних письменниць і феміністок арабського світу початку ХХ століття.

Питання для семінарських занять:

1. Роль Зейнаб Фавваз у становленні арабського фемінізму. Проаналізуйте погляди письменниці на права жінок та їхнє місце у суспільстві. Чи можна вважати її предтечею феміністичного руху в арабських країнах? Порівняйте ідеї З. Фавваз із поглядами інших арабських феміністок початку ХХ ст.
2. Особливості романної творчості Зейнаб Фавваз на прикладі твору «Хусн аль-Авакіб». Розкрийте тематику, проблематику та поетику першого роману, написаного арабською авторкою. Яке місце займає твір в історії романістики?
3. Жіночі образи в біографічній збірці Зейнаб Фавваз «Розсипані перли про жінок, що сидять у своїх покоях». Який ідеал жінки постає зі сторінок цієї книги? За якими критеріями авторка добирала героїнь для своїх життєписів? Яке значення мала ця збірка для формування нового погляду на роль жінки в арабській культурі?
4. Публіцистика Зейнаб Фавваз та її роль у розвитку арабської суспільної думки. Тематичний діапазон статей письменниці зі збірки «Зейнабіні послання». Які соціальні, освітні, гендерні питання вона порушувала? Чи знаходила відгук її публіцистика у сучасників?
5. Зейнаб Фавваз і розвиток арабської жіночої літератури. Визначте роль і місце Зейнаб Фавваз в історії арабського письменства. Порівняйте її творчість із доробком інших арабських письменниць. Простежте, як розвивалися закладені нею традиції у пізнішій арабській жіночій літературі.

Питання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграла Зейнаб Фавваз у розвитку арабської жіночої літератури та публіцистики?
2. У чому полягала суть феміністичних поглядів Зейнаб Фавваз? Чи можна вважати її однією з основоположниць арабського фемінізму?
3. Який арабський роман вважається першим, написаним жінкою? Хто його авторка і про що цей твір?
4. Охарактеризуйте унікальну біографічну працю Зейнаб Фавваз «Розсипані перли про жінок, що сидять у своїх покоях». Яке значення мала ця книга?
5. Які основні теми та проблеми порушувала Зейнаб Фавваз у своїх публіцистичних статтях? Чи знаходили вони відгук у сучасників?

Теми есе:

1. Зейнаб Фавваз: життя і творчість крізь призму боротьби за права арабських жінок.
2. Роман Зейнаб Фавваз «Хусн аль-Авакіб» як дзеркало соціальних проблем арабського суспільства на межі ХІХ–ХХ ст.
3. Жіноча історія в біографіях: новаторство Зейнаб Фавваз у збірці «Розсипані перли про жінок, що сидять у своїх по-коях».
4. Феміністична публіцистика Зейнаб Фавваз та її вплив на розвиток суспільної думки в арабських країнах.
5. Між традицією і модерністю: художній світ Зейнаб Фавваз у контексті доби арабського Відродження.

Фрагмент творчості Зейнаб Фавваз для ознайомлення

«Зейнабіні листи»

الرسائل الزينية
الرسالة الثالثة عشرة

وجوب النهضة العلمية للمرأة الشرقية

بقدر الكسب تكتسب المعالي
قد خُلِقنا للجد والاجتهاد في هذه الحياة لا للكسل والرقاد، وبالجزم يرتفع
شأن المرء بين أقرانه، ويحمد بين عترته وخلانه، وبالمثابرة والمداومة
على الأعمال وواسطة الثبات والإقدام يبلغ الإنسان المراد، ويتسهل لديه
كل عسير، ويهون عليه كل صعب خطير، وحيث إن الهيئة الاجتماعية
مؤلفة من الجنسين الذكر والأنثى، وكل منهما مرتبط برباط وثيق مع
الأخر في كافة الإحساسات الحيوية والأعمال الدنيوية، فيجب علينا —
نحن الجنس النسائي — المساعدة للرجال في الأعمال أيضًا.
نعم، وإن كنا — نحن النساء المسلمات — من داخل الحجاب إلا أنه
لا مانع يحُول بيننا وبين العمل، وإلا أوصدت دوننا أبواب الأمل، بل
نحن كأننا في كامل المجتمع الإنساني، وإن كنا نصف العالم إلا أنه لا
يعزب عنا شيء مما يجريه النصف الآخر في منندياته ومجتمعاته، وكافة

الأمر التي تختص بالأعمال وغيرها؛ وذلك بسبب انتشار الصحف التي عمّت فائدتها، وخصوصاً في هذه الأيام الجديرة بأن تُذكر فُتُشكر، فما بال المرأة منا لا تُقدِّم على العمل بكل نشاط حيث إننا — والحمد لله — قادرات على كل عمل لو تركنا الكسل، وتوشحنا بالحزم في دائرة العمل!

فهذا المعرض الكلومبي قد فُتحت أبوابه لكل عمل يُعرض في القسم النسائي من أعمال النساء، وهذه النساء الغربيات قد سبقن إلى أشياء لم نقدر على مجاراتهن فيها، ولكن لدينا أشغالاتاً يدوية لا يعلمها نساء الغرب، وهي الأشغال القديمة التي لا يُعمل بها الآن، وقد تركناها بمصنوعات الغرب مثل الأويات والأنتيكة والظرافة وشغل التلي والترتر والشورات والقصب والحساب بالحرير وغير ذلك، والأشغال متعددة لا لزوم لتعدادها، ولكنني أحتكن — يا بنات جنسي — على هذه الأعمال التي تعود علينا بالشرف العظيم، وانظرن إلى البنات السوريات اللاتي بيّضن وجه التاريخ بأعمالهن واجتهادهن باكتساب العلوم والفنون والعمل بها، فلو اجتهدتن لحففتن عن رجالكن بعض الأشغال الدنيوية، فلتجتهد كل منكن لعمل شيء مما تقدرن عليه، وتهتم بإرساله إلى القسم النسائي الذي سيصير عرضه سنة ١٨٩٣؛ حيث إن حضرة الفاضلة السيدة برثاهونوري رئيسة قسم النساء في معرض شيكاغو ساعية في تنشيط النساء عمومًا، وقد أرسلت تشكراتها إلى النساء السوريات، ووجّهت كلامها إليكن — معشر النساء المصريات — أيضًا؛ فيجب عليكن أن تلبين نداءها يا معشر النساء الفاضلات؛ حيث إنها جعلتكن محلاً لثقتها فلا تخيّنن فكين ظنهن الجميل، وقد لا يكلفكن هذا العمل شيئاً لا تقدرن عليه، بل هو خفيف جدًّا، وسأوضح لكن في فرصة أخرى — إن شاء الله تعالى — متى وجدت منكن نشاطاً وحمية.

الأسئلة:

1. تدعو الكاتبة النسوة إلى العمل وتحببهن فيه. فكيف حاولت أن تقنعهن برأيها؟
2. ماذا تعرف عن زينب فواز؟
3. لخص المقال بأسلوبك.

4. في المقال احتفاء بالأعمال اليدوية التي برع فيها الشرقيون عموماً. أكتب مقالا صغيراً حول أهمية الحرف اليدوية وعلاقتها بالبيئة؟
5. ما أهم التعبيرات التي لفتت نظرك في المقال؟
6. تحاول الكاتبة أن تدافع عن حق المرأة في العمل، وتحقيق ذاتها دون الاصطدام بقيم وأخلاق مجتمعها آنذاك. فهل نجحت في ذلك؟

Глосарій

1	Зобов'язання наукового пробудження	وَجُوبُ النَّهْضَةِ الْعِلْمِيَّةِ
2	у міру здобутків	بِقَدْرِ الْكَسْبِ
3	досягаються висот	تُكْتَسَبُ الْمَعَالِي
4	хто прагне до висот	وَمَنْ طَلَبَ الْعُلَا
5	не спить ночами	سَهَرَ اللَّيَالِي
6	ми створені для старанності	قَدْ خُلِقْنَا لِلْجِدِّ
7	і зусиль у цьому житті	وَالْإِجْتِهَادِ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ
8	не для ліні та сну	لَا لِلْكَسَلِ وَالرُّقَادِ
9	з рішучістю піднімається	وَبِالْحَزْمِ يَرْتَفِعُ
10	статус людини серед ровесників	شَأْنُ الْمَرْءِ بَيْنَ أَقْرَانِهِ
11	хвалять серед родини та друзів	وَيُحْمَدُ بَيْنَ عَشْرَتِهِ وَخِلَائِهِ
12	з наполегливістю та постійністю	وَبِالْمُتَابِرَةِ وَالْمُدَاوِمَةِ
13	у справах і через стійкість	عَلَى الْأَعْمَالِ وَوَأَسِطَةِ الثَّبَاتِ
14	досягає людина бажаного	يَبْلُغُ الْإِنْسَانُ الْمُرَادَ

15	полегшується для неї кожна складність	وَيَسَّهَلُ لَدَيْهِ كُلُّ عَسِيرٍ
16	стає легкою кожна серйозна проблема	وَيُهَوِّنُ عَلَيْهِ كُلَّ صَعْبٍ خَطِيرٍ
17	соціальний устрій складається	وَحَيْثُ إِنَّ الْهَيْئَةَ الْاجْتِمَاعِيَّةَ مُؤَلَّفَةٌ
18	кожна з них пов'язана	وَكُلُّ مِنْهُمَا مُرْتَبِطٌ
19	у всіх життєвих почуттях	فِي كَافَةِ الْإِحْسَاسَاتِ الْحَيَوِيَّةِ
20	допомагати чоловікам	الْمُسَاعَدَةَ لِلرِّجَالِ
21	але немає перешкоди	إِلَّا أَنَّهُ لَا مَانِعَ
22	яка би заважала нам працювати	يَحُولُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْعَمَلِ
23	інакше зачиняться перед нами	وَإِلَّا أُوصِدَتْ دُونَنَا
24	двері надії	أَبْوَابِ الْأَمَلِ
25	але від нас не приховується нічого	إِلَّا أَنَّهُ لَا يَعْزُبُ عَنَّا شَيْءٌ

الرسالة الثامنة والثلاثون

زفاف سعيد

في ليلة ١٦ شعبان الجاري احتفل بزفاف حضرة الأنسة المصونة ذات العِصْمَةِ، وَرَبِيبَةِ الْمَجْدِ وَالشَّرَفِ وَجيدة هانم كريمة محمد مختار بك طبورزادة إلى الشاب النبيه عبد العزيز بك، فتلاأت الدار بالأنوار الساطعة، وازدانت بالثريرات اللامعة، واجتمع فيها خلق كثير من نخبة الوجوه والموظفين وذوات الأوروبيين على ما يقر الناظر ويشرح الخاطر.

وقد أظهرت والدة العروس داخل الحرم من البشاشة والمؤانسة ما أطلق
أسنة المدعوّات بالشكر والثناء، وخصوصاً على المائدة التي كانت
زاهية بكمال النظام والإتقان، وكانت المغنيات يطربن جميع الحاضرات،
وتخت الآلات يشنف الأسماع من الخارج، وبعد الفراغ من الطعام أنتت
إحدى الراقصات، وأخذت تتفنن بأساليب الرقص والرشاقة؛ تارة ترفع
الكرسي بأسنانها، وطوراً تضيء الشمعدان وتضعه فوق رأسها، وهي
كالغزال في تنقيل أقدامها حتى أدهشت العقول من الحاضرات، واستلفتت
إليها جميع من حضر من ذوات الخدور وربات الستور،
ولمّا كانت الساعة الخامسة تقريباً زفت العروس، فأثيرت الشموع،
واصطفت السيدات من الجانبين كأنهن الأقمار يكاد يخطف نورهن
الأبصار، وقد تحلين بالماس وأثمن الجواهر، ينعكس عليهن ضوء
الشموع، فيزددن نوراً على نور مما يخاله الناظر كأنه نور كهربائي أو
شفق من الدراري والبدور، وأوقفن العروس بينهن كأنها الشمس وهن
الأقمار، أو كعبة يطوف حولها الزوار، ومشين بها والمغنيات يضربن
بالدفوف أمامها إلى أن أتين بها إلى الغرفة المعدة لجلوسها؛ حيث نثرت
السيدات أمامها النقود من الذهب والفضة جرياً على العادة، وتمت تلك
الليلة الزاهرة على أحسن نظام.

وفي اليوم التالي انتظمت الزينة، واصطفت العربات تتقدمها الموسيقى،
وجلست العروس في عربة من عربات العائلة الخديوية، وسارت الزفة
بها سيراً حثيثاً حتى بلغت دار العريس فاستقبلتها الموسيقى العسكرية
بالسلام العباسي، ودخلت العروس وإلى جانبها العريس ووالده فأجلساها
على الكوشة — المنصة — في الغرفة المعدة لها، وقد كانت مفروشة
بالمخمل — القטיפه — الأرجواني المزركش بالفضة من ستائر وكنبات
وكراس، وجميعها مصنوعة في الأستانة العليا، والكوشة قائمة على يمين
الداخل محلاة أيضاً بالقטיפه المزركشة الأرجوانية، وإلى جانبها طاولتان
فوق كل منهما مرآة كبيرة وما يتبعها من الزينة، وفي قلب الغرفة طاولة
كبيرة مزدانة بأبهى زينة، وقد غص فناء الدار والغرف بالمدعوّات، ثم
مُدت موائد الطعام فأكلنا مريئاً، وشربنا هنيئاً، ثم زُفت العروس أيضاً
كالليلة الأولى — المعروفة بليلة الحناء — وكان بين المدعوّات جملة
من سيدات الإفرنج من مستوطنات وسائحات، منهن ابنة أحد اللوردات

الإنجليز، وقد علمنا يقيناً أنها سُرَّت كل السرور مما رأت من حسن النظام والترتيب، ولوقوفها على عوائد الشرقيين في الزواج، وأظهرت كل امتنانها مما رأت وسمعت، ولكنها تعجبت لاحتجاب النساء عن الرجال، وقالت بلطف وابتسام: كيف تنتظم الهيئة الاجتماعية في محافلكم ولا اختلاط بين الجنسين — القوي واللطيف — وأنها ما أنت بملايس الرقص إلا لعلمها أن الأفراح لا تخلو من قاعة مخصوصة للرقص، فأفهمناها عن بعض عواندنا بواسطة الترجمة، وبعد أن اعتذرت عن عدم معرفتها عادة الحجاب؛ إذ لم يكن لها في مصر سوى ستة أيام فقط، طافت بالغرف كلها لتطلع على جميع الجهاز، وسار معها ثلاث من أوانس وجهاء مصر يتكلمن بالإنجليزية ليجبنا عما تريد الاستفهام عنه، وأصبحت هي وجميع النساء الأوروبيات على غاية من الامتنان، وشكرن لأهل العروسين حسن ذلك الانتظام، وانتظرن الزفة، وبمرورها تفرجن من النوافذ، وقد ألقى بعض الخطباء خطبة في ساحة الدار الخارجية وختم ذلك بالدعاء للحضرة الخديوية، ثم دخل العروسان بعدئذٍ إلى داخل الحرم، فنُثر عليهما الذهب والفضة أيضاً، وتم الاحتفال على ما يرام، وانصرف المدعوون والمدعوات شاكرين داعين للعروسين بالرفاء والبنين. وقد بلغني أن الذي وزعته والدة العروس وجدتها على الخدم والأتباع ما يزيد عن الأربعين بدلة، وستين شالاً من الكشمير، وثلاثين قطعة من الحلبي، وغير ذلك مما أوجب الشكر والتناء.

الفتاة تشارك حضرة الفاضلة الأدبية زينب فواز هانم المصونة بتهنئة العروسين وأسرتهما الكريمة.

الأسئلة:

1. قدمت الكاتبة وصفاً مفصلاً لزفاف فتاة من الطبقة الارستقراطية. ما رأيك في هذا الوصف؟
2. يعكس الزفاف حالة من الثراء والبذخ بين أبناء الطبقة الراقية. على حين أن معظم أبناء الشعب المصري من الطبقات الفقيرة. فما معنى هذا؟
3. هناك إشارة إلى الحجاب واندھاش الأوروبيات منه. فما رأيك أنت في هذا الموضوع؟

4. ما رأيك في أسلوب الكاتبة؟
 5. ما الذي لفت نظرك في المقال؟
 6. أذكر أهم الكلمات والتعبيرات اللغوية التي لفتت نظرك؟

Глосарій

1	Відсвяткували весілля шановної панянки	احْتَفِلَ بِزَفَافِ حَضْرَةِ الْأَيْسَةِ
2	добродесна, цнотлива	الْمُصُونَةُ ذَاتُ الْعِصْمَةِ
3	вихованка слави та честі	وَرَبِيبَةُ الْمَجْدِ وَالشَّرَفِ
4	до блискучого юнака	إِلَى الشَّابِّ النَّبِيهِ
5	будинок осяяли яскраві вогні	فَتَلَأَلَّتِ الدَّارُ بِالْأَنْوَارِ السَّاطِعَةِ
6	прикрасили сяючі люстри	وَأَزْدَانَتْ بِالثَّرِيَّاتِ اللَّامِعَةِ
7	там зібралися численні люди	وَأَجْتَمَعَ فِيهَا خَلْقٌ كَثِيرٌ
8	з еліти, чиновників та європейців	مِنْ نُحْبَةِ الْوُجُوهِ وَالْمُوظَّفِينَ وَذَوَاتِ الْأُورُوبِيِّينَ
9	на радість оку та серцю	عَلَى مَا يَقْرُ النَّاطِرَ وَيَشْرَحُ الْخَاطِرَ
10	мати нареченої виявила	وَقَدْ أَظْهَرَتْ وَالِدَةُ الْعُرُوسِ
11	в жіночій частині будинку	دَاخِلَ الْحَرَمِ
12	радість і гостинність	مِنَ الْبَشَاشَةِ وَالْمُؤَانَسَةِ
13	що спонукало гостей до подяки та похвали	مَا أَطْلَقَ أَلْسِنَةَ الْمَدْعُوَاتِ بِالشُّكْرِ وَالتَّنَائِءِ
14	особливо за стіл	وْخُصُوصًا عَلَى الْمَائِدَةِ

15	який був чудовим з досконалим порядком	الَّتِي كَانَتْ زَاهِيَةً بِكَمَالِ النَّظَامِ
16	співачки зачаровували всіх присутніх	وَكَانَتْ الْمُغَنِّيَّاتُ يُطْرِبْنَ جَمِيعَ الْحَاضِرَاتِ
17	музичні інструменти тішили слух	وَتَخَّتْ الْأَلَاتِ يُسْنِفُ الْأَسْمَاعَ
18	після завершення трапези	وَبَعْدَ الْفَرَاغِ مِنَ الطَّعَامِ
19	прийшла одна з танцівниць	أَنْتِ إِحْدَى الرَّاقِصَاتِ
20	почала майстерно танцювати	وَأَخَذَتْ تَتَقَنَّ بِأَسَالِيبِ الرَّقْصِ
21	дивувала розум присутніх	حَتَّى أَدْهَشَتْ الْعُقُولَ مِنَ الْحَاضِرَاتِ
22	приблизно о п'ятій годині	وَلَمَّا كَانَتْ السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ تَقْرِيْبًا
23	запалили свічки	فَأُنِيرَتِ الشُّمُوعُ
24	пані вишикувалися обабіч	وَاصْطَفَّتِ السَّيِّدَاتُ مِنَ الْجَانِبَيْنِ
25	ніби місяці, чиє світло майже осліплювало погляди	كَأَنَّهِنَّ الْأَقْمَارُ يَكَادُ يَخْطَفُ نُورَهُنَّ الْأَبْصَارَ

الرسالة السادسة والأربعون المصريون والمدارس

قد كثرت — والحمد لله — المدارس، وكثر راغبوها، وصرنا نرى اجتهاد الآباء في تعليم يجل عن الوصف، حتى لو كان الأب معسرًا اجتهد في استرحام أولي الأمر للإعانة على تعليم أولاده رغبة في تحصيل العلوم والاستحصال على المنفعة العامة التي يتثنى له بها، وخدمة الوطن ونفع ذويه؛ فهم يصرفون الزمن المديد في درس العلوم حتى إذا ترشحوا صاروا أهلاً لأن يتقدموا لخدمة وطنهم وتأمين معاشهم، وجد أكثرهم

أو سبئى الحظ منهم أن الأجاناب تَقَدَّموا إلى ما هم أحق به من الخدمات الأميرية، وتركوهم يتلظون على بساطي الفاقة والندامة. ومن الغريب أن الأهالي مع ما يرون من هذه الأحوال، وأمثالها جوع الكثير من شبانهم الذين رضعوا ثدي العلوم عن التشرف بخدمة أوطانهم، حتى إن الواحد منهم قد لا يجد المحل الذي هو أقل مما يستحق، ترى كل ذلك لا يثنى عزمهم عن دروس العلوم، ومن المقرر في دوائر الحكومة أنه إذا لزم لأية مصلحة كاتب أو غيره جمعوا الجم الغفير من المتخرجين، وقدموهم للامتحان، فيمتحن الكل لأجل واحد، والوظيفة لا تستحق، وقد لا تزيد على ثلاثة أو أربعة جنبهات في الشهر.

وسمعت غير مرة أن مصلحة البوسطة طلبت مستخدمين اثنين أو أكثر، وأعلن ذلك في الوقائع، فتهافت الشبان من الوجه البحري والقبلي وإسكندرية طمعًا في نوال تلك النعمة، فرجعوا لبلادهم بخفي حنين فضلًا عما تكبّدوه من مصاريف الذهاب والإياب، والحاصل بهذه الطريقة يكون قد ضاع زمن الأولاد في المدارس على غير جدوى في الغالب، فضلًا عما يتكبّده الآباء من المصاريف المدرسية.

وبعد ذلك يأتون من المدارس إلى البيوت فرحين بالشهادة التي أمضوا عليها أعز أوقاتهم، وقد قل في الأيام الأخيرة من يتحصل على الشهادة أيضًا، وما أدري إن كان ذلك من انكسار قلوب الشبان لعلمهم بما يؤول إليه أمر أغلبهم والاتعاظ بمن قبلهم، أو هو لتأخير حاصل من المعلمين. فمن الموافق للأمم المصرية ليس إلا تشييد المدارس للصناعة؛ فهي التي تليق وتساعد على تمدن البلاد واتساع نطاق الثروة، فنأمل من رجال حكومتنا السنية أن يوجهوا أنظارهم العلية إلى هذا الأمر؛ إذ عليه مدار عظيم من الأهمية.

ولقد اطلعت في إحدى الجرائد المحلية أن صاحب الدولة ناظر المعارف العمومية، وصاحب المآثر الوطنية قد أمر بإنشاء خمسين مدرسة زيادة على ما في القطر المصري من المدارس، وزيادة مائة تلميذ في كل من مدرسة طنطا والإسكندرية لتعليم الصنائع، حتى إذا درس التلامذة العلوم الابتدائية يدخلون في المدارس الصناعية، فيُتقنون ما فيها من الصنائع؛ وبذلك تعم الفائدة القطر كله الحكومة والأهالي معًا.

وقد بلغني أن في الأستانة العلية مدرسة صناعية يخرج منها كل ما يلزم

للجنس البشري من ملابس ومفروش، وجميع الأدوات المنزلية وغير ذلك، والتلميذ فيها متى صار يقدّر على إتقان ما في يده من المصنوعات قدّرت المصلحة له قيمة أتعابه، وتضعه في صندوق الاقتصاد، حتى إذا أتم أيام التحصيل سلمت له تلك النقود المتوفرة مع الشهادة، وقدر ذلك خمسون جنيهاً، وإذا لم تتم أتمّتها المصلحة من خزينتها، وبعد ذلك يُطلَق سراحه، فيشتغل ويجعل النقود رأس ماله.

وهذه لعمر الحقيقة من المنافع العمومية التي تشبه الشفقة الأبوية من أوجه؛ أولاً: أنها تؤدي إلى تنشيطهم وترغيبهم في أخذ الصناعة باهتمام كلي، وثانياً: ينتفعون بما توفر من النقود، وثالثاً: تنتفع الحكومة بما يخرج من تلك المدرسة من الإيراد الذي يُجمع من ثمن المصنوعات فتضيفه إلى مصاريف المدرسة، ورابعاً: يعم التمدن ويرتفع شأن الأمة.

فالآن نحن في احتياج كلي إلى مثل هذه المدرسة لتستغني بها الأهالي عن غيرها؛ فأمن من غوائل الفاقة في ظل سمو خديونا المعظم؛ إذ ليس عندنا من الصنائع سوى الزراعة والخدمة الأميرية فقط والأولى فهي غير كافية لأبناء الوطن فضلاً عن مزاحمة الأجانب فيها.

الأسئلة:

1. يتضح من المقال سيطرة الأجانب على الوظائف المهمة في البلاد إبان حقبة الاستعمار الإنجليزي في مصر مما يجعل حظوظ المتعلمين من أبناء البلد في شغل الوظائف العليا قليلة. فما الذي تقترحه الكاتبة من أجل حل هذه المشكلة؟

2. كيف تربط الكاتبة بين التعليم والوظيفة في مقالها؟

3. ما رأيك في أسلوب الكاتبة؟ وما الذي لفت نظرك من تعبيرات لغوية؟

4. لخص فكرة المقال.

Глосарій

1	Збільшилася кількість охочих до них	وَكَثَّرَ رَاغِبُوهَا
2	стали бачити старання батьків	وَصَرْنَا نَرَى اجْتِهَادَ الْآبَاءِ

3	у навчанні, що не піддається опису	فِي تَعْلِيمٍ يَجِلُّ عَنِ الْوَصْفِ
4	навіть якщо батько бідний	حَتَّىٰ لَوْ كَانَ الْأَبُ مُعْسِرًا
5	намагається просити у влади	اجْتَهَدَ فِي اسْتِرْحَامِ أُولِي الْأَمْرِ
6	допомоги в навчанні своїх дітей	لِلْإِعَانَةِ عَلَى تَعْلِيمِ أَوْلَادِهِ
7	бажаючи здобути знання	رَغْبَةً فِي تَحْصِيلِ الْعُلُومِ
8	отримати загальну користь	وَالِاسْتِحْصَالِ عَلَى الْمَنْفَعَةِ الْعَامَّةِ
9	яку він може отримати	الَّتِي يَتَنَنَّى لَهَا بِهَا
10	вони проводять тривалий час	فَهُمْ يَصْرِفُونَ الزَّمَانَ الْمَدِيدَ
11	у вивченні наук	فِي دَرَسِ الْعُلُومِ
12	поки не стануть готовими	حَتَّىٰ إِذَا تَرَشَّحُوا
13	гідними служити своїй батьківщині	صَارُوا أَهْلًا لِأَنْ يَتَقَدَّمُوا لِخِدْمَةِ وَطَنِهِمْ
14	і забезпечувати свій прожиток	وَتَأْمِينَ مَعَاشِهِمْ
15	в державній службі	مِنَ الْخِدْمَاتِ الْأَمِيرِيَّةِ
16	залишивши їх страждати	وَتَرَكُوهُمْ يَتَلَطَّوْنَ
17	на килимах бідності та каяття	عَلَى بَسَاطِي الْفَاقَةِ وَالنَّدَامَةِ
18	дивно, що народ	وَمِنَ الْغَرِيبِ أَنَّ الْأَهَالِيَّ

19	незважаючи на те, що вони бачать і подібні їм ситуації	مَعَ مَا يَرَوْنَ مِنْ هَذِهِ الْأَحْوَالِ وَأَمْثَالِهَا
20	голодування багатьох їхніх юнаків	جُوعِ الْكَثِيرِ مِنْ شَبَابِهِمْ
21	той з них може не знайти	حَتَّىٰ إِنَّ الْوَاحِدَ مِنْهُمْ قَدْ لَا يَجِدُ
22	місця, яке він заслуговує	الْمَحَلَّ الَّذِي هُوَ أَقْلُ مِمَّا يَسْتَحِقُّ
23	все це не послаблює їхньої рішучості	تَرَىٰ كُلَّ ذَلِكَ لَا يُثْنِي عَزْمَهُمْ
24	у вивченні наук	عَنْ دُرُوسِ الْعُلُومِ
25	встановлено в урядових відомствах	وَمِنَ الْمُقَرَّرِ فِي دَوَائِرِ الْحُكُومَةِ

«Все буде гаразд, або дівчина з аз-Загіри»
(уривок)

«حسن العواقب، أو غادة الزاهرة» لزينب فواز

الفصل الثاني

«قد ألمعنا فيما مرَّ بما لتامر من الخبث والدهاء، فكان من سوء نيته وفساد طوبته أنه لما رأى الأمير حامد مائلاً بكليته نحو شكيب محباً إليه معتمداً في خصوصياته عليه أو غر صدره حقداً، وكاد يتمزق حسداً وبغضاً. وكان أكبر همه وأعظم خوفه أن يوصي له عمه بالرئاسة من بعده (إذ كانت الرئاسة في ذلك الوقت تتوارثها تلك العائلة بمقتضى فرمانات ممنوحة لها من قبل الدولة العلية). وذلك بالنظر لكون الأمير حامد عقيماً، ليس له ذرية سوى شكيب المذكور ولما أعياه هذا الفكر طفق يدبر الحيل، ويدس الدسائس ويهيئ المكائد لهلاك شكيب ثم جمع زمرة من الأشقياء الذين يعتمد عليهم في انفاذ مقاصده الخبيثة وأخبرهم بأن عمه قارب أجله، وأنه يريد أن يوقع بشكيب قبل وفاة عمه لكيلا يتولى الحكم من بعده على حين

أنه هو أحق بالحكم منه، لأنه أكبر سنًا ووصية جده ناطقة بأن الحكم للأرشد. وكان بين هؤلاء القوم رجلاً يدعى طالبًا شديد القوى فظ غليظ القلب أروغ من ثعلب، وأعدر من نمر قد قام من بينهم وخاطبه بقوله يا سيدي مرني بما سئنت وأنا طوع إليك من ظلك فأنا أقتله ولا أدع أحدًا يعلم بفقده، وإذا رأى سيدي امدادي بالمال استعين به على تدبير الحيلة فعل، وكان ذلك من موجبات التيسير. فقال له ما تريد يا طالب وإن تم الأمر على يديك، فأني سأوليك عملاً يرضيك وأفرغ عليك من سوابغ نعمي ما يجعلك سيد أقرانك وسultan زمانك.

ثم انبرى أحد الحاضرين فقال:

ولكن يا طالب كيف تقدر عليه، وله صديقان يحرسانه ليلاً ونهارًا، ويفديانه بالمال والروح؟

فقال: لا أبالي بهما، ولا أهتم لهما لأنهما في غفلة عما أدرس من الدسائس. ثم التفت إلى سيده، وقال هات المال ودعني أذهب إلى قرية الحصن، ولا تسأل عني الآن حتى آتيك بخبر شكيب.

فدفع إليه صرة من النقود فأخذها وركب جواده بعد أن لبس لامة حربته وجلاده، وسافر إلى الحصن وانخرط في سلك خدم الأمير، وهو على غاية الاحتراس من نجيب وصادق.

وأخذ يتربص الشر بشكيب ويتربص خروجه خارج القرية إلى أن لاحت له فرصة سفر شكيب إلى قرية الزاهرة كما أسلفنا، فركب جواده وتقدم في الطريق إلى أن مر بنجيب، وكان ما كان من توجهه منه خيفة:

والعين تعلم من عيني محدثها إن كان من حزبها أو من أعاديها

هذا ما كان من أمر هذا الخبيث.

وأما ما كان من أمر شكيب ونجيب فإنهما ما زالا سائرين، وأمامهما خادمان يقطعون الأحراش والوديان. وكانت طريق الزاهرة في غاية الخصب والبهاء، وفيها غابات كثيرة ووديان وجبال مكسوة بالأشجار

النضرة بحيث أن السالك في تلك الطريق يسير بين جبلين ضمن وادٍ كثير الأشجار، وكلها بنت الطبيعة أخذ برقاب بعض كأنما هي مظلة قد أوجدها الله لتقي المار من حرارة الشمس بحيث أنه لا يتسنى له أن يراها إلا إذا تقصدها، والمسافة فيه أربعة ساعات متواليات، فلما دخلا في ذلك الوادي وراق لهما منظره أخذًا يتسامران ويتجاذبان أطراف الحديث. وما بلغا منتصف الطريق إلا وسمعا طلق عيار ناري من سفح الجبل موجهاً نحوهما وسمعا خشخشة الرصاص يتخلل أغصان الشجر المظلل عليهما فاندحشا من ذلك الصوت، وإذا بالرصاصه أصابت يد شكيب اليسرى، فاندفق الدم يجري من يده. فلما عاين نجيب ذلك طار عقله وصعد الدم لرأسه حتى لم يعد يعي على نفسه. فألقى بنفسه عن ظهر جواده، وصعد إلى أعلا الجبل يمر بين الأشجار والغابات قاصداً محل خروج الصوت وفي يده فرد مسدس الطلقات، ولم يكذب يبلغ نصف المسافة حتى سمع طلقاً ثانياً من جهة أخرى، فارتجفت أعضاؤه خوفاً على شكيب إذ أنه تركه في أسفل الوادي وحيداً يضمد جرحه الخادمان رشيد وفارس. وبعد بضع دقائق تأكد أنه غير مصيب في ظنه، فاستأنف الصعود إلى ذروة الجبل فرأى مالم يكن في الحساب. رأى صادقاً ورجلاً آخر مشتبكين في حرب شديد وطعن يذوب من هوله الحديد فوقف مبهوتاً لا يبدي ولا يعيد، ولما وقع نظر الفارس الذي يقاتل صادقاً على نجيب صاح به قائلاً:

- أنتما الاثنان عليّ وأنا واحد يا للعار وللشمار!

وقد أراد بذلك مكيدة يوقع بها خصمه، وهي أن يلجئه إلى الالتفات إلى خلفه فيوقع به.

على أن نجيباً انتبه لذلك، وحذر صادقاً من توليه وجهه عن خصمه. فلما رأى الفارس عجزاً عن نفسه أركن إلى الفرار لا يلوي على شيء.

وإذ كانت الطريق وعرة المسالك لم يتتبعاه. بل كان جل قصدهما أن يطمئنا على شكيب وما حصل له إثر تلك الإصابة. فاندحرا إلى أسفل الوادي حيث شكيب وتقدما إليه بلهفة يسألاه عن جرحه فشكرهما وبشرهما بأن الجرح غير خطر ولكن يلزم له معالجة بضعة أيام فحمدا الله وأثنيا عليه ثم استأنفوا جميعهم السير، وهم محيطون بشكيب يقونه بأنفسهم خوفاً

عليه من ذلك الغادر.

وبعد أن خرجوا من الوادي إلى السهل التقت نجيب إلى صادقٍ وسأله عن مقابلته لذلك الوغد اللئيم. وكان لم يسأله وهو في الوادي خوفاً من أن يشغلهم الحديث فيسهوا عن محافظة سيدهم شكيب.

فأجابه بقوله: أرقت الليلة البارحة، فقامت سحرًا أتمشى بين الكروم وأروح النفس بأرج نسيم الصبا، وإذا أنا بشبح يتمشى الهويناء، ويتلصص كأنه ينتظر فرصة لاكتساب مغم أو عدوًّا ينال منه بغيته. فلما رأيته ارتببت في أمره وذنوت منه. فلما رأني فر هاربًا، فاقتفيت أثره وتهددته بقولي إن تخطو خطوة الهبت دماغك بهذا الفرد فوقف مكانه وقال الأمان الأمان يا مولاي. فذنوت منه وقبضت على ذراعه وسألته عن محل إيابه وذهابه، فحاول الإنكار فصوبت غدارتي إلى دماغه وأذرتة بالهلاك إن لم يصدقني الخبر فقال:

- إني أت إلى طالب
- ومن هو طالب الذي أنتِ إليه بهذه الصفة وفي مثل هذا الوقت؟
- هو من الجابية وهو مقيم هنا منذ أشهر وقد أنفذني إليه سيدي الأمير تامر بكتاب؟
- وأين هو هذا الكتاب آتني به؟
- عفواً سيدي إني لا أستطيع أن أسلمه إلى أحد. فدعني أمضي إلى حالي ولك عليّ أن لا أدخل البلد قط.
- الكتاب الكتاب أو ألهبت رأسك

فأخرج الكتاب وناولينه، فأخذته وفضضت ختامه. وإذ فيه:

”قد طال انتظاري لك يا عزيزي طالب ولم تنه أمرًا ولا بلغني عنك خبر. فإذا جاءك كتابي هذا، فاعتمد حامله في اصطناع الحيلة، وهو الذي يقدر على المداخلة بصفة خادم ويجري اللازم بتسميم الوغد شكيب“

والسلام عليكم

الإمضاء تامر

قال فلما أتيت أخرج الكتاب توهمت أن السماء أطبقت عليّ فطلبت منه السم الذي معه فأنكره فشدت وثاقه وفتشته، ولما لم أجد معه شيئاً تهددته بالقتل فخاف مني واستأمنني على نفسه فأمنته فمضى معي إلى مغارة في سفح الجبل وأطلعني على ما عنده من الأشياء التي أعدها لأعمال المكيدة من ملابس مختلفة ودهانات لتغيير اللون، وغير ذلك مما يطول شرحه. ومن ضمن هذه الأشياء القارورة التي فيها السم. فأطلقت سراح الرجل بعد أن أخذت عليه الموائيق. وقد كنت سألته عن اسمه فقال إن اسمه جابر فقلت:

هذا الذي اسمه جابر أفنى الأوائل والأواخر

ما ذاك إلا كاسر كذب الذي سماه جابر

ثم نقلت كل أدواته إلى منزلي، وأتيت إلى القصر أسأل عن شكيب فأخبرت بأنه على أهبة السفر، فأوجست عليه خيفة من طالب وصعدت إلى أعلى البرج أراقب من يمر في طريق الزاهرة. وإذا برجل منحدر من أعلا الجبل إلى أسفل وهو يقود جواده بيده إلى أن بلغ أسفل الجبل ثم ركب جواده وأطلق له العنان. وكان منه أنه التقى بنجيب وهو واقف ينتظر الأمير ولما رأيت ذلك أحسست بالمكيدة، فأسرعت إلى جوادي وركبته وانطلقت من غير الطريق التي أنتم سالكوها وتسلفت الروابي والأكام إلى أن أدركته فتبعته أثره حتى كمن لكم في ذلك المكن، وكنت أنا خلفه فلما أطلق الرصاص عليكم أول مرة لم أمهله يطلق الأخرى. بل عاجلته بطلق وأنا عالم بأن الرصاص لا يبلغه بالنظر لما يحول دونه من الأشجار الملتفة. ولكنني قصدت أشغله عنكم ثم برزت إليه، وكان ما كان من مقاتلتنا كما رأيت يا عزيزي نجيب.

فتعجب شكيب من هذا النبأ. وقال يا لله العجب! وما الذي فعلته أنا لتامر من الأذى حتى يستاء مني ويسعى في هلاكي!؟

وكان شكيب يظن أن أهل بلاده عموماً، وأقرباءه خصوصاً يحبونه حباً

لا مزيد عليه، وما درى أن:

ليس يخلو المرء من ضدٍ ولو حاول العزلة في رأس الجبل

Глосарій

1	Ми вже згадували раніше	قَدْ أَلْمَعْنَا فِيمَا مَرَّ
2	про хитрість і підступність Таміра	بِمَا لِتَامِرٍ مِنَ الْخُبْتِ وَالذَّهَاءِ
3	через лихі наміри і зпсовану натуру	فَكَانَ مِنْ سُوءِ نِيَّتِهِ وَفَسَادِ طَوِيَّتِهِ
4	коли побачив, що принц	أَنَّهُ لَمَّا رَأَى الْأَمِيرَ
5	повністю схиляється до Шакіба	مَائِلًا بِكُلِّيَّتِهِ نَحْوَ شَكِيبٍ
6	люблячи його і довіряючи йому	مُحِبًّا إِلَيْهِ مُعْتَمِدًا
7	в особистих справах	فِي خُصُوصِيَّاتِهِ عَلَيْهِ
8	наповнив груди ненавистю	أَوْعَرَ صَدْرَهُ حِقْدًا
9	майже розривався від заздрощів і ворожості	وَكَادَ يَنْمَرِّقُ حَسَدًا وَبُغْضًا
10	його найбільшим прагненням і страхом	وَكَانَ أَكْبَرَ هَمِّهِ وَأَعْظَمَ خَوْفِهِ
11	що його дядько заповідає йому владу	أَنْ يُوصِيَ لَهُ عَمُّهُ بِالرِّئَاسَةِ
12	оскільки в той час	إِذْ كَانَتْ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ
13	згідно з фірманами, наданими їй	بِمُقْتَضَى فَرَامَاتٍ مَمْنُوحَةٍ لَهَا

14	від Високої Порти	مِنْ قَبْلِ الدَّوْلَةِ الْعَلِيَّةِ
15	беручи до уваги, що принц Хамід	وَذَلِكَ بِالنَّظَرِ لِكَوْنِ الْأَمِيرِ حَامِدٍ
16	був безплідним, не мав нащадків	كَانَ عَقِيمًا، لَيْسَ لَهُ ذُرِّيَّةٌ
17	коли ця думка виснажила його	وَلَمَّا أَعْيَاهُ هَذَا الْفِكْرُ
18	почав вигадувати хитрощі	طَفِقَ يُدَبِّرُ الْحِيلَ
19	і плести інтриги	وَيُدْسُ الدَّسَائِسَ
20	і готувати пастки	وَيُهَيِّئُ الْمَكَايِدَ
21	потім зібрав групу лиходіїв	ثُمَّ جَمَعَ زُمْرَةً مِنَ الْأَشْقِيَاءِ
22	щоб той не зайняв владу після нього	لِكَيْلَا يَتَوَلَّى الْحُكْمَ مِنْ بَعْدِهِ
23	тоді як він має більше прав на владу	عَلَى حِينٍ أَنَّهُ هُوَ أَحَقُّ بِالْحُكْمِ مِنْهُ
24	бо він старший за віком	لِأَنَّهُ أَكْبَرُ سِنًا
25	що влада належить найбільш розсудливому	بِأَنَّ الْحُكْمَ لِلْأَرْشَدِ

الأسئلة:

1. ما الذي قد نفهمه من قصة كهذه؟
2. حاول أن تختار إحدى الشخصيات وتحدد ملامحها كما ظهرت في القصة، وتطرح رؤيتك الشخصية لها؟
3. في القصة قيمتان متصارعتان، وطرفين من أطرافها يصارع أحدهما الآخر ما هما؟
4. هل يمكن أن تستنتج الطرف الذي تميل إليه المؤلفة من هذين الطرفين، وتفسر هذا الميل؟

5. لو كنت قادرًا على الانحياز إلى أي طرف من الطرفين المتصارعين فإلى أيهما قد تتحاز ولماذا؟
6. ما هي ملاحظتك على الأسلوب الذي كتبت به القصة؟
7. حدد الصعوبات اللغوية في القصة، وحاول أن تفسرها؟
8. استخرج الأساليب اللغوية التي لفتت نظرك في القصة؟
9. إلى أي مدى تختلف هذه القصة عن القصص الحديثة؟
10. ماذا تعرف عن زينب فواز بخلاف ما هو مذكور في الكتاب؟
11. حاول أن تكتب بإسلوبك ملخصًا للقصة كما تفهمه؟
12. ما الذي لا يعجبك في هذه القصة، ولماذا؟
13. هل تشعر أن هذي القصة لازالت تستطيع أن تعبر عن اهتماماتنا في الوقت الحالي؟
14. استخرج الكلمات والتعبيرات الجديدة بالنسبة لك في القصة.
15. «أروغ من ثعلب، وأعدر من نمر». ماذا تعني هذه العبارة؟

Література:

- Fawwaz, Z. (1984). فوز، زينب. حسن العواقب؛ الهوى والوفاء. المجلس الثقافي للبنان الجنوبي.
- Bahboub, Z. (2000). بحبوح، زينب نبوه. زينب فواز رائدة من أعلام النهضة العربية الحديثة 1846-1914.
- Fawwaz, Z. (2004). فوز، زينب. غادة الزاهرة. مكتبة الأسرة.
- Fawwaz, Z. (2012). فوز، زينب. الملك كورش: أول ملوك الفرس. الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- Fawwaz, Z. (2019). فوز، زينب. الرسائل الزينية. وكالة الصحافة العربية.
- Sadeeq, R. (2020). صديق، رامي عطا. عبقرية مصر صفحات مضيئة من تاريخ التنوير. دار العلوم للنشر والتوزيع.
- Shakir, Z. (2021). شاكر، زينة حمزة. أنثوية السرد وذكورية الشعر – دراسات. حدثية. دار الوفاق للنشر والتوزيع.

МУХАММАД ХУСЕЙН ГЕЙКАЛЬ

محمد حسين هيكل

(1888–1956)

Мухаммад Хусейн Гейкаль (1888–1956) – видатний єгипетський письменник, поет та політичний діяч. Народився 20 серпня 1888 року в селищі Кафр Ганнам поблизу м. Ель-Мансура (Єгипет).

Гейкаль здобув юридичну освіту в Каїрській юридичній школі, яку закінчив у 1909 році. Згодом продовжив навчання у Франції, де у 1912 році отримав докторський ступінь з права в університеті Сорбонни. Повернувшись до Єгипту, 10 років працював адвокатом, а також займався журналістською діяльністю. На формування його світогляду значний вплив справили ідеї таких мислителів, як Ахмад Лутфі ас-Саїд, шейх Мухаммад Абдо, Касім Амін та інші.

Мухаммад Хусейн Гейкаль брав активну участь у політичному житті Єгипту. Був членом «Комітету тридцяти», який розробив конституцію 1923 року – першу конституцію незалежного Єгипту відповідно до декларації від 28 лютого 1922 року. Коли Ліберально-конституційна партія заснувала газету «Політичний тижневик» (السياسة الأسبوعية), Гейкаля у 1926 році призначили головним редактором цього видання.

У 1938 році Гейкаль увійшов до складу уряду Мухаммада Махмуда як міністр освіти, проте невдовзі цей кабінет пішов у відставку. У 1940 році він знову обійняв посаду міністра освіти в уряді Хусейна Сіррі й залишався на ній до

1942 року. У 1944 році Гейкаль втретє став міністром освіти, а наступного року до його повноважень додалося ще й міністерство соціальних справ.

У 1941 році Мухаммада Хусейна Гейкаля обрали віцепрезидентом Ліберально-конституційної партії, а в 1943 році він очолив цю політичну силу й залишався її лідером до скасування партій після революції 23 липня 1952 року. З 1945 по червень 1950 року був головою верхньої палати єгипетського парламенту – Сенату. Залишив цю посаду внаслідок указів уряду партії «Вафд», які призвели до виключення Гейкаля та багатьох представників опозиції з Сенату через дебати щодо звинувачень на адресу Каріма Сабета, одного з радників короля Фарука.

Окрім внутрішньополітичної діяльності, Мухаммад Хусейн Гейкаль займався й зовнішньою політикою. Зокрема, у 1945 році представляв Саудівську Аравію під час підписання статуту Ліги арабських держав. Неодноразово очолював єгипетську делегацію в ООН.

Проте головним внеском Гейкаля в історію арабської культури стала його літературна творчість. У 1914 році він опублікував роман «Зейнаб», який згодом став основою для першого єгипетського німого фільму (1930, режисер Мухаммад Карім). «Зейнаб» вважається першим реалістичним романом арабською мовою. Згодом з'явилися й інші белетристичні твори Гейкаля: роман «Створена такою» (1955) та збірка «Єгипетські оповідання» (1969).

Чималої слави Мухаммаду Хусейну Гейкалю принесли його біографічні твори, присвячені ранній історії ісламу. Найвідомішим серед них стала книга «Життя Мухаммада» (1935) – життєпис пророка, який поєднував пієтет до достовірних переказів мусульманської традиції з вимогами сучасної науки. У написанні цього твору Гейкаль спирався на дослідження європейських сходознавців, зокрема Е. Дерменгема та В. Мюїра. Згодом він створив біографії перших трьох, так званих «праведних» халіфів: Абу Бакра (1942), Умара (1944) та Усмана (вийшла друком після смерті автора, у 1964 році).

Окрім суто історичних праць, перу Мухаммада Хусейна Гейкаля належать есеїстичні та філософські збірки, такі як «На дозвіллі» (1925), «Єгипетські та західні біографії»

(1929), «Мій син» (1931), «Революція в літературі» (1933), «В домі одкровення» (1937) та ін. У цих творах він постає як переконаний мусульманин і, водночас, – людина сучасних поглядів, для якої іслам є шляхом до порятунку людства.

За словами дослідників, погляди Гейкаля зазнавали еволюції. Спершу, як послідовник Ернеста Ренана, він скептично ставився до творчого потенціалу семітських народів у літературі й віддавав перевагу суто єгипетському патріотизмові на противагу ширшому арабо-мусульманському контексту. Однак згодом, під впливом ідей А. Бергсона, Гейкаль дійшов переконання, що саме іслам і арабізм визначають єгипетську ідентичність. Водночас він залишався вірним шанувальником французького просвітителя Ж.-Ж. Руссо, називаючи його «пророком сучасності» й почасти наслідуючи в романі «Зейнаб».

Помер Мухаммад Хусейн Гейкаль 8 грудня 1956 року у віці 68 років. Він залишив після себе багату літературну й філософську спадщину, яка справила величезний вплив на розвиток новітньої арабської культури. Гейкаля справедливо вважають фундатором сучасного арабського роману, корифеєм жанру «ісламської біографії» та видатним єгипетським інтелектуалом ХХ століття.

Питання для семінарських занять:

1. Роль Мухаммада Хусейна Гейкаля у розвитку сучасної арабської літератури: новаторство в жанрах роману та «ісламської біографії».
2. Політична діяльність М. Х. Гейкаля: участь у розробці конституції 1923 року та роль у єгипетському державотворенні.
3. Трансформація світогляду М. Х. Гейкаля: від єгипетського патріотизму до ідей панісламізму та арабської єдності.
4. Літературно-філософські погляди Мухаммада Хусейна Гейкаля та їхнє відображення в есеїстичній спадщині письменника.
5. Новаторство біографічних творів М. Х. Гейкаля про ранню історію ісламу: поєднання релігійної традиції та наукового підходу.

Питання для самоконтролю:

1. У якому році та де народився Мухаммад Хусейн Гейкаль? Яку освіту він здобув?
2. Яку роль відіграв Мухаммад Хусейн Гейкаль у розробці конституції та політичному житті Єгипту?
3. Назвіть найвідоміші літературні твори Мухаммада Хусейна Гейкаля. До яких жанрів вони належать?
4. Які мислителі та суспільно-політичні рухи вплинули на формування світогляду Мухаммада Хусейна Гейкаля?
5. Яке значення мала літературна та філософська спадщина Мухаммада Хусейна Гейкаля для розвитку новітньої арабської культури?

Теми есе:

1. Роман «Зейнаб» як перший зразок реалістичної прози в новоарабській літературі: художні особливості та значення твору.
2. Внесок Мухаммада Хусейна Гейкаля у розвиток жанру «ісламської біографії»: особливості відтворення життєписів пророка Мухаммада та праведних халіфів.
3. Вплив французької культури на формування літературно-філософських поглядів Мухаммада Хусейна Гейкаля: Ж.-Ж. Руссо, Е. Ренан, А. Бергсон.
4. Публіцистична діяльність Мухаммада Хусейна Гейкаля та його роль у розвитку єгипетської журналістики першої половини ХХ століття.
5. Еволюція поглядів М. Х. Гейкаля на єгипетську національну ідентичність: від націоналізму до панісламізму й арабізму.

Фрагмент творчості Мухаммада Хусейна Гейкаля для ознайомлення

زَيْنَب (مقتطفات من الرواية)

مقتطف من الجزء الأول، الفصل الأول

فإذا ما تنفس الصبح، وطلعت الشمس وبعثت بنورها على البسيطة، وتلألأ الطل تحت أشعتها، ثم بلغ به الإعجاب بنفسه أن لم يرض بمقامه السفلي، وطار يطلب السماء، فترك عيدان القمح ترجع إليها صلابتها — تعاون العمال جميعًا على جمع ما حصدوا وأعدوه أحمالًا، وانتظر

بعضهم الجمل الذي ينقلها إلى الجرن، في حين يرجع الآخرون أدراجهم إلى دورهم، فيقضون نهارًا قليلاً نومه مشتغلين بتجريد بهائمهم التي تنتظر أيام الحرث القريبة. وهناك على شواطئ الغدران والترع يقضون ساعات نياماً تحت الشجر تعوضهم من كدّهم لعمل الليل المقبل.

وتقضت أيام الحصاد هي الأخرى، وانتقلوا العمل جديد. واستعاضوا بذلك مكان الليل المقمر ونسيمه العذب وأماله وأحلامه نهار الصيف وشمسه المحرقة.. ولكنهم ما كانوا ليحسوا بذلك أو ليلأموا له وقد تعودوه كما تعودوه آبائهم من قبلهم. تعودوه من يوم مولدهم، فانتقل إليهم بالوراثة وبالوسط. وتعودوا ذلك الرق الدائم ينحنون لسلطانه من غير شكوى ومن غير أن يدخل إلى نفوسهم قلقاً. يعملون دائماً ومن غير ملال، ويرقبون بعيونهم نتائج عملهم زاهرة ناضرة، ثم يقطف ثمرتها سيد مالك كم فكر في أن يبيع قطنه بأعلى ثمن، ويؤجر أرضه بأرفع قيمة، وفي الوقت عينه يستغل الفلاح نظير قوته الحقير، ولم يدر بخاطر السيد يوماً أن يمد له يد المعونة، أو أن يرفعه من درك الرق الذي يعيش فيه. وكأنه ما علم أن هذا المجموع العامل يكون أكثر نفعاً كلما زادت أمامه أسباب المعيشة وتوافرت عنده دواعي الطمع في أن يحيا حياة إنسانية.

لكن السيد المالك لا يهمله شيء من ذلك. وهو الآخر يعيش كما عاش آبأؤه، يحافظ على القديم، ولا يفكر في أن يغير من عادات سلفه شيئاً. وإذا حدثك عن الماضي حدثك عنه باحترام وتبجيل أسفاً أن انتقل أجر النفر الشغال أيام الشتاء من قرش إلى قرشين، وتمنى عودة ذلك الزمن زمن البساطة والرخص، لا لأنه يشكو مما يتقل عاتقه في الحاضر من الواجبات — فإنه يرى الحاضر أحسن كثيراً من هذه الجهة — ولكن لتسقط الأجور إلى مستواها الأول، فيكون هو بذلك أوفر ربحاً، ويبقى العامل والفلاح لذلك في ظلمته وفي رقه وشقائه.

الأسئلة:

1. الفقرة أعلاه من رواية (زينب) لمحمد حسين هيكل رواية يعتبرها الباحثون العرب أول رواية عربية على الإطلاق. فماذا تعرف عن الرواية وعن كاتبها؟
2. ” فإذا ما تنفس الصباح، وطلعت الشمس وبعثت بنورها على البسيطة،

- وتلألاً الطلّ تحت أشعتها». اشرح هذه العبارة؟
 3. تقدم الفقرة أعلاه بانوراما لبداية يوم عمل الفلاح المصري ليلاً ونهاراً.
 أعد كتابة هذا الوصف بأسلوبك الخاص؟
 4. تنتقد الفقرة أعلاه الأوضاع المعيشية الصعبة التي يحياها الفلاح المصري، كما تنتقد معاملة الملاك له وبخسهم أجره. وضح ذلك؟

Глосарій

1	Ранковий подих	تَنَفَّسَ الصُّبْحُ
2	зійшло сонце	طَلَعَتِ الشَّمْسُ
3	розлило своє світло по землі	بَعَثَتْ بُورَهَا عَلَى البَسِيطَةِ
4	блищить роса	تَلَأَلَا الطَّلُّ
5	під її променями	تَحْتِ أَشْعَتِهَا
6	нижнє положення	مَقَامِهِ السُّفْلِيِّ
7	полетів у небо	طَارَ يَطْلُبُ السَّمَاءَ
8	залишив колоски пшениці	تَرَكَ عِيدَانَ القَمْحِ
9	повертається їх твердість	تَرْجِعُ إِلَيْهَا صَلَابَتُهَا
10	робітники співпрацюють	تَعَاوَنَ العُمَّالُ جَمِيعًا
11	зібрати врожай	جَمَعُوا مَا حَصَدُوا
12	підготували вантажі	أَعَدُّوهُ أَحْمَالًا
13	чекають на верблюда	انْتَظَرُوا بَعْضُهُمُ الجَمَلَ
14	перевозить їх на тік	يَنْقُلُهَا إِلَى الجُرْنِ
15	повертаються додому	يَرْجِعُونَ أَدْرَاجَهُمْ إِلَى دُورِهِمْ

16	Вони проводять день майже без сну	يَقْضُونَ نَهَارًا قَلِيلًا نَوْمُهُ
17	зайняті очищенням своєї худоби	مُشْتَغَلِينَ بِتَجْرِيدِ بَهَائِمِهِمْ
18	чекають на дні оранки, які незабаром	تَنْتَظِرُ أَيَّامَ الْحَرْثِ الْقَرِيبَةَ
19	на берегах ставків і каналів	عَلَى شَوَاطِئِ الْغُدْرَانِ وَالتُّرَعِ
20	компенсують їхню важку працю	تَعْوِضُهُمْ مِنْ كَدِّهِمْ
21	для майбутньої нічної роботи	لِعَمَلِ اللَّيْلِ الْمُقْبِلِ
22	дні жнив минули	انْقَضَتْ أَيَّامُ الْحَصَادِ
23	перейшли до нової роботи	انْتَقَلُوا لِعَمَلٍ جَدِيدٍ
24	місячна ніч	اللَّيْلِ الْمُقَمَّرِ
25	його пекуче сонце	سَمْسُهُ الْمُحْرِقَةُ

مقتطف من الجزء الثاني، الفصل الثالث

كان بالأمس يوم السوق مرة أخرى: يوم فرح، كل ينادي فيه بملء صوته ويتغنى في ندائه، وآخرون يسيرون وعليهم علامات الرضا أن أحسوا في جيوبهم ببعض القروش، والسماء ترد النور فتملأ به الجو يرن بضجة هؤلاء الناس، والشمس تبعث بأشعتها على الشجر وتسطع على الأرض الحارة التي يمشي فوقها الفلاحون بأقدام ثابتة لا تعرف كيف تتململ.

وكان هناك إبراهيم. ورأته زينب. فلما رجعت عاودتها حيرة. ماذا تعمل؟ هل بقي للعهد الذي بينها وبين حسن من قيمة بعد الذي قدموه لها؟ ثم إن كان زوجها يظن بها السوء لشيء ولغير شيء فأني تغيير على الأرض أو في السماء يحصل إن هي ألقت بنفسها بين يدي إبراهيم فخفت مهما؟!... هي إنما امتنعت من قبل لإرضاء حسن، فإذا كان هو لا يرضى

بشكل ما، فما الذي يمنعها من استعادة الماضي اللذيذ القديم؟
...واليوم ساعة المساء رجع حسن بعد المغرب من عمله وتناول
عشاءه، ثم خرج مرة أخرى وعاد فإذا هي في الغرفة جالسة وحدها
تنظر من المنور إلى السماء ترقب فيها النجوم لا قمر بينها، وعيونها
تائهة لا تحقق شيئاً مما أمامها، وظلمة الغرفة يخفف منها قليلاً الصباح
قد وضعته بعيداً عنها، ولم تُبق من نوره، إلا أثراً، فجلس هو إلى جانبها
وأمسك يدها بين يديه.. ثم سألها:

– أنت مالك يا زينب؟

سألها سؤال صديق يتألم لما فيه صديقه من الأسى، وكلماته
الملجحة قد خرجت من أعماق قلبه تدل على مبلغ تأثره.
أما هي فبقيت لا تتحرك، وكأنها لم تحس بدخوله. بقيت تبعث
بنظرة حيرى إلى الليل أمامها وإلى النجوم اللامعة البعيدة، وتقدر للغد
الذي سترى فيه إبراهيم.

– أنت مالك يا زينب؟.. بس قول لي يا أختي مالك.. أمي كلمتك..
حد زعلك.. عشان إيه امال مضايقه ومحمله روحك هم الدنيا والآخرة..
إنت عايزة حاجة.. والا تكوني زعلانه مني أنا، إن كان كده يبقى الحق
عليه ميت نوبة ... يا زينب! بقول إنت مش زي النسوان.. بدنا نرجع
نزعل من مفيش.. مش عيب.. إن كان حد كلمك.. أمي، أخواتي.. أنا.. أي
حد، يبقى الحق عليه ومعلش..

ثم أخذ يدها وقبلها مرتين، واستمر يحدثها مسترضياً وكله عطف
واسترحام، وفي لهجته تلك الرقة التي تأخذ بنفوسنا وتخضع أمامها
القلوب القاسية، وهو يظهر ما يكنه لها في نفسه من الميل لها والثقة بها.
إنه من يوم تزوجها سعيد راض يعتقد أنه حاز الدرة الغالية من بنات
البلد، وضم إليه الجمال والرزانة والجد والأمانة.. وما كانت إلا لتزيده
اغتباطاً بحسن حظه، فماذا جد حتى يكدر عليه صفوه ويقلق باله؟

الأسئلة:

1. كيف يبدو يوم السوق كما وصفه المؤلف؟
2. لماذا تبدو زينب حيرى؟
3. من هو إبراهيم ومن هو حسن؟

4. وظف الكاتب العامية المصرية في الفقرة أعلاه. فهل تستطيع أن تستخرج الفقرة التي كتبت بالعامية؟ وكيف تبدو لك هذه الفقرة هل هي واضحة أم غير واضحة؟ وهل ترى العامية مناسبة للكتابة الأدبية، أم أن العربية الفصحى أنسب؟
5. استخرج الكلمات التي تبدو لك جديدة وحاول تخمن معناها؟

Глосарій

1	Учора знову був базарний день	كَانَ بِالْأَمْسِ يَوْمَ السُّوقِ مَرَّةً أُخْرَى
2	кожен кличе на повний голос	كُلُّ يُنَادِي فِيهِ بِمَلءِ صَوْتِهِ
3	співає у своєму заклику	وَيَتَغَنَّى فِي نِدَائِهِ
4	інші йдуть із ознаками задоволення	وَأَخْرُونَ يَسْبِرُونَ وَعَلَيْهِمْ عَلَامَاتُ الرِّضَا
5	небо відбиває світло	وَالسَّمَاءُ تَرُدُّ النُّورَ
6	наповнює ним повітря	فَتَمَلَأُ بِهِ الْجَوَّ
7	дзвенить галасом цих людей	يَرِنُ بِضَجَّةِ هَؤُلَاءِ النَّاسِ
8	сонце посилає промені на дерева	وَالشَّمْسُ تُبْعَثُ بِأشْعَعِهَا عَلَى الشَّجَرِ
9	світить на гарячу землю	وَتَسْطَعُ عَلَى الْأَرْضِ الْحَارَّةِ
10	не знають, як метушитися	لَا تَعْرِفُ كَيْفَ تَتَمَلَّمُ
11	Зейнаб побачила його	وَرَأَتْهُ زَيْنَبُ
12	коли повернулася, її охопила розгубленість	فَلَمَّا رَجَعَتْ عَاوَدَتْهَا حَيْرَةٌ

13	чи залишилася цінність обіцянки між нею і Хасаном?	هَلْ بَقِيَ لِلْعَهْدِ الَّذِي بَيَّنَّهَا وَبَيَّنَّ حَسَنٌ مِنْ قِيَمَةٍ
14	після того, що вони їй запропонували	بَعْدَ الَّذِي قَدَّمُوهُ لَهَا؟
15	якщо її чоловік думає про неї погано	ثُمَّ إِنْ كَانَ زَوْجُهَا يَظُنُّ بِهَا الشُّوَاءَ
16	без причини і з причини	لِشَيْءٍ وَلِغَيْرِ شَيْءٍ
17	яка зміна станеться на землі чи на небі	فَأَيُّ تَغْيِيرٍ عَلَى الْأَرْضِ أَوْ فِي السَّمَاءِ يَحْصُلُ
18	якщо вона кинеється в обійми Ібрагіма	إِنْ هِيَ أَلْقَتْ بِنَفْسِهَا بَيْنَ يَدَيِ إِبْرَاهِيمَ
19	і полегшить свій смуток?	فَخَفَّفَتْ هَمَّهَا؟
20	вона утрималася раніше, щоб догодити Хасану	هِيَ إِنَّمَا امْتَنَعَتْ مِنْ قَبْلِ لِإِرْضَاءِ حَسَنٍ
21	якщо він незадоволений у будь-якому разі	فَإِذَا كَانَ هُوَ لَا يَرْضَى بِشَكْلِ مَا
22	то що заважає їй повернути солодке старе минуле?	فَمَا الَّذِي يَمْنَعُهَا مِنْ اسْتِعَادَةِ الْمَاضِي اللَّذِيذِ الْقَدِيمِ؟
23	сьогодні ввечері Хасан повернувся після заходу сонця	وَالْيَوْمَ سَاعَةَ الْمَسَاءِ رَجَعَ حَسَنٌ بَعْدَ الْمَغْرِبِ
24	з'їв свою вечерю	وَتَنَاوَلَ عَشَاءَهُ
25	потім вийшов ще раз і повернувся	ثُمَّ خَرَجَ مَرَّةً أُخْرَى وَعَادَ

مقتطف من الجزء الثالث، الفصل الخامس

جاءت مقدمة المائات، فلما غسلت جرتها وملاؤها طلبت إلى زينب أن تعين عليها. وهذه الأخرى رجعت إلى راحتها، فقامت فأعانت عليها، ثم رجعت مكانها، فلم يستقر بها المقام حتى جاءها السعال قاتلاً يكاد يخنقها، فدمعت عيناها وانتفخت أوداجها، وأحست بما على صدرها فقدفته صديداً ودمًا. والأخريات اللاتي جنن للملية قد أحطن بها يسألنها عما أصابها. وهي دامعة العين من هول ما حل بها، دامية القلب لما تفكر فيه لا تجد شيئاً تجيب به إلا «مفيش». ولما رأت أن لا مفر من أسئلتهن ما دامت عندهن قامت فسارت مع إحداهن قاصدة الدار. وهناك وجدت أمها جالسة على عتبة الباب الكبير وبيدها هون تدق به الفلفل وتترسم الطريق من حين لآخر كأنما تنتظرها، وهي مثل كل يوم لا تزال متعبة، كل شيء يجهدا ويجيء على آخر قواها، كما أن السعال الفظيع لا يفتأ يناوئها من حين لحين.

ودخلنا معاً حتى كانتا على السطح أمام الغرفة، فاستندت زينب إلى حائطها، وجلست إلى جانبها أمها. ونظرت هذه الأخيرة في عين ابنتها وكلها الحنان فوجدت تلك النظرات التي عرفتها جاذبة فتأكة قد استحالت نظرات استعطاف واسترحام، وكما كانت تصل إلى القلب فتذره أسيراً مكبلاً كذلك هي الآن تنظر إليه فيرق دون نظراتها ولا يستطيع إلا أن يجيبها لكل ما تطلب. ولقد أحست الأم أمامها بضعف حتى كادت تستغفر ابنتها عن غير ذنب تعلمه. وبعد مدة صامتة رجعت فسألته عن حالها. فاض عن قلب زينب ما تكن لذلك الغائب في مجاهل السودان، وأرادت أن تبوح بما تكن لأمها. لكن ما تخيلته في ذلك من موضع اللوم أدخل التردد إلى نفسها. لا بد لأمها متى سمعتها تقول مثل هذا الكلام أن تحببها عليه بتقريع لا تحب أن تواجه به، وإذا كان الموت قريب ينتظرها فلتنظره هي الأخرى هادئة مطمئنة حتى يجيء فينقلها إلى عالم لا عذاب فيه ولا حزن، بل كله سكون وهمود وبقاء أخير. ولكن! أليس على أبويها الذنب في زواجها هذا ويجب أن تبين لهما عنه. وبعد هذا التردد شجعت نفسها وأجابت أمها حين سألتها مرة ثانية عن حالها: حالي زي ما انت شايفة ... بدي أموت قريب وكله من تحت

ايديكو. فضلت أعيط وأقولك يا أمه ما بديش أجوز تقولي لي كل الناس أبوهم بيحوزهم على غير كيفهم وبعدين يصبحوا ويا جيزانهم زي العسل. أديني ويا جوزي زي العسل ما قلتش حاجة. ولكن أديني حاموت وتخلص العيشة اللي بينا وبين بعض.. بكره والا بعده حاموت يامه ووصيتكو إخواني لما تيجوا تجوزوا حد منهم ماتجوزهمش غصب عنهم لحسن دا حرام.

ثم لم تستطع الاستمرار في القول، إذ خنقتها العبرة، وامتألت بالدمع عيناها، وأمها إلى جانبها ترى وتسمع فينفذ إلى قلبها من الألم سهم تتفقد له ضلوعها ولا تطيق أن تنطق بكلمة أو أن تحير جوابًا. وهكذا سكنت المرأتان، وظل المكان حولهما تتمشى فيه آيات الحزن الصامته فنزیده عبوسًا وحرزًا.

الأسئلة:

1. ما المقصود بهذه العبارات:
 - « فوجدت تلك النظرات التي عرقتها جاذبة فتاكة قد استحالت نظرات استعطاف واسترحام»
 - «قدمعت عيناها وانتفخت أوداجها»
 - «تصل إلى القلب فتذره أسيرًا مكبلًا»
2. لماذا تبدو زينب حزينة في الفقرة أعلاه؟
3. حاول أن تستخرج من الفقرة أعلاه العادات والتقاليد التي كانت تسود الريف المصري آنذاك وتؤثر على حياة المرأة؟
4. لخص الفقرة أعلاه بأسلوبك.
5. استخرج الكلمات الصعبة من الفقرة أعلاه وحاول تشرح معناها.

Глосарій

1	Прийшла головна серед тих, хто наповнює	جَاءَتْ مُقَدِّمَةُ الْمَلَأَاتِ
2	коли вона помила свій глек і наповнила його	فَلَمَّا غَسَلَتْ جَرَّتَهَا وَمَلَأَتْهَا
3	попросила Зейнаб допомогти їй	طَلَبْتُ إِلَى زَيْنَبَ أَنْ تُعِينَ عَلَيْهَا

4	ця інша повернулася до свого відпочинку	وَهَذِهِ الْأُخْرَى رَجَعَتْ إِلَى رَاحَتِهَا
5	встала і допомогла їй	فَقَامَتْ فَأَعَانَتْ عَلَيْهَا
6	потім повернулася на своє місце	ثُمَّ رَجَعَتْ مَكَانَهَا
7	не встигла вона всістися	فَلَمْ يَسْتَقِرَّ بِهَا الْمَقَامُ
8	як на неї напав смертельний кашель	حَتَّى جَاءَهَا السُّعَالُ قَاتِلًا
9	ледь не задушив її	يَكَادُ يَخْنُقُهَا
10	її очі наповнилися слізьми	فَدَمَعَتْ عَيْنَاهَا
11	її вени набрякли	وَأَنْتَفَخَتْ أَوْدَاجُهَا
12	відчула тягар на грудях	وَأَحَسَّتْ بِمَا عَلَى صَدْرِهَا
13	викашляла гній і кров	فَفَقَدَتْهُ صَدِيدًا وَدَمًا
14	інші, які прийшли наповнювати	وَالْأُخْرَيَاتُ اللَّاتِي جِئْنَ لِلْمَلِيَّةِ
15	оточили її, питаючи, що з нею сталося	فَقَدْ أَحَطْنَ بِهَا يَسْأَلْنَهَا عَمَّا أَصَابَهَا
16	вона зі сльозами на очах від жаху, що спіткав її	وَهِيَ دَامِعَةٌ الْعَيْنِ مِنْ هَوْلِ مَا حَلَّ بِهَا
17	із закривавленим серцем від думок	دَامِيَةُ الْقَلْبِ لِمَا تَفَكَّرُ فِيهِ
18	побачивши, що не уникнути їхніх запитань	وَلَمَّا رَأَتْ أَنْ لَا مَفْرَأَ مِنْ أَسْئَلَتِهِنَّ
19	поки вона з ними	مَا دَامَتْ عِنْدَهُنَّ
20	встала і пішла з однією з них до дому	قَامَتْ فَسَارَتْ مَعَ إِحْدَاهُنَّ قَاصِدَةً الدَّارَ

21	там знайшла свою матір, що сиділа на порозі	وَهُنَاكَ وَجَدَتْ أُمَّهَا جَالِسَةً عَلَى عَتَبَةِ الْبَابِ الْكَبِيرِ
22	зі ступкою в руках, товкла перець	وَبِيَدِهَا هَوْنٌ تَدُقُّ بِهِ الْفلفلَ
23	поглядала на дорогу час від часу	وَتَتَرَسَّمُ الطَّرِيقَ مِنْ حِينَ لِأَخَرَ
24	все її виснажує і забирає останні сили	كُلُّ شَيْءٍ يُجْهِدُهَا وَيَجِيءُ عَلَى آخِرِ قُوَاهَا
25	вона, як і щодня, все ще втомлена	وَهِيَ مِثْلَ كُلِّ يَوْمٍ لَا تَزَالُ مُتْعَبَةً

Література:

- Al-Said, M.; Shaqeer, M. (1958). محمد لطفي السيد ومحمد لبيب شقير، الدكتور محمد حسين هيكل، القاهرة: مطبعة مصر، 1958.
- Casini, L. (2019). Muḥammad Ḥusayn Haykal's Anti-Enlightenment Modernity (1916–1925). *Oriente Moderno*, 99(1/2), 30–47.
- Colla, Elliott (2009-01-29). «How Zaynab Became the First Arabic Novel». *History Compass*. 7 (1): 214–225.
- Elad, A. (2021). Chapter Two: Muḥammad Ḥusayn Haykal, Zaynab, Manāẓir wa-Akhlāq Rifīyya: The First Village Novel of Literary and Artistic Significance. In *The Village Novel in Modern Egyptian Literature* (pp. 54-78). Berlin, Boston: Klaus Schwarz Verlag.
- Fatih, A. (2001). عبد السلام. تريفيف السرد، خطاب الشخصية الرفيعة في. الأديب. المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- Muhammad, M. (1966). محمد سيد محمد، هيكل والسياسة الأسبوعية، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1966.
- Murtad, A. (1999). عبد المالك. في نظرية الرواية؛ بحث في تقنيات. السرد العدد: 240. المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب.
- Saleh, S. (2003). صالح، صلاح. سرد الآخر؛ الأنا والآخر عبر اللغة السردية. المركز الثقافي العربي.

Smith, C. D., & Haykal, M. Ḥusayn. (1979). Love, Passion and Class in the Fiction of Muḥammad Ḥusayn Haykal. *Journal of the American Oriental Society*, 99(2), 249–261.

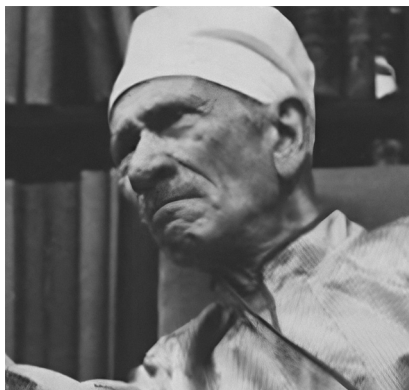
Vial, Ch., “Muḥammad Ḥusayn Haykal”, in: *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_5399

Zalt, A. (1988). أحمد زلط، محمد حسين هيكل بين الحضارتين الإسلامية والغربية، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1988.

**АХМАД ЛУТФІ
АС-САЇД**

أحمد لطفي السيد

(1872–1963)

Ахмад Лутфі ас-Саїд (1872–1963) – єгипетський мислитель, філософ, політик і журналіст, апологет руху Відродження та Просвітництва в Єгипті.

Народився 15 січня 1872 року у заможній родині. Його батько, Ас-Саїд-Паша Абу Алі, був сільським старостою. Ахмад навчався в сільському кутабі (початковій школі), де вивчав основи читання, письма і запам'ятовував Коран. Потім він вступив до школи в Мансурі в 1882 році. Через три роки переїхав до Каїра і продовжив навчання в середній школі Хедивія, яку закінчив у 1889 році. Потому вступив до Школи права. Під час навчання познайомився з шейхом Мухаммадом Абдо, який помітив талант юнака, повагу до свободи і прав людини, а також здібності до письма. Завдяки його заохоченню Лутфі ас-Саїд разом із групою обдарованих студентів Школи права заснував журнал «ат-Ташрі'». Також у 1893 році під час візиту до Стамбулу він зустрівся з Джамалем ад-Діном аль-Афгані і перейнявся його ідеями.

Отримавши ліцензіат права в 1894 році, ас-Саїд працював прокурором, просуваючись по службі. У 1904 році став заступником головного судді у Фаюмі. Протягом цього періоду разом зі своїм давнім другом Абдельазізом Фагмі заснував таємне «Товариство звільнення Єгипту», метою якого було вигнання британської окупації з Єгипту. У 1907 році він за-

лишив державну службу та зайнявся адвокатською практикою, але швидко розчарувався і перейшов до журналістики та політики.

Разом із групою єгипетських суспільних діячів ас-Саїд заснував партію «аль-Умма» («Нація») в 1907 році і став її секретарем. Очолював партійну газету, де просував ідею «Єгипет для єгиптян», критикував популярні на той час ідеї панісламізму. Дотримувався поміркованої позиції щодо британської окупації, відзначаючи певний матеріальний та адміністративний прогрес.

Під час Першої світової війни ас-Саїд був директором і співзасновником Національної бібліотеки Єгипту. Він перекладав праці Арістотеля і заохочував учнів та колег перекладати інші класичні книги. Після війни в 1918 році ас-Саїд приєднався до Са'ада Заглюля у створенні делегації для висунення вимоги щодо незалежності Єгипту. Це призвело до вигнання Заглюля та революції 1919 року. Ас-Саїд залишався в Каїрі, складаючи заяви та меморандуми делегації. Потім поїхав із єгипетською делегацією до Парижа, щоб представити вимоги Єгипту на Версальській мирній конференції.

Розчарувавшись у політиці, ас-Саїд повернувся до Національної бібліотеки, також працював деканом в Єгипетському університеті. З 1925 по 1941 рік був ректором Каїрського університету, відстоюючи його незалежність від політичного втручання. За його керівництва університет розширився, було прийнято на навчання перших студенток.

Після відставки з університету в 1941 році ас-Саїд продовжував інтелектуальну діяльність. Очолював Академію арабської мови в Каїрі з 1945 року до смерті. Був членом різних наукових товариств. У 1958 році отримав державну премію в галузі соціальних наук.

Ас-Саїд не залишив багато книг, але мав великий вплив через свої статті у пресі, де закликав до свободи думки, незалежності та конституційного правління. Його творчу спадщину склали збірки «аль-Мунтахабат», «Та'аммулят», автобіографічні спогади «Киссат хаяті».

Помер Ахмад Лутфі ас-Саїд у 1963 році, присвятивши понад 60 років реформуванню й оновленню Єгипту. Він увійшов у історію завдяки своєму впливу на покоління співвітчизників через реформаторські ідеї, хоча деякі з них і були

дискусійними. Ас-Саїд зробив значний внесок у розвиток ліберальної думки в Єгипті і дотепер він вважається одним із батьків-засновників єгипетського лібералізму. Його ідеї зосереджувалися на важливості індивідуальної свободи, обмеженні ролі держави та дотриманні віротерпимості. Ас-Саїд наголошував, що політична лояльність повинна базуватися на національній ідентичності, а не на релігійній приналежності. Він критикував використання релігії як інструменту політики, вважаючи це приводом для продовження британської окупації Єгипту. Натомість він закликав єгиптян відмовитися від релігійного фанатизму та об'єднатися навколо своєї локальної ідентичності.

Одним із ключових досягнень ас-Саїда було сприяння розвитку вищої освіти в Єгипті. Під час роботи ректором Каїрського університету він домагався його незалежності та захищав виш від політичного втручання, підтримував доступ жінок до вищої освіти. Ас-Саїд також був прихильником ідеї перекладу західних філософських та наукових праць арабською мовою. Він сам переклав деякі роботи Арістотеля і заохочував інших, вважаючи переклад важливим для культурного розвитку Єгипту.

Як інтелектуал-мусульманин, котрий глибоко перейнявся впливом західних ліберальних ідей, Ахмад Лутфі ас-Саїд є важливою постаттю в історії модерної арабської думки. Його спроби поєднати ісламські корені з принципами Просвітництва, індивідуальної свободи та національної ідентичності відображають складні інтелектуальні та політичні процеси на арабському Сході на початку ХХ ст. Вивчення його життя та ідей залишається актуальним для розуміння розвитку суспільно-політичної думки в арабському світі та взаємодії ісламу з викликами сьогодення.

Питання для семінарських занять:

1. Роль Ахмада Лутфі ас-Саїда у формуванні єгипетської національної ідентичності: аналіз його ідей про «єгиптизацію» та критика панісламізму.
2. Ліберальна думка Ахмада Лутфі ас-Саїда: витоки, основні принципи та вплив на подальший розвиток єгипетського лібералізму.
3. Ахмад Лутфі ас-Саїд як освітній реформатор: його внесок

у розвиток Каїрського університету та просування доступу жінок до вищої освіти.

4. Перекладацька діяльність Ахмада Лутфі ас-Саїда та його роль у популяризації західної філософії в арабському світі на прикладі перекладів творів Арістотеля.

5. Політична діяльність Ахмада Лутфі ас-Саїда: участь у революції 1919 року, партійна робота, погляди на відносини з Британією та критика цих поглядів з боку сучасників і дослідників.

Питання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграв Ахмад Лутфі ас-Саїд у русі за незалежність Єгипту та в революції 1919 року?

2. Як Ахмад Лутфі ас-Саїд сприяв розвитку вищої освіти в Єгипті під час свого перебування на посаді ректора Каїрського університету?

3. У чому полягали основні принципи ліберальної філософії Ахмада Лутфі ас-Саїда і як вони вплинули на розвиток суспільно-політичної думки в Єгипті?

4. Чому Ахмад Лутфі ас-Саїд надавав великого значення перекладу західних філософських праць арабською мовою і яку роль мала його власна перекладацька діяльність?

5. У чому полягала критика Ахмадом Лутфі ас-Саїдом панісламізму і яку альтернативу він пропонував для формування єгипетської національної ідентичності?

Теми есе:

1. «Єгиптизація» та панісламізм: аналіз поглядів Ахмада Лутфі ас-Саїда на національну ідентичність і релігію в політиці.

2. Ахмад Лутфі ас-Саїд як ліберальний мислитель: інтелектуальні витoki його філософії та її вплив на єгипетську політичну думку ХХ століття.

3. Освітні реформи Ахмада Лутфі ас-Саїда: внесок у модернізацію Каїрського університету та просування гендерної рівності в освіті.

4. Роль перекладацької діяльності Ахмада Лутфі ас-Саїда у популяризації західної філософської думки в арабському світі: значення і наслідки.

5. Ставлення Ахмада Лутфі ас-Саїда до британської окупа-

ції Єгипту: еволюція поглядів, участь у політичній боротьбі та критика з боку сучасників і дослідників.

Фрагмент творчості Ахмада Лутфі ас-Саїда для ознайомлення

زهْرُ الرَّبِيعِ

ليس كل الحياة شقاء للسعي إلى مال ينفق أو يدخر وإلى مباراة في رفعة المناصب، بل الحياة أيضًا استمتاع بجمال الطبيعة، فكرة خفيفة الوزن تافهة القيمة عند أهل الوقار، أولئك الذين يرون ركض الدابة ينافي الوقار، ولعب الكرة يذهب بالوقار، ومعظم أسباب التربية البدنية لا يتفق على ما يجب للرجال من إطراق طويل وسكون عميق وجمود على المأثور عن السلف الصالح القريب، كأن الأمة يجب أن تكون كلها من أهل الرياضة والكشف، يضحون قوة البدن لصفاء الروح حتى تنزع بجهتها القدسية عن هذا العالم السفلي إلى الملكوت الأعلى، ولو أنهم أرادونا على احتباس النفس عن لهو الدنيا ولعبها إلى العمل للأخرة ونعيمها، لكان فيما يهدون إليه من التقليد مغنم.

ولكنَّ الحال قد تبدلت إلى صرف النظر عن جمال الطبيعة ونعيم الحياة الإنسانية إلى أخس أطراف هذه الحياة: الحرص على الخدمة في الحكومة، والحرص على فقد الحرية في كل شيء حتى في اللذات البريئة، حتى في الاشتغال بتربية ملكة الجمال، حتى في العناية بغرس الأشجار وتوليد الأزهار، الحرص على فقد الصراحة في كل شيء حتى في الأعمال الشخصية، تقف عن الظهور بتعرف الجمال حيث كان، وعن إعلان حب الجمال، وعن الظهور بحب الأزهار واستقبال الربيع بالتحية والارتياح، بديل ذلك استغراق في اللذات المخجلة بشرط أن تكون خفية حتى لا تجرح قدسية الوقار.

ربَّ! كل ما خلقت تابع لقانون التطور حتى المعاني والأفكار، فالذين تجرَّدوا من مزايا السلف الصالح في علم يُفيد وجد ممتع وسيرة طابت ظواهرها وبواطنها قد اكتفوا من أسلافهم بتقليد شيء واحد لم يقدروا إلا عليه وهو صورة ظاهرة من الإطراق لا في التفكير والسكون، بل هو مظهر يقتضيه الوقار؟ فإذا تحركت النفس الإنسانية في هذا الجسم

الوقور فإنما حركتها إلى الشهوات السافلة المنحطة دون الشهوات العالية من اغتباط حقيقي بجمال الطبيعة، وتقدير صحيح لما أودع في الفنون من كنوز الجمال، ذلك جبل ذهب بأهله، ولنا جبل ناهض يجب أن يؤلف بين علمه وبين نزعات نفسه، ويضيف إلى تثقيف عقله تهذيب مشاعره، وي طرح جانباً كثيراً ممّا ورثناه من ماضيها القريب، فيعمل للمزاحمة العالمية ليكسب قسطه تحت السماء من مال يسد الحاجة وقوة تحمي الوطن ولذة بجمال الطبيعة تعين على فهم الحياة، فيُعنى بمظاهر الجمال كما يُعنى بزراعة القطن؛ لأنّ الحياة ليست شقاء خالصاً بل هي يومان: يوم للشقاء ويوم للنعيم، ويأخذ بنصيب من الانتقاة للظواهر الطبيعية كما يحرص على الاستفادة من الظواهر الاجتماعية والحوادث الاقتصادية.

ها نحن أولاء أمام الربيع، أزهاره تنسم أنفاسها، وتأخذ بأبصارنا ألوانها، وتحرك جدتها عواطف الحنان في قلوبنا كأنها بعض أبنائنا إن مرآها وريها ينقلان نفوسنا من عالم الشقاء إلى عالم النعيم، ومن أرض الحقيقة الواقعة إلى سماء الخيال الجميل، لا أظن هذا الانتقال وهمياً لا وجود له، كلا إنه صحيح واقع فإننا نشعر بوجوده في قلوبنا ونرى آثاره على وجوهنا، إنّ خيال اللذة البريئة موجود وأثره سعد، ولعله هو نعيم الحياة، فأهلاً ومرحباً بأزهار الربيع.

ليس جديداً علينا بني الإنسان أن نُعلن مشاعر الاغتباط، ونُسدي عبارات الإعجاب إلى الربيع وجماله، فقد كان ذلك في كل زمان موضوع وصف شعرائنا، والمحرك الأول لعواطف المُحبّة في صدورنا، وكأنّ الزهر رسول المودة وهدية الحب بين الأنفس الحساسة التي بينها وبين الجمال يُنسب متين.

كنا ولا نزال نبتهل إلى الربيع وننسب بالطبيعة؛ فهل لها أذن تسمع تغنيا بجمالها؟ أم هي صمّاء صادرة عن قوات أزلية سائرة إلى مصير مرسوم لا تلقى نظرة على سكانها المفتونين بزخرفها الفانين في حبها، وهم في الحقيقة ضحايا عدوانها، ليكون كل ذلك، ولكن ذلك غير مانع لنا من أن نستوفي قسطنا من الحياة على أكمل ما نستطيع، نبلو مرها ونطعم حلوها، ننسى الآلما فيها بما يسحرنا من جمال أزهار الربيع.

علموا أبناءكم حب الجمال، ونموا في نفوسهم ملكته، ليعلموا أنّ الحياة ليست جحيم الهموم، ولكن فيها لمحات من النعيم، إنّ حبّ الجمال

يرفع النفس إلى لذائذ أظهر طبعًا وأسعد أثرًا وأبقى في العواطف نتيجة من كل ما عداه من لذائذ الحياة، وإنَّ أبسط موضوع لتعرُّف الجمال والمران به أزهار الربيع.

الأسئلة:

1. لعله من الطريف حقًا والجديد والممتع أن يكتب كاتب عن زهر الربيع وعن رياضة الاستمتاع بجمال الطبيعة وأثره في النفوس. فما رأيك في المقال أعلاه؟
2. ينتقد لطفي السيد الجيل القديم بأفكاره عما يجب ولا يجب واعتصامه بالوقار وعزوفه عن الاستمتاع بطيبات الحياة. استخرج ذلك من المقال وعلق عليه.
3. «ولكنَّ الحال قد تبدلت إلى صرف النظر عن جمال الطبيعة ونعيم الحياة الإنسانية إلى أخس أطراف هذه الحياة: الحرص على الخدمة في الحكومة، والحرص على فقد الحرية في كل شيء حتى في اللذات البريئة، حتى في الاشتغال بتربية ملكة الجمال، حتى في العناية بغرس الأشجار وتوليد الأزهار، الحرص على فقد الصراحة في كل شيء حتى في الأعمال الشخصية، تقف عن الظهور بتعرف الجمال حيث كان، وعن إعلان حب الجمال، وعن الظهور بحب الأزهار واستقبال الربيع بالتحية والارتياح، بديل ذلك استغراق في اللذات المخجلة بشرط أن تكون خفية حتى لا تجرح قدسية الوقار.»
- شرح الكاتب في هذه الفقرة عيوب وأمراض المجتمع المصري آنذاك والمجتمعات العربية عمومًا. فما هي هذه العيوب كما تظهر في هذه الفقرة. وما رأيك فيها؟
4. ما رأيك في أسلوب المؤلف، وهل وُفق في اختيار موضوعه؟
5. استخرج التعبيرات والكلمات التي أعجبتك في المقال ووضح لماذا أعجبتك؟

Глосарій

1	Не все життя є стражданням	لَيْسَ كُلُّ الْحَيَاةِ شَقَاءً
2	насолада красою природи	اسْتِمْتَاعٌ بِجَمَالِ الطَّبِيعَةِ

3	більшість причин фізичного виховання	مُعْظَمُ أَسْبَابِ التَّرْبِيَةِ الْبَدَنِيَّةِ
4	жертвують силою тіла заради чистоти духу	يَضْحُونَ قُوَّةَ الْبَدَنِ لِصَفَاءِ الرُّوحِ
5	відволіктися від краси природи	صَرَفُ النَّظَرِ عَنِ جَمَالِ الطَّبِيعَةِ
6	найнижчі краї цього життя	أَخْسُ أَطْرَافِ هَذِهِ الْحَيَاةِ
7	жадоба служби в уряді	الْحِرْصُ عَلَى الْخِدْمَةِ فِي الْحُكُومَةِ
8	втрата свободи в усьому	فَقْدُ الْحُرِّيَّةِ فِي كُلِّ شَيْءٍ
9	навіть у невинних задоволеннях	حَتَّى فِي اللَّذَاتِ الْبَرِيئَةِ
10	поринання у ганебні втіхи	اسْتِعْرَاقٌ فِي اللَّذَاتِ الْمُخْجَلَةِ
11	все, що ти створив, підпорядковується закону еволюції	كُلُّ مَا خَلَقْتَ تَابِعٌ لِقَانُونِ التَّطَوُّرِ
12	навіть значення та ідеї	حَتَّى الْمَعَانِي وَالْأَفْكَارُ
13	вдовольнилися від своїх предків наслідуванням однієї речі	اِكْتَفَوْا مِنْ أَسْلَافِهِمْ بِتَقْلِيدِ شَيْءٍ وَاحِدٍ
14	рух людської душі в цьому гідному тілі	تَحَرُّكُ النَّفْسِ الْإِنْسَانِيَّةِ فِي هَذَا الْجِسْمِ الْوَقُورِ
15	справжнє захоплення красою природи	اِغْتِبَاطٌ حَقِيقِيٌّ بِجَمَالِ الطَّبِيعَةِ
16	покоління, яке повинно поєднати свої знання з потягами своєї душі	جِيلٌ بَاهِضٌ يَجِبُ أَنْ يُؤَلِّفَ بَيْنَ عِلْمِهِ وَبَيْنَ نَزَعَاتِ نَفْسِهِ

17	і додасть до культури свого розуму очищення своїх почуттів	وَيُضِيفُ إِلَى تَثْقِيفِ عَقْلِهِ تَهْذِيبَ مَشَاعِرِهِ
18	і задоволення красою природи допомагає зрозуміти життя	وَلَذَّةُ بَجَمَالِ الطَّبِيعَةِ تُعِينُ عَلَى فَهْمِ الْحَيَاةِ
19	день для страждання і день для блаженства	يَوْمٌ لِلشَّقَاءِ وَيَوْمٌ لِلنَّعِيمِ
20	її свіжість рухає почуття ніжності в наших серцях	تُحَرِّكُ جِدَّتُهَا عَوَاطِفَ الحَنَانِ فِي قُلُوبِنَا
21	від світу страждання до світу блаженства	مِنْ عَالَمِ الشَّقَاءِ إِلَى عَالَمِ النَّعِيمِ
22	уява невинного задоволення	خَيَالُ اللَّذَّةِ التَّبْرِيئَةِ
23	проголосити почуття захоплення	نُعْلِنُ مَشَاعِرَ الإِغْتِبَاطِ
24	навчіть своїх дітей любити красу	عَلِّمُوا أَبْنَاءَكُمْ حُبَّ الْجَمَالِ
25	найпростіший предмет для пізнання краси	أَبْسَطُ مَوْضُوعٍ لِنَعْرِفِ الْجَمَالِ

Література:

- Al-Majlis (1986). المجلس الأعلى للثقافة. كتاب تذكري عن أستاذ الجليل أحمد لطفي السيد. الهيئة العامة لشؤون المطابع.
- Al-Sayid, A. (2009). السيد، أحمد لطفي. قبائل العرب في مصر والسودان (العلاقات والجغافة وقبائل أخرى). الدار الوطنية الجديدة.
- Al-Sayid, A. (2017). السيد، أحمد لطفي. تأملات في الفلسفة والأدب والسياسة. والاجتماع. وكالة الصحافة العربية.
- Al-Sayid, A. (2021). السيد، أحمد لطفي. عن هوية مصر والمصريين. الهيئة العامة لقصور الثقافة.
- Awatef, S. (2011). سراج الدين. أحمد لطفي السيد معاركه السياسية والاجتماعية. دار نهضة مصر للطباعة والنشر.
- Sharaf, A. (2002). شرف، عبد العزيز. لطفي السيد. فيلسوف أيقظ أمة. الهيئة المصرية العامة للكتاب.

САЛЯМА МУСА

سلامة موسى

(1887–1958)

У пантеоні видатних арабських мислителів ХХ століття особливе місце посідає Саляма Муса (4 лютого 1887 – 4 серпня 1958) – єгипетський журналіст, письменник і політичний теоретик, чия інтелектуальна спадщина суттєво вплинула на розвиток арабської суспільної думки.

Народжений у коптській родині в селі Баганбай поблизу міста Заказік, Муса отримав різнобічну освіту, навчаючись спочатку в мусульманському куттабі, потім у коптській та державній школах. Рання втрата батька не завадила його освіті – родина мала достатню спадщину для комфортного життя. У 1903 році він переїхав до Каїра, де навчався у Хедивській середній школі до 1907 року.

Визначальним для формування світогляду Муси став європейський період його життя. У 1907 році він вирушив до Франції, де в містечку Монлері поблизу Парижа вивчав праці з теорії соціалізму, теорії еволюції та опановував французьку мову. Після повернення до Єгипту в 1908 році він недовго працював у газеті «Аль-Ліва» (اللقاء), а вже наступного року виїхав до Англії, де став членом Фабіанського товариства та навчався права в Лінкольнс-Інн.

У 1910 році Салама Муса опублікував свою першу книгу «Мукаддімат аль-Супермен» (مقدمة السوبرمان), де порівнював європейське життя з єгипетським, викриваючи соціальну

несправедливість у своїй країні. У 1913 році разом із Фарухом Антуном та Якубом Сарруфом він заснував щотижневик «Аль-Мустакбаль» (المستقبل, «Майбутнє»), який влада закрила після шістнадцятого номера через радикальність ідей.

Двадцять років стали періодом активної громадської діяльності Муси – він заснував соціалістичну партію та Єгипетську академію наукової освіти, хоча обидві інституції були згодом закриті владою. З 1929 до 1944 року він видавав журнал «Аль-Маджалля аль-Джадіда» (المجلة الجديدة). У 1946 році був ув'язнений за критику монархії.

Саляма Муса відіграв важливу роль у популяризації європейської наукової думки в арабському світі. Він познайомив єгипетських читачів із працями Дарвіна, Ніцше та Фрейда, активно пропагував секуляризм та наукове мислення. Особливу увагу приділяв питанням жіночої емансипації, що знайшло відображення в його праці «Жінка не є іграшкою чоловіка» (المرأة ليست لعبة الرجل, 1955).

Його літературна спадщина налічує 45 книг, серед яких найвідомішими є «Свобода думки та її представники в історії» (1927 حرية الفكر وأبطالها في التاريخ), «Таємниці внутрішнього життя» (1927 أسرار النفس), «Ганді та індійський рух» (1934 غاندي والحركة الهندية), «Європейське Відродження» (1935 النهضة الأوروبية).

Помер Саляма Муса 4 серпня 1958 року в Каїрі, залишивши після себе багату інтелектуальну спадщину, яка й досі впливає на розвиток арабської суспільної думки. Нагіб Махфуз називав його своїм «духовним батьком», що свідчить про глибину впливу Муси на наступні покоління арабських інтелектуалів.

У своїй громадській та літературній діяльності Саляма Муса постійно балансував між європейським оновительством та єгипетською національною ідентичністю. Він був переконаним прихильником єгипетського націоналізму і приєднався до партії Вафд під керівництвом Са'ада Заглюля, вбачаючи в цьому русі шлях до незалежності країни.

Особливу увагу варто звернути на його співпрацю з Магатмою Ганді. Муса листувався з індійським лідером, вивчаючи його методи економічної боротьби проти британського колоніалізму. Ці знання він використав для підтримки єгипетської текстильної промисловості, співпрацюючи з наці-

ональним промисловцем Тала'атом Харбом (1867–1941). У 1935 році Муса заснував товариство «Джам'їйат аль-Місрі лі аль-Місрі» (Товариство єгиптянина для єгиптянина), метою якого було впровадження гандістських ідей національної самодостатності в Єгипті.

Важливим аспектом діяльності Муси була його просвітницька робота. Він активно виступав за реформування системи освіти, проводив семінари з соціальних питань, які збирали велику аудиторію молодих інтелектуалів. Цікаво, що він був одним із перших єгипетських мислителів, які закликали до викладання єгипетського діалекту арабської мови як офіційної мови навчання.

Після революції 1952 року Салама Муса зберіг свій вплив у єгипетському суспільстві. До самої смерті в 1958 році він обіймав посаду керівника наукового відділу газети «Ахбар аль-Яум» (أخبار اليوم), продовжуючи свою просвітницьку місію.

Особливе місце у спадщині письменника посідає автобіографічний твір «Роки учнівства Салями Муси» (1947 *تربية سلامة موسى*), який вважається з-поміж перших визначних автобіографічних творів в арабській літературі. Книга була посмертно перевидана з доповненнями у 1958 році. Ідеї Муси про необхідність синтезу європейського модернізму з арабською культурною спадщиною, заклики до секуляризації суспільства та емансипації жінок, підтримка наукового світогляду та соціальних реформ зберігають актуальність і для сучасного арабського світу. Його життя та творчість є яскравим прикладом того, як інтелектуал може впливати на розвиток суспільства, залишаючись вірним своїм принципам навіть у найскладніші часи.

Питання для семінарських занять:

1. Ідея синтезу європейського модернізму та єгипетської ідентичності у творчості Салями Муси: на матеріалі праці «Відродження в Європі» (1935).
2. Еволюція феміністичної думки у працях Салями Муси: від ранніх статей до «Жінка не є іграшкою чоловіка» (1955).
3. Вплив Фабіанського товариства на формування соціалістичних поглядів Салями Муси та їх адаптація до єгипетських реалій.

4. Автобіографічний жанр в арабській літературі: «Роки учнівства Салями Муси» (1947) як модель нової арабської автобіографії.

5. Співпраця Салями Муси з Махатмою Ганді: порівняльний аналіз антиколоніальних стратегій в Єгипті та Індії 1930-х років.

Питання для самоконтролю:

1. Як вплинуло навчання у трьох різних типах шкіл (мусульманський куттаб, коптська та державна школи) на формування світогляду Салями Муси? Обґрунтуйте відповідь, спираючись на його пізніші праці.

2. Чому британська колоніальна влада закрила журнал «Аль-Мустакбаль» після 16 випусків? Проаналізуйте тематику публікацій та політичний контекст.

3. Які ключові ідеї Дарвіна, Ніцше та Фрейда Саляма Муса адаптував для єгипетської аудиторії? Наведіть конкретні приклади з його праць.

4. Порівняйте погляди Салями Муси на жіноче питання з ідеями його сучасника Касіма Аміна. У чому полягали спільні риси та відмінності їхніх підходів?

5. Як змінилася позиція Салями Муси щодо ролі релігії в суспільстві від ранніх робіт до пізнього періоду творчості? Обґрунтуйте відповідь цитатами з творів автора.

Теми есе:

1. Діалог Сходу і Заходу у публіцистиці Салями Муси: між модернізацією та збереженням національної ідентичності.

2. Концепція соціальної справедливості у працях Салями Муси: від фабіанського соціалізму до єгипетських реалій.

3. Роль інтелектуала в колоніальному суспільстві: стратегії опору та просвітництва в діяльності Салями Муси.

4. Трансформація релігійної думки в працях Салями Муси: від традиційного коптського християнства до секулярного гуманізму.

5. Вплив європейського досвіду на формування концепції модернізації Єгипту у творчості Салями Муси: аналіз автобіографічних текстів.

Фрагмент творчості Салями Муси для ознайомлення

من كتاب «في الحياة والأدب» (1930)

الفصل الثالث

كيف وماذا نقرأ

الناس رجالان: أحدهما يحتال للانتفاع من وقته، كأنه يجعل من الساعة ساعين، والآخر يحتال لإضاعة وقته بحيث يحيل الساعة إلى نصفها أو إلى العدم، وهناك وسائل عديدة عند هذا الفريق الأخير لقتل الوقت وتضييع الفرص وتقصير العمر، حتى لتشعر من إتقانهم معرفة هذه الطرق أنهم يندمون على أنهم قد ولدوا إلى هذا العالم، ويمكنك أن تحيل النظرات في القهوات وتدرس بعض الألعاب حتى تتأكد أنها كلها تمارس هرباً من الحياة وسامة من الدنيا وندماً على الوجود.

لسنا بسبيل الكلام مع هؤلاء وإنما نريد أن نتحدث إلى الفريق الأول الذي يحتال للانتفاع من وقته، والذي لا يندم على وجوده في هذا العالم، فمن ضروب الانتفاع بالوقت واكتساب القوة بإثارة الذهن نجد القراءة في المكان الأول، وقد كانت القراءة من وسائل الرقي في الأزمنة الماضية ولكنها كانت من الوسائل الثمينة التي لا ينالها إلا المبالغون في الجد وأبناء الأثرياء. أما الآن فهي ميسرة للجميع لا يتكلف طالبها سوى أقل المال أو لا يتكلف شيئاً مطلقاً.

وسياتي زمن ما يعيش فيه الإنسان ليقراً ولا يكاد يجد عملاً في العالم يكده ويملاً فراغه. بل يمنح كل وقته تقريباً لمثل القراءة والدرس.

ولكن كيف يجب أن تكون القراءة؟ هل يجب أن نسير فيها ونسلك سبيلها على النحو الذي يسلكه لاعب النرد أو الشطرنج، ترجية للوقت وفراراً من الحياة، فنقرأ القصص تلو القصص وعشرات المقالات «السياسية» يراصد معناها في الواحدة معاني الأخرى؟

كلا، إنما يجب أن نقرأ لننتفع، فالمعرفة قوة والجهل عجز، فلنقرأ إذن كي نعرف ونزداد علماً بالأشياء، كي نزداد بذلك إدراكاً للحياة وإحساساً بها، وليس في مقدرة كل منا أن يختبر جميع شئون هذه الدنيا اختباراً مباشراً، إنما في مقدورنا جميعاً أن نكتسب علماً بها عن سبيل الآخرين الذين اختبروها وأثبتوا اختبارهم بأقلامهم لمنفعتنا.

ومعنى هذا أنه يجب أن يكون لكل منا مكتبة في منزله، وأن يعد الكتب من ضروب الأثاث الضروري للمنزل، بل هي أكثر ضرورة من بعض الأثاث الذي ترتكم به بعض المنازل في غير منفعة سوى الفخر الكاذب والأبهة السخيفة، فالكتب هي أثاث الذهن ينقلب فيها ويرتاح إليها ويستفيد منها ويستنير بمعارفها.

فيجب إذن أن تعمل عقولنا في انتقاء الكتب والمجلات والصحف، فلا نفتني إلا ما ينعنا ولا نقرأ إلا ما هو ضروري لنا، مما يرفعنا فوق مستوانا وينير أذهاننا ويزيدنا قوة، وخير أنواع التربية حين يربي الإنسان نفسه، فيقيس كفاياته وقدر ما يحتاج إليه من التثقيف؛ لأنه عندئذ يحسن التقدير ويسير مع هواه في انتقاء المواد، والهوى من أعظم الوسائل في تسهيل الصعب وتمهيد الوعر، ومن الناس من لا يسعده الحظ بتربية مدرسية وافية ولكنه يجد من وقته الوسيلة لتربية نفسه بالكتب والمجلات إذا هو ثابر على القراءة وأحسن الاختيار في اقتناء الكتب، وليست المدرسة إلا البداية للتربية الحقيقية فهي تغرس في النفس (أو يجب أن تفعل ذلك) تلك النزعة التي تجعل كلا منا طول حياته طالباً للعلم ساعياً وراء الثقافة. ولن يكون ذلك إلا بالكتب وتقليبها والنظر فيها واعتياد التنقيب والبحث. هذا إلى نزعة موقفة تحملنا على الجد والمنفعة لا التسلية وإضاعة الوقت، ولسنا نقول إن قراءة الصحف السياسية تخلو من الفائدة، وإنما نقول إن الإدمان عليها مع تكرار معانيها تضييع للوقت والمال معاً، فلنقرأ من التاريخ والشعر وسائر فروع الأدب والعلم ما ننتفع به ونزكو به عقولنا ويعظم به إحساسنا للحياة، فقارئ التاريخ يضيف إلى عمره أعمار الأجيال الماضية وقارئ كتب السياحات يضيف إلى وطنه أوطاناً أخرى، والتعمق في العلوم يزيد الإنسان بصيرة.

الأسئلة:

1. ما هي الفكرة الرئيسية التي يُحاول النص تسليط الضوء عليها؟
2. ما هي الفكرة التي يتحدث عنها النص فيما يتعلق بالاستفادة من الوقت؟
3. ما الاختلاف الرئيسي بين الفريقين المذكورين في النص فيما يتعلق بطريقة إدارة وقتها؟

4. ما هي الوسيلة التي يقترحها النص لاكتساب القوة وتحفيز الذهن؟
5. ما هو دور القراءة في حياة الإنسان وكيف يمكن أن تؤثر على تطوره الشخصي؟
6. كيف يمكن أن تكون القراءة وسيلة للرقى في المجتمع؟
7. ما الفرق بين القراءة التي تُعتبر هروبًا من الحياة والقراءة التي تُعتبر استفادة؟
8. ما الدور الذي يلعبه الانتقاء الجيد للكتب في ترسيخ الثقافة والمعرفة؟
9. كيف يمكن للقراءة أن تساعد في تنمية قدرات الفرد وزيادة تفهمه للحياة؟
10. ما النصيحة الرئيسية التي يقدمها النص للقراء في اختيار الكتب والمواد التي يقرؤونها؟

Глосарій

1	Вхитряється, примудряється	يحتال
2	Вони шкодують, що з'явилися на цей світ	يندمون على أنهم قد ولدوا إلى هذا العالم
3	Люди бувають двох типів	النَّاسُ رَجُلَانِ
4	марнування часу	إِضَاعَةُ الْوَقْتِ
5	втрата можливостей	تَضْيِيعُ الْفُرْصِ
6	скорочення життя	تَقْصِيرُ الْعُمُرِ
7	тікаючи від життя	هَرَبًا مِنَ الْحَيَاةِ
8	нудьга від світу	سَامَةٌ مِنَ الدُّنْيَا
9	шляхи використання часу	صُرُوبُ الْإِنْتِفَاعِ بِالْوَقْتِ
10	стимулювання розуму	إِثَارَةُ الذَّهْنِ
11	засоби прогресу	وَسَائِلُ الرُّقْيِ

12	у минулі часи	فِي الْأَزْمِنَةِ الْمَاضِيَةِ
13	діти багатіїв	أَبْنَاءُ الْأَثْرِيَاءِ
14	доступно для всіх	مُيسَّرَةٌ لِجَمِيعِ
15	найменші витрати	أَقْلُ الْمَالِ
16	гравець у нарди	لَاعِبُ النَّرْدِ
17	Знання – сила	الْمَعْرِفَةُ قُوَّةٌ
18	Незнання – слабкість	الْجَهْلُ عَجْزٌ
19	Щоб ми тим самим більше розуміли життя та ставали чутливішими до нього	كي نزداد بذلك إدراكًا للحياة وإحساسًا بها
20	домашня бібліотека	مَكْتَبَةٌ فِي مَنْزِلِهِ
21	необхідні меблі	الْأثاثُ الضَّرُورِيُّ
22	самовиховання людини	يُرَبِّي الْإِنْسَانَ نَفْسَهُ
23	прагнення до культури	سَاعِيًا وَرَاءَ الثَّقَافَةِ
24	минулі покоління	الْأَجْيَالُ الْمَاضِيَةُ
25	заглиблення в науки, занурення в науки	التَّعَمُّقُ فِي الْعُلُومِ

الفصل السابع والأربعون المناقشات حول الأدب

كتب مدير جامعة شيكاغو مقالاً جاء فيه قوله:
«لما كنت طالباً في غوتنجن في ألمانيا كانت هناك جالية من الطلبة الأمريكيين الملتحقين بجامعة، وكانوا منقسمين فئتين إحداهما تنوي

درس اللغة الألمانية فقط والأخرى تنوي درس موضوع بعينه من المواضيع التي تدرس بالجامعة كالعلوم مثلاً، فلما مضى علينا نحو ستة أشهر اتضح أن أولئك الذين قصرُوا همتهم على تعليم اللغة لم يعرفوا من اللغة الألمانية مقدار ما كان يعرفه أولئك الذين جاءوا لتعلم شيء آخر غير اللغة».

وأظن أننا نحن هنا في مصر نرى مصداق هذا الكلام، فأولئك الذين يختصون بدرس النحو واللغة والبلاغة والبيان ليست لهم تلك القوة على الأداء والبيان التي لأولئك الأدباء أو العلماء الذين يمسون موضوعات الحياة ويكتبون عنها، وهذا يدلنا على أن اللغة ليست موضوعاً يدرس بذاته بل هي يجب أن تدرس عرضاً بدرس موضوع آخر، وكذلك الأدب ليس سبيل التفوق فيه أن نعرف أقسامه وأساليبه وأصوله وفروعه، بل أن نعد إلى الحياة ذاتها فندرسها كما هي في طبيعتها بحيث إذا كتبنا عنها لم نعد الحقائق الحية، وذلك أن موضوع الأدب هو حقائق الحياة، فأحسن الأدباء وأنفعهم للقراء ليس هو ذلك القادر على سرد قواعد اللغة والوقوف على ما فيها من ثروة لفظية يحفظها عن ظهر قلب وهو قابع في غرفته بين الكتب والأقلام، بل هو ذلك الذي يختلط بالناس ويدرس مسألهم الاجتماعية والاقتصادية، يعرف كيف يعيشون وكيف يموتون وكيف يحبون ويكرهون؛ لأن موضوع الأدب هو الحياة التي إذا وقفنا على شيء من أسرارها تفتحت لنا أبواب المعاني وانقادت لنا اللغة في التعبير عنها. أما إذا أردنا أن نتعلم الأدب بدرس اللغة فإننا لا نخرج من هذا الدرس إلا بصورة حائلة عن أصلها ومسوخ بعيد الشبه عن الحياة.

نكتب هذا بمناسبة المساجلات التي عقدت حديثاً بشأن الأدب وهل يجب أن يكون مكشوفاً أو مستوراً، وهل الأدب العربي فيه ما يشبع الأديب المصري أولاً، وهل يجب أن يكون المصريون القدماء أساس الثقافة أولاً، وأيضاً ما يقوم أحياناً من مناظرات عن كفاية اللغة العربية أو نقصها، ونحو هذا من الأبحاث التي تشبه وضع القواعد للأدب، وأنا أرى أن الأدب لا يثمر بهذه الأبحاث.

وإنما سبيلنا في الأدب أن ندرس الحياة من جميع وجوهها، لأن الأدب وصف الحياة ونقدها، والتوسعة فيها، بإظهار الفارئ على ما يجله من معانيها وإرشاده إلى الطريقة المثلى للمعيشة، فليست الغاية من الأدب

أن نكتب ونجيد الكتابة الأدبية بل أن نعيش من المعيشة الأدبية؛ ولذلك فالقاعدة الوحيدة للأدب هي أن يطابق الحياة المثلى ويصورها، ولهذا يحتاج الأديب كي يبلغ هذه الغاية أن يدرس كل ما يتصل بالحياة من أنظمة اجتماعية إلى اكتشافات علمية إلى مضاربات فلسفية، ولهذا السبب فإن المحامي أو الصحفي أو الطبيب أو النجار الذي لم يشتغل قط باللغة أو الأدب يعرف منهما أكثر مما يعرفه أولئك الذين عنوا بدرسهما من الكتب والمعاجم؛ لأن هذا قد مس بضاعته ناحية من نواحي الحياة وباشرها ونفذت بصيرته إليها أما هؤلاء فلم يعرفوا من اللغة والأدب سوى نوع من التحنيط المعنوي، ومما يزيد صدق ما نقوله ونؤيد به قول مدير جامعة شيكاغو أنه ليس عند الإنجليز مجمع علمي، ومع ذلك فإن اللغة الإنجليزية الآن أوسع من اللغة الفرنسية ألفاظاً والأدب الإنجليزي أغزر مادة وأفرها مواضيع من الأدب الفرنسي؛ لأن الإنجليز بتعلقهم بالعلوم زادوا اتصالهم بالحياة فاتسع بذلك أدبهم، أما الفرنسيون فبإدمانهم الكلام عن الأدب وأصوله وقواعده ابتعدوا قليلاً عن الحياة ورفعوا من شأن الصنعة، فصرنا نجد في أدبهم لذة الموسيقى دون الهداية التي نهتدي بها في الحياة، وخالصة القول أنه كما يجب أن نجعل الموضوع وسيلة لدرس اللغة كذلك يجب أن نجعل الحياة وسيلة لدرس الأدب.

الأسئلة:

1. وفقاً لرأي الكاتب، ما هو الاستنتاج الذي قدمه مدير جامعة شيكاغو بخصوص الطلاب الأمريكيين الذين يدرسون في ألمانيا؟
2. كيف يربط الكاتب هذا الاستنتاج بدراسة اللغة والأدب في مصر؟
3. ما الذي يقترحه الكاتب كنهج صحيح لدراسة الأدب؟
4. كيف يحدد الكاتب موضوع الأدب؟
5. ما هو رأي الكاتب فيما يتعلق بالبحوث الأكاديمية حول اللغة والأدب؟
6. كيف يقارن الكاتب تطور الأدب الإنجليزي والفرنسي؟
7. برأي الكاتب، ما يجب أن يكون التركيز الأساسي لدراسة الأدب؟
8. ما المقارنة التي يستخدمها الكاتب لتوضيح أهمية دراسة الحياة نفسها للأدب؟

9. ما الاقتراح الذي يقدمه الكاتب بشأن العلاقة بين اللغة والأدب؟
 10. كيف يبحث الكاتب على اعتماد نهج عملي أكثر في دراسة الأدب؟

Глосарій

1	Літературні дискусії	الْمُنَاقَشَاتُ حَوْلَ الْأَدَبِ
2	Американська спільнота студентів	جَالِيَّةٌ مِنَ الطَّلَبَةِ الْأَمْرِيكِيِّينَ
3	конкретний предмет	مَوْضُوعٌ بَعِيْنِهِ
4	риторика і красномовство	الْبَلَاغَةُ وَالْبَيَانُ
5	сила викладу	الْقُوَّةُ عَلَى الْأَدَاءِ
6	мовне багатство	ثَرْوَةٌ لَفْظِيَّةٌ
7	таємниці життя	أَسْرَارُ الْحَيَاةِ
8	відкрита література	الْأَدَبُ الْمَكْشُوفُ
9	прихована література	الْأَدَبُ الْمَسْتُوْرُ
10	єгипетський письменник, літератор	الْأَدِيبُ الْمِصْرِيُّ
11	основа культури	أَسَاسُ الثَّقَافَةِ
12	достатність арабської мови	كِفَايَةُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ
13	опис життя	وَصْفُ الْحَيَاةِ
14	літературне письмо	الْكِتَابَةُ الْأَدَبِيَّةُ
15	літературне життя	الْمَعِيشَةُ الْأَدَبِيَّةُ
16	соціальні системи	أَنْظِمَةٌ اجْتِمَاعِيَّةٌ

17	наукові відкриття	اكتشافات علمية
18	філософські роздуми	مُضَارِبَاتُ فَلَاسِفِيَّةٍ
19	столяр, тесляр	النَّجَّارُ
20	інструмент для вивчення мови	وَسِيْلَةٌ لِذَرْسِ اللِّغَةِ
21	вплив арабської літератури	أَثْرُ الْأَدَبِ الْعَرَبِيِّ
22	Епоха Відродження	عَصْرُ النَّهْضَةِ
23	науковий метод	الْمَنْهَجُ الْعِلْمِيُّ
24	сучасна наука	الْعِلْمُ الْحَدِيثُ
25	латинська література	الْأَدَبُ اللَّاتِينِيُّ

من كتاب "ما هي النهضة" (1930)

أثر الأدب العربي في الآداب الأوروبية

من الحقائق المسلم بها، أن النزعة العلمية التي شاعت في أوروبا في عصر النهضة، ترجع أصولها إلى التجارب الكيميائية التي كان يجريها العرب لتحويل المعادن الخسيسة إلى ذهب، إذ أن تلك التجارب كانت بمثابة البذرة أو الخميرة «للمنهج العلمي» الحديث.

ولذلك يرى الأوروبيون أن للعرب فضلاً كبيراً على العلم الحديث، فهل نستطيع أن ننسب لهم فضلاً كذلك على الأدب الغربي؟ الرأي السائد في أوروبا أن الأدب العربي بعيد كل البعد عن الأدب الغربي، وقد لا يخطر ببال واحد من ألف من قراء الأدب الأوروبي أن لهذا الأدب علاقة بالأدب العربي، فقد استقر في الأذهان، أن الأدب الغربي يرجع أصوله إلى الأدبين اللاتيني والإغريقي، وقليل من المستشرقين والباحثين يرى في الأدب العربي أصلاً من أصول الآداب الأوروبية الحديثة، ولعل أبرزهم جميعاً المستشرق «جيب» أستاذ اللغة العربية بجامعة لندن الذي نلخص

له هذه السطور من كتابه «تراث الإسلام».

«في آخر القرن الحادي عشر ظهر فجأة طراز جديد من الشعر الغزلي في جنوب فرنسا، كان طرازًا جديدًا في موضوعه وفي أسلوبه ومعانيه، ولم يكن لهذا النوع من الشعر أساس في الأدب الفرنسي القديم: وهو يشبه الشعر الأندلسي شبهًا قويًا جدًا، إذ هو ضرب من الموشحات والأزجال الأندلسية الغنائية التي تدور موضوعاتها على الغزل والحب العذري. أليس من المعقول إذن أن نرد هذا الضرب من الشعر الفرنسي الجديد، إلى الشعر العربي الأندلسي، وخاصة إذا علمنا أن نظرية «الحب العذري» التي يدور عليها هذا الشعر الفرنسي الجنوبي، ليس لها أصل في الأدبين اللاتيني والإغريقي؟».

لقد دلت المستر جيب على هذا الرأي في الكتاب الذي أشرنا إليه تدليلاً قويًا لا يدع مجالاً للشك في صحته.

ليس الأمر مقصورًا على الشعر الفرنسي، ولكن الشعر الإيطالي أيضًا تأثر تأثرًا قويًا بالشعر العربي في صقلية، وخاصة في عهد «فريديريك الثاني» الألماني.

وقد يشك في أن الشعر الأوروبي قد تأثر قليلًا أو كثيرًا بالشعر العربي، ولكن الأمر الذي لا شك فيه هو أن نثر القرون الوسطى في أوروبا يرجع في كثير من أصوله إلى النثر العربي، فقد كان الأدب التقليدي في القرون الوسطى أدبًا صارمًا جامدًا، يخاطب الخاصة ولا ينزل لأفهام العامة، ومن هنا كانت الحاجة العامة إلى ذلك الضرب من الأدب الخيالي الذي يعنى بإشباع الحواس أكثر مما يعنى بالمنطق والعقل، فلما نقلت إلى أوروبا بعض «الحكايات» ذات المغزى، وبعض القصص الخرافية كقصة السندباد البحري وما إليها، وجد فيها الشعب حاجته المنشودة، وأقبل عليها إقبالًا شديدًا، فأصبحت بمثابة الخميرة للأدب «الخيالي» الجديد الذي أخذ ينازع الأدب التقليدي القديم مكانه، ومن ثم ذاعت القصص الخيالية الرومانتية ذبوعًا عظيمًا، ولو فحصنا عن هذه القصص، لوجدنا أن كثيرًا منها يرجع إلى أصل عربي بحت، وهناك قصة فرنسية يسمى بطلها «الفاسم» وهو اسم عربي لا شك فيه.

يتضح من هذا أن التيارات الشعبية في الأدب الأوروبي في القرون

الوسطى كانت أقرب إلى روح الأدب الشرقي منها إلى الأدبين اللاتيني والإغريقي اللذين كانا بطبيعتهما أميل إلى الأرستقراطية، ذلك أن الأدب الشرقي في جملة ينزح إلى الخيال والألوان الزاهية الجذابة، فكانت أوروبا كلما احتكت بالشرق استلهمت روحه، وتأثرت بأدبه أشد تأثر، فتأصل الأدب الخيالي الجديد في أوروبا وترعرع حتى كاد يزحزح الأدب التقليدي من مكانه.

حدث هذا في القرون الوسطى، فلما بدأت النهضة العلمية، نزعت أوروبا إلى درس الحضارة الإغريقية، فأهملت الشرق، وأصبحت مقاييس الأدب الإغريقي القديم هي السائدة في أوروبا في عصر النهضة، ومن ثم تغلبت النزعة التقليدية القديمة في الأدب على النزعة الخيالية الجديدة بعض الزمن غير أن النزعة الخيالية الجديدة، وهي نزعة شعبية خالصة، لم تخدم تمامًا، ولكنها كانت تحاول الظهور من حين إلى آخر، وهذه القصة الرومانتية الفرنسية، والفولكلور الألمانية، والدراما الإنجليزية، التي فشت في القرن السابع عشر، كانت من آثار النزعة الخيالية التي بدأت في القرون الوسطى، والتي حاولت النهضة العلمية أن تقتلها فلم تفلح، ثم كان القرن الثامن عشر، فتم النصر للأدب الخيالي.

وقد كانت قصص ألف ليلة — التي ترجمت سنة 1704 — أقوى عامل على هذا النصر، فقد أقيمت الجماهير على قراءتها في شعف شديد وراح الكتاب يفلدونها في قصصهم.

ويرجع نجاح كتاب ألف ليلة إلى حالة الأدب الإنجليزي والأدب الفرنسي في القرن الثامن عشر، فإن انتشار القراءة قد أنشأ جمهورًا جديدًا من القراء لم يكن الكتاب يحسبون له حسابًا من قبل، وهذا الجمهور الجديد كانت له مطالب وحاجات جديدة؛ فأخذ الكتاب يحاولون أراضاه واشباع حاجاته.

ولكنهم كانوا في حيرة شديدة، يتحسسون طريقهم إلى معرفة حاجات الجمهور فلا يكادون يصلون إليها، فلما ظهرت قصص ألف ليلة، ورأى الكتاب إقبال الجمهور الغربي عليها ذلك الإقبال الشديد، تنبهوا لهذه الظاهرة الجديدة وأخذوا يدرسونها لعلهم يقفون على السر في شغف الجمهور الأوروبي بذلك الأثر الشرقي الطارئ، فتيبين لهم بعد طول التمحيص أن قصص ألف ليلة وليلة، وإن تنقصها مقومات العمل الفني

الكامل، إلا إنها تنفرد بخاصة من أهم الخواص التي تحبب الجماهير في القصص، هي روح المجازفة والاقترام، فعمل الكتاب على إدخال هذا العنصر الجديد في قصصهم، ومن هنا كانت قصة روبنسن كروزو، وأسفار جوليفر، وما إليها من القصص التي ما كانت تظهر لولا قصص ألف ليلة.

أما في القرن التاسع عشر فقد تأثر الأدب الألماني إلى حد كبير بالأدب العربية والفارسية والهندية، وكان «جوته» يستلهم روح الشرق في كثير من قصصه التي مزجها بالخيال الشرقي، و«هيني» الذي لم يسلم الأدب الشرقي من سحره اللاذعة، لم تخل قصائده الغنائية من روح الشرق. وقد كان «شوبنهور» يتوقع اشتداد النزعة نحو الأدب الشرقي، وامتدادها من ألمانيا إلى فرنسا وإنجلترا، ولكن حدث ما لم يكن في حسبانها، فقد وقفت الآداب الفرنسية والإنجليزية في وجه تلك الحركة، فقفزت عليها، ذلك أن العقل الغربي تحول فجأة عن الشرق، فقد انصرف عنه إلى فلاسفته الجدد، وما ظهر وقتئذ من أفكار سياسية جديدة، ومخترعات جديدة، وتطور صناعي سريع، فلم يكن في حالة تسمح له بالاتفات نحو الشرق فضلاً عن الانكباب على دراسته.

وقد كان «جوته» يحلم بجعل الأدب الألماني أدباً إنسانياً عالمياً، فتحطم هذا الحلم الجميل بظهور الحركات القومية واشتداد النعرة الوطنية، ومع ذلك لا يمكننا تجاهل مكان الأدب الشرقي من الآداب الغربية في جميع العصور.

وقد يظهر لنا لأول وهلة أنه مكان ضئيل، ولكننا إذا لاحظنا أن الأدب الشرقي لم يكن إلا بمثابة الخميرة للنزعات الأدبية الجديدة في أوروبا، أدركنا مبلغ ما كان له من أثر في تكيف الأدب الغربي وتوجيهه، ويكفي أن نقول إن الشرق كان كلما اتصل بالغرب عمل على تحرير الخيال الغربي من القيود، وتخليصه من كابوس الأدب التقليدي القديم.

فأثر الأدب العربي في الغرب ليس أثراً عادياً ملموساً يمكن إدراكه في سهولة ويسر، وإنما هو أثر معنوي، إن صح هذا التعبير؛ لأنه في حقيقة الأمر لم ينقل إلى الغرب نماذج أو أساليب أدبية معينة، وإنما نقل إليه روح الشرق، فكان أثره في بواعث الأدب وغاياته أكثر مما كان في أساليبه وأشكاله الظاهرة، ثم يجب أن نذكر أن الغرب لم يأخذ عن الشرق نزعات

أدبية جديدة لم يكن له بها عهد من قبل، فإن البذور كانت موجودة في الغرب، ولكنها كانت في حاجة إلى حافز يحفزها حتى تنمو وتترعرع، فكان الروح الخيالي الشرقي هو الحافز المنشود، ومن هنا يصعب على الباحث أن يميز بين عناصر الأدب العربي التي طرأت على الأدب الغربي في مختلف العصور؛ لأن تلك العناصر قد اندمجت في الآداب الغربية اندماجًا تامًا، وطغت عليها الألوان المحلية فغمرتها.

الأسئلة:

1. كيف يشرح الكاتب العلاقة بين النزعة العلمية في أوروبا والتجارب الكيميائية العربية؟ وما هي دلالة هذه العلاقة على تأثير العرب في النهضة الأوروبية؟
2. ما هو موقف المستشرق «جيب» من تأثير الشعر الأندلسي في الشعر الفرنسي الجنوبي؟ اذكر الأدلة التي يقدمها لدعم رأيه.
3. قارن بين الأدب التقليدي في القرون الوسطى والأدب الخيالي العربي من حيث تأثيرهما في المجتمع الأوروبي. لماذا كان هناك حاجة إلى النوع الثاني؟
4. ما هو الدور الذي لعبته قصص «ألف ليلة وليلة» في تطور الأدب الأوروبي في القرن الثامن عشر؟ وضح مع ذكر الأمثلة.
5. كيف يفسر الكاتب ظاهرة تراجع التأثير الشرقي في الأدب الأوروبي بعد عصر النهضة العلمية؟ وما هي العوامل التي أدت إلى هذا التراجع؟
6. ما المقصود بقول الكاتب إن أثر الأدب العربي في الغرب «أثر معنوي»؟ وضح ذلك مع الأمثلة من النص؟
7. كيف يصف الكاتب دور الأدب الشرقي في تحرير الخيال الغربي؟ وما علاقة ذلك بتطور الأدب الرومانتيكي في أوروبا؟
8. ما هو حلم «جوته» فيما يتعلق بالأدب الألماني؟ ولماذا لم يتحقق هذا الحلم حسب رأي الكاتب؟
9. اشرح كيف يمكن اعتبار الأدب العربي «خميرة» للنزعات الأدبية الجديدة في أوروبا. ما هي الأدلة التي يقدمها النص لدعم هذه الفكرة؟
10. لماذا يصعب، حسب الكاتب، تمييز العناصر العربية في الأدب الغربي؟ وما علاقة ذلك بمفهوم «الألوان المحلية» المذكور في النص؟

Глосарій

1	Науковий напрям	النَّزَعَةُ الْعِلْمِيَّةُ
2	науковий метод	الْمَنْهَجُ الْعِلْمِيُّ
3	хімічні експерименти, хімічні досліді	التَّجَارِبُ الْكِيْمَائِيَّةُ
4	розвиток та процвітання	نُموٌ وَتَرَعْرُعٌ
5	грецька література	الأدب الإغريقي
6	спадщина ісламу	تُرَاثُ الْإِسْلَامِ
7	любовна поезія	الشَّعْرُ الْغَزَلِيُّ
8	андалузська поезія	الشَّعْرُ الْأَنْدَلُسِيُّ
9	андалузські <i>мувашишахи</i> і <i>заджали</i>	المُوشَّحَاتُ وَالْأَزْجَالُ الْأَنْدَلُسِيَّةُ
10	платонічне кохання	الْحُبُّ الْعُذْرِيُّ
11	середньовічна проза	نَثْرُ الْقُرُونِ الْوَسْطَى
12	традиційна література	الأدب التَّقْلِيدِيُّ
13	фантастика	الأدب الْخَيَالِيُّ
14	історія про Синдбада- мореплавця	قِصَّةُ السِّندْبَادِ الْبَحْرِيِّ
15	наукове відродження	النَّهْضَةُ الْعِلْمِيَّةُ
16	давньогрецька цивілізація	الْحَضَارَةُ الْإِغْرِيْقِيَّةُ
17	народна література	الأدب الشَّعْبِيُّ

18	літературні тенденції	النَزَعَاتُ الْأَدَبِيَّةُ
19	твір мистецтва	الْعَمَلُ الْفَنِّيُّ
20	загальновизнані істини	الْحَقَائِقُ الْمُسَلَّمُ بِهَا
21	моральний вплив, духовний вплив	أَثْرٌ مَعْنَوِيٌّ
22	національні рухи	الْحَرَكَاتُ الْقَوْمِيَّةُ
23	стимул для розвитку	الْحَافِزُ الْمَشْهُودُ
24	місцеві особливості	الْأَلْوَانُ الْمَحَلِّيَّةُ
25	дух авантюризму та безстрашності	رُوحُ الْمَجَازَفَةِ وَالْإِقْتِحَامِ

Література:

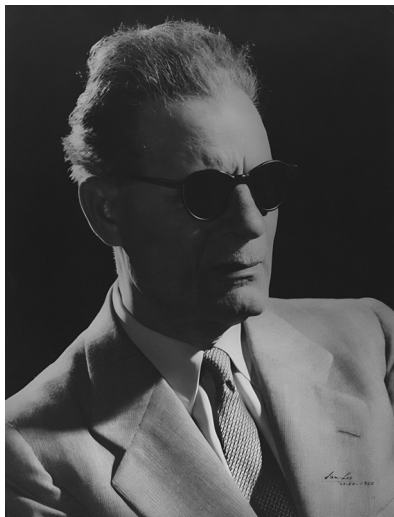
- Abdellatif, K. (2009). عبد اللطيف كمال. سلامة موسى واشكالية النهضة. مكتبة الأسرة
- Aboudia, A. (2006). أبو دية أيوب. سلامة موسى؛ من رواد الفكر العربي. دار ورد الأردنية للنشر والتوزيع
- Fikri, A. (2017). فكري أندراوس. سلامة موسى "الحالم في عصر القلق 1958-1887. دار الثقافة الجديدة
- Ibrahim A. (October 1979). "Salama Musa: An Essay on Cultural Alienation". Middle Eastern Studies. 15 (3): 346–357.
- Mady, A. (2008). ماضي أحمد. سلامة موسى؛ العلمانية والدين. مؤسسة الانتشار العربي
- Moussa, S. (1947). أول وجداني الذهبي. Tarbiyat Salāma Mūsā تربية [The Education of Salama Moussa] (in Arabic). Hindawi Foundation (published 2014).
- Salama, M. (1964). سلامة موسى. البلاغة العصرية واللغة العربية. دار ومكتبة المعارف

- Salama, M. (1998). سلامة موسى. حياتنا بعد الخمسين. دار المعارف.
- Salama, M. (1999). سلامة موسى. تاريخ الفنون وأشهر الصور. سلامة موسى للنشر والتوزيع
- Salama, M. (2002). سلامة موسى. الدنيا بعد 30 عاما. دار ومكتبة المعارف
- Salama, M. (2019). سلامة موسى. حرية الفكر وأبطالها في التاريخ. دار التنوع الثقافي
- Salama, M. (2020). سلامة موسى. المرأة ليست لعبة الرجل. وكالة الصحافة العربية
- Salama, M. (2021). سلامة موسى. ما هي النهضة؟ وكالة الصحافة العربية
- Salama, M. (2022). سلامة موسى. أحلام الفلاسفة. شركة ال جنى للنشر والتوزيع
- Salama, M. (2024). سلامة موسى. الحب في التاريخ. زحمة كتاب للنشر والتوزيع
- Salama, M. (2024). سلامة موسى. العقل الباطن. زحمة كتاب للنشر والتوزيع
- Salama, M. (2024). سلامة موسى. كيف نربي أنفسنا. ارتقاء للنشر الدولي والتوزيع
- Shukri, G. (1965). شكري غالي. سلامة موسى وأزمة الضمير العربي. المكتبة العصرية للطباعة والنشر
- Ummara, M. (2013). عمارة محمد. سلامة موسى "اجتهاد خاطئ أم عمالة حضارية". دار المعارف

ТАГА ХУСЕЙН

طه حسين

(1889–1973)

Тага Хусейн – видатний єгипетський літературний критик, есеїст, романіст, новеліст, історик, журналіст, перекладач, редактор і педагог. Народився 14 листопада 1889 року. У дворічному віці втратив зір.

Початкову освіту здобув у сільському медресе, де вивчив напам'ять Коран. У 1902 році вступив до університету аль-Азгар, навчався у шейха Мухаммада Абдо. Паралельно відвідував лекції з літератури в Єгипетському університеті (згодом – Каїрський університет), який закінчив у 1914 році, презентувавши дипломне дослідження про аль-Ма'аррі та ставши першим випускником цього вишу. У 1915–1919 роках продовжив навчання в Сорбонні, де захистив докторську дисертацію про Ібн Хальдуна. Одружився з французенкою, яка була його відданою читачкою.

Повернувшись до Єгипту, викладав історію, потім арабську літературу в Каїрському університеті. У 1930 році став першим єгиптянином – деканом філологічного факультету. Неодноразово Тага Хусейн вступав у конфлікт із консервативними колами через викладені у його книзі «Про доісламську поезію» (1926) погляди щодо великої кількості підробок у корпусі давньоарабської поезії. У 1932 році його звільнили зі всіх державних посад через політичні статті.

Та вже за два роки, з 1934 по 1944 р., знову викладав у

Каїрському університеті. У 1942–1944 рр. обіймав посаду ректора університету Олександрії. З січня 1950 до січня 1952 року очолював Міністерство освіти в останньому вафдистському уряді. На цій посаді скасував плату за навчання в державних школах.

У 1963 році став президентом Академії арабської мови, змінивши Ахмада Лутфі ас-Саїда. Обіймав цю посаду до кінця життя. Помер 28 жовтня 1973 року.

Літературна творчість Таги Хусейна надзвичайно різноманітна. Він є редактором, автором 1481 статті і 61 книги, перекладачем 11 книг і 30 статей, також Тага Хусейн написав критичних передмов до щонайменше 36 видань. У ранніх працях намагався застосовувати прискіпливі наукові методи і надавав значної уваги соціальним та психологічним факторам. Згодом визнав повну суб'єктивність критика і перейшов на романтичні позиції, вважаючи пробудження емоцій головним критерієм цінності твору.

Значним художнім досягненням Таги Хусейна вважається перший том белетризованої автобіографії «Дні» (1926–1927). Також міжнародне визнання здобули романи «Поклик кроншнепу» (рідкісна спроба зобразити «кодекс честі», що вимагає вбивства жінки за порушення суспільних норм) та «Сни Шагразadı» (раннє політичне використання образів «Тисячі й однієї ночі»).

За часів монархії Тага Хусейн отримав титул бея, потім паші. Республіка нагородила його орденом Нілу (1965). Крім того, письменник мав численні докторські звання і французький орден Почесного легіону. У 1949 році з ініціативи Андре Жіда був номінований на Нобелівську премію з літератури. Нагороду ООН з прав людини вручили Тазі Хусейну на його смертному одрі.

У 1955 році Тага Хусейн здійснив паломництво (хадж) до Мекки і Медини. Ця 19-денна подорож мала великий розголос і письменника приймали з великими почестями й ентузіазмом король Саудівської Аравії, еміри, громадські діячі, літератори та журналісти. Тага Хусейн відвідав локації, пов'язані з життям пророка Мухаммада, висловивши глибоку повагу до місць-витоків ісламу.

Творчість і погляди Таги Хусейна залишаються предметом суперечок дотепер. Його звинувачували у закличках до

вестернізації та піддавали сумніву його релігійність. Водночас письменник рішуче виступав за незалежність університетів від влади. Тага Хусейн зіграв вирішальну роль у перенесенні єгипетської культурної дискусії між традицією і сучасністю у ширший контекст. Його сміливі ідеї та застосування наукових методів до дослідження класичної літературної спадщини проклали шлях наступним поколінням інтелектуалів. Крім літературних досягнень, Тага Хусейн залишив слід в історії арабської культури ХХ століття як харизматична публічна фігура. Він наважувався сміливо висловлюватися на контroversійні теми, не боявся конфліктів із консервативними політичними і релігійними колами. Історичне значення цього внеску важко переоцінити.

Питання для семінарських занять:

1. Роль автобіографії «Дні» в оновленні арабської прози: новаторство тематики, проблематики й поетики.
2. «Поклик кроншнепу» Таги Хусейна у світлі гендерного питання в арабській літературі.
3. Від наукового підходу до суб'єктивності: еволюція літературно-критичних поглядів Таги Хусейна.
4. «Вожді думки» Таги Хусейна як маніфест культурного оновлення арабського світу.
5. Скандал довкола книги «Про доісламську поезію». Тага Хусейн і консервативні кола єгипетського суспільства.

Питання для самоконтролю:

1. Вплив навчання у Франції на формування творчої особистості Таги Хусейна.
2. Тага Хусейн і арабська літературна традиція: переосмислення класичної спадщини.
3. Політична публіцистика Таги Хусейна: від ліберально-націоналізму до помірнього консерватизму.
4. Тага Хусейн як університетський адміністратор: боротьба за академічну незалежність.
5. Сучасники про Тагу Хусейна: письменник очима єгипетських і європейських інтелектуалів.

Теми есе:

1. «Найвидатніший сліпець в історії світової літератури»: феномен творчого генія Таги Хусейна.

2. Паломництво 1955 року в житті Таги Хусейна: примирення літератора-вільнодумця з ісламською традицією.

3. «Поет у країні сліпих»: символічне значення сліпоти Таги Хусейна для його творчості.

4. Чи був Тага Хусейн «західником»? Проблема культурної ідентичності в біографії письменника.

5. «Дуже єгипетський, дуже французький, дуже космополітичний»: світове значення доробку Таги Хусейна.

Фрагмент творчості Таги Хусейна для ознайомлення

الفصل الرابع، مقتطف من الجزء الأول

كان من أوّل أمره طلعةً لا يحفل بما يلقى من الأمر في سبيل أن يستكشف ما لا يعلم، وكان ذلك يكلفه كثيرًا من الألم والعناء. ولكن حادثة واحدة حدّت ميله إلى الاستطلاع، وملأت قلبه حياءً لم يفارقه إلى الآن، كان جالسًا إلى العشاء بين إخوته وأبيه، وكانت أمه كعادتها تشرف على حفلة الطعام، ترشد الخادم وترشد أخواته اللاتي كنّ يشاركن الخادم في القيام بما يحتاج إليه الطاعمون، وكان يأكل كما يأكل الناس، ولكن لأمر ما خطر له خاطرٌ غريب! ما الذي يقع لو أنه أخذ اللقمة بكلتا يديه بدل أن يأخذها كعادته بيد واحدة؟ وما الذي يمنعه من هذه التجربة؟ لا شيء. وإذن فقد أخذ اللقمة بكلتا يديه وغمسها من الطبق المشترك ثم رفعها إلى فمه؛ فأما إخوته فأغرقوا في الضحك. وأما أمه فأجهشت بالبكاء، وأما أبوه فقال في صوت هادئ حزين: ما هكذا تؤخذ اللقمة يا بُني ... وأما هو فلم يعرف كيف قضى ليلته.

من ذلك الوقت تقنّدت حركاته بشيء من الرزانة والإشفاق والحياء لا حدّ له، ومن ذلك الوقت عرف لنفسه إرادةً قويّة، ومن ذلك الوقت حرّم على نفسه ألوانًا من الطعام لم يُبح له إلا بعد أن جاوز الخامسة والعشرين؛ حرّم على نفسه الحساء والأرز، وكلّ الألوان التي تؤكل بالملاعق؛ لأنه كان يعرف أنه لا يُجسّن اصطناع الملحقة، وكان يكره أن يضحك إخوته، أو تبكي أمه، أو يُعلّمه أبوه في هدوء حزين.

هذه الحادثة أعانته على أن يفهم حقًا ما يتحدث به الرواة عن أبي العلاء من أنه أكل ذات يوم دبّسًا، فسقط بعضه على صدره وهو لا

يدري، فلما خرج إلى الدرس قال له بعض تلاميذه: يا سيدي أكلت دُبْسًا، فأسرع بيده إلى صدره، وقال: نعم، قاتل الله الشَّرَةَ! ثم حَرَّمَ الدبِسَ على نفسه طوال الحياة.

وأعانتة هذه الحادثة على أن يفهم طَوْرًا من أطوار أبي العلاء حق الفهم؛ ذلك أن أبا العلاء كان يتسَّتر في أكله حتى على خادمه؛ فقد كان يأكل في نفق تحت الأرض، وكان يأمر خادمه أن يُعَدَّ له طعامه في هذا النفق ثم يخرج، ويخلو هو إلى طعامه فيأخذ منه ما يشتهي. وقد زعموا أن تلاميذه تذكروا مرَّةً بَطِيخَ حلب وجودته، فتكلف أبو العلاء وأرسل إلى حلب من اشترى لهم منه شيئًا فأكلوا، واحتفظ الخادم لسيدة بشيء من البطيخ وضعه في النفق، وكأنه لم يَضَعه في المكان الذي تعود أن يضع فيه طعام الشيخ، وكره الشيخ أن يسأل عن حظه من البطيخ، فلبث البطيخ في مكانه حتى فسد ولم يذقه الشيخ.

فهم صاحبنا هذه الأطوار من حياة أبي العلاء حق الفهم؛ لأنه رأى نفسه فيها، فكم كان يتمنى طفلًا لو استطاع أن يخلو إلى طعامه، ولكنه لم يكن يجزئ على أن يُعَلِن إلى أهله هذه الرغبة. على أنه خلا إلى بعض الطعام أحيانًا كثيرة، ذلك في شهر رمضان وفي أيام المواسم الحافلة، حين كان أهله يتخذون ألوانًا من الطعام حلوةً؛ ولكنها تؤكل بالملاعق؛ فكان يأبى أن يصيب منها على المائدة، وكانت أمُّه تكره له هذا الحرمان، فكانت تُفرد له طبقًا خاصًا وتخلي بينه وبينه في حجرة خاصة، يُغلقها هو من دونه حتى لا يستطيع أحد أن يُشرف عليه وهو يأكل.

على أنه عندما استطاع أن يملك أمر نفسه اتخذ هذه الخطة له نظامًا، بدأ بذلك حين سافر إلى أوروبا لأول مرة، فتكلف التعب وأبى أن يذهب إلى مائدة السفينة، فكان يُحمل إليه الطعام في غرفته. ثم وصل إلى فرنسا فكانت قاعدته إذا نزل في فندق أو في أسرة أن يحمل إليه الطعام في غرفته دون أن يتكلف الذهاب إلى المائدة العامة، ولم يترك هذه العادة إلا حين خطب قرينته، فأخرجته من عادات كثيرة كان قد ألفها.

هذه الحادثة أخذته بألوان من الشدة في حياته، جعلته مضرب المثل في الأسرة وبين الذين عرفوه حين تجاوز حياة الأسرة إلى الحياة الاجتماعية؛ كان قليل الأكل، لا لأنه كان قليل الميل إلى الطعام؛ بل لأنه

كان يخشى أن يوصف بالشره أو أن يتغامز عليه إخوته، وقد ألمه ذلك أول الأمر، ولكنه لم يلبث أن تعوّده حتى أصبح من العسير عليه أن يأكل كما يأكل الناس. كان يُسرف في تصغير اللقمة، وكان له عمٌّ يَغِيظه منه كلما رآه فيغضب وينهره ويُلح عليه في تكبير اللقمة، فيضحك إخوته، وكان ذلك سبباً في أن كره عمّه كرهاً شديداً. كان يستحي أن يشرب على المائدة مخافة أن يضيّطرب القَدْحُ من يده، أو ألا يحسن تناوله حين يقدّم إليه، فكان طعامه جافاً ما جلس على المائدة، حتى إذا نهض عنها ليغسل يديه من حنيفة كانت هناك، شرب من مائها ما شاء الله أن يشرب، ولم يكن هذا الماء نقيّاً دائماً، ولم يكن هذا النوع من ريّ الظمأ ملائماً للصحة، فانتهى به الأمر إلى أن أصبح معمولداً، وما استطاع أحد أن يعرف لذلك سبباً.

الفصل الرابع، مقتطف من الجزء الثاني

ولم يكن الصبي يفرغ لنفسه إذا أخذ مجلسه على ذلك البساط في ركن من أركان الغرفة، واعتمد بيده أو بساعده على النافذة عن شماله، وإنما كان يستعرض الخواطر التي كانت تملأ رأسه: خواطر الطريق، وخواطر صحن الأزهر، وخواطر ما سمع من أستاذ الحديث وما سمع من أستاذ الفقه. كان يستعرض هذه الخواطر ويعيش معها لحظات لا تطول؛ فإن أخاه لم ينصرف عنه حين ألقاه في مجلسه ذاك ليفرغ لنفسه وحدها، أو لدرسه وحده، وإنما انصرف عنه ليعد طعام الإفطار.

وكان هذا الإفطار يختلف بين يوم ويوم لا في مادته، فقد كان الفول يُغرقه السمن أو يُغرقه الزيت، ولكن فيما يحيط به من الظروف والأطوار؛ فقد كان هذا الإفطار صامتاً يوماً وناطقاً مصطخباً يوماً آخر، صامتاً حين يخلو الصبي إلى أخيه فيفطران معاً إفتاراً سريعاً مُظلماً قاتماً لا يكاد أحدهما ينطق فيه بشيء، وإنما هي جمل متقطعة قصار يردّها الصبي على الشيخ الفتى، وكانوا ثلاثة حيناً وأربعة حيناً، وربما بلغوا خمسة في بعض الأيام، ولكن لخامسهم هذا شأناً آخر، فالخيرُ ألا يُذكر الآن.

هنالك كان هؤلاء الشباب من طلاب العلم ينفقون ساعة حلوة من

ساعات حياتهم، وكان الصبيُّ يهمل إهمالاً تاماً لا تلقى إليه جملة، ولا يحتاج إلى أن يرجع على أحد جواباً.

وكان ذلك أحب إليه وآثر عنده؛ فقد كان يروقه أن يسمع، وما أكثر ما كان يسمع! وما أغرب ما كان يسمع! وما أشد اختلاف ألوان الأحاديث التي كان يسمعها حول هذه المائدة المستديرة المنخفضة التي كانوا يسمونها «الطَبْلِيَّة» والتي كان يجلس الطاعمون من حولها على الأرض وقد وُضع في وسطها طبقٌ عظيمٌ ملىء بالفول والسمن أو الزيت، وإلى جانبه إناءٌ عظيمٌ ملىء بالوان المخلل الغارقة في ماء يعبُّ فيه هؤلاء الشباب قبل أن يأخذوا في طعامهم، يبدأ أحدهم، ثم يُدار الإناء على سائرهم، ولكنه لا يعرض على الصبي. حتى إذا أخذوا حظهم من هذا الماء المِلح الحادِّ الذي كان يُحرّس المعدة فيما يقولون مخلصين، أقبلوا على طعامهم. وقد أُلقيت على المائدة جماعات من الأُرغفة، منها ما يُشترى ومنها ما أخذ جراية من الأزهر، والشباب يتنافسون: أيُّهم يقهر أصحابه في الأكل؟ يقهرهم في عدد ما يلتهم من الأُرغفة، ويقهرهم في مقدار اللقمة التي يقطعها، ويقهرهم في مقدار ما يغترف فيها من الفول وما ييلها به من السمن أو الزيت، ويقهرهم فيما يستعين به على هذا كله من اللَّفْت أو الفلفل أو الخيار.

وهم يتنافسون ويزدحمون في أصوات مرتفعة، وضحكات تملأ الغرفة، وتخرق النافذة عن شمال فتتردد في الحارة من ورائها، وتخرق الباب عن يمين فتتردد في «الربع»، وتهبط إلى الطبقة السفلى حيث نساء العمال يختصمن أو يتناجين أو يتناغين، فتقطع لهذه الضحكات خصومتهم ومناجاتهم ومناغاتهم، وإذا هُنَّ قد فرغن لهذه الأصوات المرتفعة وهذه الضحكات المضطربة التي يحملها إليهن الهواء، كأنما يجدن في الاستماع لها والاستمتاع بها لذة لا تعدلها إلا اللذة التي يجدها هؤلاء الشباب فيما يلتهمون ويلتقمون من الطعام.

والصبي جالس بينهم قد أطرق إلى الأرض، وحنى ظهره حتى كأنه القوس، ويده تذهب وتجيء في أناة وخوف واستحياء بين هذا الرغيف قد ألقى أمامه على المائدة، وهذا الطبق قد قام بعيداً عنه في وسط المائدة، ويده تصطدم بهذه الأيدي الكثيرة المسرعة التي تهوي لترتفع، وترتفع لتهوي وتنزح الطبق في أثناء ذلك نزحاً، والصبي معجب بذلك منكرٌ له،

لا يكاد يلائم في نفسه بين هذا التهالك على الفول والمخل، وذلك التهالك على العلم والدرس وما كانت تعرف به هذه الجماعة من النجابة والنشاط وحدة الذكاء.

ولم يكن هذا الإفطار يستغرق من هؤلاء الشباب وقتاً طويلاً، وإنما هي لحظات لا تتجاوز ربع الساعة وقد فرغ ما كان في الطبق، ونظفت المائدة إلا من فُتات ضئيل، ومن نصف الرغيف الذي كان قد ألقى أمام الصبي فلم يستطع أو لم يُرد أن يتجاوز نصفه. وما هي إلا لحظة حتى ترتفع المائدة ويذهب بها ذاهب إلى خارج الغرفة فينقّبها مما كان عليها، ثم يعود بها إلى مكانها نظيفة ملساء إلا مما كان قد تقاطر عليها من السمن أو ماء المخل. وقد ذهب أحد هؤلاء الشبان فاستخرج مقداراً من الفحم؛ فحم الخشب، وأعدّ أداة الشاي، هذه الأداة التي يصطنعها الفرس والروس، فأوقد فيها النار بعد أن ملأها بالماء، وعاد بها وقد صفت جذوتها، فوضعها من المائدة مكان الطبق، وصف على حافة المائدة أكواب الشاي، وأخذ مجلسه ينتظر أن يغلي الماء، وأخذ الشبان يتحدثون حديثاً هادئاً فاتراً يضطرهم إلى هدوئه وقتوره اشتغال بطونهم بما ألقوا فيها من الجامد والسائل، ومن البارد والحر، ولكن ماذا؟ لقد خفتت الأصوات ثم سكتت، ثم ملأ الغرفة صمتٌ رهيب، ثم تردد فيها صوتٌ ضئيل جداً، نحيل جداً، متقطع أول الأمر، متصل بعد ذلك.

وإذا هؤلاء الشبان قد تحركوا حركة الطرب، ثم انفتحت أفواههم في وقت واحد عن كلمة واحدة يقولونها في صوت هادئ متصل مستقر وهي «الله» يمدون بها أصواتهم مدّاً، كأنما أشاعت الطرب في نفوسهم موسيقى حلوة تأتيهم من بعيد، ولا غرابة في ذلك؛ فقد سمعوا أزيز الماء وهو يدور من حول هذا الموقد الذي تضطرم فيه تلك الجذوة الهادئة الصافية، وقد فرغ لأداة الشاي صاحب الشاي، فجعل يتبعها بقلبه وعينه وأذنه، حتى إذا استحال أزيز الماء غلياناً أخذ هو إبريقاً من الخزف فقربه من هذه الأداة وأدار مفتاحها في رفق، فجرى في الإبريق بعض هذا الماء الذي يغلي ويضطرب، ثم أدار المفتاح فانقطع جريان الماء، ثم رد على الإبريق غطاءه، ثم هزه هزاً رقيقاً ليبلغ ما فيه من الماء الساخن أجزاءه كلها، ثم قام فألقى ما في الإبريق بعد تدفنته؛ فما ينبغي أن يجد الشاي برد الخزف أو برد المعدن لأن ذلك يُفسده، ثم انتظر بهذا الشاي

ثواني، ثم صبَّ عليه الماء في رفق دون أن يملأ الإبريق إلى غايته، ثم انتظر به قليلاً، ثم عمد إلى علبه الشاي الأحمر فأخذ منه مقداراً ووضعه في الإبريق، ثم صب الماء في الإبريق حتى يمتلئ، ثم رفع الإبريق في تल्प ورفق فوضعه على النار ثواني، ثم حطه عنها، ثم أهاب بأصحابه أن قدموا أكوابكم.

كان ذلك يجري والقوم سكوت، ينظرون ويتبعون حركات صاحبهم مراقبين لها حراساً على ألا ينحرف في بعضها عن الجادة. فإذا ملئت الأكواب وأديرت فيها الملاعق الصغار، فسمع لها صوت منسجم لا يخلو من جمال حسن الموقع في الأذن يأتي من هذه المداعبة الخفيفة الهادئة بين المعدن والزجاج، رفع القوم أكوابهم إلى أفواههم، فجزوا الشاي منها بشفاههم جزاً طويلاً يُسمع له صوت منكر يناقض صوت الملاعق حين كانت تداعب الأكواب. ومضوا في شربهم لا يكادون ينطقون إلا بهذه الجملة التي لم تكن تتغير، ولم يكن بُد من أن ينطق أحدهم بها ويُقره عليها الآخرون: «هذا هو الذي سيطفئ نار الفول». فإذا فرغوا من هذه الدورة الأولى ملئت لهم الأكواب مرة أخرى، وقد أعيد إلى أداة الشاي ما فقدت من ماء، ولكن القوم ينصرفون الآن إلى شايهم عن هذا الماء المسكين الذي ترسل النار عليه حرارتها فيئن ثم يتغنى شاكياً، ثم يُجهش بالغليان باكياً. ولكن القوم لا يحفلون به ولا يطربون لغنائه ولا ليكانه، قد شغلوا عنه بالشاي وبدورته الثانية خاصة؛ فقد كانت الدورة الأولى مطفئة لنار الفول، فأما الدورة الثانية فقد جعلت تخلص لهم ولأعصابهم، وجعلوا يجدون لها بعض اللذة في أفواههم وحلوقهم ورعوسهم أيضاً. حتى إذا فرغوا من هذه الدورة ثابوا إلى عقولهم أو ثابت عقولهم إليهم، فهذه ألسنتهم تتحرك، وهذه شفاههم تبتسم وهذه أصواتهم ترتفع، ولكنهم لا يتحدثون الآن عن طعام ولا عن شراب، لقد نسوا الطعام والشراب وذكروا أنفسهم، لقد فرغوا من بطونهم والتفتوا إلى عقولهم، فهم يستعيدون ما سمعوا من الشيخ في درس الصباح، وهم يسخرون من هذا مرة ومن ذلك أخرى، وهم يُعيدون اعتراض أحدهم على هذا الشيخ أو ذلك، أو اعتراض غيرهم على هذا الشيخ أو ذلك، وهم يُجادلون في هذا الاعتراض، يراه بعضهم قوياً مُفحماً، ويراه بعضهم سخيفاً لا يعني شيئاً. وقد أخذ أحدهم مكان الشيخ المقرر، وأخذ أحدهم مكان الطالب المعارض، وأقام سائرهم حكماً

في هذه المناظرة، وربما تدخلَ الحَكْمَ في المناظرة بين حين وحين يرد أحد المتناظرين إلى القصد إن جار عنه، أو يُؤيد أحد المتناظرين بحجة قد أهملها أو دليل قد ندَّ عنه، وصاحب الشاي مشترك في هذا كله، ولكنه في الوقت نفسه ملتفتٌ إلى الشاي لا يهمله ولا ينساه؛ فقد أضاف إلى الإبريق شيئاً على شاي وماءً على ماء، وقد فرغت الأكواب ثم امتلأت؛ فالشاي لا يتم إلا بالدورة الثالثة؛ لأن نصاب الشاي ثلاثة أقداح لا ينبغي أن ينقص، ولا بأس بأن يزيد.

والصبي مطرّقٌ منحن في مكانه، يُقدّم له نصيبه من الشاي في صمتٍ، فيشربه مترقفاً في صمتٍ أيضاً، وهو يلحظ ما يجري حوله، ويسمع ما يقال حوله، فيفهم منه قليلاً ويعجزه أكثره عن الفهم، ولكنه يُعجّب بما فهم وبما لم يفهم ويسأل نفسه متحرّفاً متى يستطيع أن يقول كما يقول هؤلاء الشباب، وأن يُجادل كما يُجادلون؟

وقد مضت ساعة أو نحو ساعة، واستوفى القوم نصيبهم من الشاي، ولكن المائدة ستبقى حيث هي، وستبقى أداة الشاي في وسطها والأكواب مصطفة على حافتها؛ فقد قربت الظهر ولا بدّ من أن يتفرق القوم ليلقي كل منهم نظرة سريعة على درس الظهر قبل أن يذهبوا لاستماعه. وهم قد أعدوه معاً منذ أمس، ولكن لا بأس من المراجعة السريعة، ومن الوقوف عند هذه القولة أو تلك، فهي لا تخلو من غموض أو التواء، ومع ذلك فالمتن واضح والشرح جليّ، ولكن «البنان» يُصعب السهل ويُعقد المنحل، والسيد الجرجاني نافذ البصيرة يستخرج من الأشياء الواضحة أسراراً غامضة، فأما عبد الحكيم فيفهم حيناً وتلتوي عليه الأمور أحياناً، فأما المقرر فجاهل لا يدري ما يقول ولم يبق على الظهر إلا دقائق، فلنُسرِع إذن إلى الأزهر، فسيدعو المؤذّنون إلى الصلاة، وستقام الصلاة، ونحن في الطريق، حتى إذا بلغنا الأزهر كان المصلون قد فرغوا من صلاتهم وأخذ الطلاب يتحلّقون حول شيوخهم، ولا بأس إن فاتتنا صلاة الجماعة فسنتقيم الصلاة بعد الدرس، وسنتقيمها جماعة أيضاً. والخير ألا تؤدى الصلاة قبل الدرس؛ فإن النفس تشغل عن العبادة بهذا الدرس وما فيه من صعوبة ومن مشكلات تحتاج إلى الحل، فإذا ألقى الدرس وسمعناه وجادلنا فيه وشفينا نفوسنا من مشكلاته ومعضلاته، فرغنا للصلاة فأديناها وقد خلصت لها النفوس والقلوب.

وهذا أخو الصبي يدعو بهذه الجملة التي ما زال يدعوها بها أوعامًا وأوعامًا: «يا الله يا مولانا!» فينهض الصبي متثاقلاً فيمضي مع أخيه متعثرًا حتى يبلغ الأزهر، فيجلسه أخوه في مكانه من حلقة النحو، ويمضي هو إلى درس الشيخ الصالح في زاوية العميان.

وقد سمع الصبي درس النحو ففهمه في غير جهد، وطال عليه إلهام الشيخ في الإعادة والتفسير، ثم انقضى الدرس وتفرق الطلاب، وظل الصبي في مكانه حتى يعود أخوه فيجذب في غير كلام وفي غير رفق، ويمضي به حتى يُخرجه من الأزهر وحتى يقطع به الطريق التي قطعها به في الصباح والضحي، وحتى يُلقيه في مكانه من الغرفة على ذلك البساط القديم قد بسط على حصيرٍ بالٍ عتيق، ومنذ ذلك الوقت يتهبأ الصبي لاستقبال حظه من العذاب.

Глосарій

1	Кинув його на своє місце	أَلْقَاهُ فِي مَكَانِهِ
2	на тому старому килимі	عَلَى ذَلِكَ الْبِسَاطِ الْقَدِيمِ
3	який був розстелений на зношеній циновці	قَدْ بَسَطَ عَلَى حَصِيرٍ بَالٍ عَتِيقٍ
4	хлопчик готується	يَتَهَيَّأُ الصَّبِيُّ
5	прийняти свою долю страждань	لِاسْتِقْبَالِ حَظِّهِ مِنَ الْعَذَابِ
6	вислухав урок з граматики	سَمِعَ الصَّبِيُّ دَرَسَ النَّحْوِ
7	і зрозумів його без зусиль	فَفَهِمَهُ فِي غَيْرِ جَهْدٍ
8	і затягнулось для нього наполягання шейха	وَطَالَ عَلَيْهِ إِلْهَامُ الشَّيْخِ
9	на повторенні та поясненні	فِي الْإِعَادَةِ وَالتَّفْسِيرِ
10	потім урок закінчився	ثُمَّ انْقَضَى الدَّرْسُ

11	й учні розійшлись	وَتَفَرَّقَ الطُّلَابُ
12	а хлопчик залишився на своєму місці	وَوَلَّ الصَّبِيَّ فِي مَكَانِهِ
13	допоки не повернеться його брат	حَتَّى يَعُودَ أَخُوهُ
14	і потягне його без розмов	فَيَجْذِبُهُ فِي غَيْرِ كَلَامٍ
15	і піде з ним	وَيَمْضِي بِهِ
16	допоки не виведе його з аль-Азгару	حَتَّى يُخْرِجَهُ مِنَ الْأَزْهَرِ
17	і допоки не перетне з ним дорогу	وَحَتَّى يَقَطَعَ بِهِ الطَّرِيقَ
18	яку перетинав з ним вранці	الَّتِي قَطَعَهَا بِهِ فِي الصَّبَاحِ
19	молодий шейх наполягав	إِلْحَاحُ الشَّيْخِ الْفَتَى
20	налив воду в чайник	صَبَّ الْمَاءَ فِي الْإِبْرِيْقِ
21	змішуючи в ньому зелений і червоний чай	يَخْلِطُ فِيهِ الْبِشَايَ الْأَخْضَرَ وَالْأَحْمَرَ
22	наповнюючи чашки	تُمَلَأُ الْأَكْوَابُ
23	і подавши їх своїм друзям	وَأَدَارَهَا عَلَى أَصْحَابِهِ
24	і вони почали знаходити в ньому насолоду	وَجَعَلُوا يَجِدُونَ لَهَا بَعْضَ اللَّذَّةِ
25	від другого сеансу пиття чаю	مِنْ شُرْبِ الدَّوْرَةِ الثَّانِيَةِ مِنَ الشَّايِ

الفصل الرابع عشر، مقتطف من الجزء الثالث

قصة حب

كانت حياة الفتى في باريس حلوة مرّة ويسيرة عسيرة، لم يعرف فيها سعة ولا دعة، ولكنه ذاق فيها من نعمة النفس وراحة القلب ورضا الضمير ما لم يعرفه من قبل وما لم ينسّه قط. كانت حياته المادية شاقة، ولكنه احتمل مشقتها في شجاعة ورضا وسماح. لم يكن مرتبه يتجاوز ثلاثمائة من الفرنكات، كان يدفع ثلثيه في اليوم الأول أو الثاني من كل شهر؛ ثمناً لمسكنه وطعامه وشرابه. وكان يدفع نصف الثلث الذي كان يبقى له أجرةً لسيّدة كانت تصحبه إلى السوربون مصبّحاً وممسياً؛ ليسمع فيها دروس التاريخ على اختلافها، وتقرأ له بين ذلك ما شاء الله من الكتب حين لا يخلو له ذلك الصوت العذب الذي كان قد رتبّ له ساعات بعينها في النهار؛ ليقرأ له فيها روائع الأدب الفرنسي. وكان يستبقي فضل مرتبه بعد ذلك؛ لينفق منه على ما يعرض من حاجاته اليومية. فأما أمر كسوته فقد تركه إلى الله لأن مرتبه لم يكن يتسع له.

وأنفق السنة الأولى من حياته في باريس لا يخرج من بيته إلا إلى السوربون، فكان سجيناً أو كالسجين. لم يذكر قط أنه خرج من باريس إلى ضاحية من ضواحيها في أيام الراحة التي كان رفاقه ينفقون فيها أيام الأحاد. ولم يذكر قط أنه اختلف إلى قهوة من قهوات الحي اللاتيني التي كان رفاقه الجادون يلثمون بها بين حين وحين. وكان أكثر الطلاب المصريين يختلفون إليها أكثر مما كانوا يختلفون إلى الجامعة. وإنما كان يلزم بيته في أيام الراحة لا يفارقه، وربما خلا إلى نفسه اليوم كله في غرفته، إلا أن يلمّ به ذلك الصوت العذب فيقضي معه ساعة من نهار.

وكان يسمع أبناء المسارح ومعاهد الموسيقى واللّهو، وكانت نفسه ربما نازعته إلى بعض هذه المسارح ليسمع هذه القصة أو تلك، ولكنه كان يردّ نفسه في يسر إلى القناعة والرضا. وكيف السبيل إلى غير ذلك وهو لا يستطيع أن يذهب وحده إلى حيث يريد، ولا يستطيع أن يدعو غيره إلى مرافقته، ولا يريد أن يكلف غيره من الناس عناء مرافقته من جهة، وتحمل ما تقتضيه هذه المرافقة من النفقات من جهة أخرى. ولم تكن ذكرى أبي العلاء تفارقه في لحظة من لحظات اليقظة إلا أن يُشغل

عنها بالاستماع إلى الدرس أو إلى القراءة، كان يذكر دائماً قول أبي العلاء في آخر كتاب من كتبه أنه رجل مستطيع بغيره، وكان يرى نفسه مستطيعاً بغيره دائماً، ويحتمل في سبيل ذلك من غيره — هذا الذي يتيح له الاستطاعة — ألواناً من المشقة وفنوناً من الأذى بدون أن ينكر منها شيئاً؛ فهو مُكرهٌ على احتمالها إكراهاً، وهو مُخَيَّرٌ بين أن يقبل ما يكره من غيره من الذين كانوا يعينونه على ما يريد أو يرفضه، فيضطر إلى العجز المطلق اضطراراً، ويضيع حياته في باريس؛ بل حياته كلها في باريس أو غير باريس. وكيف السبيل له إلى أن يذهب إلى السوربون ليسمع الدروس فيها إذا لم تكن على ذلك هذه السيدة التي لم يكن من معونتها بد، والتي كانت ترفق به أحياناً وتعنف به أحياناً أخرى؟ وربما صحبتته من البيت إلى الجامعة بدون أن تلقي إليه كلمة أو يسمع لها صوتاً، وإنما كانت تعطيه ذراعها وتمضي معه صامتة كأنما تجرُّ متاعاً لا ينطق ولا يفكر، حتى إذا بلغت قاعة الدرس أجلسته إلى مائدة من موائدها، وانصرفت عنه إلى خارج القاعة فانتظرت حتى إذا فرغ الأستاذ من درسه أقبلت عليه فأقامته من مجلسه، ومضت به إلى بيته، حتى إذا انتهت به إلى غرفته أدخلته فيها وأغلقت من دونه الباب، وهي تقول له في صوتٍ خاطفٍ: «إلى اللقاء في ساعة كذا من النهار».

وربما اعتذرت هذه السيدة من مهمتها بعد أن تجد له سيدة أخرى تقوم مقامها، فكانت هذه السيدة الثانية ثرثرة تؤذيه بحديثها المتصل أكثر مما كانت تلك تؤذيه بصمتها الملح.

على أن عجز الفتى لم يكن مقصوراً على ذهابه إلى الجامعة وعودته منها، وإنما كان عامّاً شاملاً يمس الفتى في أشد الأشياء لزوماً له، فهو كان يستحي من كل شيء ويكره أن يثير الضحك منه أو الرثاء له والإشفاق عليه. وكان شرطه حين سكن في البيت الذي أقام فيه ألا يشارك أهله في طعامهم، وإنما يخلو إلى طعامه الذي يحب أن يحمل إليه في غرفته حين يأتي وقته، فكان الطعام يحمل إليه ويوضع بين يديه ثم يخلو بينه وبينه فيصيب منه ما يستطيع لا ما يريد، يحسن ذلك أحياناً ويخطئه أحياناً أخرى. وربما وضع بين يديه من ألوان الطعام ما لا يحسن تناوله فيتركه مؤثراً العافية، محتملاً في سبيلها ما قد يتعرض له أحياناً من ألم الجوع.

وظل الفتى على هذه الحال أشهرًا، ولكن الله رفق به بعد ذلك فأتاح له من كان يهيئ له طعامه ويعلمه كيف يرضي منه حاجته. واتخذ الفتى زيَّ الأوروبين، وما أسرع ما تعلم الدخول فيه والخروج منه، إلا شيئاً واحداً لم يحسنه أعواماً طوالاً، وهو هذا الرباط السخيف الذي يديره الناس حول أعناقهم ثم يعقدونه بعد ذلك من أمام عقدة يأتقون فيها قليلاً أو كثيراً!

لم يفتح الله على صاحبنا بتعلم هذا الجزء من زيِّه، فكان أخوه يدير له هذا الرباط حول عنقه ما عاشا معاً في مونيبييه.

فلما افترقا حار الفتى في أمره، ولكن صديقه الدرعميَّ أخرجته من هذه الحيرة، واشترى له أربطة مهيئة لا تحتاج إلى عناء، وإنما تدار حول العنق في يسر ويجمع بين طرفيها في يسر أيضاً، وقد هيئت عقدها فليس محتاجاً إلى أن يتكلف عقدها وتسويتها والتأنق القليل أو الكثير فيها. ولكنه كان مضطراً إلى ألا يفكر مطلقاً في الملاءمة بين هذه الأربطة وبين ما كان يتخذ من ثياب. وربما اتخذ منها رباطاً واحداً يديره حول عنقه في كل يوم ويمضي على ذلك الأسابيع المتصلة. وربما لاحظ هذا الرفيق أو ذلك من رفاقه اختلافاً بين ثوبه ورباط عنقه. وربما أعانه صديقه الدرعميُّ فنقدّم إليه في أن يغير هذا الرباط واختار له ما يلائم زيّه مما كان عنده من هذا السخف الذي لم يفهم له معنى قط.

وكذلك عاش الفتى عامه الأول أو أكثر هذا العام، مضطرباً في هذه الحياة المادية المختلطة المعقدة من جميع نواحيها. وربما كان يجد بعض الألم في ذلك، ولكنه كان يمر به مرّاً سريعاً لا يقف عنده ولا يفكر فيه إلا قليلاً. كان يعزّيه عن ذلك إقباله على الدرس، وإحساسه الانتفاع به والتقدم فيه، وشعوره بأنه قد أخذ يفهم الفرنسية في غير مشقة ولا عسر، ويقرأ كتب التاريخ والأدب والفلسفة، فلا يجد في فهمها جهداً ولا عناء. قد انقطع لذلك انقطاعاً تاماً، فهان عليه منه ما كان صعباً، ويسر له منه ما كان عسيراً.

ولم تكن حياته العقلية أقلّ تعقيداً والتواء من حياته المادية، فلم يكذب يختلف إلى دروس التاريخ والأدب في السوروبون حتى أحس أنه لم يكن قد هيئ لها، وأنه لا يفهمها ولا يسيغها كما كان ينبغي أن تفهم وتساغ، وأن درسه الطويل في الأزهر وفي الجامعة لم يهيئه للانتفاع بهذه الدروس.

وكانت آماله عراضاً، فكان ينبغي أن يتخذ إليها أسبابها. وأول هذه الأسباب أن يعدّ نفسه لفهم الدروس التي تلقى في الجامعة، وسبيل هذا الإعداد أن يقرأ في أقصر وقت ممكن ما كان التلاميذ الفرنسيون ينفقون الأعوام الطوال في درسه بمدارسهم الثانوية، فليس له بدٌّ إذن من أن يكون تلميذاً ثانوياً إذا أوى إلى بيته، وطالباً جامعياً إذا اختلف إلى دروس السوربون.

وما أسرع ما نظر في برنامج المدارس الثانوية الفرنسية، واستخلص منه ما يحتاج إليه، وأزمع أن يدرس منه التاريخ والجغرافيا والفلسفة، وهذه الخلاصات الموجزة التي كانت تلقى إلى التلاميذ عن الآداب الأجنبية الأوروبية قديمها وحديثها.

قد أقبل على ذلك كله في عزم لا يعرف الضعف، وتصميم لا يعرف التردد ولا الفتور، واستطاع في وقت قصير أن يحصل من هذا كله ما يحصله التلميذ الذي كان يتقدم إلى الشهادة الثانوية مطمئناً إلى أن الممتحنين لن يردوه عن هذه الشهادة خزيان أسفاً.

واستقامت له دروسه في السوربون فجعل يفهمها ويسبغها كما كان يفهمها ويسبغها زملاؤه الفرنسيون. واختار لنفسه أستاذاً من أساتذة المدارس الثانوية يعلمه اللغة الفرنسية تعليماً منظماً، فلم يكن يكفيه أن يفهم إذا سمع، وأن يفهم الناس عنه إذا تحدّث إليهم، وإنما كان يجب عليه أن يحسن العلم بحقائق هذه اللغة ودقائقها وأن يكتبها كتابة لا تنبو عنم يقرؤها.

وكان يقدر أن الأساتذة في السوربون، سيكلفونه بعض الواجبات المكتوبة، كما كانوا يكلفون غيره من الطلاب. فلم يكن له بدٌّ إذن من أن يتهيأ لتحضير هذه الواجبات حين تطلب إليه على وجه لا يعرضه للسخرية والازدراء. وما أكثر ما كان الأساتذة يسخرون من طلابهم إذا كتبوا لهم الواجبات فقصروا في بعض نواحيها!

وكان الأساتذة يقرءون بعض هذه الواجبات، يختارون من بينها للقراءة أشدها تعرضاً للنقد، ثم يأخذون في هذا النقد على نحو لاذع ممض يحرضون به الطلاب على أن يحسنوا العناية حين يكتبون. وكانت سخريتهم بالمقصرين تضحك الزملاء وتخرجهم أحياناً عن أطوارهم. فكره الفتى أن يتعرّض لبعض هذه السخرية، ولكنه تعرّض ذات

يوم لشرّ منها؛ كلفه أستاذ تاريخ الثورة الفرنسية فيمن كلف من زملائه كتابة موضوع عن الحياة الحزبية في فرنسا بعد سقوط نابليون. فأقبل على هذا الموضوع فدرسه كما استطاع في الكتب التي نبه إليها الأستاذ، وفكر فيه كما استطاع أيضًا. ثم كتب عنه ما أتيح له أن يكتب، وقدمه إلى الأستاذ في اليوم الموعد. وجاء يوم النقد فاستعرض الأستاذ ما قدّم إليه من الواجبات ناقداً ساخرًا منذدًا متندّرًا موبخًا بعض الطلاب أحيانًا، حتى إذا ذكر اسم الفتى لم يزد على أن ألقى إليه واجبه معقبًا بهذه الجملة المرة التي لم ينسها قط: «سطحي لا يستحق النقد». وكان لهذه الكلمة وقعٌ لاذعٌ في نفس الفتى أمضه بقية يومه، وأقضى مضجعه حين أقبل الليل، وأشعره بأنه لم يتهيأ بعدُ كما ينبغي ليكون طالبًا في السوربون، فألح في درس الفرنسية، وكلف نفسه في هذا الدرس من الجهد الثقيل والعناء المتصل ما كاد يصرفه عن غيره من الدروس، وأعرض عن المشاركة في كتابة الواجبات حتى تتم له أداة هذه الكتابة وهي اللغة الفرنسية.

وبينما كان الفتى يُمتحن بأنقال هذه الحياة المادية والعقلية العسيرة، مجاهدًا ما استطاع الجهاد، مرورًا بين حين وحين بهذا اليأس الذي كان يتراءى له من وقت إلى وقت فيشقيه ويضنيه، فتح له باب من أبواب الأمل لم يكن يقدّر أنه سيفتح له في يوم من الأيام؛ أمت علة طارئة بصاحبة ذلك الصوت العذب الذي كان نعيمة الوحيد في حياته الشاقة المظلمة، فأقبل يعودها وجلس يتحدث إليها، ثم لم يدر كيف التوى به الحديث، ولكنه سمع نفسه يلقي إليها في صوتٍ أنكره هو قبل أن تنكره هي؛ أنه يحبها.

ثم سمعها تجيبه بأنها هي لا تحبه.

قال: وأيّ بأسٍ بذلك؟

إنه لا يريد صدّي ولا جوابًا وإنما يحبها وحسب.

فلم تجبه، وغيّرت مجرى الحديث، وانصرف عنها بعد ساعة، وقد استقرّ في نفسه أن حياته ستسلك منذ ذلك اليوم طريقًا جديدة.

وليس من شك في أن نفسه كانت قد تعلقّت بذلك الصوت العذب ثم بصاحبته منذ وقت طويل... وإلا فما جزعه حين اضطر إلى العودة إلى مصر؟ وما ابتهاجه بهذه الرسائل التي كانت تصل إليه؟ وما شوقه العنيف إلى العودة إلى فرنسا ليسمع فيها ذلك الصوت؟ وما خروجه عن

طوره حين وجد الرسالتين اللتين كانتا تنتظرانه في نابولي؟ وما إلحاحه على صاحبه الدرعي في أن يقرأ عليه هاتين الرسالتين مرة ومرة ومرة حتى أمله؟ ثم ما حرصه على أن يسمع هذا الصوت في باريس؟ وما نزوله في بيته ذاك الذي كان يسمع فيه هذا الصوت يتردد في كل ساعة من ساعات النهار، ويلقى فيه صاحبة الصوت حين يريد لقاءها دون أن يتكلف لذلك جهداً أو سعياً أو انتظاراً؟ وما سعادته بأنه كان يقيم في هذا البيت غير بعيد من ذلك الشخص الذي كان يلقي عليه تحية الصباح، حين يخرج من غرفته ذاهباً إلى السوربون، ويلقى عليه تحية المساء حين يتقدم الليل ويأوى أهل البيت إلى مضاجعهم، ويقرأ عليه بين ذلك ما شاء الله من آيات الأدب الفرنسي؟

ولكن حبه كان يستحي حتى من نفسه فينكرها، وكان الفتى يخفي شعوره ذاك في أبعد ما يمكن أن يستقر في أعماق ضميره، ويكره أن يتحدث به إلى نفسه، وقد استيقن أنه لم يخلق لمثل هذا الشعور، وأن مثل هذا الشعور لم يُخلق له ... وأين هو من الحب؟ وأين الحب منه؟ إنما كتب عليه أن يعيش كما عاش مثله الأعلى ذلك الذي وقف حياته منذ قرون طوال في دار من دور المعرفة على الدرس ممعناً فيه، غير مَعْنِيٍّ إلا به، مُحَرِّماً على نفسه ما أباح الله للناس من طيبات الحياة. كأن الفتى يطوي نفسه على شعوره ذاك يائساً منه ومن عواقبه، راضياً بما يتاح له من سماع ذلك الصوت ومن الحديث إلى صاحبه حين يتاح له الحديث إليها، واثقاً بأن هذا أقصى ما يمكن أن يساق إليه من النعيم ... غير طامع في أكثر منه، وكان واجداً على الحياة والظروف؛ لأنها تحول بينه وبين أكثر منه.

ولكن العلة الطارئة التي ألمت بصاحبه، والصوت العذب الذي أدركه الضعف وشاع فيه الفتور، والإشفاق من الألم والجهد، على ما كان يكره له أن يحس الألم أو يحمل ثقل الجهد. كل ذلك ملك عليه أمره، وملاً عليه قلبه، وأنساه تحفظه وتحرجه، وأجرى على لسانه تلك الكلمة التي أنكرها. وليس غريباً بعد ذلك أنه لم يجد حزناً ولا شقاءً ولم يحسّ لوعة ولا ألماً حين بلغ مسمعه الرُدى على كلمته تلك مؤثساً مقطاً، فهو لم يكن ينتظر إلا اليأس والقنوط، قد وطن نفسه عليهما وعزى نفسه عنهما بما كان يمعن فيه من الدرس والتحصيل.

وهو قد انصرف عن صاحبته في ذلك اليوم راضياً عن نفسه ساخطاً عليها. راضياً عنها؛ لأنها قالت ما لم يكن بد من أن يقال، ساخطاً عليها؛ لأنها عرضته بهذه الكلمة لشر عظيم، فهي قد عرضته لإشفاق تلك الفتاة عليه وراثتها له وضيقها به. ومن يدري لعلها تريد أن تصرفه عنها صرفاً، وأن تلقي بينها وبينه حجاباً يقطع تلك الأسباب العذاب التي كانت تتيح لهما اللقاء والاستمتاع العقلي والشعوري بما كانا يقرآن معاً من آيات الأدب الفرنسي.

ومن يدري لعل هذه الكلمة التي ألقاها في تدبُّرٍ وعن غير إرادة أن ترده إلى تلك الظلمة المظلمة التي ظن أنه قد خرج منها، وأن تضطره في يوم قريب أو بعيد إلى أن يترك ذلك البيت ويلتمس له مسكناً آخر لا يسمع فيه ذلك الصوت، ولا يلقى فيه ذلك الشخص، ولا يجد فيه شعور الرضا والنعيم... وإنما يجد فيه شعوراً آخر كله سخط مرٌّ وحزن ممضٍ وألم مفسد للحياة.

عاش صاحبنا بين هذا السخط وذلك الرضا أياماً لم يكد ينتفع فيها بقراءة أو درس، ولم يكد يذوق فيها للحياة طعمًا.

ولكنه يلقى صاحبته بعد أن انجلت عنها غمرة العلة، فإذا هي كعهده بها لم تتغيّر، لم تزدد إقبالا عليه، ولم يجد منها إعراضاً عنه ولا نفوراً منه. وإنما هي تلقاه كما تعودت أن تلقاه رفيقةً به عطوفاً عليه، وتقرأ له كما تعودت أن تقرأ له، وتبين له ما يُشكّل عليه في أثناء القراءة، كما تعودت أن تفعل من قبل، فيردّه ذلك إلى شيء من الأمن، ثم إلى شيء من الدّعة وراحة البال. وتنقضي أيام، وإذا ذلك الشعور الخفي العميق الذي ظهر فجأة في ساعة من الساعات ثم استحيا وعاد إلى مستقره ذاك من أعماق الضمير، يظهر مرة أخرى، ولكن في تحفظ وتردّد وأناة، لا يتحدّث إلى الفتاة بشيء، ولا يتحدّث إلى الفتى بشيء حين يلقاها، وإنما يكمن في مستقره من أعماق الضمير.

حتى إذا تقدم الليل وخلا صاحبنا إلى نفسه، وهمّ أن يستقبل النوم خرج ذلك الشعور من مكمنه، وذاذ النوم عن صاحبه، وجعل يسامرهُ حتى يوشك الصبح أن يسفر، ثم يعود إلى مكمنه ذاك، ويسلم الفتى إلى نوم قصير.

ولم تلبث آثار هذا الأرق المتصل أن تظهر، وأن يلحظها أهل

البيت، وتلحظها معهم ذات الصوت العذب، وهم يسألونه عن أمره فيلتوي بالجواب، وهم يريدون أن يعرضوه على الطبيب فلا يستجيب لما يريدون، وإنما يزعم لهم أن ليس به بأس.

وما يزال هذا شأنه حتى يظهر عليه بعض الضرر، وتساله الفتاة ذات يوم — وقد خلت إليه تقرأ عليه بعض ما كانا يقرأ — فيريد أن يلتوي بالجواب، فتلح عليه، وإذا هو ينبئها مريداً أو غير مريد بأمره كله.

فتسمع له، ثم تسكت عنه، ثم تأخذ في القراءة حتى إذا أتمتها وهمت أن تتصرف قالت له في رفق: وإذن فماذا تريد؟ قال الفتى: لا أريد شيئاً.

قالت: فإني قد فكرت فيما أنبأني به، وأطلت فيه التفكير، ولم أنته بعد إلى شيء، وقد أوشك الصيف أن يظلنا وسنفترق، فاصبر حتى إذا كان افتراقنا فستتصل بيننا الرسائل كما تعودنا أن نعمل، فإذا قرأت في بعض رسائلي أنني أدعوك إلى أن تنفق معنا بقية الصيف فاعلم أنني قد أجبتك إلى ما تريد، وإن لم تقرأ هذه الدعوة حتى ينقضي الصيف فاعلم أنها الصداقة الصادقة بينك وبينني ليس غير. ولم يسعد الفتى بشيء قط كما سعد بهذا الحديث، وكانت آية سعادته أنه أطرق ولم يقل شيئاً.

وأقبل الصيف وكان الافتراق، وذهبت هي إلى قرية في أقصى الجنوب، وأقام هو في باريس، واتصلت بينهما الرسائل، ولكنها قبل أن تفارقه كلفت زميلة لها أن تكون هي الكاتبة القارئة لرسائلها حتى لا يطلع على هذه الرسائل زميل من زملائه.

واتصل الفراق شهراً... ولكن رسالة تصل إليه في آخر هذا الشهر وفيها الدعوة المرتقبة إلى أن يقضي معها ومع أسرته بقية الصيف. وإذن فقد تحقق أمه، أو كاد أن يتحقق، وهو يعلن إلى زملائه المصريين أنه سيترك باريس إلى حيث يقضي الصيف مع تلك الأسرة، وهم يصدونه عن ذلك مشفقين عليه.

ولكنه مصرٌّ على ما أراد، فيصحبه صديقه الدرعمي ذات مساء إلى حيث يضعه في القطار، ويوصي به بعض من فيه، وينصرف عنه ويدعه وحيداً، وينفق الفتى ليلاً في القطار، لا يدري أقصر أم طال؛

لأنه لم يفكر في أثنائه إلا في هذا اللقاء الذي سيكون حين يرتفع الضحى ويبلغ القطار غايته، وإذا الصوت العذب يدعو صاحبنا في رفق وعطف وحنان، ويشعر بأنه منذ اليوم سيخلق خلقاً جديداً.

الأسئلة:

1. عرض الكاتب في الفصل الرابع موقفاً قال عنه إنه «ملاً قلبه حياءً حتى اليوم» فما هو هذا الموقف؟ وما رأيك فيه وفي أثره على الكاتب؟
2. اشرح المواقف الصعبة التي تعرض لها الصبي الكفيف في طفولته، وكيف أثرت على حياته؟
3. ربط الكاتب بين حياته وحياة أبي العلاء المعري الشاعر العربي الكفيف. وضح ذلك؟
4. لماذا لم يعد الصبي الصغير يتناول طعامه بصحبة أحد؟
5. وصف الكاتب طريقة حياته في الأزهر. فما الذي لفت انتباهك في هذا الوصف؟
6. وصف الكاتب كيف يعيش طلاب الأزهر وضرب مثلاً بطريقة تناولهم للأفطار صباحاً. فهل أعجبك هذا الوصف؟ وما الذي لم يعجبك فيه؟
7. الفول طبق مصري شعبي شهير. قل كيف وصفه الكاتب. وحاول أن تكتب مقالاً مصغراً عنه مقارنة بالبورش.
8. قال الكاتب إنه «مستطيع بغيره لا بنفسه». اشرح معنى هذه العبارة.
9. من هي صاحبة الصوت العذب كما وصفه المؤلف. وما دورها في حياته كما وصفها هنا؟
10. تعتبر «الأيام» نصاً نثرياً بديعاً في تاريخ الأدب العربي الحديث. اكتب مقالاً حول الخصائص الإسلوبية لكتابة طه حسين كما تظهر في كتاب «الأيام».
11. ما هي التعبيرات التي لفتت نظرك في الفصول الثلاث أعلاه؟ وما هي الكلمات الجديدة بالنسبة إليك؟
12. قدمت الفصول الثلاثة أعلاه ثلاث مراحل من حياة طه حسين اذكرها وعلق عليها؟
13. كيف شكل العمى عقبة في حياة طه كما قد تفهم من الفصول الثلاثة أعلاه؟

14. من هو طه حسين وما هو دوره في الحياة الأدبية العربية؟

Глосарій

1	Не знав у ньому ні достатку, ні спокою	لَمْ يَعْرِفْ فِيهَا سَعَةً وَلَا دَعَةً
2	і спокій серця, і задоволення совісті	وَرَاحَةَ الْقَلْبِ وَرِضَا الضَّمِيرِ
3	його матеріальне життя було важким	كَانَتْ حَيَاتُهُ الْمَادِيَّةَ شَقَاةً
4	але він терпів його труднощі	وَلَكِنَّهُ اخْتَمَلَ مَشَقَّاتَهَا
5	у хоробрості, задоволенні та прощенні	فِي شَجَاعَةٍ وَرِضًا وَسَمَاحٍ
6	його зарплата не перевищувала трьохсот франків	لَمْ يَكُنْ مُرْتَبُهُ يَتَجَاوَزُ ثَلَاثِمِائَةَ مِنَ الْفَرَنْكَاتِ
7	ціна за житло, їжу та напої	ثَمَنٌ لِمَسْكَنِهِ وَطَعَامِهِ وَشَرَابِهِ
8	яка супроводжувала його в Сорбонну	كَانَتْ تُصَاحِبُهُ إِلَى السُّورْبُونِ
9	вранці та ввечері	مُصْبِحًا وَمُمَسِيًّا
10	і читати йому між тим	وَتَقْرَأَ لَهُ بَيْنَ ذَلِكَ
11	скільки завгодно Аллаху книг	مَا شَاءَ اللَّهُ مِنَ الْكُتُبِ
12	коли не було для нього того солодкого голосу	حِينَ لَا يَخْلُو لَهُ ذَلِكَ الصَّوْتُ الْعَذْبُ
13	для якого він призначив певні години вдень	الَّذِي كَانَ قَدْ رَتَّبَ لَهُ سَاعَاتٍ بَعِيدَهَا فِي النَّهَارِ
14	щоб читати йому в них шедеври французької літератури	لِيَقْرَأَ لَهُ فِيهَا رَوَائِعَ الْأَدَبِ الْفَرَنْسِيِّ

15	і він залишав решту своєї зарплати після цього	وَكَانَ يَسْتَبْقِي فَضْلَ مَرْتَبِهِ بَعْدَ ذَلِكَ
16	щоб витратити з неї на свої щоденні потреби	لِيُنْفِقَ مِنْهُ عَلَى مَا يَعْزُضُ مِنْ حَاجَاتِهِ الْيَوْمِيَّةِ
17	а щодо одягу, то він залишив це на волю Аллаха	فَأَمَّا أَمْرُ كِسْوَتِهِ فَقَدْ تَرَكَهُ إِلَى اللَّهِ
18	бо його зарплати не вистачало на це	لِأَنَّ مَرْتَبَهُ لَمْ يَكُنْ يَتَّسِعُ لَهُ
19	і він провів перший рік свого життя в Парижі	وَأَنْفَقَ السَّنَةَ الْأُولَى مِنْ حَيَاتِهِ فِي بَارِيسَ
20	не виходячи з дому, крім як до Сорбонни	لَا يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهِ إِلَّا إِلَى السُّورْبُونِ
21	він був ув'язненим або подібним до ув'язненого	فَكَانَ سَجِينًا أَوْ كَالسَّجِينِ
22	він ніколи не згадував, що виїжджав із Парижа	لَمْ يَذْكُرْ قَطُّ أَنَّهُ خَرَجَ مِنْ بَارِيسَ
23	до якогось із його передмість	إِلَى ضَاحِيَةٍ مِنْ ضَوَاحِيهَا
24	і він ніколи не згадував, що ходив до якоїсь із кав'ярень Латинського кварталу	وَلَمْ يَذْكُرْ قَطُّ أَنَّهُ اخْتَلَفَ إِلَى قَهْوَةٍ مِنْ قَهْوَاتِ الْحَيِّ اللَّاتِينِيِّ
25	які відвідували його серйозні товариші час від часу	الَّتِي كَانَ رِفَاقَهُ الْجَادُونَ يَلْمُونَ بِهَا بَيْنَ حِينٍ وَحِينٍ

Література:

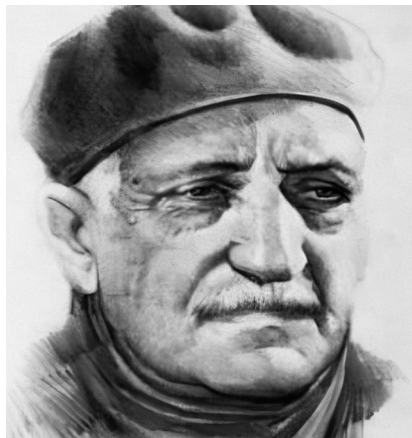
Al-Daswaqi, M. (1992). محمد الدسوقي، طه حسين يتحدث عن أعلام عصره، سلسلة اقرأ، القاهرة: دار المعارف، 1992، ص80-82.

- An Egyptian Childhood. (1932). The Autobiography of Taha Hussein. Translated by E.H. Paxton. London: George Routledge & Sons.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, November 10). Ṭāhā Ḥusayn. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/Taha-Husayn>
- Cachia, P. (1956). Taha Husayn: His place in the Egyptian Literary Renaissance. London: Luzac.
- Cachia, P., “Ṭāhā Ḥusayn”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Consulted online on 06 March 2024 http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_1148
- Hawas, May. (2018). Taha Hussein and the Case for World Literature. Comparative Literature Studies, Volume 55, Number 1, 2018, pp. 66-92.
- Hussam, R. Ahmed. (2021). The Last Nahdawi. Taha Hussein and Institution Building in Egypt.
- Hussein, Taha. (1948). The Stream of Days. A Student at the Azhar. Translated by Hilary Wayment. American Foundation for the Blind. Longmans, Green and Co.
- Malti-Douglas, F. (1988). Blindness and Autobiography. Princeton: Princeton University Press.
- Ostle, R., Moor de E., Wild, S. (1998). Writing the self. Autobiographical writing in Modern Arabic literature. London: Saqi Books.
- Philipps, T. (1993). The Autobiography in Modern Arab Literature and Culture. Poetics Today vol. 14, n. 3. Autumn 1993, pp. 573-604.
- Taha Hussein. (1938). The Future of Culture in Egypt. Translated from Arabic by Sidney Glazer. American Council of learned Societies. Near Eastern Translation Program. Number Nine.

**АББАС МАХМУД
АЛЬ-АККАД**

عَبَّاسُ مُحَمَّدُ الْعَقَّادُ

(1889–1964)

Аббас Махмуд аль-Аккад (1889–1964) – єгипетський письменник, поет, журналіст і мислитель ХХ ст. Народився 1889 р. в Асуані, у сім'ї батька-єгиптянина і матері курдського походження. Здобув лише початкову освіту через брак сучасних шкіл в Асуані та обмежені ресурси родини. Проте завдяки своєму гострому розуму, наполегливості у навчанні та спілкуванню з іноземцями, юнак зміг досягти енциклопедичних знань не лише в арабських, а й у західних науках.

Письменницька кар'єра аль-Аккада почалася з поезії та літературної критики. Разом з І. Аль-Мазіні та А. Шукрі він заснував «Школу Дивану», яка виступала за оновлення поезії. Його перша поетична збірка «Пробудження ранку» вийшла в 1916 році. Загалом аль-Аккад видав десять поетичних збірок.

За життя письменник працював у різних державних установах, проте врешті залишив службу аби повністю присвятити себе журналістиці і літературі. Аль-Аккад виявився палким захисником прав і свобод своїх співвітчизників, він вступав у гострі суперечки з королівським двором. За це навіть провів 9 місяців у в'язниці в 1930 році.

Під час Другої світової війни аль-Аккад рішуче виступав проти нацизму, попри прихильність частини єгиптян до Гіт-

лера. Через це йому навіть довелося на якийсь час тікати до Судану в 1943 році.

Аль-Аккад відомий літературними дискусіями з багатьма видатними письменниками та поетами свого часу – Ахмадом Шауки, Тагою Хусейном, Мустафою Садеком ар-Ріфаї та іншими.

Перу аль-Аккада належить понад 100 книг у різних галузях – поезії, літературній критиці, філософії, релігії, історії та політиці. Серед найвідоміших його творів – «Бог», «Філософія Корану», «Геній Мухаммада», «Геній Умара», біографії видатних особистостей ісламу. Його книги перекладені багатьма мовами світу.

У 1960 році аль-Аккад отримав орден «За заслуги» першого ступеня від президента Гамаля Абдель Насера. Один із центральних проспектів Каїра названо на його честь. Аббас Махмуд аль-Аккад помер у Каїрі в 1964 році, залишивши по собі величезну літературну спадщину. Він став символом цілої епохи в історії арабської літератури, поєднавши класичну арабську традицію з новими віяннями ХХ століття.

Літературний доробок аль-Аккада надзвичайно різноманітний: охоплює поезію, прозу, літературну критику, біографії, філософські та релігійні трактати. У поезії аль-Аккад поділяв погляди «Школи Дивану», яка прагнула оновлення, звільнення касиди від застарілих форм і наближення віршів до реалій сучасного життя. Поезії самого Аббаса аль-Аккада вирізняються глибиною думки, філософічністю, увагою до внутрішнього світу людини.

Літературно-критичні праці аль-Аккада, зокрема «Диван у критиці та літературі», написаний у співавторстві з Ібрагімом аль-Мазіні, заклали підвалини сучасної арабської літературної критики. Аль-Аккад сміливо і безкомпромісно оцінював творчість найвизначніших поетів і прозаїків свого часу, вступав із ними в гострі дискусії.

Особливе місце у творчості аль-Аккада посідають біографії видатних особистостей ісламської історії – пророка Мухаммада, праведних халіфів Абу Бакра, Умара та Усмана, імамів Алі та Хусейна. Ці книги відзначаються психологізмом, увагою до внутрішнього світу героїв, вмінням показати їх непересічність і велич. Значний внесок зробив аль-Аккад і в розвиток ісламської філософської та релігійної думки.

Його книги відіграли важливу роль у інтелектуальних дискусіях і не втратили актуальності донині.

Аль-Аккад активно цікавився також політичними та соціальними проблемами. У своїх публіцистичних творах він критикував британський колоніалізм, відстоював право Єгипту на незалежність і демократію. За свої політичні погляди зазнавав переслідувань і навіть ув'язнення.

Аль-Аккад був людиною енциклопедичних знань, які охоплювали історію, філософію, літературу, соціологію, психологію. Усі ці знання знайшли відображення у його надзвичайно багатій і різнобарвній творчості.

Вплив А. М. Аль-Аккада на розвиток арабської культури важко переоцінити. Він став символом цілої епохи, коли арабська література вступила в діалог із сучасністю, а на авансцену вийшло нове покоління письменників і мислителів. Аль-Аккад був яскравим представником цього покоління, справжнім новатором і просвітителем. Творча спадщина аль-Аккада і сьогодні привертає увагу дослідників у всьому світі. Його книги перевидаються, перекладаються, вивчаються в університетах.

Питання для семінарських занять:

1. Новаторство поезії аль-Аккада у світлі розвитку арабської літератури XX століття.
2. Критика аль-Аккада та її значення для арабської літератури.
3. Внесок аль-Аккада у дослідження ісламської історії та культури.
4. Аль-Аккад як ісламський філософ і реформатор релігійної думки.
5. Громадянська позиція аль-Аккада та її відображення у його творчості.

Питання для самоконтролю:

1. Якими були основні віхи життєвого шляху Аббаса Махмуда аль-Аккада? Як особисті обставини вплинули на формування його світогляду і творчості?
2. У чому полягало новаторство поетичної творчості аль-Аккада? Як діяльність «Школи Дивану» вплинула на розвиток арабської поезії XX століття?

3. Які принципи літературної критики сповідував аль-Аккад? Чому його критичні праці викликали дискусії в арабському літературному середовищі?

4. Як аль-Аккаду вдалося по-новому осмислити образи видатних особистостей ісламської історії у своїх біографічних творах? У чому новизна його підходу?

5. Якими були філософсько-релігійні погляди аль-Аккада? Як він намагався осучаснити ісламську думку у своїх працях?

Теми есе:

1. «Поезія думки»: філософські мотиви у творчості Аббаса Махмуда аль-Аккада.

2. Літературні дискусії аль-Аккада: на перехресті старого і нового в арабській літературі.

3. Гуманістичний пафос біографічних творів аль-Аккада про видатні постаті ісламу.

4. Іслам і сучасність у філософсько-релігійних працях аль-Аккада.

5. Громадянська позиція Аббаса Махмуда аль-Аккада: письменник у боротьбі за свободу і демократію.

Фрагмент творчості Аббаса Махмуда аль-Аккада для ознайомлення

حُبَّان

إذا مَيَّزَ الرجل المرأةَ بينَ جميعِ النساءِ، فذلك هو الحب.
إذا أصبحَ النساءُ جميعًا لا يغبينَ الرجلَ ما تغنيه امرأةٌ واحدةً، فذلك هو الحب.

إذا مَيَّزَ الرجلَ المرأةَ لا لأنها أجملُ النساءِ، ولا لأنها أذكى النساءِ،
ولا لأنها أوفى النساءِ، ولا لأنها أولى النساءِ بالحب، ولكن لأنها هي
بمحاسنها وعبوبها، فذلك هو الحب.

وقد يميزُ الرجلُ امرأتينِ في وقتٍ واحدٍ، لكن لا بد من اختلافِ بين
الحبينِ في النوعِ، أو الدرجةِ، أو في الرجاءِ.

فيكونُ أحدُ الحبينِ خالصًا للروحِ والوجدانِ، ويكونُ الحب الآخرُ
مستغرقًا شاملًا للروحينِ والجسدينِ.

أو يكون أحد الحبين مقبلاً صاعداً، والحب الآخر أخذاً في الإدبار والهبوط.

أو يكون أحد الحبين مغرباً بالرجاء، والحب الآخر مشوباً باليأس والريبة.

أما أن يجتمع حبان قويان من نوع واحد في وقتٍ واحدٍ فذلك ازدواج غير معهود في الطباع؛ لأن العاطفة لا تقف دون المدى ولا تعرف الحدود، وإذا بلغت مداها العاطفة جبت ما سواها.

وقد كان همام يحب امرأةً أخرى حين التقى بسارة في بيت ماريانا، يحبها الحب الذي جعله ينتظر الرسالة أو حديث التليفون كما ينتظر العاشق موعد اللقاء، وكانا كثيراً ما يتراسلان أو يتحدثان، وكثيراً ما يتباعدان ويلتزمان الصمت الطويل إيثاراً للتقية واجتناباً للقال والقليل وتهدةً من جراح العاطفة إذا خافا عليها الانقطاع، ولكنهما في جميع ذلك كانا أشبه بالشجرتين منهما بالإنسانين، يتلاقيان وكلاهما على جذوره، ويتلامسان بأهداب الأغصان، أو بنفحات النسيم العابر من هذه الأوراق إلى تلك الأوراق ...

كانا يتناولان من الحب كل ما يتناوله العاشقان على مسرح التمثيل، ولا يزيدان.

وكان يغازلها فتومي إليه بأصبعها كالمنذرة المتوعدة، فإذا نظر إلى عينيها لم يدرِ أنستزیده أم تنهاه، ولكنه يدري أن الزيادة ترتفع بالنغمة إلى مقام النشوز.

وكان يكتب إليها فيفيض ويسترسل، ويذكر الشوق والوجد والأمل، فإذا لقيها بعد ذلك لم يرَ منها ما ينم على استياء، ولم يسمع منها ما يدل على وصول الخطاب، وإنما يسمع الجواب باللحن والإيماء دون الإعراب والإفصاح.

وربما تواعدا إلى جلسةٍ من جلسات الصور المتحركة في مكان لا غبار عليه، فيتحدثان بلسان بطل الرواية وبطلتها، ويسهبان ما احتملت الكناية الإسهاب، ثم يغيّران سياق الحديث في غير اقتضاب ولا ابتسار. وكانا أشبه بالنجمين السيارين في المنظومة الواحدة، لا يزالان يحومان في نطاق واحدٍ، ويتجاذبان حول محورٍ واحدٍ، ولكنهما يحذران التقارب ... لأنه اصطدام!

ولم تكن هند — وليكن اسمها هندًا — لتعتقد الرهبانية في همام، ولا لتزعم بينها وبين وجدانها أنه معزول عن عالم النساء، غير أنها لم تكن تحفل اتصاله بالنساء ما دام اسمهن نساء لا يلوح من بينهن اسم امرأة واحدة، وشبح غرام واحد؛ فإن اسم النساء في هذه الحالة لا يدل على معنى، ولا انتقاص فيه لما بينهما من رعاية واستئثار.

فلما شعرت بأن النساء تحولن عنده إلى امرأة لها شأن غير شئون أخواتها من بنات حواء زارته على حين غرة في مكتب عمله، وهي الزيارة الأولى والأخيرة من قبيلها، ولم يكن لها مسوغ من طول الغيبة ولا امتناع الحديث في التليفون، فما شك لحظة في غرض الزيارة ولا في باعها، وتوقع منها عتبًا عنيفًا على أسلوبها في التعبير الصامت المبين، ولكنه علم سلفًا أنها غير منصفة في عتبها؛ لأنه لم يختلس منها شيئًا هو من حقها عليه، فرحب بها وأبدى لها استغرابه لزيارتها وابتهاجه بسؤالها عنه، وأنصت مترقبًا ... فقالت بعد فترة وصوتها يتهدج: لست زائرة ولا سائلة!

قال: إذن ...

ولم يتمها لأنها نظرت إليه كمن يستحلفه ألا يتكلم، وانحدرت من عينها دمعتان.

فما تمالك نفسه أن تناول يدها ورفعها إلى فمه يقبلها ويعيد تقبيلها، فمانعته ولم تكف عن النظر إليه، ثم استجمعت عزمها ونهضت منصرفه، وهي تتمم هامسة: دع يدي ودعني! ثم انصرفت بعد أن سكن جأشها وزال من صفحة وجهها أثر الدموع.

لو جاءت هذه الزيارة وهمام في بداية العلاقة بسارة لما كان بعيدًا أن تقضي على تلك العلاقة، وأن ترد سارة اسمًا مغمورًا في عامة عنوان النساء.

بيد أنها جاءت وقد أوغلت العلاقة بينهما إيغالها الذي لا تراجع فيه، وصمدت على طريقها تعدو مع الأيام عددًا لا تنظر فيه إلى الورا، وفسح لها الطريق أن همامًا لم يتوغل فيها مثقلًا بتبكيه ضمير؛ لأنه لم يخن هندًا ولم يقصر في حقها عليه، ولا وهم أنها تغضب من أمر لا عهد بينه وبينها فيه.

ولقد كانت سارة و هند على مثالين من الأنوثة متناقضين؛ كلتاهما أنثى لا تخرج عن نطاق جنسها، غير أنهما من التباين والتنافر بحيث لا تتمنى إحداهما أن تحل محل الثانية، ويوشك أن تزدريهما.
ماذا أقول؟ بل لعلهما من التباين والتنافر بحيث تتمنى كلتاهما قبساً من طبيعة الأخرى، ولولا أنها تنكر الاعتراف بذلك بينها وبين نفسها، فسمح للتمنى أن يستحيل إليّ نفور.

فإذا كانت سارة قد خلقت وثنية في ساحة الطبيعة، فهند قد خلقت راهبة في دير، من غير حاجةٍ إلى الدير!
تلك مشغولة بأن تحطم من القيود أكثر ما استطاعت، وهذه مشغولة بأن تصوغ حولها أكثر ما استطاعت من قيود، ثم توشيهها بطلاء الذهب وترصعها بفرائد الجوهر.

الحزن الرفيع والألم العزيز شفاعة عند هند مقبولة إذا لم تكن هي وحدها الشفاعة المقبولة، أما عند سارة فالشفاعة الأولى، بل الشفاعة العليا، هي النعيم والسرور.
تلك يومها جمعة الألام، وهذه يومها شم النسيم.

تلك تشكو ويخيل إليك أنها ذات أرب في بقاء الشرور تستدويم بها معاذير الشكوى، وهذه تشكو كما يبكي الطفل لينال نصيباً فوق نصيبه من الحلوى.

تلك مولعة بمداراة نقائصها لتبدو كما تتمنى أن تكون، وهذه مولعة بكشف نقائصها لتمسح عنها وضر الخجل والمسبة، وتعرضها في معرض الزينة والمباهاة.

تلك لها عدة المتانة والمجاملة، وهذه لها عدة الرخاسة والبساطة، لو عملت تلك عمل الرجال لانتظمت في السلك السياسي، ولو عملت هذه عمل الرجال لانتظمت نديماً في حاشية أمير مفراح.

كلتاهما جميلة، ولكن الجمال في هند كالحصن الذي يحيط به الخندق، أما الجمال في سارة فكالبستان الذي يحيط به جدول من الماء النмир، هو جزء من البستان لا حاجز دون البستان، وهو للعبور أكثر مما يكون للصد والنفور.

تلك ذات طموح وهمم، وهذه تحسب الواقع الذي يوائمه خيراً وأشهى من كل مطعمٍ ومن كل همةٍ.

تلك تعطيك خير ما أعطت على البعد والحيطة، وهذه تعطيك خير ما أعطت على القرب والسرف.

كلتاها ذات ثقافة وألمعية، لكن ثقافة هند إلى المعرفة، وثقافة سارة إلى الفطرة.

ولو نسينا العُرف والاصطلاح لِحار الإنسان أيهما أقوم في السجايا والأخلاق، ولكن الذي لا ريب فيه ولا حيرة فيه أن سارة أرجح وأصلح قبل أن ينزل التكليف على أبناء آدم وحواء، وأن هنداً أرجح وأصلح حيثما نزل تكليف ... أي تكليف!

وما زالت الصور النسائية تتوارى وتتهافت في بديهة همام حتى احتجبت كل صورة إلا هاتين الصورتين المتقابلتين، إحداهما قائمة في محراب، والأخرى باثقة كالزهرة من زبد العباب! وتعاقب الأيام فأصبحت صورة فنية نفيسة لا تقوم بمالٍ ومثلت الأخرى كما كانت تمثالا من لحمٍ ودمٍ.

وكانت سارة لا تعلم من شأن هند إلا أن هماماً يعرفها ويكبرها ويزورها حيناً بعد حين، فكانت تبرم بهذه الزيارات، ثم كانت تتوخى أن تغويه وتشغله في اليوم الذي يختاره لزيارته هند ... فيؤجل الموعد لأنه لم يكن في الحقيقة بموعداً، ولأن البعد يمنع الاتصال بسارة وما عندها من سرور، ولكنه لا يمنع الاتصال بهند في ذلك اليوم، وفي كل يوم.

وراح همام ينسرق من نفسه وهو يدري تارة ولا يدري تارةً أخرى، حتى ابتلعته اللجة وشغلته سارة عن كل شاغلٍ، أو أصبحت على الأصح ممزوجة بكل شاغلٍ، فبعد أن كانت في

بداية التعارف بينهما واحدة من ألوف وملايين يشملهن عنوان النساء مُفضّلة إن حضرت، وتغيب فيُعني عنها مَنْ حضر، وهي الواحدة وحدها لا يُعني عنها سواها، وعاد همام ينظر إلى النساء في الطرقات ويوشك أن يسأل جداً وصدقاً: ما بال هؤلاء؟ ولماذا خلقن؟ ومن ذا الذي ينظر إليهن؟

الأسئلة:

1. لا يرتبط الحب عند العقاد بميزة أو جمال أو خلق. وضح ذلك من الفقرة أعلاه؟
2. ماهي أنواع الحب كما وضحتها العقاد؟
3. أشار العقاد إلى أن الحب قد يكون مدفوعا في بعض الأحيان بالغيرة. وضح ذلك من الفقرة أعلاه؟
4. استخلص من الفقرة أعلاه السمات الإسلوبية لكتابة العقاد؟
5. "ولقد كانت سارة وهند على مثالين من الأنوثة متناقضين". قارن العقاد بين هند وسارة في المقال أعلاه. فكيف قارن بينهما؟
6. رسم العقاد صورة لحب الرجل والمرأة في العالم العربي في فترة مبكرة من القرن العشرين. ما رأيك في هذه الصورة؟ وهل تختلف عن حب الرجل والمرأة في الغرب؟
7. أكتب عن الكلمات التي أعجبتك والتي لم تعجبك في المقال وشرح لماذا؟
8. من هو عباس محمود العقاد وما هو دوره في تاريخ الأدب العربي الحديث؟

Глосарій

1	Якщо чоловік виділяє жінку серед усіх жінок, то це любов	إِذَا مَيَّزَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ بِبَيْنَ جَمِيعِ النِّسَاءِ، فَذَلِكَ هُوَ الْحُبُّ
2	якщо всі жінки не замінять чоловіку однієї жінки, то це любов	إِذَا أَصْبَحَ النِّسَاءُ جَمِيعًا لَا يُغْنِيَنَّ الرَّجُلَ مَا تَغْنِيهِ امْرَأَةٌ وَاحِدَةٌ، فَذَلِكَ هُوَ الْحُبُّ
3	одне кохання буде чистим для душі та серця	فَيَكُونُ أَحَدُ الْحُبَّيْنِ خَالِصًا لِلرُّوحِ وَالْوَجْدَانِ
4	одне кохання висхідне, а інше йде на спад	أَوْ يَكُونُ أَحَدُ الْحُبَّيْنِ مُقْبِلًا صَاعِدًا، وَالْحُبُّ الْآخَرُ آخِذًا فِي الْإِدْبَارِ وَالْهَبُوطِ

5	одне кохання спокусливе надією, а інше змішане з відчаєм та сумнівом	أَوْ يَكُونُ أَحَدُ الْحُبَّيْنِ مُعْرَبًا بِالرَّجَاءِ، وَالْحُبُّ الْأَخْرُ مَشُوبًا بِالْيَأْسِ وَالرِّيْبَةِ
6	вони часто писали одне одному або розмовляли	وَكَانَا كَثِيرًا مَا يَتَرَّاسَلَانِ أَوْ يَتَحَدَّثَانِ
7	вони часто віддалялися і дотримувалися тривалого мовчання	وَكَثِيرًا مَا يَتَبَاعَدَانِ وَيَلْتَزِمَانِ الصَّمْتَ الطَوِيلَ
8	вони більше нагадували два дерева, ніж двох людей	كَانَا أَشْبَهَ بِالشَّجَرَتَيْنِ مِنْهُمَا بِالْإِنْسَانَيْنِ
9	вони торкалися один одного віями гілок	يَتَلَمَّسَانِ بِأَهْدَابِ الْأَغْصَانِ
10	вони брали від кохання все, що можуть взяти закохані на театральній сцені	كَانَا يَتَنَاوَلَانِ مِنَ الْحُبِّ كُلَّ مَا يَتَنَاوَلُهُ الْعَاشِقَانِ عَلَى مَسْرَحِ التَّمْتِيلِ
11	він писав їй, виливаючи свою душу і згадуючи тугу, біль і надію	وَكَانَ يَكْتُبُ إِلَيْهَا فَيَفِيضُ وَيَسْتَرْسِلُ، وَيَذَكِّرُ الشُّوقَ وَالْوَجْدَ وَالْأَمَلَ
12	він чув відповідь в інтонації та жестах, без слів і пояснень	وَإِنَّمَا يَسْمَعُ الْجَوَابَ بِاللَّحْنِ وَالْإِيْمَاءِ دُونَ الْإِعْرَابِ وَالْإِفْصَاحِ
13	вони подібні до двох мандрівних зірок в одній системі	وَكَانَا أَشْبَهَ بِالنَّجْمَيْنِ السَّيَّارَيْنِ فِي الْمَنْظُومَةِ الْوَاحِدَةِ
14	вони продовжують обертатися в одній сфері та притягуватися навколо однієї осі	لَا يَزَالَانِ يَحُومَانِ فِي نِطَاقٍ وَاحِدٍ، وَيَتَجَادَبَانِ حَوْلَ مِحْوَرٍ وَاحِدٍ
15	він не сумнівався ні на мить ні в меті візиту, ні в його причині	فَمَا شَكَ لِحُظَّةٍ فِي غَرَضِ الزِّيَارَةِ وَلَا فِي بَاعِثِهَا

16	вона прийшла, коли стосунки між ним і Сарою зайшли так далеко, що повернення назад не було	بَيَدَ أَنهَآ جَاءَتْ وَقَدْ أُوغِلَتِ الْعَلَاقَةُ بَيْنَهُمَا إِيغَالَهَا الَّذِي لَا تَرَاْجِعُ فِيهِ
17	якби цей візит стався, коли Гаммам був на початку стосунків із Сарою, він міг би покласти край цим стосункам	لَوْ جَاءَتْ هَذِهِ الزِّيَارَةُ وَهَمَّامٌ فِي بَدَايَةِ الْعَلَاقَةِ بِسَارَةَ لَمَا كَانَ بَعِيدًا أَنْ تَقْضِي عَلَى تِلْكَ الْعَلَاقَةِ
18	Сара і Гінд були двома протилежними зразками жіночності	وَلَقَدْ كَانَتْ بِهَارَةَ وَهْنَدٌ عَلَى مِثَالَيْنِ مِنَ الْأُنُوثَةِ مُنَاقِضَيْنِ
19	вони були настільки різними та несумісними, що кожна з них не бажала бути на місці іншої	غَيْرِ أَنَّهُمَا مِنَ النَّبَاتَيْنِ وَالْتِنَافُرِ بِحَيْثُ لَا تَتَمَنَّى إِحْدَاهُمَا أَنْ تَحِلَّ مَحَلَّ الثَّانِيَةِ
20	вони часто писали одне одному або розмовляли	وَكَانَا كَثِيرًا مَا يَبْرَأْسِلَانِ أَوْ يَتَحَدَّثَانِ
21	чоловік може виділяти двох жінок одночасно	وَقَدْ يُمَيِّرُ الرَّجُلُ امْرَأَتَيْنِ فِي وَاقْتٍ وَاحِدٍ
22	палка любов між ними	الْحُبُّ الْحَارُّ بَيْنَهُمَا
23	він почувався ніяково	كَانَ يَشْعُرُ بِالْحِجْرَةِ
24	щирі почуття – рідкісні	إِنَّ الْمَشَاعِيرَ الْخَالِصَةَ نَادِرَةٌ
25	він здійснив цей візит	فَقَدْ قَامَ بِهَذِهِ الزِّيَارَةِ

Література:

Abdelhamid, S. (2019). عبد الحميد، صلاح. عباس العقاد عملاق الأدب العربي.

- Abdelhamid, A. (2020). عباس محمود العقاد "مقالات". نادرة عن الفنون الجميلة". الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- Abu Diya, A. (2004). أبو دية، أيوب. عباس محمود العقاد؛ من العلم إلى الدين. دار ورد الأردنية للنشر والتوزيع.
- Al-Amir, O. (2017). الأمير، عثمان. عباس محمود العقاد. مكتبة النهضة. المصرية للنشر والتوزيع.
- Al-Aqqad, A. (1966). العقاد، عباس. مراجعات في الآداب والفنون. المكتبة. المصرية.
- Al-Aqqad, A. (2017). العقاد، عباس. ألوان من القصة القصيرة في الأدب. الأمريكي. وكالة الصحافة العربية.
- Al-Aqqad, A. (2020). العقاد، عباس. الله. مركز إنسان للدراسات والنشر. والتوزيع.
- Al-Aqqad, A. (2021). العقاد، عباس. جحا الضاحك المضحك. دار الغد. الجديد.
- Al-Halabi, E. (2019). الحلبي، عصام. المرأة بين عباس العقاد ونزار قباني. دار النفائس.
- Al-Halawji, A. (2015). الحلوجي، عبد الستار عبد الحق. عباس محمود العقاد. (نشرة ببلويجرافية بآثاره الفكرية). دار الكتب والوثائق القومية.
- Al-Naqqash, R. (1996). النقاش، رجاء. عباس العقاد بين اليمين واليسار. الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- Al-Rafi'i, M. (2001). الرفاعي، مصطفى صادق. على السفود (عباس محمود). العقاد. دار الكتب العلمية.
- Rasim, M. (2008). راسم، محمد الجمال. عباس العقاد في تاريخ الصحافة. المصرية. دار المصرية اللبنانية.
- Samih, K. (2004). سامح، كريم. عباس محمود العقاد: الحاضر الغائب. الدار. المصرية اللبنانية.
- Samih, K. (2007). سامح، كريم. عباس العقاد عملاق الفكر العربي. الدار. المصرية اللبنانية.
- Mawhattat, I. (2018). موحطات، إدريس. شعرية عباس محمود العقاد بين. التنظير والتأصيل. عالم الكتب الحديث.
- Nawwaf, N. (2015). نواف، نصار. عباس محمود العقاد؛ سيرة وتحية وتجسيد. للعبقرية. دار دجلة ناشرون وموزعون.
- Uwaida, K. (1994). عويضة، كامل محمد محمد. عباس محمود العقاد قطرات. من بحر أدبه. دار الكتب العلمية.
- Qasim, M. (2021). قاسم، محمود. عباس العقاد أبو الأدباء. دار غراب للنشر. والتوزيع.

РОЗДІЛ 3. ЛІТЕРАТУРНА ШКОЛА МАГДЖАРУ: ТВОРЧІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ АРАБСЬКОЇ ДІАСПОРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Арабська еміграція до країн Північної та Південної Америки у ХІХ ст. породила нове літературне явище – «літературу магджару» (араб. المهاجر – «еміграція»). Причини переселення арабів до Нового світу були переважно економічними. Перша хвиля емігрантів прибула до США наприкінці ХІХ ст., згодом араби почали селитися також у Бразилії, Аргентині та інших південноамериканських країнах.

Мігранти, переважно ліванці, палестинці та сирійці, зіткнулися з труднощами адаптації на новій батьківщині. Вони оселялися в бідних кварталах міст, займалися дрібною торгівлею. Американське суспільство ставилося до них упереджено, називаючи «турками», бо вони прибули з території Османської імперії. Проте з часом араби почали інтегруватися – відкривали власні крамниці, ставали успішними підприємцями. Хоча ностальгія за рідним краєм не полишала їх, іммігранти усвідомили, що повертатися немає сенсу і треба облаштуватися на новому місці.

Для комунікації між собою та підтримання зв'язку з батьківщиною почали засновувати власні видання. Перша арабська газета в Америці «Кавкаб Амрікя» з'явилася 1892 року в Нью-Йорку. Згодом виникли й інші часописи – «Аль-Аср», «Аль-Айям», «Аль-Гуда», «Мір'ат аль-Гарб». У Бразилії найстарішою арабською газетою стала «Аль-Файха»

(1895), за нею послідували «Ар-Ракіб», «Аль-Бразиль», «Аль-Маназир», «Ас-Саваб».

Іммігранти також почали засновувати громадські об'єднання та літературні товариства. 1907 року в Нью-Йорку постало «Об'єднане сирійське товариство», у Бразилії діяли численні клуби, як-от «Ан-Наді аль-Хімсї». Втім, літературне життя раніше розквітло у Північній Америці. Там друкарство розвивалося швидше, а талановиті письменники жили ще з кінця ХІХ ст.

1888 року до Нью-Йорка прибув Амін ар-Рейхані, 1895-го – Джебран Халіль Джебран, 1897-го – поет Нудра Хаддад. На початку ХХ ст. в США емігрували Насіб Аріда, Рашид Айюб (1905), Абд аль-Масіх Хаддад (1907), Михайл Нуайме та Ілля Абу Мади (1911). До 1910 року там вже працювало 6 арабських друкарень. Виходили літературні журнали «Аль-Фунун» під редакцією Насіба Аріди та «Ас-Саїх» Абд аль-Масіха Хаддада.

Творчість північноамериканських арабів розвивалася під впливом західного романтизму та східного містицизму. Амін ар-Рейхані почав друкувати статті наприкінці ХІХ ст. Його проза визначалася образністю, новаторством, полум'яними закликами до звільнення арабів від гніту, фанатизму та міжконфесійної ворожнечі. Не випадково його перша книга в еміграції називалася «Історія французької революції».

Джебран Халіль Джебран дебютував у 1905 році поетичною збіркою «Музика». Його творам притаманна яскрава образність, містицизм, ідеалізм, заклики до відродження Сходу. У своїх ранніх книгах «Німфи долин», «Бунтівні душі», «Зламани крила», «Сльоза і посмішка» він зібрав новели та вірші, що раніше друкувалися в арабській пресі магджару.

Проза Михайла Нуайме позначилася глибокою релігійністю автора, здобутою під час навчання в Полтавській духовній семінарії у 1906–1911 роках. Письменник тяжів до психологізму, синтезу реалізму та модернізму. Першою п'єсою Нуайме стала «Батьки і діти» (1917), де він виступив на боці молодого покоління.

«Ліга Пера» («ар-Рабіта аль-Калямійя»). 1920 р. північноамериканські письменники-емігранти заснували літературне товариство «ар-Рабіта аль-Калямійя» (араб. الرابطة القلمية – «Літературна ліга», «Ліга пера»). Товариство

очолив Дж. Х. Джебран, а секретарем став М. Нуайме. До складу об'єднання увійшли також Ілля Абу Мади, Насіб Аріда, Рашид Айюб, Нудра Хаддад, Абд аль-Масіх Хаддад та ін. Трибуною товариства став журнал «Ас-Саїх».

«Ар-Рабіта» вбачала метою оновлення арабської літератури як за змістом, так і за формою. Її учасники проголошували необхідність писати про актуальні проблеми людини і суспільства, правдиво відображати життя. Вони експериментували з мовою, уводячи до прози особливий ритмічний лад, образність і символіку. Після створення «ар-Рабіти» Джебран перейшов на англійську мову. Найвідомішим його англійським твором стала філософська притча «Пророк», де автор устами героя виклав свої погляди на світ і людину.

Інші члени товариства продовжували писати арабською. Михайл Нуайме узагальнив свої літературно-критичні погляди у книзі «Решето», де сформулював естетичні принципи «ар-Рабіти»: новаторство, правдивість, тісний зв'язок літератури з життям. Він також опублікував збірки оповідань «Казки минувшини» (1937), «Книга віх» (1936), частину філософського роману «Спогади Аркаша» (1943).

Талант таких поетів товариства, як Насіб Аріда («Спантеличені душі», 1946), Ілля Абу Мади («Русалки», 1919; «Струмки», 1927; «Намети», 1940), Рашид Айюб («Айюбіади», 1916; «Пісні дервіша», 1928), підносив лірику на новий рівень, надаючи їй психологізму і філософічності.

Літературне життя Північної Америки не обмежувалося «ар-Рабітою». Поза нею залишилися Амін ар-Рейхані, поет Масуд Самаха, історик Філіп Хітті, журналіст Наум Мукарзель та його брат Саллюм. Головними арабськими видавцями були Насіб Аріда («Аль-Фунун», 1913), Абд аль-Масіх Хаддад («Ас-Саїх», 1912) та Ілля Абу Мади («Ас-Самір», 1929).

«Ар-Рабіта» проіснувала понад десять років. Зі смертю Дж. Х. Джебрана (1931) та від'їздом М. Нуайме до Лівану (1932) її діяльність припинилася. Однак значення спілки для культури вельми істотне. Вона започаткувала перший модерністський літературний рух в арабському світі. Завдяки їй читач познайомився з такими жанрами, як біографія, філософський роман, оповідання. Творчість письменників магдждару сприяла реформуванню арабської мови та поезики, утвердженню нових естетичних принципів.

«Андалуський Союз» («Аль-Усба аль-Андалусійя»). Після розпаду «ар-Рабіти» центр літературного життя магджару перемістився до Бразилії. 1933 року тут стало товариство «аль-Усба аль-Андалусійя» (араб. العصابة الأندلسية – «Андалуський союз»). Його учасники, нащадки мусульман Піренейського півострова, підкреслювали зв'язок із культурною спадщиною Андалусії. Трибунами товариства були часописи «Аш-Шарк» (ред. Муса Курайїм) та «Аль-Андалус аль-Джадіда» (ред. Шукр Аллаг аль-Джурр).

Загалом у творчості південноамериканських арабів домінувала поезія, на відміну від прози у північноамериканських колег. Члени «аль-Усби», такі як Рашид Салім аль-Хурі, Ільяс Фархат, Шафік аль-Ма'люф, Шукр Аллаг аль-Джурр, більшою мірою спиралися на класичну арабську поетику. Вони оспівували минувшину Андалусії, згадували бедуїнів, верблюдів і намети, але водночас зверталися й до сучасності. Тематика творів пов'язувалася з національними проблемами, прославлялися видатні арабські діячі та правителі.

Попри різницю естетичних орієнтирів, письменників Північної та Південної Америки єднали спільні мотиви – ностальгія за рідним краєм, любов до природи як утіхи на чужині, філософічність, ліризм. Водночас діячі магджару популяризували в Новому Світі арабську культурну спадщину, перекладаючи твори давніх авторів – «Каліла і Дімна», «Муаллаки», «Розраду після лиха» Усами ібн Мункиза, «Корону» аль-Хамдані та ін. Вони також писали іспанською та португальською мовами, утверджуючи образ арабського народу.

Північноамериканська «ар-Рабіта» більше вплинула на розвиток арабського романтизму та модернізму, а творчість південноамериканців була ближчою до класичної традиції. Проте обидва крила магджару сприяли збереженню національної ідентичності арабів в умовах еміграції та оновленню арабської літератури. Їхні твори відкрили арабському світові нові обрії та збагатили скарбницю світової літератури.

Окрім суто мистецького значення, діяльність літераторів магджару мала й суспільно-політичний вимір. Своєю творчістю вони закладали підвалини нового арабського світогляду, базованого на гуманізмі, свободі особистості, міжкультурному діалозі. Письменники закликали до подо-

лання релігійної нетерпимості, визволення арабів з-під влади Османської імперії та європейських колонізаторів. Наголошували вони і на важливості засвоєння прогресивних ідей Заходу. Зокрема, публіцистика А. Ар-Рейхані сприяла пробудженню в арабів інтересу до надбань європейської цивілізації. У своїх творах «Потрійний союз», «Горлиця революції» письменник картав відсталість рідного суспільства, закликав до просвітництва та реформ. Дж. Х. Джебран своїм «Пророком» ніс ідеї любові до людства, духовного пробудження, єднання з природою. М. Нуайме пропагував кращі здобутки світової культури, від літератури до філософії Г. Сковороди.

Поети-емігранти розробляли нові форми та прийоми віршування. Вони експериментували з ритмікою, римою, строфікою, збагачували арабську поезію незвичними образами й мотивами (І. Абу Мади, Н. Аріда, Р. Айюб). На зміну усталеним канонам приходив верлібр, зростала роль асоціативності й символіки. У такий спосіб еміграційна поезія торувала шлях модерністським течіям на батьківщині.

Не менш істотним був внесок прозаїків. Дж. Х. Джебран у повістях «Зламані крила» та «Божі безумці» поєднав психологізм із притчевістю, символізмом і ліризмом. М. Нуайме розвинув жанр короткого оповідання («Книга віх»), надав йому філософічності. Автобіографічна повість А. Ар-Рейхані «Шейх і козопас» стала взірцем нового синтетичного жанру, що поєднував художність із документальністю.

Чимало літераторів магджару перейшли на англійську, іспанську, португальську мови. Їхні твори знайомили західного читача з арабською культурою, розвінчували негативні стереотипи щодо арабів і мусульман. Книги «Пророк» Дж. Х. Джебрана та «Килим вітрів» Фавзі аль-Малюфа здобули світове визнання, їх переклали десятками мов.

Історичну та культурну спадщину арабів на Заході популяризували також публіцисти й науковці. Статті А. Ар-Рейхані, Дж. Х. Джебрана, А. Ф. Хітті в американській пресі сприяли кращому розумінню арабського світу. Філіп Хітті написав англійською ґрунтовні дослідження «Історія арабів», «Історія Сирії», «Ліван в історії», що стали класичними працями світового сходознавства.

Отже, літературна школа арабської еміграції (магджару) стала унікальним феноменом на межі ХІХ–ХХ століть. Вона синтезувала духовні надбання Сходу й Заходу, класичну спадщину й модерністські віяння. Своєю творчістю письменники магджару сприяли культурному діалогу між арабським світом і Заходом, утверджували загальнолюдські цінності.

Діяльність північноамериканської «ар-Рабіти» та південноамериканської «аль-Усби» заклала підвалини новітньої арабської літератури. Під впливом емігрантських кіл на батьківщині розвинулися модерністські течії – романтизм, символізм, неоромантизм. Була переосмислена класична спадщина, виникли нові жанри й форми.

Водночас через англomовні, іспаномовні, португаломовні твори письменників магджару арабська культура інтегрувалася до світового духовного простору. Здобутки давньої й сучасної арабської літератури стали надбанням людства. Встановився міжцивілізаційний діалог, що сприяв подоланню упереджень між арабами та іншими народами.

Хоча після Другої світової війни центри еміграційного письменства на Американському континенті занепали, чимало вихідців із Близького Сходу продовжують там творчу діяльність. Зберігають значення арабські культурні осередки в Бразилії, Аргентині, США, Канаді. Через художню творчість, публіцистику, науку вони утверджують цінності арабо-мусульманської цивілізації.

Таким чином, літературна школа арабського магджару лишила неоціненний слід в історії світової культури. Вона довела невичерпність духовного потенціалу арабського народу, здатність нести свої надбання іншим цивілізаціям. Відкритість до міжкультурного діалогу у поєднанні з вірністю власному корінню – саме цей заповіт письменників-емігрантів лишається актуальним і для арабської літератури ХХІ століття.

Питання для семінарських занять:

1. Причини й особливості арабської еміграції до Північної та Південної Америки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.
2. Становлення арабської періодики та громадських осередків у країнах магджару як основи літературного життя.

3. Діяльність найвизначніших письменників північноамериканської «ар-Рабіти» (Дж. Х. Джебран, М. Нуайме, А. Ар-Рейхані, І. Абу Мади та ін.).
4. Розвиток поетичної та прозової творчості в еміграційних колах Південної Америки, зокрема в «аль-Усбі».
5. Новаторство літераторів магджару у поезії (*vers libre*, символізм, неоромантизм) та прозі (жанри повісті, оповідання, автобіографії).
6. Вплив письменства магджару на розвиток модерністських течій в арабській літературі ХХ ст. (романтизму, символізму).
7. Роль англomовних, іспаномовних, португаломовних творів емігрантів у популяризації арабської культури на Заході.
8. Суспільно-політичне значення публіцистики діячів магджару (утвердження ідей гуманізму, свободи, міжкультурного діалогу).
9. Внесок арабських науковців у вивчення історико-культурної спадщини батьківщини, нації та умми.
10. Синтез східних і західних традицій, класики й модернізму як визначальна риса літератури магджару.

Теми есе:

1. Історичні передумови й соціокультурні наслідки арабської еміграції до Америки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.
2. Роль арабської періодики у становленні літератури магджару: видавнича діяльність Н. Аріди, А. Хаддада, І. Абу Мади.
3. Просвітницька й реформістська публіцистика Аміна ар-Рейхані у контексті суспільно-політичної думки арабського Сходу.
4. «Пророк» Джебран Халіля Джебран: синтез східних і західних філософських та літературних традицій.
5. Новаторство Михаїла Нуайме в жанрах повісті й оповідання: психологізм, філософічність, ліро-епічний стиль.
6. Поетичний доробок Іллі Абу Мади, Рашида Айюба, Насіба Аріди: неоромантичні тенденції в еміграційній поезії.
7. Літературне угруповання «аль-Усба аль-Андалусійя» в Бразилії: поєднання андалуських ремінісценцій і модерних віань.

8. Англомовна творчість письменників магджару як чинник міжкультурного діалогу Сходу й Заходу.
9. Вплив літературно-критичної спадщини «ар-Рабіти» (М. Нуайме, Дж. Х. Джебран) на становлення модернізму в арабських країнах.
10. Арабський магджар і світова література: рецепція творчості Дж. Х. Джебрана, А. Ар-Рейхані, М. Нуайме за кордоном.

أسئلة لمراجعة الموضوع ومناقشته:

1. ما هي الأسباب الرئيسية لهجرة الأدباء العرب إلى الأمريكيتين في أواخر القرن التاسع عشر وأوائل القرن العشرين؟
2. كيف ساهمت الصحافة العربية في بلاد المهجر في تطوير أدب المهجر؟
3. ما هي الخصائص الفنية والأسلوبية لشعر المهجر في أمريكا الشمالية والجنوبية؟
4. كيف عبّر أدباء الرابطة القلمية في نيويورك عن قضايا الإنسان والمجتمع في أعمالهم النثرية؟
5. ما هو دور جبران خليل جبران في التواصل الثقافي بين الشرق والغرب من خلال كتاباته باللغة الإنجليزية؟
6. كيف طوّر ميخائيل نعيمة فن القصة القصيرة في الأدب العربي الحديث؟
7. ما هي أبرز الموضوعات والمضامين في شعر إلياس فرحات وشفيق المعلوف وشكر الله الجرّ في البرازيل؟
8. كيف أثّرت تجربة المهجر في تجديد الشعر العربي من حيث الشكل والمضمون؟
9. ما هي إسهامات أمين الريحاني في مجال النقد الأدبي والفكر السياسي والاجتماعي؟
10. كيف عكست آثار أدباء المهجر الروابط التاريخية والحضارية بين العرب وأمريكا اللاتينية؟

Література:

«Al-Rabitah al-Qalamiyah (1916, 1920-1931)». al-Funun. Nasib Aridah Organization.

Al-Ashshtar, 'Abd al-Karīm, “al-Mahdjajr”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.

Badawi, M. M. (1975). A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 179–203.

Benson, Kathleen; Philip M. Kayal (2002). A community of many worlds: Arab Americans in New York City. Syracuse University Press. p. 36.

Fureijat, A. (2009). فريجات، عادل. الخطاب وتقنيات السرد في النص الروائي. السورى المعاصر. اتحاد الكتاب العرب.

Hanssen, Jens; Weiss, Max (2016). Arabic Thought beyond the Liberal Age. Cambridge University Press. p. 179.

Jayyusi, Salma Khadra (1977). Trends and Movements in Modern Arabic Poetry. Vol. 2. Leiden: E. J. Brill. p. 362.

Jeff Lesser (1999). Negotiating national identity: immigrants, minorities, and the struggle for ethnicity in Brazil. Duke University Press. p. 53.

Katibah, Habib Ibrahim; Farhat Jacob Ziadeh (1946). Arabic-speaking Americans. Institute of Arab American Affairs. p. 13.

Levinson, David; Ember, Elvin (1997). American immigrant cultures: builders of a nation. Simon & Schuster Macmillan. p. 864.

Naimy, Nadeem (1985). The Lebanese Prophets of New York. American University of Beirut. p. 8.

Nijland, Cornelis (2001). «Religious motifs and themes in North American Mahjar poetry». In Gert Borg, Ed de Moor (ed.). Representations of the divine in Arabic poetry. Rodopi. p. 161.

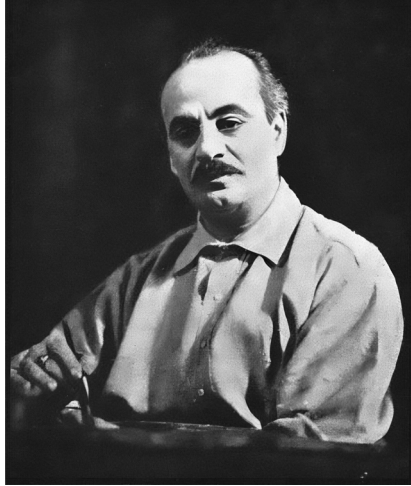
Popp, Richard Alan (2001). “Al-Rābiṭah al-Qalamīyah, 1916”. Journal of Arabic Literature. Brill. 32 (1): 30–52.

Starkey, Paul (2006). Modern Arabic literature. Edinburgh University Press. p. 62.

ДЖЕБРАН ХАЛІЛЬ ДЖЕБРАН

جبران خليل جبران

(1883–1931)

Джебран Халіль Джебран – визначний ліванський письменник, художник і філософ. Народився 6 січня 1883 року в містечку Бшаррі, що на півночі Лівану, в родині Халіля Джебрана і Камелії Рахме. Його батько був пастухом, який згодом збанкрутів через борги і пристрасть до азартних ігор. Мати, якій на момент народження сина було 30 років, походила з родини священника.

У дитинстві Джебран не отримав формальної освіти. У 1891 році батька ув'язнили за фінансові махінації. Через скрутне становище у 1895 році мати з дітьми емігрувала до США й оселилася в бідному кварталі Бостона. Там Джебран пішов до школи, де завдяки художньому таланту звернув на себе увагу вчителів і меценатів.

У 1898 році 15-річний юнак повернувся до Бейрута, де вступив до підготовчої школи, а згодом до коледжу «аль-Хікма». За три роки перебування на батьківщині Джебран суттєво поглибив знання арабської мови та літератури. Він почав писати вірші й оповідання, заснував студентський літературний журнал і був обраний «поетом коледжу».

1902 року Джебран вирушив до Парижа, потім ненадовго відвідав Нью-Йорк і в січні 1903 повернувся до Бостона. Однак цей рік був затьмарений смертю від туберкульозу його сестри Султани, молодшого брата Бутроса і матері – від

раку. У 1904 році відбулася перша виставка його малюнків, проте успіху вона не мала.

З 1908 по 1910 роки Джебран навчався в Парижі. Хоча він відвідував заняття в Школі витончених мистецтв, твердження про те, що він був учнем Огюста Родена, спростовані. Після повернення восени 1912 року він остаточно оселився в Нью-Йорку.

У 1918 році вийшли друком поема Джебрана арабською мовою «Аль-Мавакіб» та перший твір англійською – збірка притч і афоризмів «Божевільний». З 1918 Джебран писав переважно англійською. Наступними його книгами були «По-передник» (1920), «Пророк» (1923), «Пісок і піна» (1926) та інші.

1920 року під його началом було засновано «ар-Рабіта аль-Каламія» («Лігу Пера») – об'єднання арабських письменників у еміграції, до якого увійшли Амін ар-Рейхані, Михаїл Нуайме, Ілля Абу Мади та інші. Ліга мала визначальний вплив на розвиток новітньої арабської літератури.

Джебран переосмислив тематику й увів новачі в арабську поезію. Романтик за світовідчуттям, він писав верлібром і ритмізованою прозою на теми індивідуалізму, бунту проти традицій; оспівував природу, кохання, смерть і потойбіччя. Впливи на його творчість справили Ніцше, Блейк, Біблія, а також спогади про східний містицизм.

Інтимне життя митця було сповнене романтичних захоплень. Особливе місце посідала письменниця Мей Зіяда, з якою він листувався близько 20 років, але жодного разу не зустрічався особисто. Джебран заповів поховати його на батьківщині. 10 квітня 1931 року він помер від цирозу печінки і туберкульозу в Нью-Йорку. У 1932 році прах митця було перевезено до Лівану й поховано в рідному місті.

Джебран Халіль Джебран збагатив арабську літературу новими ідеями, образами й формами. Він прагнув подолати традиціоналізм, надати художньому слову сучасного звучання. Твори Джебрана перекладено понад ста мовами світу і видано мільйонними накладами. Найвідоміша книга «Пророк» (1923), написана англійською, витримала понад 100 перевидань. Митець також залишив значну спадщину – понад 700 картин і малюнків. Музей Джебрана в Бшаррі став місцем паломництва шанувальників його таланту з усього світу.

Джебран Халіль Джебран увійшов в історію світової літератури як творець «поетичної прози», в якій органічно поєдналися елементи східної та західної культур. На формування його стилю вплинули різноманітні джерела – від Біблії та Корану до сучасної йому європейської поезії. Характерними рисами письма Джебрана стали афористичність, парадоксальність, символізм, музичність фрази. Він майстерно застосовував алюзії, метафори, порівняння, персоніфікації. Його твори пронизані гуманістичним пафосом, вірою в безмежні можливості людини.

Джебран був переконаним прихильником ідеї синтезу мистецтв. Він не лише ілюстрував власні книги, а трактував малюнок як самодостатній спосіб вираження думки та почуттів. У своїх роботах митець поєднував західні техніки (акварель, пастель, олійний живопис) зі стилістикою арабської мініатюри та східної екзотикою. Серед улюблених тем і образів художника – жіночі портрети, символічні фігури, алегорії, міфологічні персонажі.

За життя Джебран неодноразово наразився на критику з боку літературного істеблішменту. Його звинувачували в надмірному містицизмі, неортодоксальності поглядів, фривольному трактуванні священних текстів. Патріотично налаштовані сучасники сприймали англомовну творчість митця як зраду рідної культури. Втім, з часом неординарність і сміливість Джебрана принесли йому всесвітнє визнання.

Літературна та мистецька спадщина Джебрана Халіля Джебрана справила величезний вплив на розвиток арабської та світової культури. Його ідеї знайшли продовження в каліграфії, театрі, музиці, кінематографії. Твори митця надихають читачів на духовні пошуки та осмислення сенсу буття. Образ самого Джебрана – самотника й мрійника, який випередив свій час – став архетипом нонконформістського генія-творця.

Питання для семінарських занять:

1. Джебран Халіль Джебран – «поет-пророк» на перетині культур. Розкрити особливості світогляду митця крізь призму синтезу західних і східних філософсько-мистецьких традицій. Проаналізувати, як цей синтез відобразився на поезії творів Джебрана.

2. Специфіка реалізації концепції «універсальної духовності» у творчості Джебрана Халіля Джебрана. Охарактеризувати релігійно-філософські погляди письменника. Простежити втілення ідеї єдності всіх духовних учень людства у різножанрових творах Джебрана.

3. Джебран Халіль Джебран і «Ліга Пера»: авангардні пошуки арабської літератури в еміграції. Висвітлити історію створення та діяльності угруповання близькосхідних митців-емігрантів у США. Визначити роль Джебрана як лідера та ідейного натхненника «Ліги Пера». Розглянути новачі поетів і прозаїків еміграції в царині тематики, образності, мовно-стилістичних засобів.

4. Книга Джебрана Халіля Джебрана «Пророк» як літературний феномен. Проаналізувати філософсько-етичну проблематику твору. Схарактеризувати його жанрову природу, образну систему, ритмомелодику. Простежити рецепцію і значення «Пророка» у світовому культурному процесі.

5. «Поезія в фарбах»: особливості живописної спадщини Джебрана Халіля Джебрана. Розкрити своєрідність малярського доробку митця в контексті модерністських шукань у образотворчому мистецтві початку ХХ ст. Проаналізувати тематику, образність, техніку картин Джебрана. Дослідити зв'язок його живопису з літературною творчістю.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні етапи життєвого і творчого шляху Джебрана Халіля Джебрана?

2. У чому полягає синтез східної та західної культурних традицій у доробку Джебрана?

3. Які провідні мотиви та ідеї характерні для філософської лірики митця?

4. Як проявилися новаторські риси стилю Джебрана в царині арабської прози?

5. У чому виявився вплив творчості Джебрана Халіля Джебрана на подальший розвиток арабської та світової літератури й мистецтва?

Теми есе:

1. «Своє й чуже в житті Джебрана Халіля Джебрана: між Сходом і Заходом». Есе передбачає осмислення проблеми

культурної ідентичності митця, який опинився на перетині цивілізацій. Варто звернути увагу на відображення в біографії та творчості письменника реалій Близького Сходу і Заходу, а також його спроби віднайти універсальні духовні орієнтири.

2. «Пошуки гармонії людини і всесвіту в поезії та прозі Джебрана». Робота має на меті висвітлити основні засади світобачення Джебрана, втілені в його віршах та філософських притчах. Необхідно простежити, як митець інтерпретує такі поняття, як любов, краса, життя, смерть, свобода у контексті осягнення єдності індивідуального й загального.

3. «Стильові доміанти малої прози Джебрана Халіля Джебрана». Пропонується проаналізувати своєрідність поетики та архітекτονіки прозових мініатюр митця. Доцільно розглянути специфіку наративних структур, часопросторової організації, символіки, образності на матеріалі прозових збірок автора.

4. «Вічні істини в поетичному трактаті «Пророк» Джебрана Халіля Джебрана». Мета розвідки – дослідити філософсько-етичний зміст славетної книги Джебрана, розкрити її жанрові ознаки, визначити роль її центрального персонажа. Важливо приділити увагу розмислам ліванського мислителя про суть любові, шлюбу, радості й смутку, самопізнання, добра і зла тощо.

5. «Метафорична образність малюнків Джебрана Халіля Джебрана». Завдання есе – вивчити особливості художнього світу Джебрана-живописця. Предметом аналізу можуть стати улюблені мотиви та сюжети митця, символіка кольорів і ліній, композиційні прийоми. Окремої уваги заслуговує проблема зв'язку образотворчості Джебрана з його поезією та прозою.

Фрагмент творчості Джебрана Халіля Джебрана для ознайомлення

الأَجْنِحَةُ الْمُتَكَسِّرَةُ — رَةٌ (مقتطفات)
يَدُ الْقَضَاءِ

كنت في بيروت في ربيع تلك السنة المملوءة بالغرائب، وكان
نيسان قد أنبت الأزهار والأعشاب، فظهرت في بساتين المدينة كأنها

أسرار تعلنها الأرض للسماء، وكانت أشجار اللوز والتفاح قد اكتست
بحلل بيضاء معطرة، فبانّت بين المنازل كأنها حوريات بملابس ناصعة
قد بعثت بهن الطبيعة عرائس وزوجات لأبناء الشّعير والخيال.

الربيع جميل في كل مكان، ولكنه أكثر من جميل في سوريا ...
الربيع روح إله غير معروف تطوف في الأرض مسرعة، وعندما تبلغ
سوريا تسير ببطء متلفتة إلى الورااء مستأنسة بأرواح الملوك والأنبياء
الحائمة في الفضاء، مترنمة مع جداول اليهودية بأناشيد سليمان الخالدة،
مرددة مع أرز لبنان تذكارات المجد القديم.

وبيروت في الربيع أجمل منها في ما بقي من الفصول؛ لأنها تخلو
فيه من أوحال الشتاء وغبار الصيف، وتصبح بين أمطار الأول وحرارة
الثاني كصبيّة حسناء قد اغتسلت بمياه الغدير ثم جلست على ضفته تجفف
جسدها بأشعة الشمس.

ففي يوم من تلك الأيام المفعمّة بأنفاس نيسان المُسكّرة وابتساماته
المحيية، ذهبت لزيارة صديق يسكن بيتاً بعيداً عن ضجة الاجتماع،
وبينما نحن نتحدث راسمين بالكلام خطوط آمالنا وأمانينا دخل علينا شيخ
جليل في الخامسة والستين من عمره، تدلّ ملابسه البسيطة وملامحه
المتجعدة على الهيبة والوقار، فوقفت احتراماً، وقبيل أن أصافحه مسلماً
تقدم صديقي وقال: حضرته فارس أفندي كرامة، ثم لفظ اسمي مشفوعاً
بكلمة ثناء، فحدّق إليّ الشيخ هنيهة لامساً بأطراف أصابعه جبهته العالية
المكلّلة بشعر أبيض كالثلج، كأنه يريد أن يسترجع إلى ذاكرته صورة
شيء قديم مفقود، ثم ابتسم ابتسامة سرور وانعطاف واقترب مني قائلاً:
أنت ابن صديق حبيب قديم صرفت ربيع العمر برفقته، فما أعظم فرحي
بمرآك! وكم أنا مشتاق إلى لقاء أبيك بشخصك!

فتأثرت لكلامه، وشعرت بجاذب خفي يدنيني إليه بطمأنينة، مثلما
تقود الغريزة العصفور إلى وكره قبيل مجيء العاصفة. ولما جلسنا أخذ
يقصُّ علينا أحاديث صداقته لوالدي، متذكراً أيام الشباب التي صرفها
بقربه، تالياً على مسامعنا أخبار أعوام قضت، فكفنها الدهر بقلبه وقبرها
في صدره ... إن الشيوخ يرجعون بالفكر إلى أيام شبابهم رجوع الغريب
المشتاق إلى مسقط رأسه، ويميلون إلى سرد حكايات الصبا ميل الشاعر
إلى تنعيم أبلغ قصائده، فهم يعيشون بالروح في زوايا الماضي الغابر؛ لأن

الحاضر لا يمر بهم ولا يلتفت، والمستقبل يبدو لأعينهم متشخاً بضباب الزوال وظلمة القبر.

وبعد ساعة مرت بين الأحاديث والتذكارات مرور ظل الأغصان على الأعشاب، وقف فارس كرامة للانصراف، ولما دنوت منه مودعاً أخذ يدي بيمينه ووضع شماله على كتفي قائلاً: أنا لم أرَ والدك منذ عشرين سنة، ولكنني أرجو أن أستعويض عن بعاده الطويل بزياراتك الكثيرة. فانحنيت شاكرًا واعدًا بتتميم ما يجب على الابن نحو صديق أبيه. ولما خرج فارس كرامة استزدت صاحبي من أخباره، فقال بلهجة يساورها التحدر: لا أعرف رجلاً سواه في بيروت قد جعلته الثروة فاضلاً والفضيلة مثيراً. وهو واحد من القليلين الذين يجيئون هذا العالم ويغادرونه قبل أن يلامسوا بالأذى نفس مخلوق، ولكن هؤلاء الرجال يكونون غالباً تعساءً مظلومين؛ لأنهم يجهلون سبل الاحتيال التي تنفذهم من مكر الناس وخبثهم... ولفارس كرامة ابنة وحيدة تسكن معه منزلاً فخماً في ضاحية المدينة، وهي تشابهه بالأخلاق، وليس بين النساء من يماثلها جمالاً، وهي أيضاً ستكون تاعسة؛ لأن ثروة والدها الطائلة توقفها الآن على شفير هاوية مظلمة مخيفة.

لفظ صديقي الكلمات الأخيرة، وظهرت على محياها لوائح الغم والأسف، ثم زاد قائلاً: فارس كرامة شيخ شريف القلب كريم الصفات، ولكنه ضعيف الإرادة يقوده رياء الناس كالأعمى وتوقفه مطامعهم كالأخرس. أما ابنته فتخضع ممتثلة لإرادته الواهنة على رغم كل ما في روحها الكبيرة من القوى والمواهب، وهذا هو السر الكامن وراء حياة الوالد وابنته. وقد فهم هذا السر رجل يأتلف في شخصه الطمع بالرياء والخبث بالدهاء، وهذا الرجل هو مطران، تسير قبائحه بظل الإنجيل فتظهر للناس كالفضائل. هو رئيس دين في بلاد الأديان والمذاهب، تخافه الأرواح والأجساد وتختر لديه ساجدة مثلما تتحني رقاب الأنعام أمام الجزار. ولهذا المطران ابن أخ تتصارع في نفسه عناصر المفسد والمكاره مثلما تتقلب العقارب والأفاعي على جوانب الكهوف والمستنقعات. وليس بعيداً اليوم الذي ينتصب فيه المطران بملابسه الحبرية جاعلاً ابن أخيه عن يمينه وابنة فارس كرامة عن شماله، رافعاً بيده الأثيمة إكليل الزواج فوق رأسيهما، مقيداً بسلاسل التكهين والتعزيم جسداً طاهراً بجيفة منتنة،

جامعاً في قبضة الشريعة الفاسدة روحاً سماوية بذات تربية، واضعاً قلب النهار في صدر الليل. هذا كل ما أستطيع أن أقوله لك الآن عن فارس كرامة وابنته، فلا تسلني أكثر من ذلك؛ لأن ذكر المصيبة يدينها مثلما يُقرب الموت الخوف من الموت.

وحول صديقي وجهه ونظر من النافذة إلى الفضاء كأنه يبحث عن أسرار الأيام والليالي بين دقائق الأثير.

فقمت إذ ذاك من مكاني، ولما أخذت يده مودعاً قلت له: غداً أزور فارس كرامة قياماً بوعدني له واحتراماً للتذكارات التي أبقتها صداقته لوالدي.

في باب الهيكل

وبعد أيام وقد مللت الوحدة، وتعبت أجفاني من النظر إلى أوجه الكتب العابسة علوت مركبة طالباً منزل فارس كرامة، حتى إذا ما بلغت بي غابة الصنوبر حيث يذهب القوم للتنزه، حول السائق وجهة فرسيه عن الطريق العمومية، فسار خبيباً على ممر تظله أشجار الصنّاف، وتتمايل على جانبيه الأعشاب والدوالي المتعرشة وأزاهر نيسان المبتسمة بثغور حمراء كالياقوت وزرقاء كالزمرّد وصفراء كالذهب.

وبعد دقيقة وقفت المركبة أمام منزل منفرد تحيط به حديقة مترامية الأطراف، تتعانق في جوانبها الأغصان، وتعطر فضاءها رائحة الورد والفل والياسمين.

ما سرت بضع خطوات في تلك الحديقة حتى ظهر فارس كرامة في باب المنزل خارجاً للقائي، كأن هدير المركبة في تلك البقعة المنفردة قد أعلن له قدومي، فهشّ متأهلاً وقادني مرجباً إلى داخل الدار، ونظير والد مشتاق أجلسني بقربه يحدّثني مستفسراً عن ماضيّ مستطلعاً مقاصدي في مستقبلتي...

...

في تلك الدقيقة ظهرت من بين ستائر الباب المخملية صبية ترتدي أثواباً من الحرير الأبيض الناعم، ومشّت نحوي ببطء، فوقفت ووقف الشيخ قائلاً: هذه ابنتي «سلمى». وبعد أن لفظ اسمي شفّعه بقوله: إن ذاك الصديق القديم الذي حجبته عني الأيام قد عادت فأبانت لي بشخص ابنه، فأنا أراه الآن ولا أراه. فتقدمت الصبية إليّ وحدّقت إلى عينيّ، كأنها

ترید أن تستنطقهما عن حقيقة أمري، وتعلم منهما أسباب مجيئي إلى ذلك المكان، ثم أخذت يدي بيد تضارع زنبقة الحقل بياضاً ونعومة، فأحسست عند ملامسة الأكف بعاطفة غريبة جديدة أشبه شيء بالفكر الشعري عند ابتداء تكوينه في مخيلة الكاتب.

جلسنا جميعاً ساكتين كأن سلمى قد أدخلت معها إلى تلك الغرفة روحاً علوية توغز الصمت والتهيب، وكأنها شعرت بذلك فالتفتت نحوي وقالت مبتسمة: كثيراً ما حدثني والدي عن أبك معيداً على مساعي حكايات شبابهما، فإن كان والدك قد أسمعك تلك الوقائع فلا يكون هذا اللقاء هو الأول بيننا.

فسرَّ الشيخ بكلمات ابنته وانبسبت ملامحه ثم قال: إن سلمى روحية الميول والمذاهب، فهي ترى جميع الأشياء سابعة في عالم النفس. وهكذا عاد فارس كرامة إلى محادثتي باهتمام كلي ورقة متناهية، كأنه وجد في سرّاً سحريراً يرجعه على أجنحة الذكرى إلى ربيع أيامه الغابرة.

كان ذلك الشيخ يحدِّق بي مسترجعاً أشباح شبابه وأنا أتأمله حالماً بمستقبلي. كان ينظر إليّ مثلما تخيم أغصان الشجرة العالية المملوءة بمأتي الفصول فوق غرسة صغيرة مفعمة بعزم هاجع وحياة عمياء. شجرة مسنة راسخة الأعراق قد اختبرت صيف العمر وشتاءه، ووقفت أمام عواصف الدهر وأنوائه. وغرسة ضعيفة لينة لم ترَ غير الربيع ولم ترتعش إلا بمرور نسيم الفجر.

أما سلمى فكانت ساكنة تنظر إليّ تارة وطوراً إلى أبيها، كأنها تقرأ في وجهينا أول فصل من رواية الحياة وآخر فصل منها.

هكذا انقضت تلك الساعة التي جمعتني بسلمى لأول مرة، وهكذا شاءت السماء وأعتقدني على حين غفلة من عبودية الحيرة والحدائث لتسيرني حرّاً في موكب المحبة، فالمحبة هي الحرية الوحيدة في هذا العالم؛ لأنها ترفع النفس إلى مقام سام لا تبلغه شرائع البشر وتقاليدهم، ولا تسوده نواميس الطبيعة وأحكامها.

ولما وقفتُ للانصراف اقترب مني فارس كرامة، وقال بصوت تعانقه رنة الإخلاص: الآن وقد عرفت الطريق إلى هذا المنزل يجب أن

تأتي إليه شاعرًا بالثقة التي تقودك إلى بيت أبيك، وأن تحسبني وسلمى
كوالد وأخت لك، أليس كذلك يا سلمى؟
فأحنت سلمى رأسها إيجابًا ثم نظرت إلي نظرة غريب ضائع وجد
رفيقًا يعرفه.

إن تلك الكلمات التي قالها لي فارس كرامة هي النغمة الأولى التي
أوقفتني بجانب ابنته أمام عرش المحبة، هي استهلال الأغنية السماوية
التي انتهت بالنذب والرتاء، هي القوة التي شجعت روحنا فاقتربنا من
النور والنار، هي الإناء الذي شربنا فيه الكوثر والعلقم.
وخرجت فشيوعي الشيخ إلى أطراف الحديقة، فودعتهما وقلبي
يخفق في داخلي مثلما ترتعش شفتا العطشان بملامسة حافة الكأس.

بُحَيْرَةُ النَّارِ

كل ما يفعله الإنسان سرًا في ظلمة الليل يظهره الإنسان علنًا في
نور النهار. الكلمات التي تهمسها شفاهنا في السكينة تصير على غير
معرفة منا حديثًا عمومياً، والأعمال التي نحاول اليوم إخفاءها في زوايا
المنازل تتجسّم غدًا، وتنتصب في منعطفات الشوارع.
كذا أعلنت أشباح الدجى مقاصد المطران بولس غالب من اجتماعه
بفارس كرامة، وهكذا حملت دقائق الأثير أقواله وأحاديثه إلى أحياء
المدينة حتى بلغت مسمعي.

ما طلب المطران بولس غالب مقابلة فارس كرامة في تلك الليلة
المقمرة ليفاوضه بشؤون الفقراء والمعوزين، أو يخايره بأمر الأراميل
والأيتام، بل أحضره بمركبته الخصوصية الفخمة ليطلب منه ابنته سلمى
عروسًا لابن أخيه منصور بك غالب.

كان فارس كرامة رجلًا غنيًا، ولم يكن له وارث سوى ابنته سلمى،
وقد اختارها المطران زوجة لابن أخيه، لا لجمال وجهها ونبالة روحها،
بل لأنها غنية موسرة، تكفل بأموالها الطائلة مستقبل منصور بك، وتساعده
بأملكها الواسعة على إيجاد مقام رفيع بين الخاصة والأشراف.

إن رؤساء الدين في الشرق لا يكتفون بما يحصلون عليه أنفسهم
من المجد والسؤدد، بل يفعلون كل ما في وسعهم ليجعلوا أنسابهم في
مقدمة الشعب ومن المستبدين به والمستدرين قواه وأمواله. إن مجد

الأمير ينتقل بالإرث إلى ابنه البكر بعد موته، أما مجد الرئيس الديني فينتقل بالعدوى إلى الإخوة وأبناء الإخوة في حياته. وهكذا يصبح الأسقف المسيحي والإمام المسلم والكاهن البرهمي، كأفاعي البحر التي تقبض على الفريسة بمقابض كثيرة وتمتصّ دماءها بأفواه عديدة.

عندما طلب المطران بولس يد سلمى من والدها لم يجبه ذلك الشيخ بغير السكوت العميق والدموع السخينة، وأي والد لا يشق عليه فراق ابنته حتى ولو كانت ذاهبة إلى بيت جاره أو إلى قصر ملك؟ أي رجل لا ترتعش أعماق نفسه بالغصات عندما يفصله ناموس الطبيعة عن الابنة التي لاعبها طفلة وهذبها صبية ورافقها امرأة؟ إن كآبة الوالدين لزواج الابنة تضارع فرحهما بزواج الابن، لأن هذا يكسب العائلة عضواً جديداً، أما ذلك فيسلبها عضواً قديماً عزيزاً. أجاب الشيخ طلب المطران مضطراً، وانحنى أمام مشيئته قهراً عما في نفسه من الممانعة، وكان قد اجتمع بابن أخيه منصور بك وسمع الناس يتحدثون عنه، فعرف خشونته وطمعه وانحطاط أخلاقه، ولكن أي مسيحي يقدر أن يقاوم أسقفاً في سوريا ويبقى محسوباً بين المؤمنين؟ أي رجل يخرج عن طاعة رئيس دينه في الشرق ويظل كريماً بين الناس؟ أتعاود العين سهماً ولا تُفقا؟ أو تناضل اليد سيفاً ولا تُقطع؟ وهب أن ذلك الشيخ كان قادراً على مخالفة المطران بولس والوقوف أمام مطامعه، فهل تكون سمعة ابنته في مأمن من الظنون والتأويل؟ وهل يظل اسمها نقياً من أوساخ الشفاه والألسنة؟ أو ليست جميع العناقيد العالية حامضة في شرع بنات أوى؟

هكذا قبض القدر على سلمى كرامة، وقادها عبدة ذليلة في موكب النساء الشرقيات التاعسات، وهكذا سقطت تلك الروح النبيلة بالحبائل، بينما كانت تسبح لأول مرة على أجنحة الحب البيضاء في فضاء تملأه أشعة القمر وتعطره رائحة الأزاهر.

الأسئلة:

1. ينتقد الكاتب عادات الشرق وتقاليد لاسيما فيما يتعلق بالمرأة وضح ذلك؟
2. انتقد الكاتب رجال الدين على اختلافهم وبيّن مطامعهم. وضح ذلك؟
3. في القصة نوع من الوفاء للصدّاقة والأصدقاء. كيف ذلك؟

4. لماذا لا يستطيع فارس كرامة رفض طلب المطران؟
5. قدم الكاتب وصفا للطبيعة الفاتنة في سوريا. حاول أن تشرح بإسلوبك الخاص ما قدمه الكاتب.
6. تكثر التشبيهات في أسلوب جبران خليل جبران حتى يمكن القول إنه سمة أساسية في أسلوبه. وضح ذلك وأذكر خصائص جبران الإسلوبية الأخرى من خلال هذي القصة؟
7. ماهي الكلمات والتعبيرات التي تعرفها لأول مرة في هذه القصة وما معناها؟
8. من هو جبران خليل جبران وما دوره في تاريخ الأدب العربي الحديث؟

Глосарій

1	У Бейруті навесні того року	فِي بَيْرُوتٍ فِي رَبِيعِ تِلْكَ السَّنَةِ
2	квіти і трави	الْأَزْهَارَ وَالْأَعْشَابَ
3	неначе таємниці	كَأَنَّهَا أَسْرَارٌ
4	дерева мигдалю та яблуні	أَشْجَارُ اللُّوزِ وَالتَّقَاحِ
5	весна прекрасна всюди	الرَّبِيعُ جَمِيلٌ فِي كُلِّ مَكَانٍ
6	але вона більше ніж прекрасна в Сирії	وَلَكِنَّهُ أَكْثَرُ مِنْ جَمِيلٍ فِي سُورِيَا
7	дух невідомого бога	رُوحٌ إِلَيْهِ غَيْرِ مَعْرُوفٍ
8	і Бейрут навесні найпрекрасніший	وَبَيْرُوتٌ فِي الرَّبِيعِ أَجْمَلُ
9	немов гарне дівча	كَصَبِيَّةٍ حَسَنَاءَ
10	в один із тих днів	فَفِي يَوْمٍ مِنْ تِلْكَ الْأَيَّامِ

11	літній чоловік шістдесяти п'яти років	شَيْخٌ جَلِيلٌ فِي الْخَامِسَةِ وَالسَّيِّئِينَ مِنْ عُمُرِهِ
12	з білим як сніг волоссям	بِشَعْرٍ أبيضَ كَالثَّلْجِ
13	тихо торкаючись кінчиками пальців	لَامِسًا بِأَطْرَافِ أَصَابِعِهِ
14	його простий одяг	مَلَابِسُهُ الْبَسِيطَةُ
15	що за велика радість бачити тебе	فَمَا أَعْظَمَ فَرْحِي بِمَرَاكَ
16	почав розповідати нам історії	أَخَذَ يَقُصُّ عَلَيْنَا أَحَادِيثَ
17	літні люди повертаються думками	إِنَّ الشُّيُوخَ يَرْجِعُونَ بِالْفِكْرِ
18	вони живуть духом	فَهُمْ يَعِيشُونَ بِالرُّوحِ
19	між розмовами і спогадами	بَيْنَ الْأَحَادِيثِ وَالتَّنْكَارَاتِ
20	взяв мою руку своєю правицею	أَخَذَ يَدِي بِيَمِينِهِ
21	поклавши ліву руку на моє плече	وَوَضَعَ شِمَالَهُ عَلَى كَتِفِي
22	поважаючи спогади	إِحْتِرَامًا لِلتَّنْكَارَاتِ
23	зробило багатство доброчесним	جَعَلَتْهُ الثَّرْوَةُ فَاضِلًا
24	і добродесність збагатила	وَالْفَضِيلَةُ مُثْرِيًا
25	минулі роки	أَعْوَامٌ قَضَتْ

المنقذ

ومرت خمسة أعوام على زواج سلمى ولم تُرزق ولدًا ليوجد بكيانه
العلاقة الروحية بينها وبين بعلمها، ويقرب بابتسامته نفسيهما المتنافرتين،
مثلما يجمع الفجر أواخر الليل وأوائل النهار.
والمرأة العاقر مكروهة في كل مكان؛ لأن الأناثية تصور لأكثر
الرجال دوام الحياة في أجساد الأبناء، فيطلبون النسل ليظلوا خالدين على
الأرض.

إن الرجل المادي ينظر إلى زوجته العاقر بالعين التي يرى بها
الانتحار البطيء، فيمقتها ويهجرها ويطلب حتفها كأنها عدو غدار يريد
الفنك به، ومنصور بك غالب كان ماديًا كالتراب وقاسيًا كالفولاذ وطامعًا
كالمقبرة، وكانت رغبته بابتسامته وسؤدده تكررُ به بسلمى المسكينة
وتحوّل محاسنها في عينيه إلى عيوب جهنمية.

إن الشجرة التي تنبت في الكهف لا تعطي ثمرًا، وسلمى كرامة
كانت في ظل الحياة فلم تثمر أطفالًا. إن الليل لا يحوك عشا في القفص
كيلا يورث العبودية لفرأخه، وسلمى كرامة كانت سجينه الشقاء، فلم تقسم
السماء حياتها إلى أسيرين. إن أزهار الأودية هي أطفال يلدها انعطاف
الشمس وشغف الطبيعة، وأطفال البشر أزهريها الحب والحنو، فسلمى
كرامة لم تشعر قط بأنفاس الحنو وملامس الانعطاف في ذلك المنزل
الفخم القائم على شاطئ البحر في رأس بيروت، ولكنها كانت تصلي
في سكينه الليلي ضارعة أمام السماء لتبعث إليها بطفل يجفّف بأصابعه
الوردية دموعها، ويزيل بنور عينيه خيال الموت عن قلبها.

وقد صلت سلمى متوجعة حتى ملأت الفضاء صلاة وابتهالاً،
وتضيرت مستغيثة حتى بدد صراخها الغيوم، فسمعت السماء نداءها
وبنت في أحشائها نعمة مختمرة بالحلاوة والعبودية، وأعدتها بعد خمسة
أعوام من زواجها لتصيّرَها أمًا وتمحو ذلها وعارها.

الشجرة النابتة في الكهف قد أزهرت لتثمر.
الليل المسجون في القفص قد همّ ليحوك عشا من ريش جناحيه.
القيثارة التي طرحت تحت الأقدام قد وضعت في مهب نسيم
المشرق ليحرك بأموجه ما بقي من أوتارها.
سلمى كرامة المسكينة قد مدّت ذراعها المكبّلتين بالسلاسل لتقبل

موهبة السماء.

وليس بين أفراح الحياة ما يضارع فرح المرأة العاقر عندما تهيئها النواميس الأزلية لتصييرها أمًا. كل ما في يقظة الربيع من الجمال، وكل ما في مجيء الفجر من المسرة يجتمع بين أضلع المرأة التي حرّمها الله ثم أعطاها.

لا يوجد نور أشد سطوعًا وأكثر لمعانًا من الأشعة التي يبعثها الجنين السجين في ظلمة الأحشاء.

وكان نيسان قد جاء متنقلًا بين الروابي والمنحدرات عندما تمت أيام سلمى لتلد بكرها، وكأن الطبيعة قد وافقتها وعاهدتها، فأخذت تضع حمل أزهارها وتلف بأقمطة الحرارة أطفال الأعشاب والرياحين.

مضت شهور الانتظار وسلمى تترقب الخلاص مثلما يتربقب المسافر طلوع كوكب الصباح، وتتنظر إلى المستقبل من وراء دموعها، فتراه مشعشعًا، وقد طالما ظهرت الأشياء القاتمة متلمعة من خلال الدموع.

ففي ليلة وقد طافت أشباح الظلام بين تلك المنازل في رأس بيروت، انطرحت سلمى على مضجع المخاض والأوجاع، فانتصب الموت والحياة يتصارعان بجانب فراشها، ووقف الطبيب والقابلة ليقدما إلى هذا العالم ضيفا جديدًا، وسكنت حركة عابري الطريق وانخفضت نغمة أمواج البحر، ولم يعد يسمع في ذلك الحي سوى صراخ هائل يتصاعد من نوافذ منزل منصور بك غالب ... صراخ انفصال الحياة عن الحياة ... صراخ محبة البقاء في فضاء اللاشيء والعدم ... صراخ قوة الإنسان المحدودة أمام سكينه القوى غير المتناهية ... صراخ سلمى الضعيفة المنطرحة تحت أقدام جبارين: الموت والحياة.

عندما لاح الفجر ولدت سلمى ابنًا، ولما سمعت إهلاله فتحت عينيها المغلقتين بالألم، ونظرت حواليتها، فرأت الأوجه متهللة في جوانب تلك الغرفة ... ولما نظرت ثانية رأت الحياة والموت ما زالوا يتصارعان بقرب مضجعيها، فعدت وأغمضت عينيها وصرخت لأول مرة: يا ولدي.

ولفت القابلة الطفل بالأقمطة ووضعت حذاء أمه، أما الطبيب فظل ينظر بعينين حزينتين نحو سلمى ويهز رأسه صامتًا بين الدقيقة والأخرى.

وأيقظت نغمة الفرح بعض الجيران فجاؤوا بملابس النوم ليهنئوا
الوالد بولده. أما الطبيب فبقي ينظر بعينين كئيبتين نحو الوالدة وطفلها.
وأسرع الخدم نحو منصور بك ليبشروه بقدم وريثه ويملئوا
أيديهم من عطاياه. أما الطبيب فلبث واقفاً ينظر بعينين يائستين إلى سلمى
وابنها.

ولما طلعت الشمس قربت سلمى ولدها من ثديها ففتحت عينيه لأول
مرة ونظر في عينيهما واختلج وأغمضها لآخر مرة، فدنا الطبيب وأخذ
من بين ذراعيها، وانسكبت على وجنتيه دمعتان كبيرتان ثم همس في
سره قائلاً: هو زائر راحل!

مات الطفل وسكان الحي يفرحون مع الوالد في القاعة الكبرى
ويشربون نخبه ليعيش طويلاً، وسلمى المسكينة تحدق إلى الطبيب
وتصرخ قائلة: أعطني ولدي لأضمه، ثم تحدق ثانية فترى الموت والحياة
يتصارعان بجانب سريرها.

مات الطفل ورنات الكؤوس تنمو وتتكاثر بين أيدي الفرحين
بمجيئه.

وُلد مع الفجر، ومات عند طلوع الشمس، فأبى بشري يستطيع أن
يقيس الزمن ليخبرنا ما إذا كانت الساعة التي تمرّ بين مجيء الفجر وطلوع
الشمس هي أقصر من الدهر الذي يمر بين ظهور الأمم وتواريها؟
ولد كالفكر، ومات كالتهدّة، واختفى كالظل، فأذاق سلمى كرامة
طعم الأمومة، ولكنه لم يبقَ ليسعدها ويزيل يد الموت عن قلبها.

حياة قصيرة ابتدأت بنهاية الليل وانقضت بابتداء النهار، فكانت
مثل قطرة الندى التي تسكبها أجفان الظلام ثم تجففها ملامس النور.
كلمة لفظتها النواميس الأزلية، ثم ندمت عليها وأعادتها إلى سكينه
الأبدية ...

لؤلؤة قذفها المد إلى الشاطئ ثم جرفها الجزر إلى الأعماق ...
زنبقة ما انبثقت من أكام الحياة حتى انسحقت تحت أقدام الموت

...

ضيف عزيز ترقبت سلمى قدمه، ولكنه ما حل حتى ارتحل، وما
فتح مصراعي الباب حتى اختفى.

جنين ما صار طفلاً حتى صار تراباً ... وهذه حياة الإنسان بل

حياة الشعوب، بل حياة الشمس والأقمار والكواكب ... وحوّلت سلمى عينها نحو الطبيب، وتنهدت بشوق جارح ثم صرخت قائلة: أعطني ابني لأضمه بذراعي ... أعطني ولدي لأرضعه ...

فنكس الطبيب رأسه وقال والغصات تخرسه: قد مات طفلك يا سيدتي فتجلدي وتصبري لكي تعيشي بعده.

فصرخت سلمى بصوت هائل، ثم سكنت هنيهة، ثم ابتسمت ابتسامة فرح ومسرة، ثم تهلل وجهها وكأنها عرفت شيئاً لم تكن تعرفه وقالت بهدوء: أعطني جثة ولدي ... قربه مني ميتاً.

فحمل الطبيب الطفل الميت ووضع بين ذراعيها، فضمته إلى صدرها وحوّلت وجهها نحو الحائط وقالت تخاطبه: قد جئت لتأخذني يا ولدي. جئت لتداني على الطريق المؤدية إلى الساحل. ها أنا ذا يا ولدي فسِرْ أمامي لنذهب من هذا الكهف المظلم.

وبعد دقيقة دخلت أشعة الشمس من بين ستائر النافذة، وانسكبت على جسدين هامدين منطرحين على مضجع تخفّره هيبّة الأمومة وتظللّه أجنحة الموت.

فخرج الطبيب باكياً من تلك الغرفة، ولما بلغ القاعة الكبرى تبدّلت تهاليل المهنيين بالصراخ والعيول. أما منصور بك غالب فلم يصرخ ولم يتنهّد ولم يذرف دمعاً ولم يفه بكلمة، بل لبث جامداً منتصباً كالصنم قابضاً بيمينه على كأس الشراب.

•••

في اليوم التالي كُفنت سلمى بأثواب عرسها البيضاء، ووضعت في تابوت موشى بالمخمل الناصع. أما طفلها فكانت أكفانه أقمطته وتابوته ذراعي أمه وقبره صدرها الهادئ.

حملوا الجثتين في نعش واحد، ومشوا ببطء متلف يشابه طرقات القلوب في صدور المنازعين، فسار المشيعون وسرّت بينهم، وهم لا يعرفونني ولا يدرون ما بي.

بلغوا المقبرة فانتصب المطران بولس غالب يرتل ويعزم، ووقف الكهّان حوله ينغمون ويسبحون، وعلى وجوههم الكالحة نقاب من الخلو والغفول.

ولما أنزلوا التابوت إلى أعماق الحفرة همس أحد الواقفين قائلاً: هذه أول مرة رأيت فيها جسدين يضمهما تابوت واحد ...

وقال آخر: كأن طفلها قد جاء ليأخذها وينقذها من مظالم زوجها وقساوته.

وقال آخر: تأملوا بوجه منصور بك فهو ينظر إلى الفضاء بعينين زجاجيتين كأنه لم يفقد زوجته وطفله في يوم واحد.
وقال آخر: غداً يزوجه عمه المطران ثانية من امرأة أخرى أوفر ثروة وأقوى جسماً.

وظل الكهان يرتلون ويسبّحون حتى فرغ حفار القبور من ردم الحفرة، فأخذ المشيعون إذ ذاك يقتربون واحداً واحداً من المطران وابن أخيه، يصبرونهما ويؤاسونهما بمستعذبات الكلام، أما أنا فبقيت واقفاً منفرداً وحدي، وليس من يعزّيني على مصيبي، كأن سلمى وطفلها لم يكونا أقرب الناس إليّ.

عاد المشيعون وبقي حفار القبور منتصباً بجانب القبر الجديد وفي يده رفشه ومحفره، فدنوت منه وسألته قائلاً: أتذكر أين قبر فارس كرامة؟

فنظر إليّ طويلاً ثم أشار نحو قبر سلمى وقال: في هذه الحفرة قد مدّدت ابنته على صدره، وعلى صدر ابنته مددت طفلها وفوق الجميع قد وضعت التراب بهذا الرفش.
فأجبته: وفي هذه الحفرة أيضاً قد دفنت قلبي أيها الرجل، فما أقوى ساعديك!

ولما توارى حفار القبور وراء أشجار السرو، خانني الصبر والتجلد فارتيمت على قبر سلمى أبكيها وأرثيها.

الأسئلة:

1. إن الحياة كما يشير المؤلف لا يمكن أن تستمر بلا حب ولا يمكن أن تنمو وتزدهر وسط الظلم والقسوة. وضح ذلك من القصة أعلاه؟
2. كيف رسم المؤلف صورة لسلمى كزوجة؟
3. ما رأيك في نهاية القصة، وهل تراها مُبالغ فيها؟
4. أحب السارد سلمى ولكنه لم يفعل شيئاً ليحتفظ بحبها أو ليدافع عنه. فما رأيك في هذا؟
5. حاول المؤلف أن يعبر عن رؤيته للحياة وللأخلاق التي يجب أن تقوم عليها. فما هي هذه الأخلاق كما ظهرت في قصته؟

Глосарій

1	Минуло п'ять років після одруження Сальми	وَمَرَّتْ خَمْسَةَ أَعوَامٍ عَلَى زَوَاجِ سَلْمَى
2	безплідна жінка ненависна всюди	وَالْمَرْأَةُ الْعَاقِرُ مَكْرُوهُةٌ فِي كُلِّ مَكَانٍ
3	щоб вони залишалися вічними на землі	لِيُظَلُّوا خَالِدِينَ عَلَى الْأَرْضِ
4	дивиться на свою безплідну дружину	يَنْظُرُ إِلَى زَوْجَتِهِ الْعَاقِرِ
5	був матеріальним, як пил	كَانَ مَادِيًّا كَالْتُّرَابِ
6	жорстоким, як сталь	وَقَاسِيًّا كَالْفُؤْلَانِ
7	і жадібним, як могила	وَطَامِعًا كَالْمَقْبَرَةِ
8	дерево, яке росте в печері	إِنَّ الشَّجَرَةَ الَّتِي تَنْبُتُ فِي الْكُهْفِ
9	соловей не в'є гнізда в клітці	إِنَّ الْبُلْبُلَ لَا يَحُوكُ عُشًّا فِي الْقَفْصِ
10	квіти долин – це діти	إِنَّ أَزَاهِرَ الْأَوْدِيَةِ هِيَ أَطْفَالٌ
11	у тиші ночі, благаючи небо	فِي سَكِينَةِ اللَّيَالِي ضَارِعَةً أَمَامَ السَّمَاءِ
12	звук, збагачений солодкістю та ніжністю	نَعْمَةٌ مُخْتَمِرَةٌ بِالْحَلَاوَةِ وَالْعُذُوبَةِ
13	між схилами та долинами	بَيْنَ الرَّوَابِي وَالْمُنْحَدَرَاتِ
14	місяці очікування минули	مَضَتْ شُهُورُ الْإِنْتِظَارِ

15	бачить його сяючим	فَتَرَاهُ مُشْعَشَعًا
16	привітати батька з народженням сина	لِيَهْنُتُوا الْوَالِدَ بَوْلَدِهِ
17	щоб сповістити про прихід спадкоємця	لِيُبَيِّرُوهُ بِقُدُومِ وَرِيثِهِ
18	гість, що прийшов і пішов	هُوَ زَائِرٌ رَاحِلٌ
19	чи може хтось виміряти час	فَأَيُّ بَشَرٍ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَقْيِسَ الزَّمَانَ
20	народився на світанку	وُلِدَ مَعَ الْفَجْرِ
21	і помер, як зітхання	وَمَاتَ كَالْتَنَهْدَةِ
22	почувши його перший крик	وَلَمَّا سَمِعَتْ إِهْلَالَهٗ
23	передчувала його прихід	تَرَقَّبَتْ قُدُومَهُ
24	ридання і стогін	بِالصُّرَاخِ وَالْعَوِيلِ
25	стояв твердий і прямий як статуя	يَلُ لَبِثَ جَامِدًا مُنْتَصِبًا كَالصَّنَمِ

Література:

Acocella, Joan (December 30, 2007). "Prophet Motive: The Kahlil Gibran phenomenon". *The New Yorker* (published January 7, 2008).

Amirani, Shoku; Hegarty, Stephanie (May 12, 2012). «Kahlil Gibran's *The Prophet*: Why is it so loved?». *BBC News*. BBC World Service. Retrieved November 25, 2020.

Bawardi, Hani J. (2014). *The Making of Arab Americans: from Syrian Nationalism to U.S. citizenship*. Austin, TX: University of Texas Press.

Beshara, Adel (2012). «A Rebel Syrian, Gibran Kahlil Gibran».

- The Origins of Syrian Nationhood: Histories, Pioneers and Identity. Abingdon, Oxon ; New York: Routledge. pp. 143–160.
- Bushrui, Suheil B.; Jenkins, Joe (1998). Kahlil Gibran, Man and Poet: a New Biography. Oneworld Publications.
- Bushrui, Suheil B.; Munro, Jon M., eds. (1970). Kahlil Gibran: Essays and Introductions. Gibran International Festival, May 23–30, 1970. Beirut: Rihani House.
- Chandler, Paul-Gordon (2017). In Search of a Prophet: A Spiritual Journey with Kahlil Gibran. Lanham, MD, US: Rowman & Littlefield.
- Ghazal, Rym (April 14, 2015). «Lebanon’s dark days of hunger: The Great Famine of 1915–18». The National.
- Ghougassian, Joseph (1973). Kahlil Gibran: Wings of Thought; the people’s philosopher. New York: Philosophical Library.
- Gibran, Jean; Gibran, Kahlil (1991) [1970]. Kahlil Gibran: His Life and World. New York: Interlink.
- Jayyusi, Salma Khadra, ed. (1987). Modern Arabic Poetry, An Anthology. New York: Columbia University Press.
- Karam, A.G., “*Djabrān Khālīl Djabrān*”, in: Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Consulted online on 06 March 2024 http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1904
- Kates, Ariel (September 3, 2019). “Khalil Gibran: An Immigrant Artist on 10th Street”. Village Preservation.
- Medici, Francesco (2019). “The Strange Case of Kahlil Gibran and Jubran Khalil Jubran”. The Kahlil Gibran Collective.
- Naimy, Nadeem (1985). The Lebanese prophets of New York. Beirut, Lebanon: American University of Beirut.
- Najjar, Alexandre (2008). Kahlil Gibran: author of the Prophet. Translated by Azkoul, Rae. London; San Francisco: Saqi.
- Otto, Annie Salem, ed. (1970). The Letters of Kahlil Gibran and Mary Haskell. Houston.
- Schuster, Shlomit C. (2003). “Kahlil Gibran: A Self-portrait”.

The Philosopher's Autobiography: A Qualitative Study. Westport, CT, US: Praeger.

Waterfield, Robin (1998). Prophet: The Life and Times of Kahlil Gibran. New York: St. Martin's Press.

Waterfield, Robin (1998). Prophet: The Life and Times of Kahlil Gibran. New York: St. Martin's Press.

АМІН АР-РЕЙХАНІ

أمين الريحاني

(1876–1940)

Амін ар-Рейхані (1876–1940) – видатний ліванський письменник, мислитель, мандрівник і громадський діяч, основоположник сучасної арабської літератури в еміграції. Народився 24 листопада 1876 року в ліванському селі Фурейка в родині мароніта Фаріса ар-Рейхані, власника невеликої фабрики з виробництва шовку. Початкову освіту здобув у рідному селі, де вивчав арабську мову, арифметику та географію. У 1888 році в 11-річному віці разом зі своїм дядьком емігрував до США, де продовжив навчання у школі Нью-Йорка, опановуючи англійську мову.

Перебування в Америці мало визначальний вплив на формування світогляду та творчості ар-Рейхані. Юнак захопився західною літературою і філософією, зокрема творами Шекспіра, Гюго, Дарвіна, Спенсера, Вітмена, Вольтера, Торо та Емерсона. Водночас він не полишав вивчення арабської літературної спадщини, знайомлячись із доробком видатних поетів минулого, таких як А. Аль-Ма'аррі.

У 1897 році ар-Рейхані повернувся на батьківщину, де поєднував викладання англійської мови у місцевій релігійній школі з літературною діяльністю, публікуючи статті в газеті «Аль-Іслах». Перші твори молодого автора мали соціально-критичний характер і були спрямовані проти засилля Османської імперії в арабському світі. У 1899 році він знову ви-

рушив до США, де продовжив літературну працю, пишучи арабською й англійською мовами. У 1903 році світ побачили його переклади рубаїв аль-Ма'аррі, а згодом ар-Рейхані видав перші книги оригінальних творів обома мовами.

Протягом 1905–1911 років ар-Рейхані мешкав у Лівані, активно долучаючись до літературного й громадського життя батьківщини. Він викладав в Американському університеті Бейрута, виступав із лекціями в інших арабських країнах, співпрацював з місцевими патріотичними силами, які прагнули визволення з-під османського гніту. У цей період письменник започаткував новаторський напрям у арабській поезії, ставши автором перших зразків верлібру, та видав свою найвідомішу філософсько-публіцистичну збірку «Рейханія» (1910). Саме тоді він здобув славу «філософа з Фурейки».

У 1911 році вийшов друком *magnum opus* ар-Рейхані – філософський роман «Книга Халіда», написаний англійською мовою. Цей твір, проілюстрований Халілем Джебраном, став першим зразком повноцінної арабо-американської прози і приніс автору визнання у літературних колах Сполучених Штатів.

Протягом наступного десятиліття ар-Рейхані розвивав літературні контакти між Сходом і Заходом, прагнучи їх культурного зближення. Він брав участь у роботі численних письменницьких об'єднань в Америці та на батьківщині, видавав художні й публіцистичні твори англійською та арабською мовами, закликаючи до визволення арабського світу, здобуття Ліваном незалежності та створення об'єднаної арабської держави.

У 1916 році письменник одружився з американською художницею Бертою Кейс, проте шлюб виявився недовгим. У ці роки він неодноразово зустрічався з впливовими політичними діячами як на Заході, так і на Сході, намагаючись привернути їхню увагу до проблем арабських народів. Зокрема, у 1917 році він мав аудієнцію в Папи Бенедикта XV, закликаючи того посприяти справедливому врегулюванню близькосхідного питання після завершення Першої світової війни.

У 1922–1923 роках ар-Рейхані здійснив масштабну подорож Аравійським півостровом, де зустрічався з місцевими

монархами, збираючи матеріали подорожніх нотаток. Найбільше зближення в нього відбулося з еміром Неджду Абдель Азізом ібн Саудом, майбутнім першим королем Саудівської Аравії. Вийшовши друком у 1920-х роках арабською та англійською мовами, твори «Королі арабів», «Серце Іраку», «Недждійська сучасна історія» та інші стали першими зразками арабської подорожньої прози нового типу й здобули визнання у світі.

Протягом 1920–1930-х років ар-Рейхані невпинно закликав до пробудження арабської національної свідомості, наголошував на потребі доступної світської освіти, необхідності подолання релігійних чвар і здобуття політичного суверенітету. Його публіцистика знаходила відгук у різних країнах арабського світу, а літературний доробок мав величезний вплив на розвиток арабського модернізму. Водночас письменник намагався привернути увагу західної громадськості до проблем арабських народів, протидіючи намірам утворити в Палестині окрему єврейську державу.

В останні роки життя ар-Рейхані неодноразово відвідував батьківщину, подорожував Іраком, Єменом, Марокко та Іспанією, написав низку нових книг, у яких осмислював суспільно-політичні процеси в арабському світі. Він продовжував підтримувати тісні контакти з арабськими політичними лідерами і з провідними інтелектуалами епохи.

13 вересня 1940 року життя Аміна ар-Рейхані трагічно обірвалося внаслідок ДТП у рідному селі Фурейка. Звістка про смерть письменника сколихнула культурні кола як на його батьківщині, так і далеко за її межами. У його похороні взяли участь представники арабських монархів, дипломатичних місій, літературної спільноти.

Філософська і літературна спадщина Аміна ар-Рейхані, що складається з десятків книг арабською та англійською мовами, справила визначний вплив на розвиток арабської суспільно-політичної думки й літератури ХХ сторіччя, ставши містком між культурами Сходу і Заходу. Ар-Рейхані був одним із фундаторів ан-Нагди, піонером емігрантської літератури, основоположником арабського літературного модернізму, новатором у жанрах поезії та прози. Його ідеї щодо потреби культурного синтезу різних цивілізацій, гуманізму, боротьби з фанатизмом, здобуття арабської єдності

й політичної свободи зберігають актуальність і нині, нади-
хаючи нові покоління письменників і мислителів арабського
Сходу.

Питання для семінарських занять:

1. Вплив західної культури на формування світогляду та творчості Аміна ар-Рейхані: від захоплення європейською літературою до спроб синтезу культур Сходу і Заходу.
2. Новаторство поетичної творчості Аміна ар-Рейхані: запровадження верлібру в арабській поезії та його роль у становленні арабського модернізму.
3. Філософські погляди Аміна ар-Рейхані та їхнє відображення у публіцистиці письменника (на матеріалі збірки «Рейханіят»).
4. Роман Аміна ар-Рейхані «Книга Халіда» як перший зразок арабо-американської прози: проблематика, поетика, значення твору.
5. Громадсько-політична діяльність Аміна ар-Рейхані: внесок письменника у боротьбу за незалежність Лівану та об'єднання арабського світу.

Питання для самоконтролю:

1. У якій родині та де народився Амін ар-Рейхані? Яку початкову освіту він здобув?
2. Коли Амін ар-Рейхані вперше емігрував до США і яке значення мало перебування в Америці для формування його світогляду?
3. Які твори західних та арабських авторів справили найбільший вплив на творчість Аміна ар-Рейхані?
4. Як називався найвідоміший роман Аміна ар-Рейхані, написаний англійською мовою? Хто був ілюстратором цього твору?
5. Яку роль відіграв Амін ар-Рейхані у розвитку арабського літературного модернізму та публіцистики?

Теми есе:

1. Формування філософського світогляду ар-Рейхані під впливом арабської та західної культур.
2. Новаторство поетичного доробку Аміна ар-Рейхані: верлібр як засіб осучаснення арабської поезії.

3. «Книга Халіда» Аміна ар-Рейхані: на перехресті арабської та американської літературних традицій.
4. Арабська подорожня проза у творчості Аміна ар-Рейхані: поєднання традиційних мотивів та модерних поглядів на історію й сучасність арабського світу.
5. Амін ар-Рейхані як провісник арабського націоналізму: відображення ідей незалежності та єдності у публіцистиці письменника.

Фрагмент творчості Аміна ар-Рейхані для ознайомлення

خارج الحريم الفصل الرابع عشر

لبثت جهان ترقب قدوم أبيها، وقلبا يتلظى بين عاملَي اليأس والأمل، فقد حلمت حلمًا هالها، ولكن الجنرال فون والنستين وعدّها بأن يعتق أباهما من سجنه في ذلك النهار، فمرت الساعات: التاسعة منها، والعاشر، والحادية عشرة حتى الظهر ولم يعد أبوها، ولا جاءها خبر عنه، فخاطبت الجنرال بالتلفون، فوعدها بأن يزورها في الحال ليعلمها بسبب التأخير.

وبعد قليل جاءت الخادمة بجريدة طنين، فتناولتها جهان، وطالعت فيها هذه الإذاعة:

قد انتحر رضا باشا في سجنه صباح اليوم باكراً بقطعه أحد شرابيين معصمه الأيسر بزجاجة من المصباح الذي وجد مكسوراً على الأرض. قرأت جهان هذا الخبر أصيل ذلك النهار هادئة ساكتة، ومن غريب أمرها أنها لم تتأثر ظاهراً، ولم تفه بكلمة، ولم تصفق كفاً على كف، لم تنح ولم تولول بكلمة، لم يحرك خبر هذه الفاجعة مظهرًا واحداً من مظاهر الحزن فيها، كأنها تناهت في الغم والأسى، فوصلت بفؤادها إلى أوج الأحزان والعذاب، ومتى عظمت المصائب على امرئ أسكتته، أبهتته، جعلته ظاهراً بل باطناً أيضاً كالجماد، فتمسي لواعج النفس كماء الغدير وقد استحال من ريح الشتاء جليداً، وفوق ذلك فقد كانت جهان على استعداد لاقتبال مثل هذه الفاجعة التي تراءت لها في ذلك الحلم المزعج، فشاهدت فيه سر الأوامر الرسمية: المكيدة، الأمر بالاغتيال، الدسياسة

الشیطانية، الجريمة، والإذاعة الملفقة بخصوصها، أجل إن أباهما قد مات، قد قتل قتلاً فظيماً، ولا مرأى أن للجنرال فون والنستين يدًا في الأمر، أو أنه عرف به في الأقل، وعض النظر لئتم تمثيل دوره المنكر، وهو يتظاهر أنه يعمل من أجلها لتبقى صفحاتها بيضاء عندها، قبحه الله! إنه فجعهما بأخيها، وحرماها ابن عمها، وقتل أباهما! وفوق هذا كله هو قادم الآن لمقابلتها، يا لله! ما أعمق غدر هذا الرجل، وما أشد مكره، وما أعظم جبره ووقاحته!

إنه قادم ليراني، أعادت هذه العبارة مرة ثانية محرقة الأرم، وربما كان قصده أن يهنئني على حريتي؟
وتجعدت شفاتها، واشتدنا لما جاش في صدرها من مفاعيل الغضب التي تحولت تدريجاً إلى ضحكة ازدياء وانتقام.
ولكن علي أن أقبل زيارته، أجل سأقابلة بما يليق بمقامه السامي.
وذهبت إلى غرفتها مخلدة إلى أجمل ما في نفسها من الطباع وأهدئها.

وجلست مكبة على المرأة تزين وجهها.
علي أن أستعد لمقابلة سيدي.

ومرت بأناملها البيضاء الناعمة في شعرها الذهبي، فأرخته مسدلة إياه على وجهها، ثم سرحته وضرته إلى جديلتين، وهي تقول متكلفة الغنج والدلال: إكراماً لسيدي، من أجل إله حلمي، من أجل عشيقتي القادم من الشمال، قالت هذا وهي تمر الميل بين هديبها تكحل عينيها.
ثم نهضت خالعة عنها ثيابها، ودهنت جسمها بالطيب، وارتدت فستاناً عريضاً شفافاً أخضر اللون، يجر ذيله على الأرض، ومشت بضع خطوات؛ فزاد زيه بجمال قدها، وشف تجعيده عن بياض جسمها، وأنيق خطوطه، ولبست فوقه سترة موشاة بالذهب، شدتها على الصدر، ضاغطة عليه حتى أصبح مساوياً لما تحته من الحرير الناعم، وتمنطقت بمنطقة أقل اخضراراً من الفستان ضمت تديبها، وقد أنزلتها قليلاً حتى ظل خصرها بادياً في لينة وتمايله. أما خفاها، فكانا من الحرير المقصب كسترتها رسماً ولوناً، يتلألأ فوقهما خلخال من الذهب المرصع بالحجارة الثمينة، فكانت حقا سلطانة، بل حورية فتانة الجمال؛ إذ وقفت وهي في هذا الزي ويدها مشبوكتان حول نحرها تنظر شزراً في المرأة، وتصعد

الزفرات.

ثم قالت وهي تمزج في كفيها نقطة من عطر الورد بيضع قطرات من «سكلا من رويال»، وتدهن صدرها: من أجل سيدي.
ثم نادى بالخصي سليم، فأعطته التعليمات اللازمة بخصوص القهوة، وذهبت إلى الدارخانة، ويدها كتاب نيتشي «هكذا قال زاراتوسترا».
وجاء الجنرال فون والنستين نحو الساعة التاسعة، فأعلن قدومه إليها.

فأسرعت لمقابلته عند الباب قائلة: أهلاً وسهلاً بالجنرال، أنا مسرورة جداً برؤيتك مرة أخرى، وكانت جهان ترحب بالجنرال وعلى ثغرها ابتسامة ساحرة كأن لم يكن من مؤثر في عقلها وروحها، أو كأنها في ساعة أنس وحبور؛ فدهش الجنرال من تصرفها، وعبثاً حاول إيجاد سبب للريبة فيما رآه منها، جميل يصعب عليه حتى على من هو أبعد منه نظراً وبداهة في خاطر في مثل تلك الحال أن يخترق حصون أنسها ومجاملتها، فلقد أجادت في التكليف والمصانعة، متقنة دور السحر والتظاهر، وهي بما ارتدته من اللباس العثماني الذي لم يقابلها به قبلاً قد ازدادت فتنة وجمالاً، وقد خطر في باله في الحال أنها لم يبلغها خبر قتل أبيها، ولهذا لم يكن عنده شك أنها تزينت لأجله؛ لأجل عشيقها، لأجل من ظفر بها، وإنه لسماجة منه وفضاظة أن يكدر خاطرها الآن، ويفاجئها بالخبر، فإنه بهذا العمل يهدم معاقل آمالها، ويخيب رجاءها، ويذبح حلمها، وحلمه أيضاً بما كان يجول في نفسه من التمنيات الحيوانية، إلا أنه لم يرَ مناصاً له من الإلماع إلى الموضوع في الأقل، فكان عليه أن يقول شيئاً يطمئن بالها.

فدنا منها جالساً على الديوان، وقال: إنه ليصعب على المرء، ليستحيل عليه أن ينجز بسرعة مقاصده، وينفذ الأهم من أوامره في هذه الأيام.

– قد يعزر وزير عثمانى لم ينجز في الحال أوامر جنرال ألماني على أنني أراه إبطاء عادياً أصبح صفة لازمة لدوائر الحكومة.

– بالتمام، بالتمام، هذا هو الواقع.

قال هذا متنفساً الصعداء، فإنه رأى فيه فرصة للتملص من الوعد، وللنجاة من حراجة الموقف، ولكي يحول الحديث إلى نقطة أخرى تبعده

عن الموضوع، توقف قليلاً ثم قال: وماذا كنت تطالعين عندما أقبلت عليك؟

– كنت أطالع كتاب نبيكم عن «الوحش الأشقر».
ودلته على العنوان، وعيناها تبرقان غنجًا وسحرًا.
– نعم إن نيتشي من أعظم نوابغنا، ويقال إنه شاعر أكثر منه فيلسوف، أما أنا فلا أحفل بكتابات، وطالما حاولت مطالعة هذا الكتاب فلم أستطع ذلك، ولم أنه إلا صفحات قليلة منه، والسبب طبيعي؛ فإن نيتشي كثير الخيال، وهذا ما لا يرغب فيه الجندي، ولكن ما أجملك وما أبهاك بهذا الزبي الوطني!

– في سبيل إعزازك وإكرامك أيها الجنرال.
قالت هذا مخفية في الحال لحظة ذابطة رمتها بها، أما هو فتناول يدها وكله هيام، فضغط بها على شفتيه مقبلاً إياها.
ودخل إذ ذاك سليم بطبق القهوة، فتناولت جهان الفنجان العائم عليه حب الهال، وهو دليل لها لأخذه دون الآخر الذي قدمته إلى الجنرال.
رشف الجنرال قهوته ساكنًا، وعيناه ترقبان حيطان الدارخانة الفخمة، فلاحت منه نظرة إلى متحف السلاح.
– لأبيك مجموعة سلاح جميلة.

– نعم إن له متحفًا للسلاح يروق لناظره، فهذه قطعة مغشاة بالصدأ، ولكنها من أتمن التحف التي كوفئ بها والذي من آثار الجيل الرابع عشر، وقد أهداها إليه السفير الفرنسي، وهذا السنان هدية أحد زعماء العشائر العربية، وهذا النصل الدمشقي غنمه أمير بلوخستان في إحدى المعارك الدموية، وقد حفر عليه الأمير أثرًا تاريخيًا.
وأنزلت سيفًا شهرته بزلاقة من غمده المصدأ.

أتقرأ الكتابات الأثرية أيها الجنرال؟
– كلا، ولكنني أراه حسامًا بديعًا، وما أجمل قرابه المرصع، أظن حجارته حقيقية؟

– نعم، فهي من الزمرد والياقوت، وقد نضدها أمير هندي، فجاءت خالية من الترتيب والإتقان، وهذا حسام أظنه من صنع هذا العصر في ألمانيا، وهو هدية السلطان عبد الحميد إلى والذي يوم تقلد مهام الصدارة العظمى. أما هذا السيف المكسور، فله حكاية غريبة في بابها، وهي أن

ضابطاً يونانياً جيء به أسيراً إلى والدي في أحد سهول تساليا إبان حربنا الأخيرة مع اليونان، فأمره والدي أن يسلم سيفه، فأبى قائلاً: إنه ورثه من أبيه الذي ورثه عن أجداده، وقد بقي أثراً تاريخياً في عائلتهم، ولهذا فهو يؤثر كسره على تسليمه للأعداء، وإذ سمع والدي كلامه سر من بسالته، وشرف روحه، فسمح له أن يستبقي السيف، إلا أن ذلك الضابط اليوناني الشاب لم يرضَ بسيفه أن يعود إليه هدية من تركي، وقد ظل سحابة نهار كامل يستكبر الأمر ويستهلوه حتى كسره على ركبتيه، ثم أطلق نار مسدسه في رأسه فمات منتحراً، ولهذا احتفظ به والدي بالرغم من كسره؛ تذكراً لتلك الحادثة، وإكراماً لذلك اليوناني؛ اليوناني باسل شريف النفس ولكن التركي أشرف منه وأنبئ؛ ولهذه المدينة أيها الجنرال لسان ينطق عن حادثة محزنة، وهي أنه لما كان والدي ملحقاً عسكرياً في السفارة العثمانية في باريس، كان يتردد علينا نائب فرنسوي قريب من عمرك، وكان يجيد التركية إذ تلقى علومه في الشرق، وقد سمح والدي لأمي التي كانت من جميلات العصر أن توافي الصالون حاسرة القناع؛ ولهذا أكثر النائب زيارته، وكثيراً ما أشرك زوجته معه بزياراتنا، وقد دعيا والدي يوماً إلى منزلهما خارج باريس، ولم توجس أُمي شراً من تلك العلائق الودية، حتى جاءها النائب ذات مساءً بيننا أبي كان في التياترو مع أصحابه، فتقدم إليها راكعاً على ركبتيه، مقبلاً قدميها، مفصلاً عن شدة تعلقه بها وهيامه فيها؛ فأنكرت أُمي عليه ذلك نافرة، وللحال انقلب النائب من إنسان إلى وحش؛ إذ حاول أن يرغمها لإرادته، إذ ذاك عمدت أُمي إلى الحيلة لتخلص من شره، فجرت به إلى حيث كانت هذه المدينة — هذه المدينة بعينها — فقبضت على لحيته وطعنته طعنة في قلبه قاضية، وقد تناولت صحف باريس هذه الحادثة، وبرأ الرأي العام ساحة أُمي، ولكننا اضطررنا بعدئذٍ أن نغادر باريس.

وقد استغربت جهان ما ظهر من قوة الاختراع والتصوير فيها، فلفقت حكاية عزت حوادثها إلى أمها، ولم تدر كيف خطرت في بالها، إلا أنها ناسبت المقام، وخدمت قصدها في الجنرال، ولكنها لما نظرت إلى وجهه شاهدت فيه علائم الحيرة والاضطراب، وقد ألبسها لباس التيقظ والاحتراس، فقد كان ينظر إليها واجماً باسمًا معاً، وهي واقفة أمامه وبيدها المدينة، أما هي وقد أنست منه التحذر، فتندمت لإثارة هواجسه،

وللحال عادت تطمئن باله فقالت: ولكن أجمل ما في المتحف من القطع وأثمنها إنما هي في قاعة أخرى، فهل أريكمها إذا شئت.

تبادر إلى ذهن الجنرال أنه لفي موقف لا يخلو من خطر، ولكنه ما لبث أن عاد إلى طمأنينته إذ تقدمته جهان إلى غرفتها بين هو يتمشى وراءها، متأملاً قوامها الرشيق، وجمالها الفتان.

أدخلته قدس أقداس الحريم العابق بالروائح العطرية التي تسكر النفس، وتذيب الفؤاد، ولقد ظن بادئ ذي بدء أن كل ما كان أمامه وهم لا حقيقة ما خلا اليد التي أمسك بها، والعينين اللتين حدق بهما، وتلك الطلعة الجميلة؛ طلعة جهان! وذاك القد قدها اليتيم الذي ضمه إليه، فأضرم في نفسه النار وهي تشعر بحقيقة حال يفوق جمالها جمال التصور والخيال. – لا، لا، ليس الآن.

قالت هذا جهان متطلعة فيه بعينين عاشقتين ذابلتين وهي تبتعد وتقترب منه كلهيب النار في موقد كاتون.

أما السيف الذي أرادت أن تريه إياه، فقد كان معلقاً على الحائط فوق الديوان، فأنزله قائلة: هذا أثمن السيوف وأجلها معنى، وهو أثر تحتفظ به العائلة، عائلتنا؛ لأنه جاء لوالدي بالتوارث عن أحد جدوده يوم حارب المسيحيين عند أبواب فيانا! أما أبي فلما قضى آخر أولاده استأمنني عليه قائلاً: ليكن هذا السيف من نصيب عريسك الذي سيرث شرف أجدادك المقدس.

فتناول الجنرال ذلك السيف معيداً كلمتها «عريسك»: هذا هو السيف الذي أضعته، السيف الذي كان يجب أن أرثه، نعم.

– هو مقدمة مني إليك أيها الجنرال.

– لله درك من حسناء كريمة الأخلاق، بهية الطلعة، حلوة المحيا. وقد تنحت عنه مرة أخرى أيضاً حائرة بأمره مترددة قائلة: لعل سليماً قد غلط بفنجال القهوة إذ قد نفذت حيلتها التي تظاهرت بها مثلبسة صفات غير طبيعية فيها، ولهذا بدأت تشعر بعناء وقلق خائفة أن تكون لم تحسن ترتيب الأمر، أو أن يعود إلى ما سبق له من قلق البال، وإيجاس الشر بالرغم من أنها جاهدت في استبقاء رشدها، والمحافظة على التكتم بما تظاهرت به.

– لم يحن الوقت بعد، اجلس ودعني وحريرتي هذه الليلة، السيف

لك، وأنا أيضاً، و... و... وسأعود إليك في الحال.
 وخرجت من الغرفة تاركة ضيفها على الديوان، أما هو فتناول
 السيف مرة ثانية مجيلاً نظره في ما نقش عليه بالتركية، مقلّباً إياه بيده،
 معجباً بنصابه المطعم بالذهب، وكان ذلك التطعيم عربياً، وهو آية من
 القرآن لا تروق لمسيحي ما، ولا يحب سماعها وهي: *وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ
 تَفَقَّهُوهُمْ*، والضمير في هذه العبارة عائد إلى الكفار المشركين، إلا أن
 جهل الجنرال اللغة كان بركة ونعمة، ثم أنعم النظر بالغمد المرصع
 بالحجارة الكريمة، ممسكاً بالنصاب على طول ذراعه، وضغط بسنانه
 على البلاط ليراه يلتوي، فتبسم قائلاً: لقد أصبح ملكي، وجهان، حوريتي،
 سلطانتني العائدة إلي قريباً هي لي ليلة واحدة أخرى في الأقل.

ومرت عشر دقائق قبيل أن عادت جهان وهو ينتظرها بصبر كاد
 أن يفرغ، وبعدئذ أخذ يتمشى في الغرفة، ولم يزل السيف في يده، وقد
 شعر بتخدير دب إلى يديه ورجليه، وبدوار استولى عليه بتدرج، فرمى
 نفسه في الديوان، وأسند رأسه إلى وسادة شاعرًا أن يدين خفيفتين كانتا
 تؤاسيانه وتلاطفانه، وأن شيئاً غريباً استحوذ على صوابه، وامتلك رشده،
 وأن الإغماء استولى عليه، وقبل أن يغمض عينيه في الرمق الأخير
 الذي هو ليس بيقظة ولا بنوم رأى شبحاً من الجمال والبهاء يتقدم نحوه،
 ودخلت جهان القاعة، فنظرها الجنرال آخر مرة في حياته؛ لأنه في تلك
 اللحظة سقط السيف من يده، ونام نوم الموت.

اقتربت منه جهان لتتأكد حقيقة حاله، فحلت عرى سترته وطوقه
 تبدو منه رقبتة، وتناولت السيف محدقة بجثمانه الجامد الهادئ الذي كان
 منذ هنيهة هائماً دنفاً ملتهباً شهوة وغراماً، ثم تراجعت خطوة مترددة،
 مذعورة، ولكنها نشبت للحال كالنمرة صارخة، باسم الله، إما تضحية وإما
 انتقاماً؟ وكانت يدها ثابتة لا ترجف، ولم تخطئ طعنتها النجلاء، فتدقق
 الدم من حبل وريده ملطخاً فستانها، جاريًا كالنهر على الديوان، وعلى
 البلاط الرخامي الأبيض، ملوثاً حذاءها، فراعها مرأى الدم وأرعبها،
 ولهذا هرولت من الغرفة حافية صارخة: لقد نحرت الوحش الأشقر، لم
 يعد الوحش الأشقر في قيد الحياة.

ودخلت الدارخانة محكمة قفل الباب، وقد صور لها الوهم أن أحدًا
 رآها كما هي رأت مصرع أبيها، وأنه لاحق بها، فارتمت على الديوان

لابطة الكتاب الذي كان هناك، واحتملت رأسها ببديها كأنها تريد أن تهدي ما فيه من ثورة الخوف والرعب، ولقد تراءت لها الرؤيا مرة أخرى؛ فكان أمامها بوابة النعيم، ولكنها خالية من الوحش الأشقر، فقد ذبح ذلك الوحش، ومات إلى الأبد، ولكنها وثبت بغتة من على الديوان، وفي عينيها حملقة تنطق عن جنون طراً عليها في تلك الساعة، فصاحت ذعراً وألماً، وقد رأت أمامها بدلاً من وحش واحد، اثنين، ثلاثة، أربعة، خمسة، جمهوراً كبيراً من الوحوش.

ثم صرخت بملء صوتها: لا، وهي تلف ضفائر شعرها حول عنقها، لا إنهم لن يستطيعوا أن يدركوني، كلا، كلا. وأسرعت إلى الجهة الأخرى من الغرفة تدوس كتاب نيتشى على الأرض، فأنزلت المدية التي لفتت فيها حكاية أمها مع النائب الفرنسي. ثم عادت جالسة تفرك بأنامل يمانها معصمها الأيسر، مستجمعة نظرها في مكان واحد، وهي تصيح: كلا، إنهم لن يدركوني أبداً، هنا، هنا تماماً، رأيتهم بأعينني، رأيتهم يذبحون بالسكين. ما قالت هذه الكلمة إلا وتجعدت شفتاها متصلبتين مكشرتين ألماً ممزوجاً بهول استحال تدريجاً إلى ابتسامة صفراء؛ ابتسامة الموت، فمدت ذراعها وهي تميل بوجهها من الدم المتدفق منه. أبتاه اصفح عن ابنتك، بدرم إن الوحش الأشقر لم يحيا ليفاخر بانتصاره، ابتاه لقد ذبحته بسيفك — بدرم ذبحت الوحش الأشقر — الوحش الأشقر قد مات.

وبدت قدماها البيضاوان إذ مددت رجليها المغطاتين بالأخضر كأنهما زنبقتان تدلتا من ساقهما، زنبقتان ألوتهما ريح الصبا، وبدا وجهها المتوج بصفائرها الذهبية كالموجة المغشاة بالزبد الظاهرة عند الشفق إبان بزوغ الشمس.

أما المدية وكتاب نيتشى، فقد كانا على الأرض إلى جانب الديوان، مغموسين بالدم كأنهما يشهدان شهادة حق على ما ينبغي أن يموت في الشرق وفي الغرب قبل أن تولد روح العالم الجديدة.

الأسئلة:

1. «مكر المرأة أشد فتكاً من السيف». كيف يبدو ذلك في القصة أعلاه؟

2. ” لبثت جهان ترقب قدوم أبيها، وقلبا يتلظى بين عاملي اليأس والأمل». من خلال قراءتك للقصة ماذا تعني هذه العبارة؟ ولماذا كانت جهان تتلظى بين اليأس والأمل؟
3. ماهي حكاية ”السيف المكسور“ كما حكتها جهان عن والدها؟ ولماذا رفض الفارس اليوناني أن يسترد سيفه من التركي؟ وما رأيك في تصرف هذا الفارس اليوناني؟
4. ماذا كان مكتوباً بالعربية على السيف الذي تفقده القائد؟ ولماذا يمكن أن تغضب العبارة المكتوبة أي مسيحي كما قال المؤلف؟
5. ألمح المؤلف في أكثر من سياق إلى الكراهية بين الشرق والغرب. وضح ذلك؟
6. ماهي الحكاية التي حكتها جهان للقائد فأثارت مخاوفه وقلقه؟
7. ” أما المدينة وكتاب نينشى، فقد كانا على الأرض إلى جانب الديوان، مغموسين بالدم كأنهما يشهدان شهادة حق على ما ينبغي أن يموت في الشرق وفي الغرب قبل أن تولد روح العالم الجديدة». ما الذي قصده المؤلف بهذه العبارات؟
8. ما رأيك في القصة أعلاه؟ وما هي أبرز الأفكار فيها؟
9. ما رأيك في أسلوب المؤلف؟ وما هي الكلمات والتعبيرات التي تعرفت عليها لأول مرة في هذه القصة؟

Глосарій

1	Чекала на прихід свого батька	تَرَقَّبَ قُدُومَ أَبِيهَا
2	між двома факторами відчаю та надії	بَيْنَ عَامِلِي الْيَأْسِ وَالْأَمَلِ
3	побачила в ньому таємницю офіційних наказів	شَاهَدَتْ فِيهِ سِرَّ الْأَوَامِرِ الرَّسْمِيَّةِ
4	він позбавив її брата	فَجَعَهَا بِأَخِيهَا
5	яка глибина зради цього чоловіка	مَا أَعَمَّقَ غَدْرَ هَذَا الرَّجُلِ
6	приготувався зустріти свого пана	اسْتَعَدَّ لِمُقَابَلَةِ سَيِّدِي

7	вбрана в османський одяг	إِرْتَدَّتُهُ مِنَ اللَّبَاسِ الْعُثْمَانِيِّ
8	підвів її до своєї кімнати	أَدْخَلَهَا قُدْسَ أَقْدَاسِ الْحَرِيمِ
9	кров, що текла з нього	الدَّمُ الْمُنْدَفِقُ مِنْهُ
10	на мармуровій білій підлозі	عَلَى الْبِلَاطِ الرَّخَامِيِّ الْأَبْيَضِ
11	ніби дві лілії	كَأَنَّهُمَا زَنْبَقَتَانِ
12	вона надягла прозору зелену сукню	إِرْتَدَّتْ فُسْتَانًا عَرِيضًا شَفَافًا أَخْضَرَ اللَّوْنَ
13	в час дозвілля та радості	فِي سَاعَةِ أَنْسٍ وَحُبُورٍ
14	з приголомшеним поглядом	فِي عَيْنَيْهَا حُمْقَةٌ
15	закрутила своє волосся навколо шії	تَلَفُّ صَفَائِرَ شَعْرِهَا حَوْلَ عُنُقِهَا
16	вкритий піною	الْمُعْشَاةُ بِالزَّبْدِ
17	своїми тонкими білими пальцями	بِأَنَامِلِهَا الْبَيْضَاءِ النَّاعِمَةِ
18	меч, яким вона вбила чудовисько	بِسَيْفٍ ذَبَحَتْ بِهِ الْوَحْشَ
19	лежали на підлозі поруч із диваном	كَأَنَّا عَلَى الْأَرْضِ إِلَى جَانِبِ الدِّيْوَانِ
20	її батько довірив їй його	إِسْتَأْمَنَهَا عَلَيْهِ وَالِدُهَا
21	цінніша за уявлення та фантазію	يَفُوقُ جَمَالَهَا جَمَالَ التَّصَوُّرِ وَالْخَيَالِ

22	стоячи перед ним зі схрещеними на грудях руками	وَإِقْفَةٌ أَمَامَهُ وَيَدَاهَا مَشْبُوكَتَانِ حَوْلَ نَحْرِهَا
23	із дзвінким і чарівним поглядом	وَعَيْنَاهَا تَبْرُقَانِ غَنَجًا وَسِحْرًا
24	у його погляді з'явилися ознаки розгубленості	فِي وَجْهِهِ عَلَائِمُ الْحَيْرَةِ وَالِإِضْطِرَابِ
25	видно було її стрункий стан	بَدَا خَصْرُهَا بَادِيًا

الريحانيات أصوات السكينة

من المشاهد الطبيعية ما يستوقف القلب، ومنها ما يستوقف القلب والعقل معًا، ومشاهد لبنان المشهورة من هذه التي تحير الإنسان فتعقل منه اللسان.

على كتف وادي قاديشا أو عند مغارة أفقا أو في ظلال الأرز يقف المرء ساكنًا خاشعًا مدهوشًا، ولا غرو فإن لهاته المشاهد الجليلة مزية معنوية فوق مزيته الطبيعية المدهشة، أجل إن فيها من آثار تاريخ الإنسان وأديانه ومن تذكارات خرافاته وأباطيله ما لا تمحوه يد الدهر ولا تدرسه السيول والأعاصير.

ومن هذه ما نراه عند مغارة أفقا تحت جفن الجبل القائم حولها كقلعة من قلاع الفينيقيين، هناك آثار هيكل بناه الرومان للزهراء وشجرة جوز وارفة الظلال يقدها المتأولة المقيمون اليوم في ذلك الوادي، وفوق هاته الشجرة وذاك الظل تخيم سكينة رهيبية عجيبة يتخللها نقيق الضفادع وتغريد الحساسين وحفيف أجنحة النسور، وهذه — لعمرى — أصوات السكينة التي تدفن فيها عقائد الإنسان وأضاليه.

كان الرومان في أفقا وكانت الزهراء، كان الإنسان في ذلك الزمان يعبد الجمال وكان الجمال ينبوع ملذات الإنسان ومبراته، ومصدر ما تسامى من آدابه وفنونه، واليوم في أفقا يوم التعاويذ بل يوم أولياء الجوز والجميز! أسفي على امرئ يدب حول جذور الدين في قيود من الإيمان

صدأى، فإن ما بقي من إدراكه وأمله لشبيهة بتلك الرقاع البالية التي يعقدها في أغصان الجوزة ليقبّه ولئِها من تصاريّف الدهر وكوارث الزمان، رفعة بالية، على شجرة عالية، في ظل مغارة الجهل والخوف والغرور. أهذا ميراثك يا وليّ الجوزة؟ ألاّ يسمعك الحسون شيئاً من نشيد عبّاد الزهراء؟ وأنت يا ربة الحب والجمال ألاّ تسمعين في نقيب الضفادع بكاء عبّاد هذا الوادي؟ أو لا تسمعين همس الحكمة الأزليّة في حفيف أجنحة النسور؟

وقفت بين حجارة هيكلك عند الجوزة فرأيت حجراً كبيراً كأنه رأس صنم، في فمه وعينه شيء من التراب وقد نبتت فيه ونوّرت أزهار العصفر البيضاء والصفراء، وسمعت الصنم يخاطب الجوزة فيقول: أجمل الرومانيات قبلني وهذا أزهار حبهن في فمي. فقالت الجوزة: أعظم الكائنات عروسي، حجابها الربيع وجلبابها الصيف، وأزهاري وثماري من نور حبها وحرارته. فقال الصنم، ولكن الإنسان يشوّه أغصانك برقاع خرافاته وأباطيله.

فقالت الجوزة: أما أنت فقد دنسك بغي الرومانيات وخلاعة الرومانيين.

فقال الصنم: إن نار الحب طاهرة مطهّرة. فقالت الجوزة: وإن رقاع الإيمان كفلس الأرملة... فقاطعها الصنم قائلاً: بل هي كورق التين يستر بها الحارص من المؤمنين عورة إيمانه.

فعظم إذ ذاك هدير المغارة وسمعتها تقول: أفي باب أم النهر المقدس نهر أدونيس، ينبوع الحياة الدائمة، تفاخرون بما يشيده الإنسان ويقدهسه؟ فأجابت الضفادع الناقّة: نعم، نعم. وغرّدت الحساسين: لا، لا.

ومر النسور فوق جفن المغارة مسرعاً وهو يهمس بجناحيه كلمة قلّ من أدرك سرها من الناس.

الأسئلة:

1. قدم الكاتب وصفاً للطبيعة يشيد فيه بجمالها. وضح ذلك؟

2. أقام الكاتب حواراً بين أطراف الطبيعة من شجر وحجر وزهر وطيور. اشرح ذلك؟
3. «من المشاهد الطبيعية ما يستوقف القلب، ومنها ما يستوقف القلب والعقل معاً، ومشاهد لبنان المشهورة من هذه التي تحير الإنسان فتعقل منه اللسان.» ماهي المشاهد التي تعقل اللسان كما وصفها الكاتب؟
4. تتمتع لبنان بطبيعة رائعة تركت أثرها فيما كتبه جبران خليل جبران وأمين الريحاني اشرح ذلك؟
5. ذكر الكاتب الحساسين والصفادع والنسور كما ذكر الشجر والحجر والزهر وهو ما يعكس بطولة الطبيعة في القصة أعلاه. فلماذا أثر الكاتب أن يتحدث بلسان الطبيعة؟ وهل كان ذلك موفقاً في رأيك؟

Глосарій

1	У тіні кедрa	فِي ظِلَالِ الْأَرْزِ
2	під повікою гори	تَحْتَ جَفْنِ الْجَبَلِ
3	руїни храму, побудованого римлянами	آثَارُ هَيْكَلِ بِنَاءِ الرُّومَانِ
4	освячене маронітами-мешканцями	يُقَدِّسُهَا الْمَنَازِلَةُ الْمُؤَيَّمُونَ
5	дивовижна страшна тиша	سَكِينَةٌ رَهِيْبَةٌ عَجِيْبَةٌ
6	шелест крил орлів	حَفِيْفُ أَجْنِحَةِ النُّسُورِ
7	поклонялися красі	يَعْبُدُ الْجَمَالَ
8	джерело насолод і виправдань людини	يَنْبُوعُ مَلَذَاتِ الْإِنْسَانِ وَمَبْرَاتِهِ
9	рятувати його від примх долі	لِيَقِيَهُ مِنْ تَصَارِيْفِ الدَّهْرِ
10	в тіні печери невігластва	فِي ظِلِّ مَعَارَةِ الْجَهْلِ

11	плач шанувальників цієї долини	بُكَاءُ عِبَادِ هَذَا الْوَادِي
12	як голова ідола	كَأَنَّهُ رَأْسُ صَنَمٍ
13	найвеличніша істота – моя наречена	أَعْظَمُ الْكَائِنَاتِ عَرُوسِي
14	її покривало – весна	حِجَابُهَا الرَّبِيعُ
15	спотворює твої гілки ганчірками його забобонів	يُشَوِّهُ أَغْصَانِكَ بِرِقَاعِ خُرَافَاتِهِ
16	розпуста римлянок і розбещеність римлян	بَغْيُ الرُّومَانِيَّاتِ وَخَلَاعَةُ الرُّومَانِيِّينَ
17	вогонь кохання чистий й очищаючий	نَارُ الْحُبِّ طَاهِرَةٌ مُطَهِّرَةٌ
18	як листя смоківниці	كَوَرَقِ النَّيْنِ
19	прикриває сором своєї віри	يَسْتُرُ بِهَا الْحَارِضُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ عَوْرَةَ إِيْمَانِهِ
20	джерело вічного життя	يَنْبُوعُ الْحَيَاةِ الدَّائِمَةِ
21	хизується тим, що людина буде та освячує	تَفَاخِرُونَ بِمَا يُشْبِهُهُ الْإِنْسَانُ وَيُقَدِّسُهُ
22	соловейки щебетали	غَرَّدَتِ الْحَسَّاسِينُ
23	орел пролетів над повікою печери	مَرَّ النَّسْرُ فَوْقَ جَفْنِ الْمَغَارَةِ
24	він шепоче своїми крилами слово	وَهُوَ يَهْمِسُ بِجَنَاحَيْهِ كَلِمَةً
25	мало хто з людей усвідомив його таємницю	قَلَّ مَنْ أَدْرَكَ سِرَّهَا مِنَ النَّاسِ

مَا هِيَ السَّعَادَةُ

ما هي السعادة، وأين هي، هل هي في الأعمال الصالحة، هل هي في الحياة النقية التي يعيشها أفراداً قلائل، هل هي في الصداقة المجردة الحقيقية، هل هي في الاعتزال والوحدة، هل هي في الثروة أو في الصحة أو في الشهرة والمجد، أو هل هي في الحب الجنسي والعيشة العائلية الصالحة؟ فإن لم تكن في إحدى هذه الحسنات أو السيئات أين هي إذا، هل هي في القبر أو هل هي خيال يزورنا في المنام ويختفي قبل أن يقول: عليك السلام؟ لا يا صديقي إن السعادة منتشرة في العالم انتشارَ الهواء، ولربما قلت لك إن السعادة هي أن تتنشق من الهواء النقي بقدر إمكانك، وأن تمشي في البرية بضع ساعات كل يوم، وأن تستحم في كل بحيرة تصل إليها لتصبح صحتك كصحة الذئب أو العجل على الأقل. ولكن هذه وسائل حسنة فقط، هي طرق مستقيمة تؤدي إلى السعادة بأقرب ما يمكن أن يصل إليها أحد من البشر.

أما السعادة بالذات فهي إتقان الصانع صنعته والتوفر عليها، السعادة هي في العمل ولا سيما العمل الذي يتطلب إجهادَ الفكر والاختراع. السعادة هي اللذة التي يجدها الإنسان في إتمام عمله على غاية ما يمكن من الكمال، هي اللذة التي يجدها المصور في صورة يصورها، والنقاش في تمثال يحفره، والشاعر في قصيدة ينظمها، والكاتب في رسالة يؤلفها والموسيقي في لحن يبتكره، والعالم في اكتشاف حقيقة علمية جديدة، والإسكاف في حذاء يصنعه والخياط في ثوب يخيطه، والفلاح في حقل يحرثه ويزرعه ويحصده. وقس على ذلك.

كل صناعة يتخذها الإنسان هي شريفة مقدسة بشرط أن يُتقنها، بشرط أن يُتابعها بنشاطٍ واستقامةٍ وحكمةٍ وحققٍ وحماسة. وعندي أن النجار الذي يصنع مكتبة جميلة مثلاً لهو أشرف من الأديب الذي لا يُحسن عملاً مفيداً، الأديب الذي يحتقر الأعمال اليدوية ويحمل نفسه أُنقال الهيئة الاجتماعية، فيفادي بمهجته خدمة للإنسانية. خذ لك صناعة شريفة وأتقنها ما استطعت ومارسها باستقامة وقناعة وثبات فتستغن عن السعادة الفاسدة التي يطلبها جمهور الناس، السعادة التي ينهك الجاهل قواه في الركض وراءها ويموت أخيراً وهو بعيد عنها.

كُتبت هذه الفقرة ونشرتها فورد على الجريدة من القراء ردودٌ عديدة فيها كثيرٌ من الاعتراضات الفارغة والاحتجاجات السخيفة. وأما الذين قالوا قولاً معقولاً فاتنان، أحدهما صحافي معنزل والثاني قسيس متجول. ولا شك عندي أن الصحافي اعتزل الصحافة ليقترب من السعادة، والقسيس خرج من ديره ليفتش عليها في العالم، وبما أن مهنة الكاهن خارجة عن دائرة الفنون والصنائع المقيدة جاء اعتراضه في محله إذا قال: إن السعادة الحقيقية هي التي يتحد فيها الإنسان مع خالقه، هي قائمة في الصوم والصلاة والقنوت. وغير ذلك من المتاجر الدينية التي يتاجر بها رؤساء الأديان ولو فكر حضرة القس وسبّر بمسبار النقد الناموس الذي أشرت إليه لأيقن بأنني أوافقه بالحرف إذا كنا لا نتفق بالروح، يعجبني كثيراً اتحاد الإنسان مع خالقه، ولكن لو سُئلت وسُئِل القس المحترم عما فهمه بالخالق لما كنا نرى ونسمع بعضنا لما يكون بيننا من بعد المسافة.

أنا روحيّ ولست مادياً. إنني أرى في كل ما حولي من الطبيعة شيئاً من الجوهر الإلهي الذي نسمي مصدره الأصلي إلهاً أو خالقاً وكلما ترقى الإنسان ازداد في عينه الجمال الطبيعي المحيط به، وكلما درس الحكيم الطبيعة قرب من الناموس الرئيسي السائد في كل جزء منها، وهذا الاقتراب من الناموس هو ما أسميه ويُسميه القس المحترم أيضاً «اتحاد الإنسان مع خالقه».

وأما الصحافي فيظن أن تعريفي للسعادة ناقصٌ إذ قلت: إنها قائمةٌ في إتقان الصانع صنعته ومزاولته إياها بصير وجلد وسرور، بحذق وفناعة وحكمة. واللييب الذي يُمعن قليلاً ويقراً ما يتخلل السطور أيضاً يرى بأنني كدت أنكر وجود السعادة في العالم بعد أن فتشت عليها سنين عديدة بالفتيل والسراج. كدت أقول مع المراسل الفاضل: السعادة «على فرض وجودها» هي كذا وكذا. ولكنني وجدت بعد أن فتشت حولي بأن السعادة الحقيقية هي التي تنشأ وتنمو في الداخل، في الروح. أنا أكتب فيما اختبرته فقط، وإذا طبقت اختباراتي اختبارات الغير فلهم أن يستفيدوا بها إما بالاعتناء وإما بالحياد.

لو أجهد المرء نفسه في جمع المال وأفنى حياته في احتكار صنف من البضاعة حتى يقال عنه أخيراً إنه «ملك السكر» أو «ملك الفحم»

أو «ملك القطن» أیكون یا ترى سعیداً، ولو أصبح أغنیاً من روتشیلد أو روكفلر وكانت معدته ضعيفة ورئتيه معتلتين أیكون یا ترى سعیداً، ولو كان صحيح الجسم والعقل وكثير المال والنشاط ولكنه خال من الشفقة والمحبة والحنو، أیكون یا ترى سعیداً. لو كان غنیاً في آدابه وفي صحته وماله وفقيراً في الفضائل التي هي دعائم العائلة أیكون یا ترى سعیداً. إني أنفق من بعض الوجوه وذاك الصحافي في ما قاله عن بساطة العيش وسداجته، ولكنني أنكر أن المجد والشهرة والعظمة لا تأتي أبداً عن طريق الحياة البسيطة التي تزينها القناعة وتكلمها التأملات الروحية، من كان قنوعاً في حياته من الفلاسفة والحكماء كان — ولا شك — سعیداً. أنا قنوعٌ من جهة مادية أرضية، ولكنني غير قنوع من جهة روحية سماوية. روعي تطلب أكثر من معدتي في الأحيين، وعقلي يطلب الآن أكثر من حواسي، وبما أن كلامنا هو عن السعادة الحقيقية الروحية يجب أن نتكلم عن الفلاسفة والحكماء؛ إذ لا سعادة حقيقية إلا في الحياة البسيطة النقية التي عاشوها. ويجب أن نذكر بأن في العالم طبقة كبيرة من البشر ممن لا يفكرون أبداً في السعادة، هؤلاء الناس يكدون ويأكلون وينامون كأجدادهم الذين عاشوا في العصر الذي عاشت فيه الحلقة المفقودة.

المجد الذي يجده القائد في انتصاراته زائل، والشهرة التي يتطلبها الكاتب زائلة، والسعادة التي يجدها الفتى في ماله لا تدوم، والسعادة التي يجدها الفقير في قناعته ومحبة أهله هي سعادة كاذبة ضيقة النطاق تزول إذا صار الفقير غنياً أو تنتهي إلى الرضوخ والعبودية إذا ظل فقيراً، والسعادة التي يجدها العاشق في عشقه هي غالباً سُم قاتل.

إن طريق المحبين ملطخة بالدماء، أما السعادة الحقيقية هي التي يجدها الصانع في صنعته على الإطلاق، أي: أن المصور مثلاً يلتذ في صورة جميلة صورها، ولكن لذته هذه أيضاً لا تدوم فلربما شغف المصور بصورته مدة أسبوع أو أسبوعين أو شهر أو شهرين، ولكن متى زالت هذه العاطفة زالت السعادة فعليه إذا أن يُداوم العمل، أن يلاحق التصوير، أن يصور صورة أخرى لتبقى لذته في عمله متواصلة. وهذه اللذة المتواصلة هي عندي السعادة بعينها.

الأسئلة:

1. ماهي السعادة كما قصدتها المؤلف؟
2. نشر المؤلف رأيه في السعادة فأثار بلبلة واختلافا في الرأي. لماذا يصبح تعريف السعادة مثيرا للخلاف دائما؟
3. من هما اللذان قالوا رأيا معقولاً في السعادة كما يرى المؤلف؟ وماذا قالوا بالضبط عن السعادة؟
4. كيف يرد الكاتب على رأى القس والصحافي في السعادة؟ وما هو الرأى النهائي الذي يعرف به الكاتب السعادة ويختتم به مقاله؟
5. هل يمكن حقا تعريف السعادة؟
6. ماهو تعريف السعادة من وجهة نظرك أنت؟
7. تحدث عن إحدى المرات التي شعرت فيها أنك سعيد؟ واذكر الأسباب؟
8. هل تتفق مع المؤلف في تعريفه للسعادة؟ ولماذا؟

Глосарій

1	Щастя поширене у світі	السَّعَادَةُ مُنْتَشِرَةٌ فِي الْعَالَمِ
2	вдихати якомога більше чистого повітря	أَنْ تَتَنَسَّقَ مِنَ الْهَوَاءِ النَّقِيِّ بِقَدْرِ إِمْكَانِكَ
3	досконале володіння ремеслом і відданість йому	إِتْقَانُ الصَّانِعِ صَنَعَتَهُ وَالتَّوْفُرُ عَلَيْهَا
4	робота, яка вимагає напруги думки та винахідливості	الْعَمَلُ الَّذِي يَتَطَلَّبُ إِجْهَادَ الْفِكْرِ وَالِإِخْتِرَاعِ
5	задоволення, яке людина знаходить у завершенні своєї роботи	اللَّذَّةُ الَّتِي يَجِدُهَا الْإِنْسَانُ فِي إِتْمَامِ عَمَلِهِ
6	нове наукове відкриття	اِكْتِشَافُ حَقِيقَةٍ عِلْمِيَّةٍ جَدِيدَةٍ
7	кожне ремесло, яким людина займається, є благородним і священним	كُلُّ صَنْعَةٍ يَتَّخِذُهَا الْإِنْسَانُ هِيَ شَرِيفَةٌ مُقَدَّسَةٌ

8	тесляр, який виготовляє гарну книжкову шафу	النَّجَّارُ الَّذِي يَصْنَعُ مَكْتَبَةً جَمِيلَةً
9	літератор, який зневажає ручну працю	الأديب الذي يَحْتَقِرُ الأَعْمَالَ اليدوية
10	оволодій благородним ремеслом	خُذْ لَكَ صَنْعَةً شَرِيفَةً
11	марне щастя, яке шукає маса людей	السَّعَادَةُ الْفَاسِدَةُ الَّتِي يَطْلُبُهَا جُمْهُورُ النَّاسِ
12	я духовна людина, а не матеріаліст	أَنَا رُوحِيٌّ وَلَسْتُ مَادِيًّا
13	я бачу в усьому, що мене оточує в природі, щось від божественної сутності	إِنِّي أَرَى فِي كُلِّ مَا حَوْلِي مِنْ الطَّبِيعَةِ شَيْئًا مِنَ الْجَوْهَرِ الإِلَهِيِّ
14	щастя, яке людина знаходить у своїх грошах, не триває довго	السَّعَادَةُ الَّتِي يَجِدُهَا الْفَتَى فِي مَالِهِ لَا تَدُومُ
15	справжнє щастя – це те, що майстер знаходить у своєму ремеслі	السَّعَادَةُ الْحَقِيقِيَّةُ هِيَ الَّتِي يَجِدُهَا الصَّانِعُ فِي صَنْعَتِهِ
16	художник насолоджується красивою картиною, яку він намалював	المُصَوِّرُ يَلْتَذُّ فِي صُورَةٍ جَمِيلَةٍ صَوَّرَهَا
17	ця насолода також не триває	لَذَّتْهُ هَذِهِ أَيْضًا لَا تَدُومُ
18	виснажив свої сили в гонитві за нею	يُنْهِكُ الْجَاهِلُ قُوَاهُ فِي الرِّكْضِ وَرَاءَهَا
19	заперечення були здебільшого пусті, а протести – абсурдні	كثِيرٌ مِنَ الإِعْتِرَاضَاتِ الْفَارِغَةِ وَالإِحْتِجَاجَاتِ السَّخِيفَةِ
20	журналіст у відставці та мандрівний священник	صَحَافِيٌّ مُعْتَزِلٌ وَقَسِيسٌ مُتَجَوِّلٌ

21	священник вийшов зі свого монастиря, щоб шукати його в світі	الْقَسِيْسُ خَرَجَ مِنْ دَيْرِهِ لِيَقْتَسِحَ عَلَيْهَا فِي الْعَالَمِ
22	мій розум зараз вимагає більше, ніж мої почуття	عَقْلِي يَطْلُبُ الْاَنَ اَكْثَرَ مِنْ حَوَاسِّي
23	якщо бідняк став багатим	اِذَا صَارَ الْفَقِيْرُ غَنِيًّا
24	щастя, яке закоханий знаходить у своєму коханні, часто є смертельною отрутою	السَّعَادَةُ الَّتِي يَجِدُهَا الْعَاشِقُ فِي عَشْقِهِ هِيَ غَالِيًا سُمٌّ قَاتِلٌ
25	моя душа іноді вимагає більше, ніж мій шлунок	رُوْحِي تَطْلُبُ اِكْثَرَ مِنْ مَعْدَتِي فِي الْاَحْيَايِنِ

Література:

Dunnavent, Walter Edward, III (1991). Ameen Rihani In America: Transcendentalism in an Arab-American Writer. Indiana: Ph.D. dissertation, Indiana University.

Funk, C. Nathan and Betty J. Sitka, eds. (2004). Ameen Rihani: Bridging East and West – A Pioneering Call for Arab-American Understanding. New York, Toronto, Oxford: University Press of America. ISBN 978-0-7618-2860-0.

Hajjar, Nijmeh (2010). The Politics and Poetics of Ameen Rihani: The Humanist Ideology of an Arab-American Intellectual and Activist. London: Tauris Academic Studies. ISBN 978-1-84885-266-2.

Hassan, Wail S. (2011). Immigrant Narratives: Orientalism and Cultural Translation in Arab American and Arab British Literature. New York: Oxford University Press.

Karam Haydar, Savo (2008). Ameen Rihani the Multifold Critic. Beirut: Ph.D. dissertation, The Lebanese University.

Mhiri, Mootacem Bellah (2005). The Transcultural and

Transnational Poetics of Ameen Rihani and Paul Smail. Pennsylvania: Ph.D. dissertation in Comparative Literature, Pennsylvania State University.

Oueijan, Naji, Assaad Eid, Carol Kfoury, Doumit Salameh (1999). Kahlil Gibran & Ameen Rihani, Prophets of Lebanese-American literature. Beirut: Notre Dame University Press. ISBN 978-0-9634349-4-4.

Oueijan, Naji. (2012). Ameen Rihani's Arab-American Legacy: From Romanticism to Postmodernism. Louaize: Notre Dame University Press. ISBN 978-9953-558-15-8.

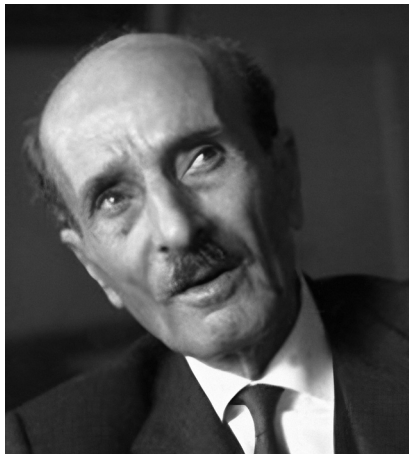
Rihani, Albert (1979). Where to Find Ameen Rihani. Beirut: The Arab Institute for Research and Publications. ASIN: B000Q9MCWE.

Tkhinvaleli, Maria (1991). Travel in Modern Arabic literature, The Example of Ameen Rihani. Tbilisi: Ph.D. dissertation, Tbilisi University, The Republic of Georgia.

МИХАЇЛ НУАЙМЕ

ميخائيل نعيمة

(1889–1988)

Михаїл Нуайме (1889–1988) – ліванський прозаїк, поет, драматург, літературний критик та мислитель, котрий зробив значний внесок у розвиток сучасної арабської літератури. Народився 17 жовтня 1889 року в гірському селі Біскінта на території сучасного Лівану. Початкову освіту здобув у рідному селі в школі Імператорського православного палестинського товариства. У 1902–1906 роках продовжив навчання в учительській семінарії цього ж товариства в Назареті. З 1906 по 1911 рік вивчав богослов'я та знайомився з літературою у Полтавській духовній семінарії в Україні.

У 1911 році Нуайме переїхав до США, де брати фінансували його навчання в Університеті Вашингтона в Сіетлі. Там він здобув ступінь бакалавра права та англійської літератури. В Америці Нуайме долучився до руху «Вільна Сирія», який виступав за незалежність Сирії та Лівану під французьким протекторатом. Пізніше Нуайме став секретарем цієї організації. У Нью-Йорку він познайомився з Джебраном Халілем Джебраном, Рашидом Айюбом та іншими арабськими літераторами-емігрантами. Разом вони утворили літературний гурток «ар-Рабіта аль-Калямійя» («Ліга Пера»), який мав на меті оновлення арабської літератури. Михайло Нуайме виклав принципи літературного руху в статтях, зібраних у книзі «Аль-Гірбаль» («Решето») в 1923 році.

У 1932 році Нуайме повернувся на батьківщину, де присвятив себе літературній творчості. Він є автором поетичної збірки «Гамс аль-Джуфун» («Шепіт повік», 1943), низки оповідань та п'єс. Проте найбільше Нуайме уславився своїми філософсько-містичними творами під впливом теософії та інших духовних учень: романами «Книга Мірдада» (1948), «Останній день» (1963), «Айюб» (1967), «О сину Адама» (1969). Знаковою подією стала публікація в 1934 році його біографії Джебрана Халіля Джебрана, в якій Нуайме відверто розповів про слабкі сторони свого друга, чим викликав обурення шанувальників Джебрана.

Вершиною творчості Нуайме вважається його тритомна автобіографія «Саб'ун» («Сімдесят», 1959–1960), де автор змальовує своє дитинство, юність, життя в еміграції та повернення на батьківщину. Серед інших творів письменника – збірки есе «Заад аль-Маад» («Припаси для подорожі», 1936), «Світло і темрява» (1950), «У вітрах» (1953), «Дороги» (1954) тощо.

У своїй творчості Михаїл Нуайме наголошував на духовному вимірі людського буття, закликав до самопізнання та єднання з природою. Водночас він порушував гостросоціальні питання, викривав гніт і несправедливість. Його літературний доробок вирізняється глибиною думки, багатством мови, новаторством форми. Твори Нуайме перекладені багатьма мовами світу.

Михаїл Нуайме помер 28 лютого 1988 року в рідному селі Біскінта, проживши майже сто років. Він залишив по собі величезну творчу спадщину, яка зробила його одним із найвидатніших письменників арабського світу ХХ століття. В історії арабської літератури Нуайме посідає почесне місце як мислитель, новатор і духовний провідник цілого покоління митців.

Питання для семінарських занять:

1. Михаїл Нуайме як співзасновник «Ліги Пера» та реформатор арабської літератури. Обговорення новаторських ідей Нуайме щодо оновлення арабської поезії та прози, викладених у збірці статей «Аль-Гірбаль».
2. Духовно-філософські мотиви у творчості Михайла Нуайме. Аналіз впливу теософії, містицизму, пантеїзму на такі

твори письменника, як «Книга Мірдада», «Останній день», «Айюб», «О сину Адама». Осмислення концепції єдності людини і природи, матеріального і духовного у доробку Нуайме.

3. Автобіографія Михаїла Нуайме «Саб'ун» як джерело для вивчення його життєвого шляху та світогляду. Дослідження особливостей композиції, проблематики, образної системи цього визначного автобіографічного твору.

4. Жанрове розмаїття творчого доробку Михаїла Нуайме. Порівняльний аналіз поетичних, прозових, драматичних та публіцистичних творів письменника. Визначення новаторських рис поезики та стилістики Нуайме в різних жанрах.

5. Михаїл Нуайме і Джебран Халіль Джебран: дружба, співпраця, взаємовпливи. Вивчення ролі Нуайме у популяризації творчості Джебрана, особливостей інтерпретації його особистості в біографії авторства Нуайме. Компаративний аналіз філософсько-естетичних засад обох письменників.

Питання для самоконтролю:

1. У яких навчальних закладах здобував освіту Михаїл Нуайме в дитинстві та юності?
2. Яку роль відіграв Нуайме у діяльності організації «Вільна Сирія» та літературного гуртка «ар-Рабіта аль-Калямійя» в США?
3. Які основні ідеї щодо оновлення арабської літератури висловив Михаїл Нуайме у збірці статей «Аль-Гірбаль»?
4. Які духовно-філософські вчення вплинули на світогляд та творчість Михаїла Нуайме?
5. Як називається *magnum opus* Михаїла Нуайме в жанрі автобіографії та з яких частин він складається?

Теми есе:

1. Погляд Михаїла Нуайме на призначення літератури та роль письменника у суспільстві (на матеріалі публіцистики та епістолярію).
2. Відображення ліванської дійсності першої половини ХХ століття в оповіданнях та картинах Михаїла Нуайме.
3. Синтез західної та східної духовних традицій у містико-філософських романах Михаїла Нуайме «Книга Мірдада» та «Останній день».

4. Михайл Нуайме та Халіль Джебран: дві постаті в арабській літературі (компаративний аналіз життєвого шляху та творчих здобутків).
5. Новаторство Михайла Нуайме в жанрі арабської поезії (на прикладі збірки «Гамс аль-Джуфун»).

Фрагмент творчості Михайла Нуайме для ознайомлення

مَوْعِدَان

كانت الساعة نحو الثامنة مساءً عندما دخلت فتاة مقهى متواضعاً
من تلك المقاهي التي تنتشر صيفاً فوق آكام لبنان المظلة بالصنوبر
والسنديان. وكان المقهى كناية عن خيمة مصنوعة من جذوع الشجر، وقد
قامت على منبسط من الأرض معلق على شفير واد بعيد الغور رهيب
القسمات.

التفتت الفتاة ذات اليمين وذات اليسار. وإذ لم تجد أحدًا مشت إلى
طاولة في زاوية من زوايا المقهى، فجلست إليها وأدارت ظهرها إلى
المدخل ووجهها إلى الوادي السحيق. ومن بعد أن سوت شعرها وتطلعت
إلى وجهها في المرأة وضعت مرفقيها على الطاولة، وأخذت رأسها
بين يديها، وأرسلت عينيها تطوفان بجوانب الوادي المقنعة بنور القمر.
وعندما جاءها صاحب المقهى يسألها عما تريد أجابت أنها تنتظر رفاقاً
وأنها لن تشرب أو تأكل شيئاً قبل قدومهم.

وبعد قليل دخل المقهى فتى، ومن غير أن يتطلع يمناً أو يسرة
سار إلى حيث الفتاة. وكان يمشي كما يمشي الهر إذ يترصد الفأرة. حتى
إذا أدرك الفتاة التمعت عيناه، وأشرق وجهه، وبخفة فائقة عصب عينيها
بكفيه ولبث ينتظر ما يكون منها. فما كان من الفتاة إلا أن أخذت يديه
بيديها، وقبلتهما بلهفة، ثم استدارت لتلتفت إليه. فجمدت في مكانها، وجمد
في مكانه، وطار من وجهيهما ذلك الأنس الذي احتلما لحظة عابرة.
وحلت محله دهشة بالغة يرافقها ارتباك متناه.

- عفوك... عفوك يا أنستي... يا سيدتي. بالله لا تؤاخذيني. كيف
أعذر لك؟ وهل تصدقينني?..

كان الفتى يعتذر بلسانٍ متلعثم، وقد سُقط في يده لفرط انسحاقه مما بدر منه. فزادت الفتاة انسحاقاً عندما رفعت إلى وجهه عينين تشتعلان غيظاً وراحت تسلقه بكلمات كأنها الحمم من البركان:

- نذلٍ وقح. خنزير آدمي. وحشٍ وأحط من وحش.
- صدقيني... أقسم بشرفي...

- وهل لمثلك شرف؟ إن في نعلي من الشرف فوق ما في رأسك.

- رجوتك بالله، بأعز ما لديك. اسمعيني دقيقة. دقيقة واحدة...

- وهل ما ستقوله بلسانك خير مما قلته بيديك؟

- دقيقة. ثم احكي كما تشائين.

- تكلم.

وتتحنح الفتى، ومسح بمنديله العرق البارد عن جبينه، ثم أردف بلسان متلجلج:

- إني على موعد في هذه الساعة وهذا المكان مع فتاة... مع

خطيبة... فقاطعته الصبية بنزق وتهكم:

- مع فتاة تشبهني. أليس كذلك؟ هذه حيلة الأندال.

- صدقيني ما من حيلة في الأمر. فشعرك شعرها. و عنقك عنقها.

وكتفك كتفاها. حتى الثوب الذي ترتدينه يكاد يكون ثوبها... فأضافت

الفتاة زيادة في التهكم:

- ووجهها وجهي. وعيناها عيناي. فكأنني وإياها توأمان.

- لا. إن وجهها غير وجهك. وعينيها غير عينيك. فلو أنني رأيتك

من الأمام عندما دخلت لما انخدعت ولكنني أبصرتك من الخلف.

- ووجهها، بالطبع، أجمل من وجهي.

قالت الفتاة ذلك وقد بدا على أطراف شففتيها ما يشبه البسمة. فاطمأن

الفتى بعض الاطمئنان وتابع فقال:

- ليس وجهها أجمل من وجهك. ولكنه...

- ولكنه أكثر نعومة!؟

- بل أكثر... لست أجد الكلمة المناسبة. ولعلك تفهمين قصدي إذا

قلت لك إنها لو اتفق لها مع فتى غريب مثلما اتفق لك معي لما قابلته بمثل

ما قابلتني به من التزريع والتأنيب والجفاء.

- لعلها أوفر تهديبا ورباطة جأش مني. أليس كذلك؟

- أجل. رباطة جأش.
 - ما أظنها، لو كانت في ثيابي، تفعل غير ما فعلت. وأنت، لو كان لك أن تبصر ما كان يجول في قلبي ودمي ساعة فاجأتني بفعلتك لما لمتني على ما بدر مني.
 - أستطيع أن أعرف شيئاً من ذلك الذي كان يجول في خاطرك؟
 عندئذ اعتذلت الفتاة في كرسيتها وأرسلت نظرة ساهمة عبر الوادي ولم تفه بكلمة. فاهتبلها الفتى فرصة سانحة ليجلس قبالها ويرسل، هو الآخر، نظرات ساهمة إلى الوادي وما وراءه. وطال الصمت. وأخيراً تنهدت الفتاة وقالت:
 - لعل الذي كان يدور في خاطري كالذي كان يدور في خاطرك.
 فأجاب الفتى وقد ذهب بعض ما كان قد استحوذ عليه من الخجل والغضب:
 - أتعنين أنك كذلك...
 - أجل. أنا كذلك على موعد في هذه الساعة وهذا المكان، وقد ظننتك، حين وضعت يديك على عيني - ظننتك إياه - خطيبي. كنت أنتظره على أحرّ من الجمر. ولك الآن أن تتخيل عظيم خيبتني عندما فتحت عيني على وجه غير وجهه. ولكنه سيدفع الثمن.
 - وأيّ ثمن؟
 - ثمن خيانتته. ثمن إبطائه في المجيء.
 - ولك كذلك أن تصوري لنفسك عظيم خيبتني عندما رفعت يدي عن عينيك فأبصرت وجهًا غير وجهها. لقد جنّت مسوقاً بشوق هاصر. جنّت ويد على قلبي والأخرى على ساعتني مخافة أن أتأخر لحظة عن الموعد المضروب. فكان نصيبي منك ما كان. وكان نصيبي منها فوق نصيبي منك، هي كذلك، ستدفع الثمن.
 - وأيّ ثمن؟
 - ثمن الحنث في الوعد.
 - صدقتك الآن. أفلا عذرت ما بدر مني؟
 - عذرت فاعذري.
 وطال الحديث بين الشاب والصبية ساعتين وبعض الساعة. وصفا الجوّ بينهما فتناولوا شيئاً من الطعام وأقداً من الشراب. وسُمعت لهما

قهقهات عندما غادرا المقهى وذراعاها في ذراعه، وعيناها في عينيها.
بعد انصرفهما بقليل دخل المقهى شاب تزوج من شعره وثيابه
روائح الطيوب. فجلس إلى الطاولة التي كانا جالسين إليها، وأخذ يحدق
إلى الساعة التي على معصمه، وعندما اقترب منه صاحب المقهى سأله
إذا كانت فتاة صفاتها كيت وكيت قد سبقته إلى المقهى. فأخبره الرجل أن
الفتاة التي وصفها جاءت المقهى من زمان وتناولت طعام العشاء برفقة
شاب لطيف جدا، ثم انصرفت وإياه منذ نصف ساعة أو أقل. فامتقع وجه
الشاب، واختلجت شفتاه، وراح يداعب يديه كأسا فارغة كانت على
الطاولة أمامه. فأنا يدرجها، وأونة يأخذها بكلتا يديه ويضغط عليها كأنه
يريد أن يعجنها عجنًا أو أن يعصر منها مسكنا لأفكاره وأعصابه الهائجة،
وكان ظهره إلى مدخل المقهى ووجهه إلى الوادي.
وهو كذلك وإذ بفتاة تدخل قتهول إليه، وإذ تدركه تضربه بكفها
على كتفه وهي تحاول الضحك وتقول بصوت عال:
- واخجلي منك يا حبيبي! لقد تأخرت لأسباب قاهرة ستعذرني متى
عرفتها.

وعندما رفع الفتى عينه إليها ارتدت إلى الوراء، واكفهر وجهها،
وقالت متلعثمة:

- واخجلي منك... يا سيدي...
فأجابها الفتى على مهل، وقد اعتراه من الدهشة مثلما اعتراها:
- لا داعي للخجل يا آنسة. لقد غلطت من غير شك. وكلنا معرض
للغلط.

- أجل غلطت. فقد حسبتك إياه.
- محبوبك أو خطيبك؟
- نعم خطيبي. فأنا وإياه على موعد في هذا المكان. وقد تأخرت
عن الموعد ساعتين وأكثر... تأخرت لأسباب قاهرة.
- يبدو أن حكايتك تشبه حكايتي. فأنا كذلك على موعد مع خطيبي
في هذا المكان. وقد جئت متأخرًا ساعتين، وذلك لأسباب قاهرة.
- ألعها هي الأخرى تأخرت؟
- بل جاءت في الموعد.
- وكيف عرفت؟

- عرفت من صاحب المقهى.
 - وأين هي الآن؟
 - انطلقت من هنا في صحبة شاب أجهله. هكذا أخبرني صاحب المقهى.
 - لعله خطيبي.
 - قد يكون. أسألي صاحب المقهى. صفيه له.
 وصدق ظن الفتاة. فالشاب الذي خرج من المقهى منذ نصف ساعة برفقة الصبية الغريبة ما كان إلا خطيبها.

* * *

كان البدر قد توسّط السماء عندما خرج الفتى والفتاة من المقهى من بعد أن أكلا هنيئاً وشربا مريئاً. وكانا يسيران على مهل في طريق ضيق يتلوى بين الصنوبر والسنديان، وذراعه حول عنقها، وذراعها حول خصره. وكانت تخاطبه ويخاطبها همساً.

فتقول:

- أجاد أنت في تصميمك يا بشار؟ فيجيبها:
 - منتهي الجد يا عفاف.
 - أواثق أنت من أنك لن تندم عليها؟
 - كل الثقة. فالتى لا تنتظرني ساعتين كيف لي أن أعيش برفقتها السنين؟ وأنت يا عفاف، أواثقة من أنك لن تندمي عليه؟
 - منتهى الثقة يا بشار.
 - أمستعدة أنت لنعقد قراننا في الغد؟
 - بل الليلة إذا شئت.
 - إذن قربي شفّتك من شفّتي.
 وتلاصقت شفاههما في قبلة مديدة، لاهبة.
 في تلك الأثناء كان شبهان آخرا يتهاديان في ضوء القمر ما بين الصنوبر والسنديان - شبها فتى وفتاة. وكان الفتى يقول للفتاة.
 - عندما ضربت موعداً لعفاف في ذلك المقهى كنت في الواقع، أضرب موعداً لك. وكنت أجهلك كل الجهل. أوليس في ذلك العجب العجاب؟

- وأنا عندما ضربت موعدًا لبشار كنت في الواقع، أضربه لك.
وكننت أجهلك تمام الجهل. حقًا إنه لأمر عجب.
- أنادمة أنتِ على ما كان؟؟
- وهل أندم على ترك خطيب يعبث بوعوده لي؟ بل اني أشكر الله
على ما كان. أنادم أنتِ؟
- أبدا. – حتى وإن عنّ لك أن تندمي فيما بعد.
- إذن قرّب شفّيتك من شفّتيّ.

الأسئلة:

1. في القصة مفارقة صنعها المؤلف بين «الموعده» و«الصدفة». أحباب يضرّبون لبعضهم مواعيد. ولكن «الصدفة» هي التي تجمعهم بمن لم يواعده؟ وضح المفارقة هنا؟
2. ما الذي قصده المؤلف من وراء هذه المفارقة؟
3. «صدفة خير من ألف ميعاد». وضح هذا المثل من خلال القصة؟
4. رتب المؤلف جوا ملائمًا لحدوث الصدفة المذكورة ونجاحها. هل تستطيع أن توضح كيف رتب الأمور كي تحدث هذه الصدفة؟
5. هل من المقنع أن يحب شخص ما شخصًا يقابله لأول مرة ويتمسك به، في مقابل ان يتخلّى عن حبيبه الذي يعرفه جيدًا ويحبه؟
6. هل من المقنع في رأيك أن تحدث الصدفة في كلا المواعدين معًا، وفي الوقت نفسه، ومع تطابق ردود الأفعال؟
7. كيف أشرك نعيمة الطبيعة في ترتيب حيلته؟
8. من هو نعيمة؟ وما رأيك في أسلوبه؟

Глосарій

1	Було близько восьмої години вечора	كَانَتِ السَّاعَةُ نَحْوَ الثَّامِنَةِ مَسَاءً
2	скромна кав'ярня	مَقْهَى مُتَوَاضِعٌ
3	Кав'ярня являла собою намет, зроблений зі стовбурів дерев	كَانَ الْمَقْهَى كِنَايَةً عَنِ خِيْمَةٍ مَّصْنُوعَةٍ مِنْ جُدُوعِ الشَّجَرِ

4	дівчина озирнулася навкруги	الْتَفَّتِ الْفَتَاةُ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الْيَسَارِ
5	вона чекає на друзів	إِنَّهَا تَنْتَظِرُ رِفَاقًا
6	його очі заблищали	الْتَمَعَتْ عَيْنَاهُ
7	поцілувала їх нетерпляче	قَبَّلَتْهُمَا بِلَهْفَةٍ
8	він вибачився запинаючись	كَانَ الْفَتَى يَعْذِرُ بِلِسَانٍ مُتَلَعِمٍ
9	навіть плаття, яке ти носиш, майже таке ж, як її	حَتَّى الثَّوْبِ الَّذِي تَرْتَدِينَهُ يَكَادُ يَكُونُ ثَوْبَهَا
10	її обличчя не таке, як твоє	إِنَّ وَجْهَهَا غَيْرُ وَجْهِكَ
11	стриманіша і ввічливіша за мене	أَوْفَرُ تَهْذِيبًا وَرِبَاطَةً جَاشٍ مِنِّي
12	те, що було в моєму серці та крові	مَا كَانَ يَجُولُ فِي قَلْبِي وَدَمِي
13	можливо, те, що було в моїх думках, подібно до того, що було в твоїх	لَعَلَّ الَّذِي كَانَ يَدُورُ فِي خَاطِرِي كَالَّذِي كَانَ يَدُورُ فِي خَاطِرِكَ
14	одна рука на серці, друга – на годиннику	يَدٌ عَلَى قَلْبِي وَالْأُخْرَى عَلَى سَاعَتِي
15	від його волосся та одягу пахло ароматами парфумів	تَصَوَّعَ مِنْ شَعْرِهِ وَثِيَابِهِ رَوَائِحَ الطُّيُوبِ
16	він почав пильно дивитися на годинник на зап'ясті	أَخَذَ يُحَدِّقُ إِلَى السَّاعَةِ الَّتِي عَلَى مِعْصَمِهِ
17	дівчина з такими-то рисами	فَتَاةٌ صِفَاتُهَا كَيْتٌ وَكَيْتٌ

18	його губи затремтіли	اِخْتَلَجَتْ شَفَتَاهُ
19	він почав бавитися порожньою склянкою	رَاحَ يُدَاعِبُ بِيَدَيْهِ كَأَسَا فَارِغَةً
20	вона вдарила його по плечу долонею	تَضْرِبُهُ بِكَفِّهَا عَلَى كَتِفِهِ
21	усі ми можемо помилятися	كُنَّا مُعَرَّضٌ لِلْغَلَطِ
22	вони йшли повільно	كَانَا يَسِيرَانِ عَلَى مَهْلٍ
23	його рука навколо її шиї	ذِرَاعُهُ حَوْلَ عُنُقِهَا
24	чи ти готова вийти за мене заміж завтра?	أَمْسِنَعِدَّةٌ أَنْ نَعْقِدَ قِرَانَنَا فِي الْعَدَى؟
25	дякую Богу за те, що сталося	أَشْكُرُ اللَّهَ عَلَى مَا كَانَ

الأسئلة:

1. ما هي الظروف التي واجهت الفتاة والفتى وأدت إلى تأخر كل منهما عن الموعد؟
2. من كانت تنتظر الفتاة في المقهى، وماذا فعلت عند وصول الفتى؟
3. كيف كانت ردود فعل الفتاة والفتى عندما تبين لكل منهما أن الشخص الذي كان يعتقدون أنه خطيبهما ليس كذلك؟
4. ما هو الدور الذي لعبه صاحب المقهى في فهم الوضع وتبيان الحقيقة لكل من الفتاة والفتى؟
5. ما هي الدروس أو العبر التي يمكن استخلاصها من هذه القصة بالنسبة للتسرع في الاستنتاجات وأهمية التواصل الفعال؟
6. كيف كانت الحالة العاطفية للفتى والفتاة في هذا المشهد؟
7. ما هي الأسئلة التي طرحها الفتى على الفتاة وردت عليها في هذه المحادثة؟
8. ما هي الأمور التي أكد عليها كل من الفتى والفتاة بخصوص ثقتهما في الخطوة التي اتخذوها؟

9. كيف تغيرت المشاعر والمواقف بين الفتى والفتاة في هذا الجزء من القصة مقارنة بالجزء السابق؟
10. ما هي الدروس التي يمكن استخلاصها من تطور العلاقة بين الفتى والفتاة في هذه المشهد؟

صَادِق

مهازل الحياة أكثر من أن تحصى. ومن أطرفها مهزلة الأسماء التي يحملها الكثير من الناس فتبدو كما لو كانت تحقيرًا لهم وتشهيرًا. كم من «جميلة» لو وقعت عليها عينك لتعودت من بشاعتها بإبليس؟ أو «وردة» لو اقتربت منها لظننتك في جوار مزبلة؟ أو «عفاف» ضجت بفحشها المواخير؟ كم من «أسد» لو رأى أرنبًا في النهار لفرّ لا يلوي على شيء؟ أو «كريم» قد تنتزع عظمة من فم كلب قبل أن تنتزع فلسًا من يده؟ أو «أمين» ليس في الناس من يآمنه على قشرة بصلة؟ إن الأمثلة على ذلك لأكثر من أن تعد.

أما صاحبنا صادق الذي جئت أحدثك عنه فحاله مع اسمه تختلف عمّا ذكرت كل الاختلاف. فقد لبسه اسمه كما لبسه جلده – سواء بسواء. حتى إنك لو عرفته، وشئت أن تختار له اسمًا، لما اخترت إلا «صادق». والغريب أن هذه المطابقة التامة بين الاسم والمسمى قد سببت لصاحب الاسم مشاكل هي أبعد ما تكون عن المهازل.

لن يضير صادق إذا أنا منعته من الصرف من بعد أن منعتة الحياة ممّا هو أئمن بكثير من التنوين. فقد كان بكر والديه ووحيدهما. والثلاثة ما كانوا يملكون من حطام الدنيا ومن رقعة الكرة الأرضية الشاسعة غير الفسحة الضيقة التي يقوم عليها بيتهم الحقير، الصغير. وكان الأقدار، من بعد أن قسمت لصادق تلك القسمة، استكثرت نصيبه وخشيت عليه من الغرور والبطر. فما لبثت أن أرسلت صاعقة ذهبت بوالديه وبالبيت دفعة واحدة، وتركته ولا معين غير القليل الذي اختزنه من خبرة دنيوية في خلال السنوات العشر التي عاشها على الأرض.

وأشفق على صادق أحد جيرانه في القرية – وكان فلاحًا ميسورًا – فاكتراه ليرعى بقراته. وسرّ الفلاح منتهى السرور بالولد عندما رآه يعتني ببقراته خيرًا منه، ومما زاد في سروره أن صادق كان قليل الكلام،

قليل الأكل، لا يطيق البطالة، ولا يعرف الخبث، ولا يعصى أمراً، ولا يتفوه بشكوى، أو بشتيمة، أو بكلمة بذينة. فقرّ رأيه على أن يقيم للولد أجراً شهرياً، ولو ضئيلاً، بالإضافة إلى مؤنته وكسوته.

وذات صباح أبصر الفلاح رجلاً قادمًا من بعيد. فعرفه وعرف أنه أتّ ليستدين منه بعض المال. فدخل البيت وأوصد الباب من الداخل من بعد أن قال لصديق: «عندما يأتي فلان قل له إنني لست في البيت». وجاء الرجل وسأل صادق عن «معلمه» فأجابه بمنتهى البساطة: «لقد دخل البيت، وأوصد الباب، وأوصاني أن أقول لك إنه ليس في البيت». فاستشاط الرجل غيظًا وراح يقرع الباب بعنف أكره الفلاح على الخروج من مخبئه. وكان عتاب انتهى بأن نال الزائر القرض الذي جاء يطلبه. فما إن انصرف وتوارى عن السمع والبصر حتى انهال الفلاح بالضرب على صادق، أنا بكفيه، وأونة بعضا مسننة، غليظة. وما يرح به حتى ارتمى على الأرض فاقد الوعي، مهشم البدن.

بعد شهور جاء الفلاح رجل غريب وقال إنه يرغب في شراء بقرة مكتملة الصفات: لبنها غزير، وشكلها جميل، وأخلاقها رضيّة. فأمر الفلاح صادق أن يقود «الغندورة» إلى الزائر الكريم. وكانت على وشك أن تضع مولودها الثاني. ودرّها الكبير يكاد ينفجر لكثرة ما تجمّع فيه من لبن. وبعد أخذ وردّ، وأقسام غليظة من الجانبين، اقتنع الغريب بأن «الغندورة» هي البقرة التي يبحث عنها، وأخرج المال من جيبه ليدفع الثمن المتفق عليه. وخطر له، من باب الدعابة، أن يسأل صادق رأيه في البقرة. فقال:

«أنت تحب الغندورة من غير شك. وستحزن على فراقها. إنها بقرة ممتازة من جميع الوجوه. أليس كذلك؟»
فما كان من صادق إلا أن جرض بريقه وأجاب:
«لو لا أنّها تلبط عند الحلب».

فكان أن بقيت البقرة عند صاحبها، ولم يبق صادق. ولن يطاوعني قلبي لأصف لك كل ما تعرّض له ذلك الولد المسكين من صفع ولطم وركل وشتيمة ودوس بالأقدام، حتى لكادت روحه تزهب من بين جنبيه. من بعدها عاش صادق فترة من الزمن وكأته قابيل المطرود من وجه ربّه. فما إن يحظى بعمل عند أحد من الناس حتى تبدر منه بادرة

تسبب له الطرد من عمله. هكذا اتفق له مرة أن يعمل في خدمة أرملة ثرية. فأحبته الأرملة وأتمنته على أشياء كثيرة. وذات يوم استدعته وقالت له:

«أذهب يا صادق لعند السيدة فلانة زوجة الوزير فلان وقل لها إنني أشكو صداً أليماً وأسف أن لا أستطيع تلبية دعوتها للسهرة هذه الليلة. إنها امرأة ثقيلة الدم، مزهوة بمركزها ومالها. وأنا لا أطيق مجالسها ومجالس الذين تدعوهم إلى بيتها».

فذهب صادق إلى السيدة وأبلغها الرسالة بحذافيرها، بما فيه قول الأرملة عنها إنها ثقيلة الدم ومزهوة بمركزها ومالها. وعاد إلى البيت ليبلغ الأرملة أنه أدى رسالتها بمنتهى الأمانة. وإذ بها، وسماحة التلفون على أذنها، والهباج باد في صوتها وفي وجهها، تقسم اليمين تلو اليمين أنها لم تقل شيئاً من ذلك لخدمها، وأنه ولد أبله، كذوب، يخلق الأخبار اختلاقاً. وهي مستعدة أن تصرفه من خدمتها حالما يعود، وأن تذهب إلى السهرة برغم الصداع الأليم الذي تعانیه. «فسهرات عقيلة الوزير من المتع النادرة التي يجب ألا تفوت من يسعدهم بالاشتراك فيها». – أما النتيجة لصادق فكانت أنه اضطر أن ينام ليلته في العراء.

في تلك الليلة خاطب صادق نفسه فقال:

«لم يبقَ أمامك يا صادق إلا الانتحار. ها أنت في العشرين من عمرك. وحتى اليوم لم تستقرّ في عمل واحد من الأعمال الكثيرة التي باشرتها منذ نعومة أظفارك. في حين يستقرّ غيرك في أعمالهم طوال أعمارهم. ما أنت بالأبله ولا أنت تخلق الأخبار اختلاقاً كما قالت الأرملة. ولست بالكسول، أو السراق، أو الأفاك، أو الثرثار، أو الرجل الشرس الأخلاق. فلماذا يجافيك الناس، ويجافيك الحظ، فتسعى إلى رزقك، ورزقك يهرب منك؟ لو كان لك حق في الحياة كباقي الناس لأن لك أن تعرفه وتهتدي إليه. ولكنك بغير حق. إنك متطفل. إنك صفر في حساب الناس. ومن كان في مثل ما أنت فيه يا صادق كان الانتحار سبيله الأوحى إلى الخلاص».

وقرّ رأي الفتى على الانتحار – ولكن في الصباح لا في الليل. وبغته عن له خاطر أبصر فيه بصيصاً من النور. فقد لاح له أنه لو تعلم قيادة السيارات لوجد في ذلك مهنة ثابتة تكفل له رزقه وتضفي على حياته

لونا من الثبات.

وكان لصادق ما أراد. وأصبح سائقاً ماهراً، يدير السيارة بحذاقة ولباقة كما يدير رجله في المشي وعينه في النظر. وذات يوم قرأ في بعض الصحف أن محامياً يفتش عن سائق لسيارته. فذهب إليه في الحال وعرض عليه خدماته. فقال له المحامي وكان رجلاً وقوراً:

«اسمع يا بُنيّ. لقد بدلت حتى اليوم عشرة سواقين. هل تدري لماذا؟ لأنني أريد من سائق سيارتي أولاً: أن يحسن مهنته. ثانياً: أن يملك أعصابه فلا يسوق برعونة. ثالثاً: أن يملك لسانه فلا ينقل ولا كلمة من أي حديث يدور بيني وبين أفراد عائلتي وضيوفي، في البيت أو خارجه، وفي السيارة أو خارجه. رابعاً: أن يكون أميناً فلا يأخذ ما لا حق فيه من مالي أو مال سواي. خامساً: أن لا يتدوّق التبغ أو المسكر ولا يقترب من موائد القمار. سادساً: أن يكون بعيداً عن الفحشاء. سابعاً وأخيراً: أن لا يكذب ولو هددوه بقطع لسانه. فأكره ما أكرهه الكذب. حتى في أتفه الأمور. فإن كانت لك هذه المؤهلات فأهلاً وسهلاً بك. وسأعاملك كما لو كنت واحداً من أفراد عائلتي. وإلا فابق بعيداً عني».

فأشرفت أسارير صادق وقال بلسان متلعثم من شدة الفرح:

«جرّبني يا سيدي. وما أظنك تكون إلا راضياً».

انقضى عام وبعض العام وصادق يكاد لا يصدق أنه اهتدى في النهاية إلى حقه في الحياة. وإذا عادت به الذاكرة إلى تلك الليلة التي قرأ فيه فيها على الانتحار ضحك في قلبه من حماقته وشكر ربّه وقال:

«لقد كنت لجوجاً. وللحاجة ضرب من العمى والكفر بالله. أما أنني

تعلمت قيادة السيارات، وحظيت بهذا المحامي النبيل، فقد كان ذلك وحيّاً من السماء».

وكان يوم بديع من أيام الربيع. فشاء المحامي وعائلته أن يخرجوا في نزهة بالسيارة إلى المكان الذي يختاره لهم صادق. فاختر صادق نبعة ثرة في واد يبعد عن المدينة زهاء عشرين ميلاً. ظلّاه ناعمات، ونسماته بليلات، وأرضه مكسوة بالخضرة الموشاة بألوان شتى الأزهار. وابتهج الجميع بتلك البقعة الساحرة التي اختارها لهم صادق. وكانوا قد جلبوا معهم زاداً كثيراً لنهارهم. فما دروا من فرط سرورهم، كيف نفذ الزاد وكيف تقلص النهار. فودّعوا الوادي وبودهم لو يستطيعون نقله معهم إلى

المدينة.

و شاء المحامي في طريق العودة أن يقود السيارة بيده. فتخلّى له صادق عن المقود. وفيما هم يقطعون بستانًا في ضواحي المدينة قفز بغتة إلى الطريق ولد كان يطارد عصفورًا. فما استطاع السائق أن يحميد عنه، ورهسه. فصاح صادق مذعورًا: «لقد رهست الولد يا سيدي. توقف ولنحمله إلى المستشفى». إلا أنّ المحامي انطلق بسرعة جنونية. وعندما بلغ البيت أوصى بأن لا يفوه أحد منهم بكلمة عمّا كان.

واتفق عند وقوع الحادث أن أبصر البستاني رقم السيارة الجانية، فدوّنه ونقله إلى الشرطة. وفي الصباح صدرت الصحف وفيها أن سائق سيارة المحامي فلان قد أخذ السيارة من غير علم صاحبها وخرج في نزهة مع عشيقته. وكان يسوق بسرعة فائقة. فرهس ولداً كان يسير وحده في الطريق ولم يتوقف بل تابع سيره بسرعة خاطفة. ويقال إنه كان في حالة سكر.

وبعد ثلاثة شهور نقلت الصحف الخبر التالي:

«وجد السجين صادق الضايغ، سائق السيارة التي رهست ولداً منذ ثلاثة شهور، مشنوقاً في زنانه. وكان قد حُكم عليه بالسجن عشر سنوات. وقد أثبت التحقيق أن الوفاة حدثت انتحارًا. وعثروا في جيب المنتحر على ورقة جاءت فيها هذه العبارة، وقد كتبت بخط يكاد لا يُقرأ: «نَبأً لدنيا لا مجال فيها لصادق!»».

الأسئلة:

1. ربط المؤلف بين الأسماء وبين صفاتها وأفعالها. كيف ذلك؟
2. غالبًا مالا يكون الاسم على مسمى إلا في حالة «صادق» فكيف ذلك؟
3. واضح من القصة أن الناس لا يريدون الصدق وإن طلبوه. وضح ذلك من القصة؟
4. تقول القصة إن الصادق الحقيقي لا مكان له في هذه الحياة. فكيف ذلك؟
5. لماذا انتحر صادق؟
6. هل تعتبر القصة تشاؤمية لأنها انتهت بانتحار البطل؟

7. هل يمكن أن يكون الإنسان صادقًا تمامًا في هذه الحياة؟
 8. هل جربت في موقف ما أن تكون صادقًا تمامًا على الرغم من معرفتك بأنك قد تدفع ثمنًا غاليًا لصدقك؟
 9. هل معنى القصة أعلاه أن الكذب أمر ضروري ومطلوب كي يعيش الإنسان؟
 10. وهل معنى ذلك أن الإنسان لا يستطيع أن يكون صادقًا حتى لو أراد؟

Глосарій

1	Анекдоти життя	مَهَازِلُ الْحَيَاةِ
2	більше, ніж можна порахувати	أَكْثَرُ مِنْ أَنْ تُحْصَى
3	ніби це було приниженням для них	كَمَا لَوْ كَانَتْ تَحْقِيرًا لَهُمْ
4	поруч зі звалищем	فِي جَوَارٍ مَرْبَلَةٍ
5	врятувався б, не озираючись ні на що	لَقَرَّ لَا يَلُوي عَلَى شَيْءٍ
6	нікого з людей, хто б довірив йому	لَيْسَ فِي النَّاسِ مَنْ يَأْتِمُنُهُ
7	життя позбавило його чогось набагато ціннішого	مَنْعَتْهُ الْحَيَاةُ مِمَّا هُوَ أَثْمَنُ بِكَثِيرٍ
8	окрім тісного простору	غَيْرَ الْفُسْحَةِ الضَّيْقَةِ
9	Він був заможним феллахом	وَكَانَ فَلَاحًا مَيَسُورًا
10	феллах був повністю задоволений хлопчиком	سُرَّ الْفَلَاحُ مُنْتَهَى السُّرُورِ بِالْوَلَدِ
11	говорив мало, їв мало	قَلِيلَ الْكَلَامِ، قَلِيلَ الْأَكْلِ
12	не міг терпіти неробства	لَا يُطِيقُ الْبَطَالََةَ
13	домовився платити хлопчику	قَرَّ رَأْيُهُ عَلَى أَنْ يُقِيمَ لِلْوَلَدِ أَجْرًا

14	на додаток до його їжі та одягу	بِالإِضَافَةِ إِلَىٰ مُؤَوَّتِهِ وَكِسْوَتِهِ
15	Феллах побачив чоловіка, який наближався здалеку	أَبْصَرَ الْفَلَّاحَ رَجُلًا قَادِمًا مِنْ بَعِيدٍ
16	позичити у нього трохи грошей	يَسْتَدِينُ مِنْهُ بَعْضَ الْمَالِ
17	зачинив двері зсередини	أَوْصَدَ الْبَابَ مِنَ الدَّخِيلِ
18	він не вдома	إِنَّهُ لَيْسَ فِي الْبَيْتِ
19	вийти зі свого сховку	الْخُرُوجَ مِنْ مَخْبِئِهِ
20	Феллах накинувся на Садика	انْهَالَ الْفَلَّاحُ بِالضَّرْبِ عَلَى صَادِقٍ
21	впав на землю без свідомості	ارْتَمَى عَلَى الْأَرْضِ فَاقْدَ الْوَعْيِ
22	велике вим'я ледь не лускало	دَرَّهَا الْكَبِيرُ يَكَادُ يَنْفَجِرُ
23	сумувати через розлуку з нею	سَتَحْزَنُ عَلَى فِرَاقِهَا
24	вона брикається під час доїння	إِنَّهَا تَلْبِطُ عِنْدَ الْحَلْبِ
25	його дух ледве не покинув тіло	كَادَتْ رُوحُهُ تَرْهَقُ مِنْ بَيْنِ جَنْبَيْهِ

Література:

Bell, Gregory J. (2021). “Nu‘ayma, Mikhā’il”. In Fleet, Kate; Krämer, Gudrun; Matringe, Denis; Nawas, John; Rowson, Everett (eds.). *Encyclopaedia of Islam* (3rd ed.). Brill Online. ISSN 1873-9830.

Bell, Gregory J. *Theosophy, Romanticism and Love in the Poetry of Mikhail Naimy*. Dissertation Abstracts International, Section A: The Humanities and Social Sciences, 2002 May; 62 (11): 3804. U of Pennsylvania, 2001.

Boullata, Issa J. "Mikhail Naimy: Poet of Meditative Vision." *Journal of Arabic Literature* 1993 July; 24 (2): 173-84.

Dabbagh, Hussein Muhammad Ali (1968). *Mikhail Naimy: some aspects of his thought as revealed in his writings*. University of Durham E-Thesis.

El-Barouki, Foazi. "How Arab Émigré Writers in America Kept Their Cultural Roots." *Dialog on Language Instruction* 1997; 12 (1-2): 31-36.

Najjar, Nada. "Mikhael Naimy (1889-1988)." *Aljadid: A Review & Record of Arab Culture and Arts* 2000 Summer; 6 (32): 27.

Nijland, C., "Nu'ayma, Mīkhā'īl", in: *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Consulted online on 07 March 2024 http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_5961

Nijland, Cornelis. "Religious Motifs and Themes in North American Mahjar Poetry." *Representations of the Divine in Arabic Poetry*. Ed. Gert Borg and Ed De Moor. Amsterdam, Netherlands: Rodopi; 2001. pp. 161–81.

Naimy, Nadeem N. (1967). *Mikhail Naimy: An Introduction*. American University of Beirut. ISBN 978-0-8156-6028-6.

Ostle, R. C. (1992). *Badawi, Muhammad (ed.). Modern Arabic Literature*. Cambridge University Press. p. 100.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ІМЕН:

- Абдо, Мухаммад 10, 12, 20, 23, 25, 27, 49–51, 68, 143, 164–167, 180, 181, 183, 214, 217, 282, 297, 325
- Абу Мади, Ілля 362, 363, 365, 367, 371
- Алі, Мухаммад 12, 13, 22, 26, 27, 30
- Аль-Аккад, Аббас Махмуд 202, 204, 349–352
- Аль-Афгані, Джамаль ад-Дін 10, 27, 165–167, 171, 173, 214, 297
- Аль-Бустані, Бутрус 14, 93, 95, 99–103, 214
- Аль-Бустані, Селім 15, 100, 101, 108–111
- Аль-Ма'аррі, Абу аль-'Аля 68, 69, 325, 392, 393
- Аль-Манфалути, Мустафа Лутфі 14, 23, 24, 49, 50, 51, 239, 241
- Аль-Мувейліхі, Мухаммад 15, 68, 69, 70
- Амін, Ахмад 77–79
- Амін, Касім 10, 12, 23, 180–183, 261, 282, 309
- Антун, Фарах 16, 126–130
- Ар-Рейхані, Амін 215–218, 362, 363, 365, 367, 368, 371, 392–396
- Ас-Саїд, Ахмад Лутфі 10, 12, 25, 282, 297–301, 326
- Ат-Тагтаві, Ріфа'а 13, 15, 17, 23, 27, 30–32, 40, 183, 214, 217, 218
- Аш-Шид'як, Ахмад Фаріс 15, 95, 115–120, 213, 214, 217, 218
- Гейкаль, Мухаммад Хусейн 214, 282–285
- Джебран, Халіль Джебран 16, 95, 203–205, 215–218, 239, 241, 362, 363, 365, 367, 368, 370–374, 393, 417–420, 439
- Зейдан, Джирджи 10, 11, 15, 94, 95, 141–145
- Зіяда, Мей 198, 202–206, 371
- Ісхак, Адіб 94, 170–174, 260, 388
- Махфуз, Нагіб 215–217, 307
- Мубарак, Алі 41–43
- Мутран, Халіль 95, 164, 166, 167, 198, 202

Нуайме, Михаїл 95, 215–218,
362, 363, 365, 367, 368,
371, 417–420

Орабі-паша, Ахмад 10, 68,
142, 171

Саляма, Муса 306–310

Теймур, Махмуд 214, 215,
217, 222, 224, 238–242

Теймур, Мухаммад 214, 215,
218, 221–224

Фавваз, Зейнаб 261–263

Хифні Насиф, Маляк 18,
197–201, 206

Хусейн, Тага 24, 79, 202, 204,
325–328

Шауки, Ахмад 143, 202, 350

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Al-Jabouri, K.S. (2002). *معجم الأدباء من العصر الجاهلي حتى سنة 2002 م*. – دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
- Arab Women Writers: A Critical Reference Guide 1873–1999 (2007), by Radwa Ashour, Ferial J. Ghazoul and Hasna Reda-Mekdassi (eds) and Mandy McClure (trans.). – Cairo: The American University. – 525 p.
- Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs.
- Fawwaz, Z. (2013). *فواز، زينب. حسن العواقب، أو غادة الزاهرة / رواية؛ تقديم ودراسة: حلمي النمنم*. – القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 2013. – 246 ص.
- Hassan, Kadhim Jihad. *Le roman arabe (1834–2004). Bilan critique*. Arles : Sindbad-Actes Sud, 2006. — 395 p.
- Histoire de la littérature arabe moderne* (2007). *Tome 1 : 1800–1945*, sous la direction de Boutros Hallaq et Heidi Toelle, Paris: Sindbad-Actes Sud. — 784 p.
- Histoire de la littérature arabe moderne* (2013). *Tome 2 : 1800–1945*. Anthologie bilingue, sous la direction de Boutros Hallaq et Heidi Toelle, Paris : Sindbad-Actes Sud. — 789 p.

Starkey P. *Modern Arabic Literature* (2006). Edinburgh : Edinburgh University Press. — 224 p.

The Routledge Encyclopedia of Arabic Literature (2010), Edited by *Julie Scott Meisami* and *Paul Starkey*. London and New York: Routledge. — 857 p.

Toelle H., Zakhari K. (2014). *A la découverte de la littérature arabe du VI e siècle à nos jours*. Paris : Flammarion. — 548 p.

Арабська література / Кочубей Ю. М. (2021) // Велика Українська Енциклопедія [Електронний ресурс]. – К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво». – Режим доступу: [https://vue.gov.ua/Арабська_література_\(Ю._М._Кочубей\)](https://vue.gov.ua/Арабська_література_(Ю._М._Кочубей))

Імангулієва, Аїда (2011). *Вибрані статті: Збірник статей / Укл. Кавказли Й. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго*. – 176 с. ISBN 978-966-489-094-3.

Кочубей, Ю. М. (2012). *Михаїл Нуайме та українська література // Слово і Час*. – № 12. – С. 66–72.

Нуайме, Михаїл / Ю. М. Кочубей // *Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ*. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-73908>

Хоміцька, О. Г. (2015). *Вшанування пам'яті Михаїла Нуайме у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: до 125-річчя від дня народження // Східний світ*, 1 (86), – С. 169–171.

Qamus al-Adab al-Arabiyy al-Hadith, al-Sukut, Hamdi (ed) (2015)

قاموس الأدب العربي الحديث/ إشراف وتحرير: حمدي السكوت. – القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 2015.

<https://www.hindawi.org/>

Переклади українською мовою:

Зейдан, Джірджі. Сестра Харуна ар-Рашида. Історичний

- роман. Пер. з араб. І. Лебединський і Т. Лебединська. – К.: Дніпро, 1969. – 179 с.
- Зейдан, Джірджі. Сини Харуна ар-Рашіда. / Дж. Зейдан. – Київ: Дніпро, 1974. – 234 с.
- Нуайме, Михаїл. Безплідна: Оповідання / З араб. пер. Тауфік Кезма // Всесвіт, 1958. – № 1.
- Нуайме, Михаїл. Знатні / Пер. з арабської Т. Кезми. Київ, 1958.
- Теймур, Махмуд. Ватяна лялька: Оповідання / З араб. пер. Любава Комендант // Всесвіт, 2008. – № 1–2.
- Теймур, Мухаммед. Що бачать очі. Єгипетські оповідання. Пер. з араб. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1957.
- Халіль Джебран. Пророк. Пісок і піна. Пер. з англ. І. Карівець. – Апріорі, 2023. – 176 с.
- Хусейн Т. Дні мого життя. – Київ, 1979. – 324 с.